

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

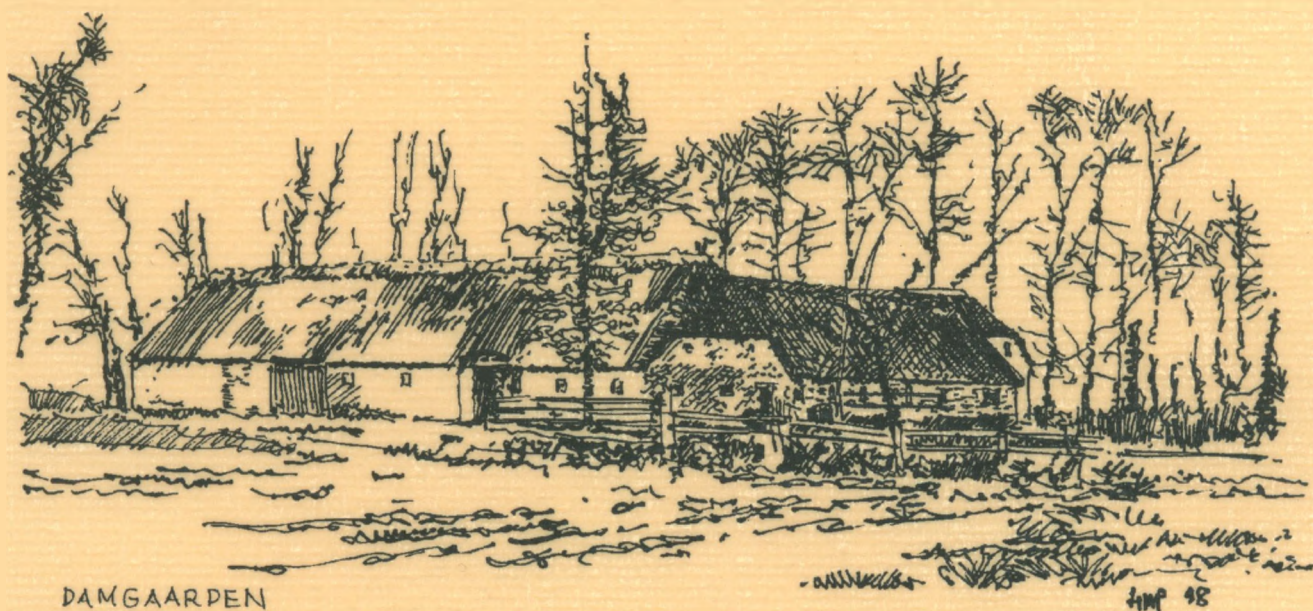
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

En bondeslægt
i Skanderborg amt
gennem 300 år

Anders Nielsen
»Damgaard« i Søballe
Forsslægt
Bind 2

WILLY THOMASEN

EN BONDESLÆGT
I SKANDERBORG AMT
GENNEM 300 ÅR

ANDERS NIELSEN
"DAMGAARD" I SØBALLE

FORSLÆGT

BIND II

Forslægten fra
"Damgaard" i Søballe
Bind II
Forsidetegning: Hans Martin Petersen
Lay-out og trykning: Willy Thomasen

ISBN 87-989150-0-2

Eget forlag:
Willy Thomasen
Kærvej 19
6920 Videbæk
Tlf. 97 17 13 57
e-mail: willyth@get2net.dk

Til mine børn og børnebørn

Introduktion til bind 2

BIND 2 INDEHOLDER SLÆGTSHISTORIENS HOVEDAFSNIT 4.

Stoffet er opdelt i en række artikler, som rummer emner, der skildrer forhold i perioden 1600-1800, de fleste med relation til den tids menneskers livsvilkår.

Eftersom hovedparten af slægtens medlemmer i hele den nævnte periode var bosat i det gamle Skanderborg len - og efter 1660 i det nye Skanderborg amt, har jeg tilrettelagt artiklerne således, at de forskellige eksempler fra tingbøger, amtsarkiver, rytterdistriktets protokoller m.v. omhandler personer bosiddende i Skanderborg-området.

Det er mit skøn, at emneartiklerne med de utroligt mange beretninger om anerne, fundet i diverse arkivalier, bør indgå samlet her i bind 2.

Indflettet i lange passager i bind 1 ville de kunne sløre rytmen i selve slægtshistorien og vanskeliggøre læseren mulighed for at fastholde overblikket.

Under læsningen af bind 1 støder man flere steder på en henvisning til en artikel i bind 2. En sådan er anbragt i en kantet parentes med fed skrift. Eks.: [**art.-7, side 64**], se artikel nr. 7, side 64.

Det er naturligvis op til læseren, om man vil benytte sig af disse henvisninger, idet bind 1 godt kan læses uden brug af dem, ligesom bind 2 også udmærket kan læses helt for sig selv.

Da der forekommer en hel del gamle ord og betegnelser rundt om i teksterne har jeg opstillet en liste med ordforklaringer, som er anbragt bagest i dette bind.

Videbæk, Kærvej 19
oktober 2002
Willy Thomasen

Willy Thomasen, født 1928 i Veng sogn.
Skolegang i Hårby.
1943-47 Landbrugsmedhjælper.
Dimitteret fra Silkeborg Seminarium i 1952.
Ansæt ved Videbæk skole samme år.
1961-93 viceinspektør.
Pensionist med stor interesse for slægtsforskning.
Bosat Kærvej 19, 6920 Videbæk. 97-171357.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	SIDE
Kilder	5
Tidstavle	6
Artikel nr. 1 Sogne og herreder i gl. Skanderborg amt	7
Artikel nr. 2 Mål, vægt og mønt	10
Artikel nr. 3 Matriklerne	15
Artikel nr. 4 Retsvæsen	19
Artikel nr. 5 Forbrydelse og straf	35
Artikel nr. 6 Hekse og overtro	51
Artikel nr. 7 Rytterdistrikterne og Skanderborg Slots administ. af ryttergodset	57
Artikel nr. 8 Soldat	65
Artikel nr. 9 Skoven, ulve, hunde, oldensvin, vildtbaner, skovtyve	72
Artikel nr. 10 Møller	83
Artikel nr. 11 Kirken	90
Artikel nr. 12 Fattigvæsen og hospitaler	98
Artikel nr. 13 Sygdom	104
Artikel nr. 14 Skoler	108
Artikel nr. 15 Landsbyfællesskab, vider og udskiftning	120
Artikel nr. 16 Bøndernes skatter og afgifter	131
Artikel nr. 17 Brande og brandforsikringer	141
Artikel nr. 18 Misvækst og kvægsyge	153
Artikel nr. 19 Søballe	158
Artikel nr. 20 Veng	187
Artikel nr. 21 Stjær	200
Artikel nr. 22 Aftægtskontrakter	218
Artikel nr. 23 Fæstebreve	221
Artikel nr. 24 Skøder og panter	227
Artikel nr. 25 Skifter	236
Artikel nr. 26 Tillæg. Ildebrand i Søballe 1723	278
Ordforklaringer	282

KILDER

Skanderborg Rytterdistrikt 3002 skifter af Erik Brejl
Voer og Nim samt Nørvang herreder. 2959 skifter af Erik Brejl
Hammerum herreds godsers skifteuddrag af Erik Brejl
Tyrsting herreds skifteprotokol 1797-1824 af Erik Brejl
Vrads herreds skifteprotokol 1794-1808 og 1803-21 af Erik Brejl
Horsens Hospital skiftearkivalier af Erik Brejl
Horsens Hospital Jordebøger 1707-1762 af Erik Brejl.
Matstrup Gods Fæsteprotokol 1771-1851 af Erik Brejl
Matstrup gods skifteprotokol 1791-1850 af Erik Brejl
Viborg bispearkiv, kongl. bevillinger 1653-1780 af Kurt Kermit Nielsen
Ålborg bispearkiv, kongl. bevillinger 1669-1779 af Kurt Kermit Nielsen
Ribe bispearkiv, kongl. bevillinger 1681-1810 af Kurt Kermit Nielsen
Århus bispearkiv, kongl. bevillinger 1646-1800 af Kurt Kermit Nielsen
Adkomster for selvejere under Skanderborg rytterdistrikt af Kurt Kermit Nielsen
Skanderborg rytterdistrikt, fæsteprotokoller af Kurt Kermit Nielsen
Breve til amtmanden i Skanderborg 1660-1800 af Kurt Kermit Nielsen
Diverse noteringer vedr. Lægdsvæsen fra Rigsarkivet I og II af Kurt Kermit Nielsen
Dronningborg lens regnskaber af Kirstin Nørgaard Pedersen, Beder
Silkeborg lens regnskaber af Kirstin Nørgaard Pedersen
Århusgård lens regnskaber 1599-1660 af Kirstin Nørgaard Pedersen
Skanderborg-Åkær lens regnskaber 1581-1650 af Kirstin Nørgaard Pedersen
Skanderborg amt stedsmål og sagesfald 1661-67 af Kirstin Nørgaard Pedersen
Skanderup birks tingbog 1662-65 af Kirstin Nørgaard Pedersen
Fjerde Rytterregiment - Kop- Kvæg - og Rentepengeregnskab 1678 af Kirstin Nørgaard Pedersen
Voer herreds tingbog af Bjarne Nørgaard Pedersen, Beder
Hads herreds tingbog af Bjarne Nørgaard Pedersen
Gern herreds tingbog af Bjarne Nørgaard Pedersen
Sabro herreds tingbog af Bjarne Nørgaard Pedersen
Framlev herreds tingbog af Bjarne Nørgaard Pedersen
Ry birks tingbog af Bjarne Nørgaard Pedersen
Skanderborg rytterdistrikts protokol
Dagligliv i Danmark 1720-90: ved Axel Steensberg
Politikens Danmarkshistorie
Kancelliets brevbøger
Yding - en landsby - et sogn - en egn af Ole Stig Johannesen
Uddrag fra tidsskriftet SKALK nr. 6. 2000. Af Paul G. Ørberg
Fra Aarhus Gennem Tiderne I. Sankt Karens Gaard. Af C. J. T. Thomsen
Aarhus Raadhus-Archiv
De Ældste Danske Arkivregistraturer. Skanderborg Registratur
Danmarks Breve fra Middelalderen 1451-1513
Diplomatarium Danicum 3. række. I. bind
Aarhus Stifts Aarbøger: Hjelmlev herred, Veng og Dover sogne. Chr. Heilskov
Fra Skanderborgs Historie af L. Thane
Sognet – sogneblad for Veng og Mesing sogne. Peter Friis Kristiansen
Christian 4.'s Salpeterværker. 1995. Kirsten-Elisabeth Høgsbro og Knud Waaben
Danmarks Kirker. Nationalmuseet. Billeder af Birgitte Andreasen (matrikelkort)
Optegnelser af Steen Holger Sejer Andersen, Ry
Brædstrupegnens Hjemstavnsforening. Oplysninger fra:
Ruth Dam Brokhøjvej 29, 8740 Brædstrup.
Gunnar Laurberg. Bredvadmøllevvej 18, 8740, Brædstrup

TIDSTAVLE

1588-1648	Christian den Fjerdes regeringstid.
1610-50	Bevarede skattemandtal. Ekstraskatter i forbindelse med landets krigsdeltagelse.
1611-13	Kalmarkkrigen mod Sverige.
1618-48	Trediveårskrigen.
1625-29	Dansk deltagelse i krigen.
1625-26	Pest.
1626	Dansk nederlag ved Lutter am Barenberge.
1627	General Wallensteins tropper besætter Jylland. Plyndringer.
1629	Freden slutes i Lübeck. Ingen afståelser af landområder.
1633-45	Ekstraskatter hvert år.
1643-45	Torstensson-krigen mod Sverige. Afståelser af Härjedalen og Jämtland i Norge samt Gotland og Øsel.
1646	Forordning om kirkebøgers førelse.
1648-70	Frederik den Tredies regeringstid.
1657-60	Treårskrigen med Sverige. Tabet af Skåne, Halland og Blekinge.
1658-59	Pest.
1660	Enevælden indføres. Amterne afløser lenene.
1660-78	Mange forskellige ekstraskatter.
1662	Kommissionsmatriklen.
1664	Landgildematriklen.
1667	Skanderborg amts jordebog.
1670-99	Christian den Femtes regeringstid.
1670	National hær. Rytterdistrikterne oprettes.
1675-79	Den skånske krig. Slaget ved Lund 1676. Største tab af menneskeliv i en nordisk krig. Danmark opnår intet ved fredsslutningen.
1682	Portionsjordebog. Skanderborg rytterdistrikt.
1688	Rømer og Oxendorphs matrikel. Landet opmålt og jordens bonitet vurderet.
1699-1730	Frederik den Fjerdes regeringstid.
1700-1720	Den store nordiske krig.
1701	Landmilitsen oprettes.
1711	Byldepest i København.
1711-20	Mange ekstraskatter.
1718	Krigsjordebog Skanderborg rytterdistrikt.
1720	Rytterne indkvarteres i barakker på kronens ladegårde.
1724	Frederik den Fjerde opretter 240 rytterskoler.
1728	Storbrand i København.
1730-46	Christian den Sjettes regeringstid. Pietismen.
1730	Landmilitsen opløst.
1733	Stavnsbåndet indført. Landmilitsen genoprettet.
1736	Konfirmationen indføres.
1743-88	Mange år med ekstraskatter.
1744	Byerne Voerladegård og Dørup samt præstegården i Sdr. Vissing brændt.
1745-51	Kvægsyge. Igen i 1762-63, 1769-72 og 1779-81.
1746-66	Frederik den Femtes regeringstid.
1750	Forslag om en brandkasse, for de fire stifters herregårde i Jylland.
1766	Jordebogsekstrakter. Skanderb. rytterdistrikt. Ved ryttergodsets salg 1766-69.
1766-1808	Christian den Syvendes regeringstid.
1768	Brandforsikringer bliver almindelige.
1775-1805	Udskiftning af landbrugsjorden i de fleste landsbyer.
1783	Voldsom økonomisk krise.
1786	Den store landbrugskommission nedsættes.
1788	Stavnsbåndet ophævet.
1799	Reglerne omkring troløvelse afskaffet.

Artikel nr. 1

Sogne og herreder i
Det gamle Skanderborg amt

Sogne og herreder i det gamle Skanderborg amt

Det gamle Skanderborg amt, som i 1824 blev udskilt af Århus amt, bestod af de følgende 6 herreder og sogne.

Sognene med fremhævede typer har været hjemsted for langt de fleste af medlemmer af slægten.

Herreder og Sogne

Gjern

Alling	Dallerup	Gjern	Hammel
Linå	Låsby	Røgen	Silkeborg
Skanderup	Skorup	Sporup	Søby
Tulstrup	Tvilum	Voel	Voldby

Hjelmslev

Adslev	Blegind	Dover	Fruering
Hørning	Mesing	Skanderup	Stilling
Veng	Vitved		

Tyrsting

Bryrup	Føvling	Græstrup	Ring
Rye	Sdr. Vissing	Træden	Tyrsting
Tønning	Vinding	Voerladegård	

Vrads

Ejstrup	Hammer	Kloborg	Linnerup
Nørre Snede	Them	Tørring	Vrads
Åle			

Voer

Gangsted	Hansted	Hylke	Kattrup
Lundum	Nebel	Ovsted	Søvind
Tolstrup	Tåning	Vedslet	Vær
Yding	Ørridslev	Østbirk	

Nim

Endelave	Hornborg	Hvirring	Nim
Tamdrup	Underup		

De 6 herreder har haft en lidt omtumlet skæbne, hvad angår amts-tilhørsforhold.

Gern Herred

Periode **Amt**

Sognene Låsby, Tulstrup, Alling, Dallerup og Røgind:

1660-1661	Skanderborg amt
1661-1793	Skanderborg og Åkjær amter

Resten af herredet:

1660-1671	Silkeborg amt
1671-1716	Silkeborg og Mariager amter
1716-1793	Dronningborg, Silkeborg og Mariager amter

Hele herredet:

1793-99	Skanderborg og Åkjær amter
1799-1824	Århus amt
1824-1867	Skanderborg amt
1867-1942	Århus amt
1942-1970	Skanderborg amt

Hjelmslev Herred

Periode	Amt
1660-1661	Skanderborg amt
1661-1799	Skanderborg og Åkjær amter
1799-1824	Århus amt
1824-1867	Skanderborg amt
1867-1942	Århus amt
1942-1970	Skanderborg amt

Tyrsting herred

Periode	Amt
1660-1661	Skanderborg amt
1661-1799	Skanderborg og Åkjær amter
1799-1824	Århus amt
1824-1867	Skanderborg amt
1867-1942	Århus amt
1942-1970	Skanderborg amt

Vrads Herred

Periode	Amt
1660-1671	Silkeborg amt
1671-1716	Silkeborg og Mariager amter
1716-1793	Dronningborg, Silkeborg og Mariager amter
1794-1822	Ringkøbing amt
1822-1824	Århus amt (resolution 21. jun. 1821)
1824-1867	Skanderborg amt
1867-1942	Århus amt
1942-1970	Skanderborg amt

Voer Herred

Periode	Amt
1660-1661	Skanderborg amt
1661-1799	Skanderborg og Åkjær amter
1799-1824	Århus amt
1824-1867	Skanderborg amt
1867-1942	Århus amt
1942-1970	Skanderborg amt

Nim Herred

Periode	Amt
1660-1671	Stjernholm amt
1671-1683	Havreballegård, Stjernholm og Kalø amter
1683-1799	Havreballegård og Stjernholm amter
1799-1824	Århus amt

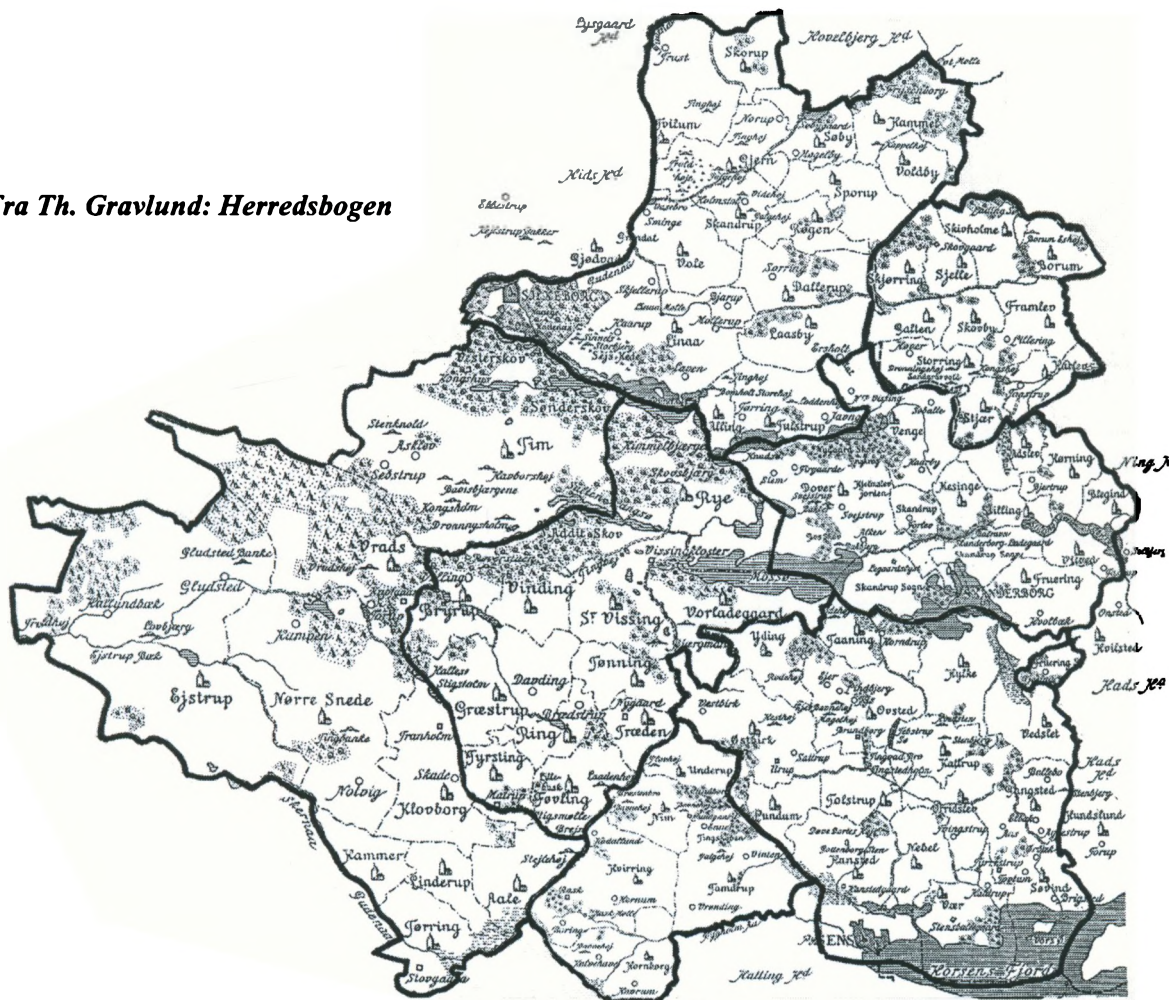
1824-1867 Skanderborg amt
 1867-1942 Århus amt
 1942-1970 Skanderborg amt

De to efterfølgende herreder har også tidligere hørt under Skanderborg amt.

Framlev Herred og Sabro Herred

Periode Amt
 1660-1799 Skanderborg amt
 1799 Århus amt

Fra Th. Gravlund: Herredsbogen

**Det gamle Skanderborg amt 1824
 samt Framlev herred.**

Artikel nr. 2

Mål, vægt og mønt

I 1656 udkom et betydeligt bogværk med titlen: "Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed". Forfatteren var nordmanden Arntt Berentsen. Han var født i Bergen og var 1648 blevet ansat i København som rådstueskriver. Igennem årene 1650-56 havde han samlet stoffet til sin omfattende topografisk-statistiske bog om de to lande.

Fra indholdet skal blot nævnes et lille udpluk:

- 1) En oversigt over samtlige len, sysler og herreder og disses underliggende sogne samt de forskellige retskredses udstrækning - ofte med angivelse af den egentlige tingdag. Tingenes diverse varsler og frister ved sagsbehandling osv.
- 2) Opgørelse af en lang række forskellige skatter, landgildetakster, indfæstningsgebyrer m.m.
- 3) Køb og salg samt mageskifter af jordegods
- 4) En udførlig gennemgang af de dengang gældende begreber omkring mål, vægt og mønt.

Titelbladet på Arntt Berntsens værk: Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed

Når man nærlæser det sidste afsnit bemærker man straks, at der er en temmelig stor forskel på størrelsen af de forskellige enheder, både hvad angår længde- og rummål samt vægt rundt omkring i de forskellige landsdele.

Det kan vel ikke undre, at der er forskel på målene i henholdsvis Norge og Danmark, ja, vel også, hvis man sammenligner med skåneområdet eller Slesvig-Holsten.

Men det viser sig også, at der inden for det nuværende Danmarks grænser dengang var en righoldig mangfoldighed på de forskellige størrelser inden for mål og vægt på øerne og i Jylland - ja, selv inden for det jyske område herskede der store divergenser.

Hvad angår kornmål havde kongemagten ved recesser i 1615 og 1643 befalet, at der skulle være kun et gyldigt tøndemål i hele kongeriget bortset fra Riberhus len. Men man måtte gerne beholde den lokale inddeling i antal skæpper pr. tønde.

1 tønde korn =	skæpper
Viborg	7½
Aalborg	7
Koldinghus, Varde, Skanderb., Aarhus, Silkeb.	8
Bøvling og Lundenæs len	10
Riberhus	10
Salling	12
Vendsyssel	12

Da alle denne slægtsbogs aner med nogle ganske få undtagelser har levet inden for et meget begrænset område i Midt- og Østjylland, nemlig i Tyrsting, Hjelmslev og Framlev herreder, finder jeg det naturligt kun at bringe tabeller over enheder for mål, vægt og mønt gældende i denne landsdel, vel vidende at mange af disse enheder også har været gældende andre steder i landet.

1600-1683

Længdemål:	1 alen = 2 fod = 4 kvartèr = 24 tommer 1 tomme = 12 linier 1 favn = 3 alen 1 mil = 12000 alen 1 sjællandsk alen = 62,77 cm (Svend Aakjær) 1 jysk alen = ca. 57 cm (Svend Aakjær)
Areal:	1 td. land = 14.000 kvadratalen 1 td. land = 8 skæpper (skp.) á 4 fjerdingkar (fdk.) á 3 album (alb.) á 4 penning 1 td. land = 96 album 1 ager = 24 furer = 9 alen 1 ager = ca. 3 skæpper land
Kornmål:	1 tønde = 8 skæpper á 4 fjerdingkar á 2 ottingkar = ca. 147,6 potter 1 ørte = rug 10 skpr., byg og boghvede 12 skpr., havre 20 skpr. 1 pund korn af alle slags = 2 ørte 1 læst = 12 pund = 24 ørter: Rug 30 tdr., byg 36 tdr., havre 60 tdr.
Andre rummål:	Honning og smør: 1 tønde = 4 fjerdinge = 8 ottinger 1 skæppe = 4 lispund = ¾ tønde 1 skæppe = 4 letpund = 2/9 tønde Andre varer: 1 salttønde = 176 potter 1 øltønde = 120 potter. Fra 1698: 136 potter
Vægt:	1 skålpund = 32 lod á 4 quint á 4 ort (= ca. ½ kg). 1 centner = 100 pund 1 skippund = 20 lispund á 16 skålpund 1 td. smør brutto = 16 lispund

Styktal:

- 1 snes = 20 stk.
- 1 skok = 60 stk.
- 1 trave = 60 neg (i nogle egne kunne det også være 20 eller 40 neg)
- 1 tylvt = 12 stk. fx brædder
- 1 kiere = kærsv = 3 neg *)
- 1 læs hø = 32 lispund
- 1 læs korn = 3 tønder
- 1 læs langhalm = 3 traver
- 1 ol = 80 stk.
- 1 stort hundrede = 6 snese = 120 stk.

*)1 kiere = 1 kærsv = 3 neg. Anvendes i almindelighed som betegnelse for sammenbundet sæd. Specielt anvendtes kærsv i Jylland om et negbundet, sammenbundet af mindre neg, oftest 3 eller 4. Negene blev løst sammen stillet på marken og først bundet i kærsv, når de skulle køres ind. 20 kærsv udgjorde en trave i Jylland. Noget tyder på, at man i Søballe regnede 2 neg for en kærsv.

Mønt:

- 1 daler = 6 mark á 16 skilling. (Oprindelig 1 daler = 3 mark)
- 1 skilling grot = 12 skilling dansk i 1660 (Arent Berntsen)
- 1 slet daler = 4 mark. 1624 og 1648
- 1 ort = 1 fjerdedel af enheden af mønt, mål og vægt
- 1 daler in specie, d. v. s. i ét stykke: 6 mark, vægt 2 lod fint sølv - fra 1625 kaldet rigsdaler. På grund af inflationen var i 1619:
- 1 rigsdaler = 16 mark = 96 skilling
- 1 krone (regningsenhed 1619-1750) kaldtes i begyndelsen sletdaler.
- 1 halvkroner = 4 mark = 2/3 daler = 64 skilling = 1 sletdaler (1625)
- 1 kroneskilling = 1/64 daler = 1/96 krone (1619).
- 1 daler blev til slut fastsat til 6 mark = 96 skilling, en værdi som blev fastholdt lige til statsbankerotten 1813.

Landgildetakster omregnet til pengeydelse:

Længe før 1600'årene var det blevet almindeligt at landgildeydelse kunne erlægges i rede penge.

Ydelse	Penge
1 td. rug, byg	2 mark
1 td. havre	1 mark
1 læs langhalm	½ mark
1 læs alm halm	4 skill.
1 læs hø	4 skill.
1 td. øl	2 mark
1 landgildeko	4 mark
1 hest gæsteri = 1 td. havre	1 mark
1 kongestød = ½ td. havre	½ mark
1 gris	4 skill.
1 gås	2 skill.
1 høne	1 skill.
80 æg	4 skill.
1 mark uld	2 album
1 læs ved	3 skill.
1 snes lægter	2 skill.
1 læs tørv	2 album

Reformen 1683

De forskellige traditioner for målangivelser rundt om i landsdelene var naturligvis særdeles upraktiske, og de mange omregninger og tilpasninger besværliggjorde i høj grad handelen med varer fra landsdel til landsdel.

Efter enevældens indførelse i 1660 med et centralt styre krævedes der ensartet mål og vægt i riget. Det blev Danmarks berømte videnskabsmand, Ole Rømer, som kom til at forestå den store reform, og i 1683 indførtes endelig ens mål og vægt i hele riget. Forinden havde han med stor dygtighed stået i spidsen for udarbejdelsen af den nye matrikel af 1688. Desuden gennemførte han en opmåling af alle landets landeveje.

Ole Rømer definerede sine måleenheder ud fra en alen på 2 rhinlandske fod, som i værdi lå meget tæt på den sjællandske alen.

Rummålet blev sat i forhold til 1 pot = 1/32 kubikfod. Størrelsen af smørtønden fastlagdes til 136 potter og kontønden til 144 potter, herved kom skæppen = 1/8 tønde til at indeholde et helt antal potter.

Vægtmålet 1 pund defineredes som vægten af 1/62 kubikfod.

Rømers måleenheder holdt sig i store træk uændrede frem til indførelsen af metersystemet i 1907.

1683-1907

Længdemål: 1 alen = 2 fod = 4 kvartèr = 24 tommer

1 fod = 31,407 cm. 1 alen = 62,814 cm. 1 tomme = 2,6154 cm

1820 ændret til: 1 fod = 31,374 cm. 1 alen = 62,748 cm. 1 tomme = 2,6145 cm.

1 tomme = 12 linier

1 mil = 12000 alen

Areal: 1 td. land = 14.000 kvadratalen (= 5516 kvadratmeter)

1 td. land = 8 skæpper (skp.) á 4 fjerdingkar (fdk.) á 3 album (alb.) á 4 penning

1 td. land = 96 album

Rummål: 1 pot = 4 pægle = 0,9681204 liter

2 potter = 1 kande

1 korntønde = 144 potter = 8 skæpper á 4 fjerdingkar

1 fjerdingkar = 3 album á 4 penning

1 smørtønde = 136 potter

Vægt: 1 pund = 2 mark = 16 unser = 32 lod = 128 qvint = 512 ort = 499,75 gram

1 lispund = 16 pund

Mønt:

Krone: Sølvmønt = 1½ speciedaler indført 1618. Senere lig med 4 mark, også kaldet sletdaler.

Kuranten fortrængte efterhånden kronen.

Kurantbanken blev oprettet 1736 af private forretningsmænd i forståelse med regeringen. Havde ret til at udstede seddelpenge, der skulle modtages som betalingsmiddel af alle offentlige kasser.

Ved statsbankerotten i 1813 afløstes Kurantbanken af en ny bank, Rigsbanken, ligeledes kontrolleret af regeringen. 6 kurantdalere skulle nu ombyttes med 1 rigsbankdaler. Samtidig blev al fast ejendom belagt med en såkaldt bankhæftelse på 6 % af værdien, der skulle forrentes med 6½ % p.a. I 1818 oprettedes Nationalbanken, som var uafhængig af Staten.

Rigsdaler: Daler var oprindeligt en stor sølvmønt efter tysk forbillede, senere benævnt **Rigsdaler** i "Courant" eller **Kurant-Daler**.

Rigsbankdaler: Indført i 1813. Såvel rigsdaler (rd.) som den senere rigsbankdaler (rbd.) opdeltes i 6 mark á 16 skilling.

Kroner og øre: indførtes i 1873. 1 rigsbankdaler = ca. 2 kr., 1 skilling = ca. 2 øre
1 speciedaler = 4 kr.

Artikel nr. 3

Matriklerne

Efter svenskekrigene 1657-60 var landets finanser i en særdeles ynkelig forfatning. De normale skatteindtægter kunne langt fra dække statens løbende udgifter. Den fra 1660 enevældige konge, Frederik den Tredie måtte i denne nødsituation finde en udvej, for at få økonomien bragt på fode igen.

Man gik i gang med at tilrettelægge opkrævning af en skat på jordværdierne, hvor hartkornet skulle indgå som enhed. Hartkorn betyder hårdt korn, hermed forstås rug og byg. Allerede i 1660 befalede regeringen, at alle lensmænd, godsejere og de gejstlige øvrigheder skulle indsende en afskrift af deres jordebøger. Hermed var landområdet dækket ind, da kronen selv ejede resten af jorden. Men man manglede købstæderne. Samme år blev der udnævnt særlige kommissarier til at taksere disse.

Arbejdet skred meget langsomt frem. Adelen tøvede med at indsende deres jordebøger, dels vel nok fordi de følte det som et indgreb i deres sikrede rettigheder, dels fordi man fra regeringens side ikke oplyste noget om formålet med denne befaling. Ikke før januar 1661 blev det oplyst, at hensigten med indsendelsen af jordebøgerne var, at man ville oprette en egentlig skattematrikel. Takseringen af købstæderne trak også ud.

De manglende resultater bevirkede, at man så sig nødsaget til at afskedige kommissarierne. Der blev derpå udnævnt en kommission i hvert stift. Den skulle først gennemgå landet og derpå tage fat på købstæderne. Desværre var bønderne kun dårligt repræsenteret. Da også dette arbejde skred for langsomt frem, greb man til at dele stifterne op i flere områder, hvortil der så udnævntes ekstra kommissioner.

I løbet af 1662 indså man, at der var stor ulighed i taksationerne ud over landet. Men riget fattedes penge, og inden matriklen var helt færdig udførte man i juli 1662 en skat på 4 slettemark af hver tønde hartkorn. Ved udgangen af 1662 var det store arbejde dog blevet færdigt og afleveret.

Det lå imidlertid fast, at kommissionsmatriklen af 1661-62 var yderst uretfærdig. Sammensætningen af kommissionerne havde nok været uheldig, idet bønderne kun i ringe grad var blevet påhørt. I hvert fald blev denne matrikel kasseret i 1663. I slutningen af året fik amtmændene og deres amtsskrivere befaling til at udarbejde en ny matrikel. Med amtmanden som formand blev der i hvert herred udtaget 7 vederhæftige bønder til hjælp. Amtmanden var frit stillet i valget, men man må nok påregne, at bøndernes repræsentanter hovedsageligt bestod af sandemænd og herredsfogder, der jo også var bønder.

Arbejdet udførtes på den måde, at amtsskriveren og de udtagne bønder drog rundt i hvert herred og samledes med bønderne, der så fremkom med deres vurderinger og klager, som blev sammenholdt med tallene i matriklen. Af det bevarede materiale ses, at der forekommer mange rettelser og tilføjelser. De største uoverensstemmelser møder man hos de adelige godsejere.

Disse adelige hovedgårde var faktisk fra gammel tid fritaget for hartkornsskatter. Men i enevældens første år havde det været kongens hensigt, også at inddrage disse store jordegodser i beskatningsgrundlaget. Imidlertid blev det i 1670 slået fast, at hovedgårdshartkornet skulle være skattefrit mod, at godsejeren indestod for sine bønders skatter og afgifter. Denne rettighed gik imidlertid tabt igen i 1682. Går vi ind og ser på de enkelte gårdes opgørelser i matriklen, finder vi, at hver gård stadig opføres med sine gamle landgildeydelse. Men disse er nu blevet omregnet til hartkorn efter en særlig takst.

Eksempler uden omregning til hartkorn.

Wenge Sougen, Søballe. 1667.

Jens Nielsen og Niels Jensen:

½ td. smør, 2 ørter rug, 2 ørter byg, 1 ørte havre, 1 svin, 7 hofheste, 2 jægerheste, 1 fodernød, 20 æg, 1 mark garn, 20 gærde træer.

Dover sogn, Nygaard 1667.

Johan Reinholdt (*ane* 234). Landgilde: 1 fjerdg. smør, 4 ørter rug, 4 ørter byg, 2 ørter grij byg, 2 ørter arre (*havre*), 1 svin.

Matriklen fra 1664 gav heller ikke et fuldt retfærdigt skattegrundlag, og man begyndte hurtigt at overveje, hvorledes man kunne afhjælpe manglerne. Der skulle imidlertid gå mange år, inden man var klar til at tage fat på ny. I 1681 vendte Ole Rømer hjem fra et 9-årigt ophold i Paris, hvor han havde gjort sig berømt ved at finde en metode til beregning af lysets hastighed.

Han fik nu overdraget arbejdet med at lave en ny matrikel. Sammen med professor og landmåler Jørgen Dinesen Oxendorph gennemførte han i perioden 1681-88 en enestående bedrift.

Hele landet blev opmålt og jordens bonitet blev fastsat. Arbejdet krævede en overordentlig stor arbejdsstyrke, og der måtte indkaldes landmålere fra Tyskland.

Al dyrkbar jord blev opmålt. De til hver by liggende bymarker - vange behandlede særskilt. Hver vang var opdelt i åse, som igen indeholdt et antal agre. Alt blev opmålt og arealet beregnet og indført i opmålingsprotokollen med navn på fæsteren.

Ud af protokollen dannede skriveren en ekstraktopmålingsprotokol. Heri samledes alle agrene for hver gård, forsynet med forskellige andre oplysninger, der tjente til beregning af gårdens dyrkede areal. Dette blev så angivet i tønder land á 14000 kvadratalen - normalarealet for besåning af 1 tønde korn.

Samtidig foretoges en taksering af jordens bonitet efter en fastlagt tabel.

For Jyllands vedkommende vurderedes der i tabellen efter følgende 6 jordklasser:

Klasse	Betegnelse	Tdr. land til 1 td. hartkorn
1.	Allerbedst	2
2.	God	4
3.	Middelmådig	6
4.	Skarp	9
5.	Ond	12
6.	Allerværst	16

Opmålingsprotokoller og ekstraktopmålingsprotokoller benævnes under ét som markbøger.

Disse indeholder værdifulde oplysninger for forskere, idet en utrolig mængde gamle marknavne figurerer i betegnelsen for vange og agre.

Ved opmålingerne i købstæderne findes ofte en fuldstændig beskrivelse af alle byens bygninger og deres beliggenhed i gaderne.

Da man i 1688 var færdig med den nye matrikel, viste det sig, at summen af hartkorn var mindre end i den gamle matrikel fra 1664, hvilket betød et tab i statens indtægter. Men for bønderne var det et udtryk for, at skattebyrden nu blev mere retfærdigt fordelt.

Efter at man havde anvendt 1688-matriklen som grundlag for skatteudskrivning i 80 år, blev det fra rentekammeret besluttet, at der skulle tilvejebringes en ny matrikel. Der var med tiden kommet ny jord under plov. Ved ejendomsdelinger havde man ikke altid sørget for at fordele hartkornet, så byrden blev liggende på den oprindelige ejendom.

Arbejdet med en ny opmåling blev overdraget professor Thomas Bugge. Han begyndte på en kortlægning af Danmark i målestokken 1:4.000, men han nåede aldrig til Jylland, for i 1772 blev arbejdet sat i stå af den konservative regering under Ove Høegh-Guldberg.

I samme periode begyndte man at indse, at landsbyfællesskabet på mange måder var en hindring for landbrugets videre udvikling, og tankerne omkring en udskiftning af jorden fik efterhånden så stor gennemslagskraft, at der i 1769 kom en forordning, der tillod, at enhver lodsejer for egen regning kunne lade sin jord opmåle og udskifte. Nye tiltag på lovgivningsområdet bevirkede, at den største jordreform i landets historie blev gennemført i løbet af de følgende årtier.

Udskiftningen lagde fuldstændig beslag på alle landmålere og taksationsmænd i mange år.

Matrikel 1688 UDDRAG FRA STJÆR
PROPRIE- NR. BEBOER
TARIUS

		GAMMEL MATRIC				NY MATRICUL			
		Hartkorn				Hartkorn			
		Tdr.	skp.	Fjk.	Alb.	Tdr.	Skp.	Fjk.	Alb.
7	Niels Sørensen skov	7	4	1	0				
		4	0	0	0	3	6	2	1
8	Rasmus Sørensen + skov og					2	7	0	0
9	Mads Michelsen + skov	6	4	2	1	2	5	3	0
10	Jens Pedersen Høeg skov	3	6	2	1				
		2	4	0	0	0	7	1	1
11	Knud Justsen (ane 120) skov	4	6	0	0				
		0	0	0	0	7	7	1	1
12	Jørgen Nielsen skov	6	4	2	1				
		4	0	0	0	4	1	2	2

I 1813 rammes landet af en statsbankerot, og fra 1818-1828 er der en alvorlig landbrugskrise, så bøndernes dårlige situation tvinger regeringen til at give skattenedsættelser.

Efter de store landboreformer i 1780-erne og udskiftningen af landsbyjorderne var den gamle matrikel helt forældet. Forarbejderne til et nyt afgiftsgrundlag blev påbegyndt i 1804. Selve markarbejdet varede helt til 1827. Jorderne blev omhyggeligt opmålt, og deres bonitet (godhed) takseret. Den bedste jord fik tallet 24, og al anden jord omregnedes i forhold hertil. Man nåede derved frem til en værdi, som blev angivet i tdr. hartkorn, og først i 1844 kunne den nye matrikel træde i kraft.

Dette beskatningsgrundlag var gældende helt frem til 1903, da det afløstes af loven om ejendomsskyld, hvorefter skatterne opkrævedes efter en beløbsmæssig vurdering.

Artikel nr. 4

Retsvæsen

Højesteret, Landsret, Tamperret
Birketing, Herredsting
Herredsfogder, Delefogder
Tingsteder

Christian IV sidder for bordenden

Herredagen - Kongens retterting

Fra begyndelsen af 1500-årene var herredagen en betegnelse for et møde af det samlede rigsråd. Formålet med herredagen var afholdelsen af det kongelige retterting, der var landets højesteret.

Kundgørelsen af herredagen indeholdt en opfordring til alle undersåtter om at udtage de fornødne stævninger til herredagen. Fra gammel tid havde det været skik, at kongen og rigsrådet drog rundt til de forskellige landsdele og holdt retterting i hvert område. Man må erindre sig, at landet ikke fik en fælles lov før Christian den Femtes Danske Lov i 1683. Enhver skulle dømmes efter loven i den provins, hvor han var bosat. Senere blev herredagen som regel kun afholdt én gang årligt, og det skete normalt i København, dog ses Odense (bl. a. i 1527).

også at have været benyttet. Til kongens retterting kunne landstingsdommene appelleres. Kongens tilstedeværelse var ingen nødvendighed, og rigsråderne dømte derfor ofte alene, undertiden suppleret med andre dertil indkaldte dommere. Christian den 4. var dog tit til stede og havde forsædet. Efter enevældens indførelse i 1660 afløstes rettertinget af højesteret.

Nogle eksempler:

*Fra H. Hertzum-Larsen: Jydske domme og dokumenter 1440-1700.
Kongens Retterting. Stævningsbog 23/3-1647-5/5 1648.*

Niels Frandsen af Galten i Skanderborg len.

"Erik Juel til Hundsbæk og Mogens Høeg til Kærgårdsholm for en dom de nu næst forleden den 1. oktober, som skal være det landsting, som holdtes efter Sct. Michaeli dag 1747, til Viborg Landsting skal have dømt og afsagt imellem ham på den ene side og **Jost Andersen** i Søballe på den anden side, og ham tildømt at lide på hans liv efter 8 mænds tov".

Kancelliets brevbøger.

4. aug. 1621.

Missive til Otte Skeel. Da Christentze Axelsdatter, der blev (*hen*)rettet paa sidste Herredag for Trolddom, kort før sin Død har givet 1000 Dlr. til fattige Studenters Underhold og nogle Snese Dalere til de fattige, skal han forhandle med hendes Arvinger om godvilligt at udrede disse Penge, da de blive anvendte til Guds Æres Forfremmelse og hun vel har lagt sig saa mange Penge til Bedste, at de kunne udredes uden at man behøver at røre det, som arveligen er tilfaldet hende. Han skal tillige af Arvingerne kræve det, som han har anvendt paa hende, medens han har haft hende siddende, og paa hendes Rejse her over.

Fra Kirkehistoriske Samlinger. 6 rk. bd. 2. Bidrag til dansk præstehistorie af Hans H Fussing.

Herredags Dombøger.

Harlev og Framlev sogne

Mads Danielsen var præst og provst her 1636, da han fik en reprimande for sin usømmelige optræden ved et præstevalg i Storning.

Ribe byfogeds tingbog 1604, B.85.A-35.

29/2. Bagge Pedersen spørger om Peder Pedersen, salig Peder Baggesens søn, boendes i Sæbye, er ikke stævnet til Højesteret. Ja, til kommende Herredag i København.

Ribe byfogeds tingbog 1604, B.85.A-35.

Mester Mads Pors er i dag (10/5) draget til Kbhvn. til Herredage.

Viborg Landsting

Underliggende instans før rettertinget var landstingene, hvor landsdommerne havde forsædet. Oprindelig var der i det nuværende danske område landsting i følgende distrikter: Jylland, Fyn, Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Til landstingene kunne afsagte domme ved underretterne appelleres.

Fra det gamle Viborg landsting findes en stor mængde arkivalier. De vigtigste rækker er tingbøgerne (justitsprotokoller), dombøger og skøde- og panteprotokoller.

Nogle eksempler:

Kancelliets brevbøger.

Viborg Landstings Dombøger 1618B.

18. juli 1618.

Lensmanden på Skanderborg havde anklaget Maren Lyrings for trolddomskunster. Maren Lyrings var en vanfør betlerske, der holdt til i egnen omkring Skanderborg.

Tingsvidne af Skanderborg birketing 3. juli, Hjelmlev herredsting 6. juli, Vor herredsting 8. juli 1618 og Ry birketing 19. juli 1617(?): Der nævnes mange tilfælde, i hvilke hun havde lovet folk ondt, som var vederfaret dem på helbred eller ejendom. Således havde Just Knudsen i Svejstrup (Dover sogn) ligesom flere af de andre nægtet at køre for hende, når hun bad derom. Straks efter faldt taget på hans lade ned.

Da Anders Sørensen i Gesing havde nægtet at låne hende sin vogn, havde hun sagt, at han skulle få lige så ondt ved at gå som hun. Kort tid derefter blev han vanfør i sit ene ben. Slotsfogeden på Skanderborg Peder "Segemanndt" spurgte Maren Lyrings, om hun kunne "noget spøgelse og trolddom. Da bekendte hun, at hun kunne disse efterskrevne kors (trylleformler, besværgelser), som hun læste for tingsdom".

Derefter følger 6 formler at anvende på forskellige onder.

Stokkenævn af Skanderup og Ry birketing, ifølge hvilke 24 mænd bevidnede, at Maren Lyrings havde været berygtet for trolddom så længe, de havde kendt hende.

Tingsvidne af Vor herredsting 8. juli 1618: 15 nævninger fra forskellige sogne svor "Maren Lyrings efter hendes egne bekendelser, vidnesbyrd og K.M.s forordning et fuldt kirkenævn over for trolddomskunster, hun har brugt".

Lensmanden på Skanderborg appellerede ved Laurids Nielsen i Ørskov (Ørridslev sogn) ovenstående nævningekendelse til stadfæstelse.

På landstinget lagde Just Knudsen og Anders Sørensen deres hænder på ML's hoved, og svor på, at hun var en vitterlig troldkvinde og skyld i deres ulykke.

Landstingets dom:

"Så og efterdi af bemeldte vidner forfares og bevises Maren Lyrings, at have lovet folk ondt og det dem på gods og helbred at være hændt og vederfaret, hun og selv bekender og tilstår for:ne signaler at have brugt, som hun lydeligen oplæste, som forskrevet står, hvilke alle hedenstræber sig den hellige trefoldigheds navn til misbrug, befindes også hende langsommelig tid for trolddom at være berygtet, så samme vidner i så måde med hinanden om hendes onde levned og bedrift bestyrkes og befæstes, og intet vidnesbyrd hun derimod fremlægger sig ærligen og vel at have skikket og forholdt, medens Just Knudsen og Anders Sørensen nu her for retten med pålagt hånd ved deres højeste ed og oprakte fingre har svoret Maren Lyrings for en vitterlig troldkvinde, det hun med hendes trolddomskunst har gjort dem skade på hus og helbred, som for er rørt, og loven formelder, at om nogen vider anden, at han har forgjort ham med trolddom, og ganger han ej ved, der sigtes, og den, der sigter, alligevel gider og tilmoder ham det på hånd, da værge sig den, der sag gives, med nævn i kirkesogn, og forne nævninger, som bor i sognet hos Maren Lyrings og bedst hendes lejlighed ved, har været opkrævet hende enten at skære el. skyldte, de ved deres ed har hende kirkenævn oversvoret, ved vi ikke nogen årsag el. tilfald dem for samme deres ed og tog at kunne fælde".

Indgåede breve til amtmanden for Skanderborg og Åkjær amter.

Fra Jens Fransen, Mørch, Sorring - til Kongen. Oplyser at han er født, og bor i Sorring by, Dallerup sogn, og angiver derefter, at han i 1720 er påført en proces af Christian Fischer, Allinggaard, og iflg. dommen, der blev afsagt 2. september 1720, blev idømt en bøde paa 3 mk. Denne henstod til 28. maj 1725, hvor han fik oprejsning af kongen, og derefter den 28. juni fik dommen underkendt, såvidt den angik æren, i alle måder i Landstinget. Klager derefter over Christian Fischer, som ikke vil efterkomme det ved frifindelsen bestemte. Kongen ønsker en erklæring fra Amtmand Rewentlow. 25 september 1728.

Fra Dagligliv i Danmark.

Hvis landsdommeren i landstinget stadfæstede nævningernes tov (kendelse), blev sagen hjemvist til vedkommende herreds- eller birketing. Til eksempel kan nævnes sagen fra 1625-26 mod præsten i Vejlbj Søren Jensen Quist, der blev sigtet for i 1607 at have dræbt, husmanden Jesper Hovgaard. På grundlag af forskellige vidners udsagn fandt sandemændene præsten skyldig i drabet, men hr. Søren appellerede straks sagen for Viborg landsting, der imidlertid stadfæstede sandemændenes afgørelse. Herefter søgte præsten at få underkendt landsdommerens afgørelse ved rettertinget, men også rigets øverste domstol" konfirmerede" sandemændstovet.

Herefter gik sagen tilbage til herredstinget, hvor herredsfogden med 8 meddomsmænd på grundlag af det foreliggende bevis afsagde dødsdom over præsten den 20. juli 1626. Herredstingets dom blev ikke appelleret, og det ville næppe heller have gavnet præsten, eftersom beviserne i sagen lå fast.

(Blicher har altså "pyntet" på historien).

Snapsting

Betegnelsen benyttedes oprindelig om årets første landstingmøde i Jylland. Det afholdtes i mange år i ugen efter helligtrekonger, men på grund af vanskeligheder med samfærdselen ved vintertide flyttedes det i 1672 til marts. På den tid og fremover lå det årlige møde i snapslandstinget fast i Viborg. Tidspunktet for dets afholdelse flyttedes yderligere et par gange og fastlagdes endelig i 1778 til dagene 4.-20. juni.

Viborg snapsting blev efterhånden termin for de allerfleste jyske pengehandler, og forretningerne her spillede en afgørende rolle for handelen og belåningen af jysk jordegods indtil begyndelsen af 1800-årene, hvorefter dets betydning efterhånden svandt hen.

I snapstingsdagene var der et voldsomt liv og røre i Viborg. Folk kom langvejs fra for at deltage i løjerne. Markedsboder og gøglere trak publikum til, og øllet flød. Mange slagsmål og en del gadeuorden fulgte. Blandt adelige og nyrige blev det skik at henlægge store fester og bryllupsarrangementer til snapstingsdagene.

Tamperretten

Tamperretten var navnet på de domstole, ved hvilke ægteskabssager ved Ribe-Artiklerne af 1542 henlagdes, "efterdi der findes stor uskikkelighed i ægteskabs- og horsager".

Retten, der bestod af stiftlensmanden som formand og et antal gejstlige medlemmer bestående af de nærmeste boende lærde mænd eller sognepræster, skulle samles 4 gange om året på tamperdagene.

Der var fra katolsk tid 4 tamperdage om året, en ved hvert kirkeligt kvartals begyndelse, hvilken bestemmelse foranledigede dannelsen af navnet tamperretten.

Ifølge love og anordninger blev Tamperretten afskaffet i Danmark og Norge den 1. dec. 1797 af Christian den Syvende, dels fordi tamperretten kun holdes 4 gange om året og dels for besværlighed med at komme til de ofte langt fra liggende Tamperretsting. Skilsmisse eller ægteskabers forbrydelse skulle herefter føres ligesom andre civile sager ved den anklagedes eller tiltaltes værneting og i tilfælde af videre påanke ved overretten.

Fra Dagligliv i Danmark.

Var et par lovformelig troløvet, indebar det, at forbindelsen skulle fuldbyrdes med vielse, med mindre det kunne påvises, at den ene af parterne havde forset sig groft over for den anden eller var smittet med en uhelbredelig sygdom. I slige tilfælde opløstes forbindelsen ved en tamperretsdom. Det skete f.eks. i 1731 ved tamperretten i Århus med den begrundelse, at pigen ikke havde ladet høre fra sig i tre år.

Et eksempel:

Aarhus Bisparkivs Tamperretsprotokol 1645-90.

Tamperdag Anno 1660, den 19. dec., Sag nr. 2.

"Lauritz Lauritzen af Farre haffde Indsteffnet sin Festemø, **Johanne Knudsater af Wengegaard**, fordi hun paa 4 Aar haffde forhalet efter deres trolouffelse Egteskab med hannem at fuldkomme, bleff for Retten bewist af en Skriffuelse sin Broder Rasmus Knudtzen i Wengegaard tellskreffium fra Assens, at hun aff sin Moder oc samme sin Broder Rasmus Knudtzen war nød tell samme trolouffelse bleff der derfor hender kiendt efter Egteskabs 5. Artikel, og hver sin Egteskabsfrihed at vinde".

Kort efter blev Laurs Laursen gift med en anden kvinde, som forgav ham med rottegift. Der findes en større retssag om dette.

Birker

Fra Jyske Samlinger 5. række 2. bd. Jyllands gamle Retskredse I af Mogens Lebech.

Den dømmende myndighed var i ældre tid blevet udøvet af folket på tinge, men overgik i løbet af middelalderen til egentlige dommere. På landstingene dømte landsdommere, og i herrederne og i birkerne blev tingene ledet af herreds- og birkefogder.

Når en tyv eller anden ugerningsmand skulle dømmes til døden, skulle fogden tage de bedste tingmænd til sig og sammen med dem "dømme til eller fra". Og for at der i det hele taget kunne holdes lovligt ting, måtte et vist antal tingmænd være til stede, i Sjælland almindeligvis 12, i Jylland 8.

Befolkningens interesse i at møde op på tinge var dog støt dalende, og man tyede i praksis til at udskrive beboerne til efter tur at overvære tingforhandlingerne som tinghørere eller stokkemænd.

Der kunne inden for herredets grænser være oprettet en særlig retskreds - et såkaldt birk - som regel bestående af krongods eller adeligt gods, hvor bønderne søgte birketinget og ikke herredstinget som deres rette ting. Ofte lod den birkeberettigede tinget afholde foran eller inde i vedkommende slot eller herregård, nu og da i landsbyen ved kirkegården, hvorimod det var yderst sjældent, at tinget havde til huse i den stedlige kro.

Et birk var altid et afsluttet område, begrænset af visse fastliggende skel i lighed med herredet, men i modsætning til dette var samtlige beboere i birket i enhver henseende undergivne én herre, det være sig krone, kirke eller en adelig herremand.

Birkerettigheden kunne dels være hævdet af Arild, dels som sådan være meddelt kgl. bekræftelse, noget som dog i flere tilfælde først skete ved de bestallinger, som konfirmeredes for birke-retsbetjentene ca. 1690, og den kunne endelig skyldes kgl. bevilling, sådanne kendes for adelige birker saa langt tilbage som midten af det 15. århundrede.

I 1688 var indretningen af de kgl. birketing og deres embedsmandstand dog saa nogenlunde ensartet med herredstingenes. Birkefogdens stilling kan til en vis grad siges at have gennemløbet samme stadier som hans kollegas på herredstinget. Tilstedeværelsen af denne embedsmand forudsættes ikke i de ældste birkebreve.

Indtil 1688 bestod samtidig med private birker et antal kongelige, som fra gammel tid havde hørt til et kongeligt slot eller ladegård.

De ældste birker

Dover birk

Fra Trap: Danmark 3. udg.

Dover har udgjort et eget birk, Dover Birk med Illerup og Alken, stadfæstet af kong Hans i 1490 og Chr. den 3. i 1546, idet Veng og Hårby kom til.

Til Dover birks område hørte også Svejstrup, Bjedstrup og Hemstok.

I Veng Sogn i Hjelmlev herred ligger Søballe, der ved en å er skilt fra Veng. Søballe har tidligere hørt til Framlev herred, thi 1527 tales om markskel mellem Veng og Søballe mark og herredsskel mellem Hjelmlev og Framlev herreder.

Øm klostres birk

År 1560 udgik der kongebrev om, at de små birker i Dover, Rye, Tåning, Vor og (Sdr.)Vissing fremtidig skulle danne ét birk med tingsted Emborg uden for Øm kloster.

Dette kloster var oprindeligt et af Danmarks rigeste og anseligste. En kortere overgang efter 1560, syntes Øm kloster at skulle blive det gamle kongeslot Skanderborg en farlig rival. Frederik den 2. påtænkte at gøre det til sin hovedresidens i Jylland og kaldte det Emsborg, men allerede 1561 var tanken opgivet, og i oktober måned lagdes klostergodset under Skanderborg.

Rye birk

I 1573 skete der den ændring, at Dover, Rye og (Sdr.)Vissing sogne samt Salten skulle søge ét birketing, der lagdes ved (Gl.)Rye.

Skanderup Birk

Samme år bestemte Frederik den 2., at kronens gods under Skanderborg slot i Ring, Vitved, Veng, Skanderup, Alken og Illerup sogne samt Svejstrup og Bjedstrup skulle være et frit birk, kaldet Skanderup Birk, og at lensmanden i Skanderborg på kronens vegne skulle bruge birkeret dertil og indsætte birkefoged i birket.

Som birkefoged indsatte lensmanden Rasmus Juel i Gesing, Han blev i 1575 fri for halvdelen af sin landgilde, så længe han var birkefoged.

Det til Skanderborg Slot liggende jordegods bestod efter reformationen for en meget stor del af de indtagne klosterbesiddelser, der før i tiden havde været fri birker, og som også under kronen vedblev at bestå som sådanne.

1688-reformen

I 1686 udgik en ordre til samtlige landsdommere, som befalede disse at indsende forslag til en påtænkt sammenlægning af tingene og om pladserne, hvorpå de nye tinghuse skulde rejses, samt om retsbetjentenes kvalifikationer.

Men landstingsebedsmændene var jo ikke lokalkendte alle vegne, og de måtte i deres skøn støtte sig til stedlige kræfter, og derfor sammenkaldte man i begyndelsen af marts måned herredsfogder og skrivere til Viborg til forhandling vedrørende de stillede opgaver.

Deres besvarelser blev afgivet skriftligt og indkom i løbet af 1688.

Selv om der var tale om at formindske antallet af herreds- og birketing med mere end halvdelen, kunne der blandt mere end 100 retsbetjente (fogeder og skrivere), ikke findes nok, der var egnede til at beklæde de ny embeder, fordi man måtte kassere et stort antal som værende udygtige.

Den nye inddeling anordnedes først ved bestallinger til de enkelte retsbetjente, udstedt i slutningen af året 1687 og begyndelsen af 1688, i disse beordredes sammenlægningen, og pladsen for det nye tingsted angaves.

Og dermed forlod man endelig de gamle tingsteder, i flere tilfælde dem, hvor herredstinget måske var holdt i 1000 år, hvor traditionen muligt var hævdet fra den dag, herredstinget dér sattes første gang. Man flyttede nu indendørs, i de nybyggede tinghuse, og efterhånden lagdes de fleste ting ind til købstæderne.

Udpluk fra 1688-reformen.

Jyske Samlinger 5. række 2. bd.

Af Mogens Lebech: Bemærkninger om de enkelte Herreder og Birker. III 1687.

Silkeborg Len

Af **Tørsting Herred** i Skanderborg Len og **Wrads Herred** i Silkeborg Len kan bekvemmelig gøres ét, og Tinghuset sættes ved Løvet Skov (*Løve ved Bryrup*), hvor Tinget i gammel Dage skal været holdt, da samme herreder og laa tilsammens, og kunde Tinget herefter om Onsdagen bedst holdes og kaldes Tørsting-Vrads Herred. Begge Fogderne er saa udygtige og uvederhæftige, at ingen af dennem meriterer (*fortjener*) at forblive ved Bestillingen, Hvorfor det er nødvendigt at Herredet bliver forsynet med en dygtig og fornuftig Foged, hvortil vi ingen bedre kender Eders kongl. Majestæt allerunderdanigst at foreslå, end Mathias Melchiorson.

Skriveren i Tørsting Herred, Søren Christensen duer slet intet, og Tingskriveren i Wrads Herred Niels Jensen beretter at have betjent Bestillingen i 50 Aar.

Skanderborg Len

Framløf Herred, hvorunder allerede efter Amtmandens Anordning er lagt de 2de Sogner af **Saugbroe Herred**, som er det eneste af Herredet, som ikke svarer under Grevskabet Frisenborg, samt **Giern Herred** med **Tvilum Birk** kunde bedst sammenlægges og Ting holdes om Onsdagen ved en Eneste Gaard kaldet Roergaard, som er midt i begge Herreder.

Udi Framløf Herred er Oluf Pedersen Herredsfoged, ingen ufornuftig Mand og fra Anno 1664 efter Eders kongl. Majestæts Salig Hr. Faders og Eders Majestæts egen allernaadigste Bestalling sin Bestilling upaaklagelig haver forestaaet, dog berettes hverken at kunne læse eller skrive, og som han derforuden er en Rytterbonde, saa de vedkommende derfor ikke kan faa Refusion om han forsaa sig, eller for noget ved Dom blev søgt.

Udi Giern Herred er Anders Nielsen Herredsfoged, som Aar 1680 fik Eders Majestæts Bestalling Herredet saavel som Twilum Birk at betjene efter hans Faders Død, hvorefter fornævnte Anders Nielsen Bestillingen haver betjent, og som han er en ung Karl, ikke uvittig og skriver en god Haand, skulde vores allerunderdanigste Forslag være, at om Oluf Pedersen blev Herredsfoged, saa denne Anders Nielsen, indtil Oluf Pedersen ved Døden afgaar skal være Herredsskriver, da han er dertil bedre egnet end den nuværende Skriver til begge Tingene **Peder Frandsen**.

Naar disse Herreder saaledes blev sammenlagte kunde de længst fraliggendes have 1 ½ Mil ungefær til Ting, og Herredet herefter at kaldes Framløf-Giern Herred, saafremt det Eders kongl. Majestæt saaledes i Naade maa behage.

Skanderborg Len

I Rye Birk er ingen Birkefoged. Udi Skanderup Birk og Hielmslef Herred har Laurids Christophersen vaaren Skriver, dog paa nogle Aars Tid ikke selv betjent Tingene, mens ladet en anden fremmed paa sine Vegne skrive, saasom han intet selv skötter om Bestillingen, hvorfor Johan Haagensen, som har Bestalling paa Tingskriveriet ved Rys Birk kunde herefter bedst betjene Tingskriveriet ved Herredet, saafremt det Eders kongl. Majestæt saa allemaadigst behager. Og kan de længst fraliggendes naar Tinget saaledes blev indrettet have 2 Mil til Ting.

Hielmsløf Herred

Skanderup Birk og Rye Birk kan og bekvemmelig sammenlægges og tinghuset sættes paa Nygaards Mark, hvor Tinget om Mandagen bedst kunde holdes.

Af Fogderne er Rasmus Knudsen, Birkefoged til Skanderup Birk gammel, dog ærlig og vederhæftig nok, og Mikkel Rasmussen, Herredsfoged Hielmslef Herred god og dygtig nok til Bestillingen, om Eders Kongl. Majestæt ikke derfor af Naade vilde anse deres Dygtighed, og allemaadigst tillade at Rasmus Knudsen ad dies Vitæ maatte betjene Skanderup Birk, mens naar han ved Døden afgaar, da Mikkel Rasmussen at betjene alene dette sammenlagte Herred, som kunde fremdeles kaldes Hielmsløf Herred.

Skanderup Birk og Rye birk sammenlagdes 20. december 1687 og videreførtes i nogle år som Hjelm-slev herred.

Tingstedet på Nygårds Mark (*mon det ikke var et andet navn for tingkrogen i Hemstok?*) blev fælles tingsted for de sammenlagte birker af Hjelm-slev herred.

Tingbogen blev fælles for Hjelm-slev herred samt Skanderup og Ry birker i perioden 1688-1719.

15. Juni 1719 blev det Skanderborgske Distrikts Birk oprettet; herunder henlagdes Framlev, Sabro, Hjelm-slev Gern herreder samt stykker af Vor og Tyrsting herreder.

Ved birkets ophævelse 4. dec. 1801 samledes Framlev og Sabro herreder med Hasle og Vester Lisbjerg herreder til et særskilt embede.

Hjelm-slev og Gjern herreder forenes til et særskilt embede, der forbindes med byfoged- og byskriverembedet i Skanderborg.

*Billede: Fra Olaus Magnus' værk fra 1555:
De nordiske folks historie.*

Et par af slægtens birkefogder Skanderup Birk

Knud Andersen i Vengegaard nævnes i Lensregnskaberne 1625.

Rasmus Knudsen, Vengegaard. Søn af Knud Andersen, nævnt 1687 i *Jyske Samlinger* 5. række 2. bd. Fra 1688 til sin død i 1695 var Rasmus Knudsen herredsfoged i Hjelm-slev herred, udnævnt 2. juni 1688.

Herredsretter:

Deres funktion kan sammenlignes med birkeretternes. Den bestod i at betjene herredets beboere i juridisk henseende.

På tingstedet fandtes der i tiden før 1600 som regel nogle i firkant anbragte store sten, på hvilke der lagdes planker eller bjælker - de såkaldte fire stokke. Her havde dommeren, skriveren og stokkemændene samt mere anselige personer sæde, mens de øvrige tilstedeværende stod opstillede udenom. Parter, vidner og andre, der havde noget at meddele tinget, trådte ind i kredsen.

Først i 1600-tallet blev det mere almindeligt at opføre tinghuse.

Herredsfogden

var herredstingets øverste embedsmand og dommer. Han opfattedes som siddende i kongens sted på tinge. Inden 1660 blev herredsfogder beskikket af lensmanden, og over for ham aflagde de dommereden. Efter 1660 skulle de have kongelig udnævnelse.

Det var ikke blandt de studerende folk, man skulle forvente at finde herreds- og birkefogder. Snarere var det mænd af de bedste bondeslægter. Men heraf følger ikke, at enhver uden videre kunne blive beskikket til en sådan stilling. At samfundet krævede uberygtede dannemænd, siger sig selv. Derimod er det værd at bemærke, at fogden skulle være vederhæftig. Han måtte i givet fald kunne stå økonomisk inde for en urigtig afsagt dom. Som aflønning modtog herredsfogden en skæppe korn af hver bonde.

Herredsfogden Jens Hansen i Tyrsting herred blev i 1632 afsat og af landsdommerne i Nørrejylland dømt til fortabelse af sin halve boslod, fordi han sammen med de "8 mænd" havde dømt en mand til galge og gren med urette. Dødsdommen var derefter blevet fuldbyrdet. Lensmanden aftingede med Jens Hansen om betaling af 200 rdl., og kongen tillod, at det måtte have sit forblivende ved dette beløb. Under sådanne omstændigheder måtte herredsfogden være en mand med en ikke helt ringe økonomisk baggrund.

Tyrsting herred 1632/33.

Jens Hansen i Burgård (på K.M.s nådigste behag), for han havde dømt en til galgen, hvilken dom siden til landsting er magtesløs kendt efter hosliggende tingsvidnes formelding af yderste formue med slægt og Venners hjælp. 200 dlr.

At et herred i nogle tilfælde kunne være uheldig og få beskikket en helt uduelig herredsfoged, viser nedenstående eksempel:

Fra Framlev herreds tingbog.

6. juni 1708.

Kancelliråd Hans Nansen efter 14 dages opsættelse i sagen mod herredsfoged Claus Jessen i Galten stævnedes efterskrevne for at vidne, og Frands Rasmussen vidnede 1) at fogden ikke holdt ting flere steder end i Tovstrup, Galten og Rodegård 2) at han var gået forgæves til tinghuset, da tinget den dag blev holdt i Galten 3) at han ikke mente, fogden den dag var så syg, at han ikke kunne komme til tinghuset 4) at fogden mange gange havde været hjemme på tingdage, og ladet andre betjene retten 5) at tinghusets brøstfældighed skyldtes skælmsagtige mennesker og ikke guds vejrlig,

6) han huskede ikke, hvad han gav fogden som fogedkorn 7) og det, han havde givet ham udover fogedskæppen, var for at stå på god fod med ham 8) at han havde set fogden med en bøsse i marken og vildtbanen, men ikke set ham skyde noget, hverken svin eller andet småfæmon 9) at Jessen brugte kirkegården som fold for svin og fæmon, så våbenhuset måtte rengøres, før præsten kunne komme i kirken 10) at Jessen havde nedbrudt et stykke af kirkegårdsmuren, hvoraf han havde bygget et hus ind på kirkegården 11) at Jessen havde brugt kirketårnet til hø og korn, hvorved porten og lågen til kirkegården blev ødelagt 12) at Jessen havde fjernet den gødning, hans stude havde efterladt på kirkegården, samt jord fra bisættelser 13) at han vidste ikke, om fogden havde fjernet sten fra kirkegården og brugt til mur på et hus 14) at fogden havde brugt kirkegården til udkast 15) at han vidste ikke, om Jessen havde taget 8 låger, som var for indgangen til kirkegården og en dør, som stod i koret 16) at det var vist, at fogden mod KM forordning havde gjort et dobbeltgilde og satte en stud på spil, og han gav ham 2 mark 17) at det var for at få fred for ham,

18) at fogden 4 år nægtede hyrden adgang til hyrdehuset at frygt for ildebrand derfra, så bymændene måtte leje et hus til ham, og de måtte ikke reparere hyrdehuset 19) at hyrdehuset stod på KM og vidnets grund 20) at fogden byggede et hus på bygaden til fortrængsel for deres fæmon 21) at han ikke vidste, hvorfra fogden fik tilladelse til at bygge dette hus 22) at han havde indhegnet et stykke jord, så Laurids Simonsen ikke kunne komme til sin ager 23) at han tog nogle bæster og fæmon i hus lige før, korn og eng blev hegnet 24) at han måtte give ham 3 mark for at få sine 4 køer igen 25) at Jessen havde ladet indtage nogle bæster fra bondens egne bærer (*græsmark*), og han fik dem først igen, da Jessen fik bærerne og optyrede dem 26) at fogden overfaldt Søren Knudsen i Galten med hug og slag 27) at Jessen ikke havde fået noget jord af ham 28) at han, da han boede i et gadehus, lod opbyrde et stort stykke ved stakkels-huset, uanset han ingen del havde deri. Afhøring af andre vidner med samme spørgsmål.

Delefogder

Ved herredstinget fungerede også **delefogden** - lensmandens, senere amtmandens fuldmægtig. I 1500- og 1600-årene var han en kongelig embedsmand, som skulle varetage kongens interesser på herredstinget, f.eks. med inddrivning af skatter. Han udøvede desuden en vis politimyndighed. I hvert herred fandtes kun én delefoged.

Kancelliets Brevbøger.

16. apr. 1584.

....har været Skik, at Herredsfogden enten har sat en anden til at dømme i sit Sted (kongens) og selv gaaet i Rette om Sagen eller undertiden selv har været baade Dommer og Sagsøger, hvilket har givet Anledning til megen Urigtighed, idet Herredsfogderne have misbrugt denne Skik og indsat andre til Dommere i besværlige Sager, og mange Sager ere blevne fortiede og underslaaede, ja, Folk endog undertiden forurettede, befaler Kongen, at Herredsfogderne herefter ikke maa føre Kongens Sagerde skulle altid sidde i Dommers Sted og dømme saavel i Kongens som andres Sager. I hvert Herred skal der saa beskikkes en Delefoged til at paase, at Kongens Sager ikke blive forsømte, men førte til Doms. Han skal foreholde Herredsfogderne denne Kongens alvorlige Vilje og indsætte en Delefoged i hvert Herred.

En delefoged i slægten: Just Andersen i Søballe (ane 240)

Nogle eksempler ud af mangfoldige om delefoged i Framlev herred, Just Andersen. Han fæstede gård i Søballe i 1618 og blev på et tidspunkt herefter udnævnt til delefoged i Framled herred, hvorunder Søballe på den tid hørte. Tingbogen er bevaret fra begyndelsen af 1661. Just Andersen optræder som delefoged i perioden 1661-68. Han dør i april 1670.

Fra Framlev herreds tingbog.

13. mar. 1661.

Just Andersen i Søballe. Syn på herredets skove, for hvor mange svin, skovene kunne fede, når fuld olden er.

24. apr. 1661.

Just Andersen i Søballe delefoged med opsættelse 13/3 stævnedede navngivne sognefogder, som var betroet at opkræve rigens marsks penning, hvoraf der rester for flere år.

2. okt. 1661.

Just Andersen i Søballe stævnedede herredets bymænd og tiltalte dem for restants og landgilde, de rester med til Skanderborg.

23. okt. 1661.

Just Andersen i Søballe stævnedede Niels Sørensen i Galten og tiltalte ham for skovhugst i Galten skov, om han ikke bør straffes med fængsel og jern på Bremerholm.

30. apr. 1662.

Just Andersen i Søballe 1. kald på navngivne sandemænd for at gøre deres ed og tov angående Anne Pedersdatter, som er fundet død i åen mellem Lundgård og Sjelle

12. nov. 1662.

Just Andersen i Søballe stævnedede navngivne og tiltalte dem for rest KM tiende for nogle år.

28. feb. 1666.

Just Andersen i Søballe delefoged stævnedede Niels Madsen i Tåstrup og Maren Lauridsdatter sst. og tiltalte dem for deres lejermålsbøder (*bøde for utugt*).

Tingskriver

Til tinget var foruden dommeren knyttet en tingskriver. Siden midten af 1500'årene havde det været foreskrevet, at der overalt skulle føres tingbøger, hvori skriveren skulle indføre domme, skøder, tingsvidner med videre. Et tingsvidne var et dokument, der fortalte, hvad der var sket på tinge i den bemeldte sag. Det blev udstyret med de 8 vidners segl og attestation. Det varede dog nogle år, inden de første rigtige tingbøger dukkede op.

I løbet af 1600-årene begyndte man tillige sine steder at føre skøde- og pantebøger samt skifteprotokoller. Regeringen lagde stor vægt på, at indholdet af tingbøgerne kom til at svare til det, der virkelig var foregået på tinge. For at tingbøgerne kunne tjene som vidnesbyrd om forhandlingerne på tinge, måtte man sørge for, at de ikke gik til grunde ved ildsvåde eller skødesløs behandling. Når tingskriveren fratradte sin bestilling, skulle tingbøgerne derfor henlægges i god forvaring, f. eks. i kirken eller landekisten. (*Kiste - antagelig hos lensmanden - til opbevaring af en landsdels dokumenter*).

Mangen skriver har følt sig besværet ved at skulle udføre sit hverv "under åben himmel og i regn og andet uvejr." Landstingene var kommet under tag i slutningen af 1500-årene. I løbet af 1600-årene fulgte de andre ting med, men det var først omkring år 1700, at de åbne tingsteder kom i mindretal.

Tingskriveren aflønnedes i regelen med en skriverskæppe (*korn*) af bønderne.

Kancelliets brevbøger.

13. juni 1650.

Åbent brev til bønderne i Koldinghus len. Skriveren på Koldinghus har berettet, at bønderne findes efterladende med at give ham den skriverskæppe, som de skylder ham. Det befales dem under vedbørlig tiltale og straf at svare ham den.

Fra Framlev herreds tingbog.

23. maj 1708.

..... på herredsfogedens spørgsmål om tinghusets brøstfældighed, om han ikke vidste, at skriveren ikke kunne skrive i protokollen, når det var frost eller strengt uvejr, svarede han, at han havde kun set, at der manglede en dør og et vindue.

En herredsskriver i slægten

Peder Frandsen i Søballe. Herredsskriver i Framlev herred. Gift med delefoged Just Andersens datter Karen.

Birkefogder, herredsfogder, delefogder og tingskrivere m.fl. blev i reglen af kongen fritaget for landgilde og visse skatter, fordi de skulle røgte deres særlige hverv.

Sandemænd

Helt tilbage i jyske lov af 1241 findes begrebet sandemænd. I hvert herred skulle der være 8 sandemænd, som udnævntes for livstid af kongen. Disse 8 skulle træffe deres tov dvs. afgørelser i grovere sager, og deres tov blev af tinget lagt til grund for dommen.

Skeldragning.

Sandemændene kunne også blive inddraget i forbindelse med fastlæggelse af rigtigt skel mellem naboer eller byer.

Skelstederne kendetegnedes som regel ved 3 på jorden oprejste og sammenstillede sten og derunder flint og trækul; undertiden var der tillige en fjerde sten - en "viser", der angav retningen hen mod næste skelsted.

9. maj 1698.

Regimentskriver Gyberg. Synsmænd afhjemlede syn på en del jord, hvorom Forlev og Hårby mænd tvistes, og de Forlev mænd fremlagde tre sandemændsganges markskelsbreve imellem Hårby og Forlev skov og mark, dateret 22/11 1587, hvorefter de gjorde efterskrevne forevisning, og derefter sandemands-tov 9. juli og 22. nov. 1574.

Fra Hjelmslev herreds tingbog.

10. juni 1689.

..... blev så opmeldt fra stokken to mænd, som tog hverandre i hånd, og satte fyldning på sandemændene til at gøre deres tov (*afgørelse*), hvorefter efterskrevne sandemænd gjorde deres ed og tov således, at de med ed og opholdne fingre efter loven bad sig så Gud hjælpe, at de havde gjort deres aller yderste flid at efterspørge og oplede den døde rytter, som fandtes i Vissø (*Vessø, lille sø SØ for Ry*), hans banemand, men den ikke har kunnet oplede eller udspørge, heller ikke vidnerne kunnet fornemme, hvem hans banemand kunne være.

Fra Ry birks tingbog.

25. sep. 1662.

Christoffer Spystrup i Ry gav varsel til Knud Christensen Teglmænd i Ribe for syn vidne klage og kald på sandemændene i birket, og synsmændene afhjemlede deres syn på Knud Christensen Teglmænds sår og skade, som han beskyldte Peder Madsens svoger Rasmus Rasmussen i Ry for at have gjort ham, og Christoffer lyste Rasmus Rasmussen i Ry Knud Christensen Teglmænd i Ribe et fuldt vold til for klammeri og bordag (*slagsmål*), de har begået med hverandre og begærede 1. kald på sandemændene.

Stokkemænd, skurs- og ransnævninge

På den første tingdag i året udpegedes nogle mænd til forskellige hverv. Valget gjaldt for det følgende år.

Stokkemænd

Da fremmødet på tinge blev mindre talrigt, overgik man til at udskrive 8 af retskredsens beboere til at give møde på tinget som tinghørere eller sandemænd, for at de kunne bevidne, hvad der fandt sted på tinget, og, såfremt det blev begæret, afgive tingsvidne - et vidnesbyrd om, hvad der var foregået på tinge.

Tingsvidnerne, der var udstedt og beseglet af tingfogden, skriveren og 2-4 tingmænd, kunne vedrøre kvittering for rigtigt udført skifte, udstedelse af tryglebreve, afgivelse af skudsmål eller afhjemling på tinge af synsforretninger over fæstegårdes brøstfældighed, sår og skader, vurdering af pant o. s. v. Der var næppe det forhold, som ikke kunne danne grundlag for udstedelse af tingsvidne.

Adkomster for selvejere under Skanderborg Rytterdistrikt. Forevist ved dets salg i 1767.

Vinding sogn og by.

"Onsdagen dend 6. augusty 1710.

At saa for Retten ganget er widner med os efterskrewne otte Stokkemænd, Som i dag nærwærende paa tinget hos ware".

Skursnævninge

Fra Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede.

Af William Christensen. 1908.

I 1400-tallet indførtes en såkaldt ledingssskat på jord, der betaltes i de år, da intet krigstog fandt sted.

Denne skat opretholdtes i mange år, og var en af dem, som kronen sidst gav afkald på.

Da ledingen var blevet en fast skat, var straffen for ikke at betale denne skat tabet af jorden. Sådanne sager blev pådømt af skursnævninge.

I 1526 blev deres kompetence udvidet, så den omfattede alle sager om selvejerbøndernes restance med deres skatter og afgifter til kronen og påbød, at en jordeggen bonde skulde lide samme straf, når han ikke betalte sine øvrige afgifter, som når han undlod at udrede sin leding, idet lensmanden i så fald skulde "lade skure fald" i hans gods. Denne skuren i fald af selvejergods - konfiskation af jord foretoges af skursnævningerne.

3 uddrag fra tingbøger:

Framlev herreds tingbog.

1674 l. post. tingbogens autorisation.

skursnævninge sandemænd fogder skriver og tinghørere.

Gern herreds tingbøger.

22. dec. 1677.

Skursnævninge Niels Mogensen i Farre og Søren Albretsen i Dallerup tilsagde efterskrevne ransnævninge på Skanderborg side og på Silkeborg side.

Hads herreds tingbog.

11. jan. 1664.

Skursnævninge Anders Sørensen i Fillerup, Peder Jensen i Oldrup.

Ransnævninge

Disse var en gruppe på 8 mænd, som svor i sager om ran og vådesgerning (*eks.: Vådeskud*) og anvendtes ligeledes i tyverisager, med mindre tyven blev grebet på fersk gerning eller tilstod tyveriet på tinge. I så fald dømte tinget uden medvirken af nævninger.

Framlev herreds tingbog.

8. mar. 1665.

Just Andersen i Søballe delefoged til Skanderborg 3. ting tillyste Niels Rasmussen i Tåstrup et fuldt ran, og havde opkrævet ransnævninge for at sværge og gøre deres rette ed og tov over Niels Rasmussen for at have begået skovhugst i KM skov. Tingsvidne 8/2 oplæses fra tingbogen.

Just Andersen vandt (*sværgede*) sin bogsed og tog bogen i hånd og bad sig Gud til hjælp og begærede, at 2 mænd blev udnævnt til at fylde nævningene til deres tov, hvor imod Niels Rasmussen fremlagde sit svar, at han benægtede at have hugget bøgen.

Kirkenævninger

Blandt nævningerne må endelig nævnes kirkenævningerne, der valgtes blandt sognemændene for den enkelte sag, og som virkede i sager om trolddom og sine steder i sager vedrørende omgængelse mod naturen.

Fra internettet.

Medens man i hekkesager i store dele af Europa benyttede sig af den inkvisitoriske procesform, så var proceduren i Danmark den, at der skulle foreligge en konkret anklage fra "skadelidte". Anklager og domstol var på den måde adskilt. En anden forskel var, at det i Danmark efter 1536 var en verdslig domstol, medens det i det meste af resten af Europa var en gejstlig domstol der dømte i sagen. Første instans var herredstinget, birketinget eller i købstæderne bytinget. Tinget havde udpeget et antal nævninge. De blev stadig kaldt kirkenævninge, selv om kirken, efter reformationen, rent juridisk var uden indflydelse på sagen.

Vor herredsting 8. juli 1618.

Tingsvidne: 15 nævninger fra forskellige sogne svor "Maren Lyrings efter hendes egne bekendelser, vidnesbyrd og K.M.'s forordning et fuldt kirkenævning over for trolddomskunster, hun har brugt". Lensmanden på Skanderborg appellerede ved Laurids Nielsen i Ørskov (Ørridslev sogn) ovenstående nævningekendelse til stadfæstelse. - På landstinget (*se eksemplet under Viborg Landsting tidligere i denne artikel*) lagde Just Knudsen og Anders Sørensen deres hænder på ML's hoved, og svor på, at hun var en vitterlig troldkvinde og skyld i deres ulykke.

Tingenes procesregler

Ved tingene gjaldt nogle regler for hvor mange tingdage en sag skulle fremlægges, inden den blev pådømt. Sagen kunne blive opsat indtil flere gange, f.eks. hvis der skulle skaffes vidner.

Fra Framlev herreds tingbog.

16. jan. 1661.

Just Andersen i Søballe beskyldte Frands Nielsen i Hørslev for gæld til Klemend Klemendsen ved Skanderborg. Sagen blev opsat 1 måned.

16. apr. 1662.

Just Andersen i Søballe 3. ting forbød alle efter denne dag at komme i KM skove i Stjær, Søballe og Tåstrup med heste og vogn for at hugge ulovligt under et fuldt tyveran.

22. aug. 1666.

Rasmus Sørensen Yde i Mesing et vidne og 2. ting advarede og tilsagde så mange, som holder geder og ulemmede hunde (*senerne på det ene forben skulle være skåret over*), at de lader dem afskaffe, at de ikke skal komme på vildtbanen og gøre skade på KM vildt.

13. mar. 1667.

Rasmus Sørensen Yde i Mesing et vidne og 3. ting strengeligt forbød nogen at holde ulemmede hunde eller geder, som kunne komme i KM vildtbane og skade vildtet eller vildtbanen.

Rentekammeret.

3. Tingsvidne Skiøde af 9 Marti 1642 hworwed Morten Jespersen af Grumstrup afhænder til Maren Pedersdatter i Overbye sin halve Gaard sammesteds.

Fra Dagligliv i Danmark.

For at få sit tilgodehavende inddrevet havde Henrik Gyldenstjerne ladet foretage æskning over sin modpart. Denne forfølgingsmåde bestod i, at kreditor lyste sit krav til tinge og derefter indstævnedes skyldneren på de tre følgende tingdage. På det fjerde ting fik kreditor tingsvidne på, at sagen var lovlig forfulgt, hvorefter han kunne inddrive sit krav ved eksekution. Hvis der gik for lang tid mellem to æskninger, var proceduren uden virkning, og man måtte begynde forfra. Det blev også Henrik Gyldenstjerne nødt til. Han havde lovlig forfulgt sin sag den 9., 16., og 23. september, men da æskningen skulle tages beskrevet den 30. september, blev der ikke holdt ting, fordi de fleste af tingmændene var udeblevet.

Høringsdele

var en særlig procesmåde i tiden før Danske Lov. Den anvendtes, når et krav støttedes på et gælds brev eller en tidligere afsagt dom. Sagsøgeren lyste sit krav til tinge og stævnedes derefter modparten på 3 efterfølgende tingdage. På den fjerde tingdag udnævntes 6 mænd, de såkaldte høringer, der udtalte, at sagsøgte var lovlig fordelt. Virkningen var dels, at den pågældende ifaldt bøder til kongen og sagsøgeren., som sammen med hovedkravet kunne indfries ved eksekution, dels at han for fremtiden var ude af stand til at optræde i nogen retssag. (*Fra håndbog for danske lokalhistorikere*).

Fra Framlev herreds tingbog.

8. apr. 1663.

Just Andersen i Søballe på Anne Knudsdatters vegne i Galten med opsættelse 25/2 stævnedes Niels Mortensen i Gammelgård og Jens Bonde i Høver og tiltalte dem for gæld til salig Peder Lauridsen i Galten ifølge brev, som fremlægges. Dom: De bør betale eller lide høringsdele

Tingsteder

Fra Dagligliv i Danmark.

Man ved langt fra altid, hvor de gamle ting- og rettersteder har ligget, og man er henvist til gennem tingbøger, matrikelkort og markbøger at finde lokaliteter, der kan antyde noget om deres beliggenhed. Man kan således blive ført på sporet af navne som Tinghøj, Tingbjerg, Tingskov, Tingvad, Tingkrogen (*i Hemstok*) og lignende. Som regel lå herredstingene uden for landsbyerne, på heder, i skove eller ved foden af høje. Helst skulle de være placeret på et belejligt sted for herredsmændene, et ønske man i mange herreder imødekom ved at lægge tingstedet nær skellet mellem flere sogne.

Det kunne ske, at ting blev flyttet, fordi de lå ubelejligt for herredsmændene. Tingene dannede jo ikke blot rammen om retstrætter og handlinger af juridisk betydning; tingene var tillige det sted, hvor beboerne mødte op, og tilrejsende kræmmere faldbød deres varer.

Tingstedet ved Hemstok

I året 1490 fik Dover eget birk med tingsted: Tingkrogen ved Hemstok Vestergårds skov. Stadfæstet af kong Hans, og atter 1546 af kong Chr. den 3.

1560 flyttedes tingstedet til Øm med 5 birker: Rye, Dover; Tørring; Voer og Vissing.

1573 oprettes (Gl.) Rye birk og Skannerup birk, der omfatter kronens gods i Fruering, Vitved, Veng, Skanderup og Illerup sogne samt Svejstrup og Bjedstrup med mødested ved Hemstok Vestergård. Dette var tingsted i perioden 1573 til ca. 1666 - måske helt til 1700, og igen 1727-51.

Birkefoged Rasmus Knudsen i Vengegaard blev i 1666 anklaget af Mads Andersen i Foerlev, fordi han havde holdt Skanderup birketings ret i Skanderup (Skanderborg) by i tingskriverens hus i stedet for ved det forordnede sted (hvor nævnes ikke). Rasmus Knudsen erkendte dette forhold, men hævdede, at det var sket ud af fornødenhed, når man ikke her ude ved tingstedet for Guds vejrlig kunne skrive i tingbogen, formedelst vi ingen tinghus have. 1688 blev han herredsfoged i Hjelslev herred.

Ved reformen i 1688 blev Hjelslev Herred, Skanderup Birk og Ry Birk sammenlagt.

Fra breve til amtmanden i Skanderborg.

20. December 1687.

Fra kong Christian den 5. ang. Hjelslev herred, Skanderup birk og Ry birk, da de er så nær hinanden, skal de sammenlægges, og af en herredsfoged og skriver betjenes. I Tinghuset på Nygaards Mark skal herefter om mandagen holdes ting.

5. Oktober 1700.

Fra underskrevne beboere i Skanderborg. Klager ang. tinget ved Skanderborg. Byens rette værning har fra gammel tid ligget ved Skanderup kirke, indtil det for nogle år siden blev sammenlagt med andre. Det menes, at den gamle Birkefoged Rasmus Knudsen, som boede i Veng, og derfor havde en mil til byen, har medvirket til flytningen til Nygaard Skov, som er meget besværlig for andre, da man før har kunnet søge tinget, og forrette sine ærinder i Skanderborg by. Desuden er det - især i høsten - ubelejligt for bønderne, at det nu er dem der skal være stokkemænd. Desuden om tinghuset, som trænger til reparation. Grundet ansøgningen m.v. tillades det, at Tinghuset flyttes tilbage til Byen.

Fra breve til amtmanden 1661-1734.

3. maj 1700.

Fra underskrevne beboere i Sønder Vissing, Ry, og en del af Tem og Dover.

Angående tinghuset, som for 11 år siden blev bygget paa Nygaard Mark, der er midt i herredet. De besværer sig over, at indbyggerne i Skanderborg forleden år, efter tilladelse fra Vice Amtmanden Gerstorff, har nedbrudt dette og flyttet materialerne til byen, men ikke opført det, så disse nu kan blive ødelagte. Tinget holdes i stedet i en borgers hus (*i Skanderborg*). Desuden omtales den lange afstand mange nu har til tinget.

Skanderborg slot 9. oktober 1703.

Igen om tinghuset. Skanderborg bymænd har været samlet. De er af kongen blevet befalet, at de hurtigt - på egen bekostning - sørger for flytning og opsætning af tinghuset fra Nygaards mark til det ordinerede sted i Skanderborg.

Fra breve til amtmanden i Skanderborg.

22. august 1726.

Fra Gyberg, Skanderborg. Henviser til Kammer Kollegiets ordre, ang. det tinghus som hidtil har stået ved Låsby, men nu skal flyttes til Hemstok. Beder amtmanden give ordre til rettens betjente om flytningen, og at retten skal holdes i Rasmus Laursens hus i Hemstok, indtil det gamle tinghus er nedtaget og igen opsat i Hemstok.

Tingstedet for Hjelmslev-Gern herreder flyttedes 1727 fra Galten til et sted ved Hemstok, hvor en lokalitet ved Hemstok skov endnu kaldes Tingkrog. Her var i sin tid også tingsted for Skanderup og (Gl.)Rye birker.

20. august 1728.

Fra Gyberg, Skanderborg Ladegaard. Eftersom det nye Tinghus ved Hemstok nu er færdigt, bedes amtmanden give ordre til rettens betjente, at de herefter skal holde retten i bemeldte tinghus, og ikke længere som hidtil, efter amtmandens ordre, afholde det i Rasmus Laursens hus i Hemstok.

Noget imponerende skue har de første tinghuse næppe frembudt. De var små og opført helt eller delvis af træ. Mange år hengik ikke, før de måtte synes for brøstfældighed. Herredsmændene skulle da udrede udgifterne ved istandsættelsen. Som regel forhastede de sig ikke.

19. september 1743.

Fra J H Snell, Høver. Den 19. september blev tinghuset (stedet ikke angivet) synet af Snell og 2 tiltagne mænd, Jens Knudsen og Jakob Rasmussen, begge af Hemstok. Brøstfældigheden anslås til 6 rdr. 2 mk., samt manglende møntørv (*på tagtoppen*), med bemærkning om, at hvis denne nødvendige reparation ikke straks foretages, vil det blive dobbelt så dyrt senere.

Fra Skanderborgske distrikts Birk.

Ved rescript af 19. marts 1751 flyttes tingstedet fra Hemstok til Skanderborg, hvor det forblev århundredet ud og langt ind i næste.

Tinghuset ved Hemstok nævnes endnu i kirkebogen 1790.

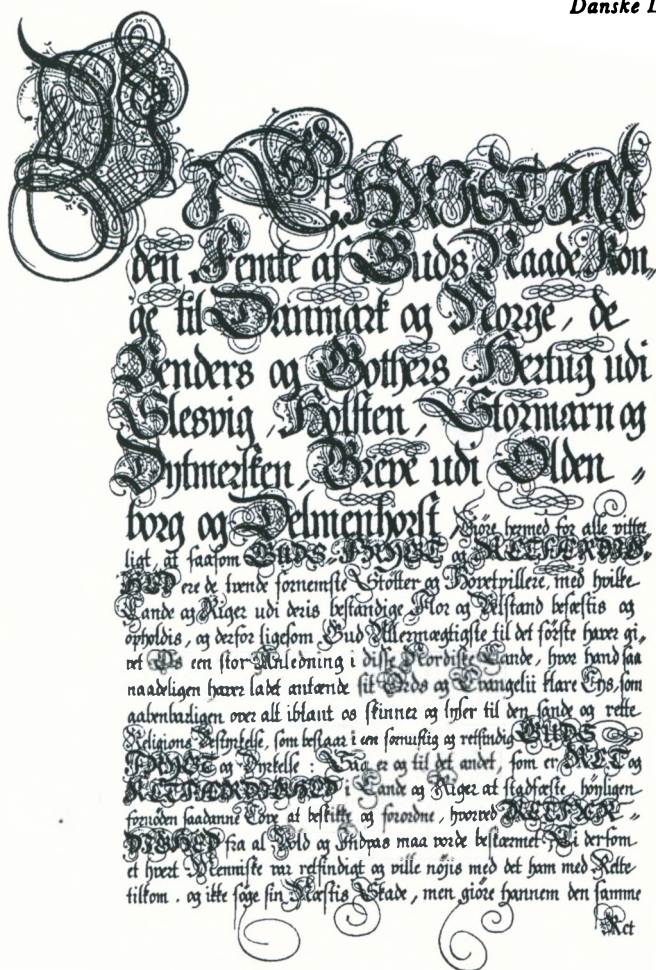
Artikel nr. 5

Forbrydelse og Straf

Vore dages retsopfattelse adskiller sig på væsentlige punkter afgørende fra de herskende retfærdighedsbegreber i det syttende og attende århundrede.

En lovovertrædelse som tyveri blev opfattet som langt alvorligere i gamle dage. Det hang helt sammen med, at folk på den tid kun rådede over få fornødenheder til livets opretholdelse. Et tyveri af fx. en hest kunne betyde ruin for den bestjålne. Drejede det sig om en ko, kunne hele familien blive bragt i stor nød. De få beklædningsgenstande folk ejede, var af største værdi som beskyttelse mod vejrliget.

I den følgende tekst forekommer nogle passager fra Politikens Danmarkshistorie og Axel Steensberg: Dagligliv i Danmark i det syttende og attende århundrede I., 1620-1720 og II. 1720-90.

Tyveri

Danske Lov

De gamle landskabslove fra 1200-tallet fastsatte meget hårde straffe. Et tyveri til en halv marks værdi straffedes med hængning. I løbet af de følgende århundreder forringedes markens værdi imidlertid så meget, at man omkring år 1600 i stedet for at idømme dødsstraf begyndte at sende tyvene på tvangsarbejde i lænker på orlogsværftet Bremerholm i København eller som trælle på de kongelige galejer. På Christian den Fjerdes tid strammedes reglerne, således at et større tyveri takseredes til 20 år i jern, var det en skjorte, kunne det give 4 år.

Med Christian den Femtes Danske Lov fra 1683 skete der lempelser på visse områder. Således afskaffedes dødsstraffen for tyveri. Men man fortsatte med at brændemærke tyvene med et "tyvsmærke" i panden. Et mindre tyveri kunne også resultere i afskæring af en eller flere fingre.

I 1690 konstaterede man, at antallet af tyverier var voksende. Det blev herefter forordnet, at den der ved nattetid stjæler en hest eller en ko, eller som bryder ind i en anden mands hus, skal dømmes til galgen. Det samme skal ske med den, der allerede har fået et tyvsmærke, og som igen begår tyveri.

På nogle områder så man dog i praksis lempeligt på visse forseelser. Blandt disse var skovtyveri.

I grove tilfælde kunne man blive idømt tyvestraf. Drejede det sig kun om fornødent brændsel af smågrene og vindfælder eller lidt træ til vedligeholdelse af bygninger, kunne man nøjes med at have forbrudt hest og vogn eller få en bøde på 3 mark.

Med Danske Lov indførtes et egentligt politi, men det skulle ikke tage sig af kriminalsager. Dets største opgave bestod i opretholdelse af lov og orden.

Drab

Man sondrede i lovgivningen mellem viljesværk (dvs. forsæt) og vådesværk, således at gerningsmanden i tilfælde af vådesværk ikke ifaldt straf over for det offentlige.

Vold med døden til følge bedømtes således efter reglerne om manddrab, og den skyldige var uden al nåde hjemfalden til livsstraf.

Hvis drab var begået i nødværge, ifaldt gerningsmanden ikke livsstraf, men måtte alligevel udrede mandebod til den dræbtes slægt og en mindre bod til det offentlige.

Et dødsfald under mystiske omstændigheder gik ikke upåagtet hen. Nøje måtte det undersøges, hvorledes døden var indtruffet. Synsmænd kunne også komme til det resultat, at den døde havde begået selvmord. I så fald skulle han begraves i uindviet jord, og hans boeslod tilfaldt ofte det offentlige. Hvis den sagsøgte var grebet på fersk gerning, tilstod forbrydelsen eller undersøgelserne i sagen viste, at han havde gjort sig skyldig i forsætligt manddrab, blev han dømt til døden ved halshugning. Straffen ramte såvel adelig som uadelig, mand såvel som kvinde.

Ofte var drabsmanden imidlertid flygtet, og i så fald lød dommen på, at han skulle miste sin fred. Hvis han senere blev pågrebet, sørgede myndighederne for, at den forskyldte dødsstraf blev eksekveret uden nåde.

Til døds- eller fredløshedsstraffen føjedes fortabelse af gerningsmandens hovedlod, der deltes mellem kongen (herskabet) og den dræbtes arvinger. Herved håbede myndighederne at gøre den dræbtes frænder interesseret i at påtale forbrydelsen i stedet for at indgå aftale om mandebod med drabsmanden og dennes slægt. I modsætning til tiden under Christian 3. og Frederik 2. var forlig mellem slægterne i 1600'årene ret sjældne.

Havde drabsmanden handlet i nødværge eller af våde, skulle han betale mandebod, som regel 3 gange 18 mark.

Medens straffen for manddrab i 1500-1600 årene blev væsentlig skærpet, kan det samme ikke siges om legemskrænkelser som afhug og sår, der almindeligvis straffedes med bøder efter landskabslovenes regler.

Ihjellagte børn

Man var meget opmærksom på de mange tilfælde, hvor babyer blev ligget ihjel af deres mødre.

Tiden taget i betragtning, med de usle boligforhold, ringe opvarmningsmuligheder og trange forhold hvad angår sengestederne med de tunge hjemmевævede sengeklæder, kan det ikke undre, at der let kunne ske ulykker, hvorved den lille nyfødte omkom.

Det var imidlertid ikke myndighederne ubekendt, at de strenge regler om offentligt skriftermål i kirken kunne bevirke, at nogle af de besvangrede piger gjorde alt for at hemmeligholde deres tilstand, for så, når fødselen i dølgsmål var overstået, at ombringe barnet.

I København talte de mange barnelig i brøndene deres tydelige sprog. I flere købstæder søgte man at komme drabene i forkøbet ved at lade dannekvinder og jordemødre foretage en prøvemalkning af byens unge kvinder, for at man kunne se, om de redede til barsel.

I andre tilfælde, når pigen ikke havde kunnet skjule sin tilstand, kunne hun ombringe barnet ved at ligge det ihjel. Blev det afsløret var hun hjemfalden til lovens strengeste straf: halshugning.

Imidlertid er der talrige eksempler på, at kvinder, der ved uheld havde ligget deres barn ihjel, alligevel kunne risikere at blive dømt for dette.

Danske Lov

8.
Dersom nogen befindis Ublueli-
gen at have stændt den eene
Ubrøgtede Møe/eller Enke/efter den
anden/ tre eller fleere/ da skal hand
ikke alleeniste bøde som forskrevet
staar/men og straffis enten paa Livet/
eller i andre Maader med højeste
Straf/ andre til Exempel og Forstref-
telse.

Kancelliets brevbøger.

8.maj 1627.

Missive til Hr. Anders Bilde om, at Kongen har eftergivet straffen for en kvinde, ved navn Kirsten Nielsdatter, i Halmstad sogn i Lugede herred, der efter recessen burde straffes på livet, fordi hun anden gang har ligget et af sine børn ihjel. Hvis hun eller nogen anden igen begår denne forseelse eller skødesløshed med at ligge børn ihjel, skal de straffes efter recessen.

9. aug. 1629.

Missive til Tage Thott Otsen. På hans beretning om en kvinde, som har ligget sit barn ihjel, svares, at han skal rette sig efter den over hende afsagte dom.

13.
N nogen/ som ere hin anden i
 andet Leed/ eller andet og tredie Leed/
 eller i tredie lige Leed beslegtede/ eller i
 samme Leede besvoglede/ findis at lig-
 ge i et ont Levnet tilsammen og aple
 Børn/ da skal Amptmanden / eller
 hvem deris Herstab er/ Sagen med
 dennem efter deris yderste Formue af-
 tinge/ og de siden forvifis Landet. End
 rømme de ikke/ da straffis de paa de-
 ris Hals. Steer det anden Gang/
 da uden Naade straffis paa deris Liv.

Danske Lov

På landet var retshåndhævelsen mindre streng. Man kunne i mange tilfælde få erstattet legemsstraffe med en bøde. Herved sparede lensmanden udgiften til bøddelen.

I 1610 bestemte en forordning at "lejermål", dvs. samleje uden for ægteskab mellem folk, der var beslægtede eller besvoglede i 2. eller 3. led skulle straffes på deres formue og landsforvises. I 1617 udvidedes straffen til at begge parter skulle "stå åbenbart skrifte" i kirken under menighedens tilstedeværelse. Manden betalte en bøde på 12 rigsdaler, kvinden slap med det halve.

Formåede de ikke at udrede disse bøder, skulle de betale, hvad de kunne og siden straffes på kroppen eller med fængsel. I gentagelsestilfælde skulle manden straffes "efter sin formue og på kroppen eller med fængsel".

Hvis de fremturede forhøjedes straffen. Blev kvinden grebet i hor for 3. gang, var straffen kagstrygning. Det betød offentlig piskning af bøddelen ved "kagen" - en pæl på torvet, hvortil hun med nøgen overkrop blev bundet. Efter denne behandling blev hun ofte pisket ud af byen.

Kagens klientel var først og fremmest kvinder, der havde gjort sig skyldige i hor, lejermål, rufferi og anden usædelighed, tyveri, benyttelse af falske tryglebreve. Kagstrygning anvendtes vist nok sjældent på mænd. De blev i reglen sendt til arbejde på Bremerholm.

Omgængelse mod naturen

Udover blodskam blev omgængelse imod naturen (sodomi) betragtet som en særlig alvorlig forseelse og bedømtes indtil Danske Lov direkte efter mosaisk ret. Den skyldige blev brændt sammen med det pågældende dyr.

I København henrettedes således i 1624 en bagersvend på bål, fordi han havde haft legemlig omgængelse med en ko, og i 1641 overgik samme straf en mand, som havde haft "sodomitisk begængelse og bedrift med vagtmesterens ko".

Skanderborg-Åkær lens regnskaber.

Forbrudt gods 1639-40.

Efter Rasmus Nielsen født i Odder, som borttrømte formedelst han var beskyldt for at skulle have haft omgængelse med en hoppe 11½ sletdaler er 8½ rdl. 16 sk.

10. maj 1645.

Missive til Hendrick Rarnel. Eftersom han begærer at vide hvorledes han skal forholde sig med Mette Pedersdatter, som efter recessen er dømt fra livet, fordi hun har ihjellagt tvende af hendes egne børn, er det kongens vilje, at han skal lade eksekution ske på hende.

Det 6. Bud

Helt fremmed for vor retsopfattelse er datidens afstraffelser for forsyndelser mod det Sjette Bud.

Martin Luther var af den opfattelse, at kønsdriften kun måtte tilfredsstilles inden for ægteskabet.

I tiden efter reformationen er der adskillige eksempler på, at ægteskabsbrud straffedes med døden, og det gjaldt såvel almindelig mennesker som adelige.

Hjelmslev herreds tingbog.

7. nov. 1701.

Regimentskriver Gyberg efter irettesættelse begærede dom i den sag kontra Laurids Mikkelsen af Fogstrup, som skal have haft skammelig omgængelse med en hoppe, hans bror Niels Mikkelsen tilhørende. Derefter blev af dommeren og efterskrevne domsmænd i denne sag kendt, at Laurids Mikkelsen, såvel som bæstet, han denne skammelige handel har med bedrevet, bør efter lovens 6. bogs 13. kapitels 15. artikel at straffes med bål og brand, men som han er undveget, da bør han, om han ertappes (*fanges*), forbemeldte straf udstå, og skarpretteren tilkommer derfor efter KM anordning 20 rigsdaler.

Straf på æren

Man kunne i visse tilfælde blive straffet på sin ære. Det var faktisk en hård straf. At miste sin ære betød tab af de borgerlige rettigheder. Man kunne ikke vidne i en retssag eller få noget betroet. Man kunne frit blive overdænget med injurier, for en æreløs mand kunne ikke krænkes. Man kunne ikke have plads i bøndernes bylav. Det var svært at ernære sig på hæderlig vis, og resultatet kunne blive, at en æreløs mand udelukkende måtte ernære sig som natmand.

Folk, der havde været i bøddelens hænder, mistede deres ære. Det gjaldt kagstrygning, ibrænding af tyvsmærke, udvisning af byen, men også menedere, falske vidner, æreskændere og løgnere mistede deres ære. For disse forseelser var bøden 3 mark. Man blev en "tremarksmand" - æreløs.

Mindre forseelser

En række andre straffe skulle virke beskæmmende, uden at det dog kostede den straffede æren. Antallet af forseelser, der kunne medføre tab af ejendom (forbrudt gods og rømningsgods), legemsstraf eller bødestraf (det såkaldte sagefald), er talrige.

Her skal opremses en række eksempler:

Lejermål, jomfrukrænkelse, bordag (slagsmål eller overfald), tilføjelse af sår, ærekrænkelse, skænderi, skældsord, injurier, krænkelse af tingfred, gårdfred, kirkefred og plovfred, falsk vidnesbyrd, skovtyveri, pligtforsømmelse, løgn, skelflytning, ulemmede hunde, mened, hæleri, ulovligt fiskeri, svindel m.m. Man blev kun dømt for injurier, hvis den ærerørige beskyldning var fremsat "på tinge eller udi anden ærlig forsamling". Sagen stillede sig anderledes, såfremt man havde ført ærerørig tale i krohus, møllehus, smedehus eller anden lignende forsamling.

Tingfred, gårdsfred, kirkefred og plovfred: Ifølge ældre ret den fred, der skulle herske de pågældende steder. Krænkelser straffedes særlig strengt.

Hvis man blader tingbøgerne igennem, ser man, at et meget betydeligt antal sager omhandler overtrædelser af det 6. Bud. Lysten til at træde ved siden af reglerne var bestemt ikke mindre i gamle dage. Men blev det opdaget, faldt straffen ubønhørligt. Det fremgår også tydeligt, at man ikke gik af vejen for et rask slagsmål, ja, megen uenighed afgjordes faktisk på denne måde.

Her følger nogle udpluk fra *Skanderborg/Åkær lens regnskaber over sagefald* (bøder og forbrudt gods, der tilfaldt kongen).

Sagefaldet gav en betydelig indtægt til kronen.

Framlev herred 1609/10.

Niels Jensen i Søballe for et kvindfolk han belå. 5 mark.

Framlev herred 1610/11.

Jens Olufsen i Stjær for jomfrukrænkelse. 2 okser.

Tyrsting herred 1610/11.

Tomas Nielsen i Ring for hans egen slægt i tredje led han belå. 10 dlr.

Morten Mortensen i Tønning for jomfrukrænkelse. 9 mark.

Tyrsting herred 1613/14.

Anders Ibsen i Troelstrup for en pige han belå. 9 mark.

Framlev herred 1613/14.

Markvar Rasmussen i Søballe for en berygtet kvinde han belå. 5 mark.

Framlev herred 1614/15.

Rasmus Rasmussen i Søballe for en berygtet kvinde han belå. 5 mark.

Tyrsting herred 1614/15.

Peder Jensen i Troelstrup for tvende lokkede kvinder han har beligget. 5 dlr.

Jens Jørgensen i Vinding for en lokket kvinde han belå. 5 mark.

Framlev herred 1616/17.

Søren Jensen i Søballe for han har været berygtet, at han skulle have beligget Peder Jensens hustru der sammesteds. 40 dlr.

Forskrevne Peder Jensens Hustru Mette Andersdatter i Søballe afitnet for samme sag. 30 dlr.

Framlev herred 1618/19.

Sidsel Mikkelsdatter i Storning afitnet, for hun lod sig beligge af Bertel Simonsen sammesteds, som er hendes egen slægt i andet og tredje led, skal straks rømme landet, og gav af hendes formue, på K.M.s nådigste behag. 10 dlr.

Jens Jensen i Søballe afitnet for Kirsten Jørgensdatter han belå. 12 dlr.

Skanderup birk 1614/15.

Rasmus Madsen i Veng afitnet for løs lejermål med Maren Pedersdatter. 2 dlr.

Ry birk 1620/21.

Maren Pedersdatter i Veng for hun lod sig beligge af Anders Mikkelsen ibd. gav af sin yderste evne. 2 dlr.

Tyveri

Hads herred 1581/82.

Jørgen Pedersen og Gregers Pedersen i Odder for trætte i Søren Jensens gård i Rørt, om nattetide at stjæle æbler. 4 okser.

Framlev Herred 1598/99.

Lillering.

Anders Pedersen for et spyd han tog i Århus og sagde sig at have taget det af en fejltagelse, og kunne det ikke bevise. 8 dlr. 1 okse.

Ry birk 1581/82.

Anders Gregersen i Addit for en blok han stjal fra Niels Jørgensen ibd. og solgte Søren Jensen i Ejer. 7 okser 7 dlr.

Hæleri

Framlev Herred 1598/99.

Stjær.

Rasmus Mortensen for en kvinde ved navn Anna Andersdatter for nogle oste og flæsk, som hun havde stjålet. 8 dlr.

Tyrsting Herred 1598/99.

Tønning.

Niels Jensen Skrædder for hans hustru havde købt et lagen af hyrdekviden der i byen, og hun havde købt det af en tyv. 3 dlr.

Krænkelser af fred

Framlev herred 1610/11.

Rasmus Mikkelsen i Stjær for plovfred han brød. 2 dlr.

Ry Birk 1598/99.

Sdr. Vissing.

Jens Lauridsen for gårdfred han brød i Jens Lauridsens gård ibd. 5 dlr.

Sabro herred 1581/82.

Rasmus Knudsen i Vivild for han brød tingfreden for Jens Hammel i Hadsten. 5 dlr.

Sabro herred 1610/11.

Mikkel Andersen i Lading for gårdfred. 2 dlr. 1 okse.

Hads herred 1581/82.

Jens Sørensen i Fensten for et brud på kirkefred, som var ham oversvoren. 4 dlr.

Framlev herreds tingbog.

31. aug. 1664.

Just Andersen i Søballe 1. ting lyste et fuldt gårdfred over Oluf Lassen i Stjær og Oluf Nielsen i Forlev.

Skovtyveri

Framlev herred 1581/82.

Mikkel Poulsen i Framlev for et læs elleved, han huggede i Lillering skov uden lov. 1 dlr.

Framlev herred 1610/11.

Laurids Olufsen i Stjær, for nogen hasselvidjer han huggede i Stær skov. 1 dlr.

Framlev herred 1610/11.

Jens Jensen i Lillering aftenget for toppen af et træ han solgte, som var ham udvist til bygning. 2 skæpper havre.

Tyrsting herred 1581/82.

Terkel Jensen og Joen Mikkelsen i Troelstrup for 2 bøge de huggede i Ring skov og var dem ret over-svoren. 3 okser 4 dlr.

Tyrsting herred 1619/20.

Oluf Nielsen i Troelstrup for nogle kulmiler, han lod de Vissing mænd tilstede at brænde i Vissing skov uden hjemmel. 2 okser.

Hjelmslev herred 1581/82.

Niels Bertelsen i Jeksen og Poul Rasmussen Adslev, for nogle bier de uddrog i Jeksen skov uden minde. 1 okse.

Ulovlig jagt

Framlev herred 1610/11.

Laurids Fog i Skivholme aftenget for han befandtes i Borum skov med en Bøsse og skød efter en ørn, dog han ikke dræbte ørnen. Og der for på K.M.s nådigste behag aftenget med ham for. 4 dlr. 1 okse.

Framlev herred 1609/10.

Søren Knudsen og Knud Sørensen i Galten aftenget for deres hunde tog en hare på Galten kirkegård. 1 dlr. 1 okse.

Ulovligt fiskeri

Ry Birk 1598/99.

Pårup.

Peder Sørensen og Jens Jensen ibd. for fiskeri de havde brugt i Salten Å, uden lov. 3 dlr.

Drab, sår og skrammer

Skanderup birk 1581/82.

Niels Poulsen i Oversted for manddrab han gjorde på Rasmus Nielsen i Drammelstrup, som sandemænd svor ham til hans fred, og gav til blodvide (*bøde til kongen for udgydt blod*), og for K.M.s blev over ham lyst efter recessen. 100 dlr.

Niels Mogensen i Oversted, for et sår han var beskyldt for at have gjort Rasmus Nielsen i Drammelstrup. 20 dlr.

Framlev herred 1618/19.

Peder Jensen i Stjær for sårsmål han gjorde Peder Rasmussen sammesteds, som han gik ved sin faders plov. 5 dlr.

Ulemmede hunde

Skanderup birk 1598/99.

Forlev.

Niels Sørensen for en hund han havde, var ulemmet, som fandtes at løbe efter dyr. 5 dlr.

Hemstok.

Laurids Nielsen for en hund han havde ulemmet og løb i skoven. 5 dlr.

Overfald og slagsmål

Skanderup birk 1581/82.

Jens Knudsen i Svejstrup for bordag (*slagsmål, trætte*) han var i med Hans Rasmussen i Illerup. 3 dlr.
Ry birk 1581/82.

Påske Jensen i Vissing for et vold ham var oversvoret, som han gjorde på Knud Mortensen i Krog.
1 okse. 1 dlr.

Skanderup birk 1609/10.

Niels Rasmussen i Hemstok aftenget for han slog **Laurids Nielsens** kvinde sammesteds. 2 okser.

Skanderup birk 1614/15.

Laurids Nielsen i Hemstok aftenget for bordag han i var med Niels Rasmussen der sammesteds. 5 dlr.
Tyrsting herred 1619/20.

Aftenget med Jens Pedersen i Tønning for slagsmål han i var med Morten Eriksen i Troelstrup på Ry
veje. 5 dlr.

Ærekrænkelser

Skanderup birk 1612/13.

Niels Rasmussen i Hemstok, for nogen ord han havde tilsagt Laurids Nielsens hustru der sammesteds,
hendes ære anlangende, og ikke kunne dem bevise. 1 dlr. 1 mark.

Løgn

Skanderup birk 1612/13.

Christen Tyrsting i Hårby for nogen løgnagtige ord han sagde her på slottet. 4 dlr.

Sabro herred 1581/82.

Christen Jensen i Tørring for noget ondt han sagde på tinget, han ikke kunne bevise. 1 okse.

Bedrageri

Skanderup birk 1616/17.

på K.M.s nådigste behag er aftenget med Knud Andersen i Svejstrup, for han med Jens Harbo i Siim, har
eftersøgt en tyv som havde frastjålet ham en ny vogn, og da de havde fundet samme tyv, har han taget
sine koster igen, og ladet tyven løbe, og har siden ved sin ed med oprakte finger fordulgt samme vogn, og
selv lyst der efter til tinge, og i kirken, eftersom tingsvidner derom formelder. 20 dlr.

Laurids Nielsen i Hemstok, for samme vogn har været skjult og dulgt, inden lukke og lås i hans gård,
siden den er taget tilbage fra tyven. Og ikke han har givet det tilkende, den tid den er bleven lyst efter til
tinge og i kirken. 20 dlr. 1 okse.

Hads herred 1581/82.

Peder Jørgensen i Søby for han fordølgede nogen af hans svin, og ikke betalte tiende for dem. 2 okser.

Framlev herred 1616/17.

Laurids Jensen og Peder Lauridsen i Illerup, for de har ladet indbrænde fremmede svin på Kongens skov
ibd., i stedet for deres egne svin, og har holdt dem fri for oldengæld. 4 dlr.

Skænderi

Framlev herred 1610/11.

Søren Pedersen Forlev, Laurids Mortensen, og Laurids Jensen i Hørslev aftenget for nogen parlament de
havde med Peder Ibsen i Skovby. 5 dlr.

Skelflytning

Hads herred 1581/82.

Mikkel Sørensen i Holm, og Knud Sørensen i Trustrup for et skel som er forandret i Odder skov, imellem
K.M.s og Tørret skov. 6 okser 6 dlr.

Pligtforsømmelse

Tåning birk 1581/82.

Jens Enevoldsen i Tåning for han har siddet overhørig med ægt og arbejde han var udvist til. 3 dlr.

Strid mellem bønder

Tyrsting Herred 1598/99.

Åstrup.

Christen Skrædder og Niels Poulsen for de har sat et gærde og udelukket deres bymænd fra deres drift. 6 dlr.

Hjelmslev herred 1598/99.

Mesing.

Ib Christensen for en vej, som han havde lukket ved hans ladevæg, hans bymænd til fortrængsel, og for noget ondt hans hustru har haft med Søren Poulsen ibd. 4 dlr. 1 okse.

Førbrudt gods

1614/15.

Oppebåret Laurids Pedersens og hans hustru Anne Madsdatter i Skårup, deres efterladte gods, som begge for tyveri er henrømt, og samme deres gods vurderet, som er to gamle øg, for 2 dlr., seksten klepning af rug, byg og havre, for 1 mark. En gammel opslidt vadmelsdyne med lidt fyld i, to gamle blågarnslagner og et gammelt bødet sengeklæde for 2 dlr., fire gamle standtønder., 2 bimpler, en gammel båndkniv og en ubrugelig bismer for 1 mark 4 sk., en gammel spids for 12 sk., en gammel ørk for 12 sk. nogle gamle fiskegam for en mark og en fyrreskive for 3 mark, som efter hosliggende vurderingsvidne beløber tilsammen 4 dlr. 1 mark.

Rømningsgods 1612/13.

efter Villads Hyrde i Katstrup, som to fingre blev afhugget, for en kvinde der sammesteds, han løgnagtig beskyldte for horeri. Og samme hans gods vurderet efter tingsvidnes lydelse for. 5 dlr.

Rømningsgods 1615/16.

Deslige oppebåret af Jens Jyde i Firgårde hans boeslod, som i lige måde blev fredløs svoren, formedelst også for manddrab han begik, og fandtes efter ham en gammel hest vurderet for 3 dlr. 34 sk., et gammelt øg for 1½ dlr. 16 sk., et føl for 5 dlr. 14 sk., fire får for 2 dlr. 17 sk., en gammel skive og en kiste for 63 sk., to svin for 48 sk. Og halvparten af rugsæden vurderet for 2 ørte rug, som gør til hobe efter tingsvidnes lydelse. 14 dlr. 8 sk.

Ry Birk 1634/35.

Annammet efter Jens Mikkelsen i Siim, som bortrømte, 1 fole, 1 hoppe, 1 bismer, 4 får, 1 Gammel dyne, 1 gammel sengeklæde, 1 skive og ½ Vogn, blev vurderet tilsammen, efter hosliggende tingsvidnes formelding for 10 dlr. 8 sk.

Efter Niels Jensen i Addit, som bortrømte for lejermål med Kirsten Madsdatter ibd., og havde sin ægte hustru, annammet hans halve boeslod, som efter medfølgende vidnes formelding blev vurderet for 4 dlr.

Mere om ulovlig skovhugst

Breve til amtmanden.

Fra amtmand von Woyda, Skanderborg Slot - til Moldrup. Ekstrakt af skov- og jagtsessionsprotokollen pro 1766, angående de der for ulovlig skovhugst, er idømt pengebøder eller straf på kroppen. Under skovrider Frans Soetmans beridt: 5. Februar 1767.

Søballe:

Christen Pedersen 5 rdr. eller tugthus 4 1/2 måned.

Niels Poulsen 4 rdr. 4 mk. eller tugthus 4 1/2 måned.

Christen Sørensen 3 rdr. 2 mk. eller tugthus 4 måneder.

Søren Thomasen 5 rdr. 3 mk. eller tugthus 4 3/4 måned.

Båreprøve og edsafleggelse

Når der var tale om de grove forbrydelser, såsom overlagt drab og tyveri gjorde myndighederne sig store anstrengelser for at finde gerningsmanden, men mulighederne for opklaring af udåden var helt afhængig af, om det passerede var blevet iagttaget af andre, eller der forelå et særligt motiv.

I modsat fald skete det ofte, at man måtte opgive at finde den/de skyldige. Hvis en person blev anholdt og sigtet for mord, stod ord ofte mod ord.

Man greb da endnu i 1600-årene undertiden til en metode, som i dag uden tvivl ville undre læseren, men man må huske på den tids faste forankring i religionen. Folk var af den opfattelse, at Gud ville gribe ind og afsløre forbryderen.

Den sigtede skulle gennemgå bæreprøven. Denne bestod i, at han skulle lægge sin hånd på den dræbtes lig, og man anså den sigtedes skyld for bevist, hvis sårene begyndte at bløde. Det skete naturligvis yderst sjældent.

Trods et heldigt udfald af bæreprøven behøvede sigtede ikke at gå fri, hvis vægtige omstændigheder talte for, at han var skyldig. Hvis han på den anden side ligefrem ikke turde lægge hånden på den døde, havde han dermed tilkendegivet sin skyld. Inden år 1700 var denne makabre undersøgelsesmetode forladt.

Hvis en anklaget blev dømt for en grov forbrydelse, var straffen altid døden. Såfremt der nok forelå et motiv, men ikke vidneforklaringer, som kunne nagle ham fast til forbrydelsen, kunne han håbe på, at tvivlen ville komme ham til gode ved tingets vurdering af sagen. For at være helt sikker på at gå fri, kunne han vælge at aflægge sin helligste ed på sin uskyld.

Kristentroen var det faste omdrejningspunkt i folks tilværelse. Gennem sin forkyndelse var præsten i høj grad med til at præge den enkeltes tankegang. Forestillingen om Guds straffedom over de ugudelige stod helt klart prentet i folks bevidsthed. Man vidste, at den, der begik mened, var hjemfalden til den alvorligste straf - udelukkelsen fra Paradiset.

For den uskyldige gav edsaflæggelsen ikke noget problem, men for den skyldige, der ellers risikerede at blive dømt, måtte det være den sidste udvej - koste hvad det ville.

Frikendelse efter edsaflæggelse blev anerkendt af retten langt ned gennem tiderne.

Niels Andersen i Søballe (ane nr. 2) havde anklaget en mand for skovtyveri i 1843.

I sin dagbog skriver N.A. følgende:

Han blev indstævnet at møde den 23. dennes og mødte også, men kunde ikke give nogen hjemmel, og han nægtede at have taget dette og blev tilspurgt, om han vilde gjøre sin ed på dette, og han sagde ja, og eden blev læst for ham, og han gjorde den.

Det er et tiltalende træk ved retsplejen i 1600'årene, at der ikke måtte fremskaffes bevis ved optagelse af pinligt forhør. Tortur måtte kun bringes i anvendelse på personer, der allerede var dømt til døden. Dette forbud blev dog ikke altid respekteret. Mange steder blev tortur stadig brugt ved forhør i stokhuset, for at fremkaldte tilståelser.

Framlev herreds tingbog.

14. feb. 1714.

Indførsel af dom i sagen mellem rytterbonde Morten Jensen af Javngyde og salig Peder Sørensens arvinger i Framlev, som lyder: da det ikke bevises, at salig Peder Sørensen døde som følge af overfaldet på Morten Jensen, hvilket overfald bevidnes af Jon Lauridsen og Niels Lauridsens overensstemmende forklaringer, og da Morten Jensen har aflagt sin ed til befrielse for beskyldningen, så bør han være fri for tiltale.

I øvrigt var det på tinge - ligesom i vore dage - almindeligt, at man ved afgivelse af vidneerklæring aflagde ed på, at man talte sandt.

Fra Hjelmslev herreds tingbog.

10. juni 1689.

.....blev så opmeldt fra stokken to mænd, som tog hverandre i hånd, og satte fyldning på sandemændene til at gøre deres tov, hvorefter efterskrevne sandemænd gjorde deres ed og tov således, at de med ed og opholdne fingre efter loven bad sig så Gud hjælpe, at de havde gjort deres aller-yderste flid at efterspørge og oplede den døde rytter, som fandtes i Vissø, hans banemand, men den ikke har kunnet oplede eller udspørge, heller ikke vidnerne kunnet fornemme, hvem hans banemand kunne være.

Straffen for mened var alvorlig. Da eden blev afgivet med oprakte fingre, lød dommen i reglen på, at den, der havde sværget falsk, skulle miste en eller flere af sine fingre.

På landet måtte man sende bud efter bøddelen, når der blev brug for hans bistand. Gratis var den ikke, og man sparede til tider udgiften, når det drejede sig om småting, man lige så godt selv kunne besørge, som fx når menederen skulle have afhugget et par fingre.

I Danske Lov af 1683 videreførtes den ulempe ved datidens retsvæsen, at den forurettede selv måtte udrede udgifterne ved en henrettelse, og man savner heller ikke vidnesbyrd om, at tyve og røvere fik lov til at løbe uden straf, fordi den forurettede ikke evnede at afholde bekostningen til skarpretteren. Mange steder var det skik, at man efter henrettelsen anmodede om et tilskud fra herredets beboere. Det var praktisk at slutte en overenskomst med bøddelen om, at han mod en fast årlig sum skulle udføre alt forefaldende arbejde på retterstedet. På Kjær herreds ting indgik Niels Skarpretter fra Aalborg og herredsmændene en sådan aftale, for at den, der pågreb forbrydere, ikke skulle forarmes pga. den store bekostning, der var forbundet med at forfølge en straffesag.

Kancelliets brevbøger.

29. nov. 1647.

Missive til Steen Bille Holgersen. En del adelstjenere i Vendsyssel har anholdt om oprejsning i en landstingsdom, som er overgået dem, at skulle straffes på deres finger for falsk vidnesbyrd, som han kan se af deres hosføjede indlæg. Da kongen erfarer, at der ingen eksekution er sket over dem, og de ej heller agter at indstævne dommen til underkendelse, skal SBH erindre bøndernes husbonder, da de tjener adelen, at de lader dem straffe efter landstingsdommen, medmindre kongen, om der ses gennem fingre dermed, skal forårsages at resolve på andre midler.

Fra Voer herreds tingbog.

9. feb. 1666.

Johan Ernst, KM ridefoged til Skanderborg, på KM og lensherrens vegne stævnedes Mikkel Pedersen af Grumstrup imod dom, for han har angrebet hr. Jens Jensen i Kattrup på tinget på hans ære, idet han har vidnet falsk på ham, og hans vidner er underkendt ved landstinget 23. nov. 1664, og denne dom er ved højesterets dom 14. juli 1665 kendt ved magt, og satte i rette, om Mikkel Pedersen ikke bør straffes på hans to fingre og formue efter recessen, hvorpå der blev afsagt dom: Mikkel Pedersen bør for hans forseelse lide og stå til rette efter recessen.

Året efter blev dommen over Mikkel Pedersen omstødt.

7. juni 1667 uddrag.

.....dom af Viborg landsting udstedt 14. mar. 1666, at eftersom Mikkel Pedersens vidne i den fremlagte landstingsdom ikke kendes løgnagtig, men kun magtesløs, for ikke at komme hr. Jens Jensen til nogen hinder eller skade, og recessen udtrykkeligt melder, at de, der skulle straffes på deres to fingre og have forbrudt deres hovedlod, de skulle have vidnet åbenbarlig løgn, så burde herredsfogdens dom ikke have været udstedt, men den skal som ugjort at være.....

....Mikkel Pedersen fremlagde højesterets dom 20. aug. 1666, hvori herredsfoged Jonas Hansen, da han har understået sig at dømme på ære, som ikke vedkommer ham, dømmes til at betale Mikkel Pedersen 30 rigsdaler til kost og tæring, og han begærede endelig dom

Eksekvering af domme for grove forbrydelser

Hvis drab var begået i nødværge, blev gerningsmanden ikke idømt livsstraf, men han måtte alligevel udrede mandebod til den dræbtes slægt og en mindre bod til det offentlige. Man var ret utilbøjelig til at anerkende nødværge som lovlig.

Var der tale om overlagt drab, lød dommen på dødsstraf, næsten altid ved halshugning.

Henrettelsen foretoges af skarpretteren, ofte på torvet i byen. Til skafottet blev den dømte ledsaget af en præst, som allerede i fængslet havde besøgt ham og formanet og trøstet ham til salighed.

Henrettelserne trak folk til, hvad enten de foregik på retterstedet eller en plads i byen. Ingen holdt sig åbenbart for god til at overvære dem. Det var også ønskeligt, at folk mødte op, da et af straffens vigtigste formål netop var at virke afskrækkende. Undertiden kunne den store mængde af skuelystne folk stille sig hindrende i vejen for en halshugning, så at den måtte udskydes til en anden dag.

Med mindre de dømte blev knebet med gloende tænger på vej til retterstedet, var deres lidelser i almindelighed ikke langvarige. Ved bålstraffe forsøgte man adskillige steder at forkorte lidelserne.

I Ribe bandt man krudt på den dømtes ryg, for at døden kunne indtræde hurtigere, andre steder frembragte man en stærk røg, som var i stand til hurtigt at hidføre døden ved kvælning. Ved meget grove forbrydelser gjorde man undertiden henrettelsen særlig afskrækkende og pinefuld ved først at afhugge forbryderens ene hånd eller knuse hans lemmer ved radbrækning. Derefter blev kroppen parteret og lagt på hjul og stejle og hoved og hånd sat på en stage. Dødsstraf medførte tillige tab af æren, hvilket havde til følge, at den henrettedes lig ikke kunne begravnes i indviet jord. I købstæderne fik bødlen sin faste betaling og dertil almindeligvis et vederlag for hver udført tjeneste. Indtægterne svingede fra by til by. Alt for ofte gjorde bødlerne sig skyldige i optrækkeri, og i 1698 blev det bestemt, at man for fremtiden i hele monarkiet skulle følge denne takst:

Kancelliets brevbøger.

Bekendtgørelse.

Herved bekendtgøres, at rigets stiftamtmand i kongens navn overtager bystyrenes ret til at ansætte bødler. Aflønning af bødler påhviler dog stadig bystyret og købstædernes indbyggere. I forbindelse med statens overtagelse af retten til at udnævne bødler, har kongemagten indført en landsdækkende fast takst for bøddelarbejde:

Kongelige reskript af 1698.

For et hoved med sværd at afhugge, 10 dlr.

For et hoved med økse at afhugge, 8 dlr.

For en hånd eller finger at afhugge, 4 dlr.

For et hoved og en hånd at sætte på stejle for hver to, 4 dlr.

For en at hænge, 10 dlr.

For en af galgen at nedtage, 4 dlr.

For en hel krop at lægge på stejle og hjul, pælen at nedgrave og sætte 7 dlr.

For en at slå arme og ben i stykker og lægge på stejle, 14 dlr.

For en krop at nedgrave i jorden, 3 dlr.

For en død krop at udføre af by, 2 dlr.

For en at partere og lægge på stejle, 12 dlr.

For hvert kneb med gloende tænger, 2 dlr.

For at brændemærke, 4 dlr.

For kagstrygning, 5 dlr.

For at piskes af byen, 7 dlr.

For at vise af byen og herredet, 4 dlr.

For at brænde en krop, 10 dlr.

For at brænde pasquiller (*smædeskrifter*) eller andet deslige, 3 dlr.

For at slå navn på galgen, 2 dlr.

Gryder eller kedler, tænger, brændemærker, blokke, økser, pæle, stejler, søm, sluffer med tilhørende heste, taf, strikker og andre deslige instrumenter forskaffer skarpretterne sig selv imod den sædvanlige årlige løn, de nyder af købstædernes indbyggere, samt af bønder og husmænd på landet.

Trods faglig dygtighed var bøddelen et foragtet menneske. Den uærlighed, som klæbede ved tyven, smittede i almindeligt omdømme af på den mand, hvis opgave det var at fuldbyrde de straffe, som alle fandt var nødvendige, for at der kunne skabes respekt om retten.

Enhver dannemand måtte derfor vogte sig for at pleje omgang med bøddelen og hans folk.

Halshugning var afgjort den handling, der fordrede størst dygtighed hos bøddelen. Forlængede han den dømtes lidelser ved et fejlhug, kunne tilskuernes vrede vende sig mod ham, og fra 1500-årene har man adskillige eksempler på bødler, der er blevet dræbt af den rasende hob. Derfor lyste man flere steder fred over bøddelen, inden han påbegyndte sin gerning.

Der findes et eksempel, hvor en bøddel klager til myndighederne over, at hans kone ikke kan få hjælp af byens koner, når hun skal føde. Vel fordi de opfattede bødlen som et urent menneske og ikke ville risikere besmittelse og andre folks dom. Kongen bestemte dog i sit svar, at der skulle ydes hjælp i et sådant tilfælde.

Fra nettet v/ Kristian Møbius.

Danmarks sidste skarpretter var politibetjent i Slagelse. Han hed Carl Peter Herman Christensen og boede i Valdemarsgade 4 Slagelse. Han døde 1936. Efter ansøgning blev han ansat som skarpretter for kongeriget Danmark 1906 af justitsminister Alberti. Der var 188 ansøgere.

Han blev opsagt 1. april 1926. Den årlige lønning som skarpretter var 1400 kr. Han var forpligtet til selv at sørge for medhjælp til afstraffelser. Det skal slås fast, at han aldrig har udført en henrettelse, men pryglestraf efter prygleloven, som Alberti fik gennemført i 1905, og som var gældende indtil 1911.

Fra nettet v/ Kristian Møbius.

...Blandt andet omtaler H. C. Andersen i "Mit livs eventyr", at han som skoledreng i Slagelse overværede en henrettelse, og han fortæller, at der på Kanehøj i nærheden af Skælskør skulle henrettes 3 mennesker. Den ene var en ung pige på 17 år, den anden hendes elsker. Den tredje var en tjenestekarl, som havde været med til at myrde den unge piges fader sammen med pigens elsker. Hun havde uden held selv forsøgt at ombringe faderen med rottekrudd, men havde derefter overtalt elskeren og tjenestekarlen til at dræbe faderen.

H. C. Andersen skriver videre, at skolens øverste klasse havde fået fri for at kunne overvære henrettelsen, og de havde kørt hele natten på åben vogn. Da de var ved at køre ind til Skælskør, mødte de vognen med de dømte på vej til retterstedet på Kanehøj. Han skriver, at pigen var meget smuk, men dødbleg, og hun stirrede med et forundret udtryk på folkemængden. Hun lå tilbagelænet i kærestens arme. Han var rød og rund at se til. Tjenestekarlen var gulbleg, og hans lange hår hang ned over hans ansigt.

Det var en smuk morgen. 3 præster fulgte med. Der blev sunget en salme, hvor pigens stemme klang over alle de andres. Enkelte bekendte i folkemængden råbte farvel til dem. Derefter faldt bødlens økse, først ved andet slag faldt hovedet af hende, derefter fulgte de to andre, der på samme blodige blok lagde deres hoveder. "Jeg var kommet ind i kredsen, - syntes at deres blikke havde stirret på mig, jeg var forunderlig til mode", skriver H. C. Andersen.

Som allerede nævnt blev dødsstraffen for tyveri efter at have været afskaffet i Danske Lov atter skærpet efter 1890 for de grove forbrydelser. Det var hovedsagelig de mandlige tyve, som endte deres liv i galgen. Henrettelsen af kvindelige tyve fandt sted ved sværd.

I de større byer havde man galger, der kunne rumme flere misdædere på én gang. Her fik de afsjælede legemer lov at hænge, til de faldt ned af sig selv. På landet og i de mindre byer, hvor henrettelserne var mindre hyppige, tog man i reglen til takke med en opstående bjælke, som var forsynet med en udligger. Retterstederne skulle helst være placeret på en forhøjning i terrænet, så at de kunne ses viden om. Det forsmædelige ved hængningsstraffen viste sig blandt andet ved, at de henrettedes lig blev hængende i galgen, og hvis man endelig tog dem ned, var det kun for at kule dem ned i skyggen af galgen, eller som man sagde "i høj og heden jord". De pårørende har uden tvivl følt sig ilde berørt ved at se liget af en slægting udsat til beskueelse for offentligheden, og det hændte da også, at ligene forsvandt fra galgerne eller stejlerne.

I ly af mørket kunne folk finde på at aflægge galgen et besøg. Nogle fjernede klæder fra de døde, andre forsynede sig med tyvefingre, som sammenmalet med andre ingredienser skulle kunne virke helbredende på sygdomme. En udbredt antagelse var, at hængtes fingre, hænder og arme nedsænket i ølankre skulle kunne gøre øllet bedre. En rådmand i Hjørring blev således i 1652 beskyldt for at have kommet låret af en hængt tyv i sin øltønde.

Frihedsstraffe

Blandt frihedsstraffene ansås arbejde i jern for at være den strengeste. De fleste fanger sendtes til Bremerholm, hvor de tit var lænket sammen to og to, men der var intet i vejen for, at de kunne anvendes på kronens slotte eller til arbejde på fæstninger. Da der ofte var tale om jordarbejde med trillebør, blev det også kaldt at "gå med skubkarren". Efterhånden indrettedes der dog fængsler rundt i landet.

Ud fra ønsket om at udnytte ledig arbejdskraft oprettede Christian den 4. omkring år 1600 et tugthus i København, hvor man indsatte lediggængere af begge køn, løse kvindfolk og børn, der løb rundt og tiggede.

I 1621 omdannedes tugthuset. Et særligt børnehus blev udskilt. Her lagde man først og fremmest vægt på børnenes opdragelse og oplæring, fx i et håndværk. Tugt- og børnehuset blev ophævet i 1650. I rytterdistrikterne ses ofte, at herredstinget kunne dømme folk til anbringelse i stokket, hvor de sad lænkede, mens deres sag stod på. Disse arrester var egentlig nok rytterdistriktets eget soldaterfængsel, som man så deltes om.

Hjelmslev herreds tingbog.

11. nov. 1689.

Regimentskriver Jørgen Bars stævnedes en husmand i Mesing, Terkild Rasmussen, for vidne, angående de får, som han skal have stjålet i Hørslev, og talte med ham i stokkehuset, som han sad i fængsel, i lige måder stævnedes to ryttere af Mesing, som og sad i stokkehuset.

Breve til amtmanden. Kurt K. Nielsen.

11. Juni 1692.

Fra Rasmus Jensen i Kalbygaard. Klager over, at han ved haand og fod er sluttet i Jern i stokkehuset, fordi han ikke selv ville nedbryde, det mellem ham og Enevold Rasmussen opsatte hus.

Framlev herreds tingbog. Bjarne Nørgaard Pedersen.

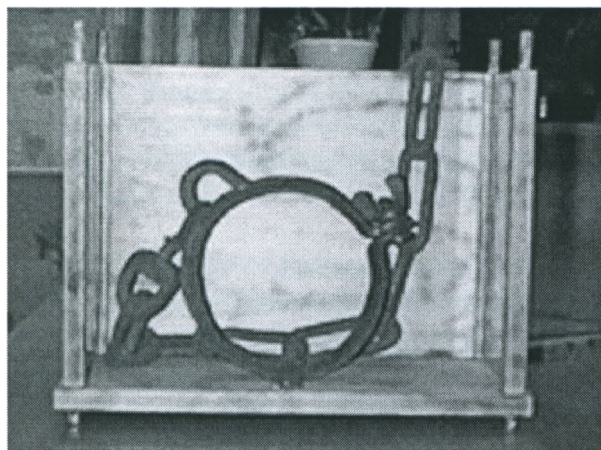
16. aug. 1699.

Laurids Envoldsen, som sidder i arrest i stokkehuset på syvende uge, hans hustru begærede af hofjægmesteren, at han måtte blive løsladt mod kaution af de mænd fra Alling, som hun tidligere havde tilbudt, og måtte komme til sin gård i høstens tid, hvortil han svarede, at hvis de var vederhæftige, ville de blive antaget.

Udvisning

Mangelen på et organiseret fængselsvæsen var utvivlsomt en af de vigtigste årsager til, at man ofte valgte at skaffe sig af med forbryderen ved at forvise ham enten fra riget, landet eller byen. Undertiden var forvisningsstraffen udtryk for, at man havde benådet forbryderen for dødsstraf. Som regel var straffen livsvarig, men kunne tidsbegrænses. Mindre vidtgående var forvisning fra "landet" (landsdelen), en straf, der især havde til formål at forebygge forargelse og bekæmpe det slette eksempel i visse tilfælde af blodskam, hor, løgnagtig bekendelse under offentligt skriftemål og lignende, ligesom den fandt anvendelse i stedet for æresstraf eller tyveristraf.

Halsjern

Straffe for mindre alvorlige forseelser

En række andre straffe havde til formål at virke beskæmmende, uden at de dog kostede den straffede æren. For mindre forseelser kunne folk dømmes til at stå i gabestokken. Denne havde forskellig udformning, men var oftest en pæl forsynet med et halsjern. Det var meningen, at folk skulle være til grin ved, at de blev offentligt udstillet.

En forbryder, der blev dømt til gabestok, skulle typisk sidde der en dag.

Det ahang meget

af forbrydelsen. Der er blevet set tilfælde, hvor forbryderen sad i et helt døgn.

Man kunne også blive dømt til at gå med den spanske kappe, en tønne, hvor bunden var taget ud, og i hvis overstykke der fandtes et hul, som den dømte skulle stikke hovedet igennem. (Anvendt til 1795). Iført denne tønne blev han så af bysvende ledsaget rundt om i byen. På en seddel hæftet til tønden kunne man orientere sig om kappebærerens navn og forseelse.

Fedel

Træhesten blev mest anvendt inden for militæret som straffemiddel over for soldater, men den brugtes også mod bønder, som havde vist forømmelighed eller opsætsighed mod herremanden.

En forordning i 1787 forbød anvendelse af træhest. De forhadte instrumenter blev så grundigt destrueret, at der i dag ikke er bevaret et eneste eksemplar.

I 1701 oprettede Frederik den 4. landmilitseren. En væsentlig del af bøndersønnerne skulle øves i våbenbrug. Der blev lavet eksercerpladser i nærheden, eller op til kirken. Hver eller hveranden søndag eftermiddag efter kirketid samledes sognets unge karle, der var indrulleret i militseren, på pladsen til et par timers eksercits. Våbnene blev efter brug opbevaret i et skab i våbenhuset. Deraf navnet. Ifølge forordningen skulle der på en eksercerplads findes følgende: en træhest, en straffepæl med halsjern og håndjern samt en spansk kappe. I året 1792 blev det ved de militære enheder forbudt at bruge den slags strafferedskaber, som træhest, straffepæl og spansk kappe.

Fra Edv. Egeberg: Silkeborg. 1. del.

Ved slutningen af Rytterdistrikternes Tid blev der på Silkeborg Slot bl.a. solgt aftjente Træheste.

Eksempler på afstraffelse med spansk kappe, gabestok og træhest m.v.:

Breve til amtmanden.

30. Maj 1732.

Fra Gyberg, Skanderborg Ladegaard. Henviser til en klage fra Rytterbonden **Jens Andersen** i Alchen (*gift med Catharine Ellisabeth Denche, Ernst Ludvigs søster*), over en Inderste Jens Andersen sst., der har overfaldet ham og desuden givet hans Kone et slag, saa hun kort efter aborterede hendes Foster. Mener Jens Andersen i den anledning skal straffes, ikke mindst fordi han i følge de paategnede Attester, har en ond opførsel imod enhver. Spørger om ikke Amtmanden vil bifalde, at han indsættes i Portstuen og der forbliver i dag og i morgen, og da 2 timer formiddag og eftermiddag, gaa med den Spanske Kappe, som regnes for en maadelig straf for ham, der ikke har andet at betale med end kroppen.

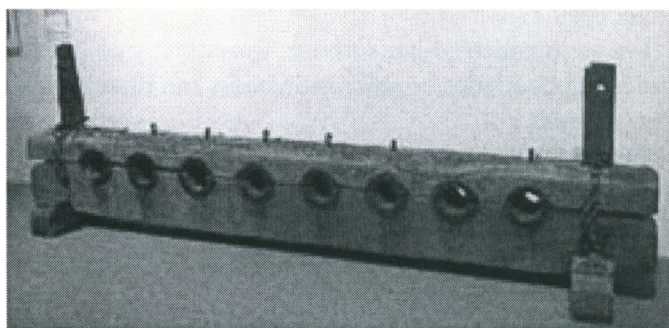
18. Juli 1768.

Fra M Richter, Fredericia - til H Lauritzen. En Bonde fra hans Gods i Ry, Rasmus Andersen, er kommet til ham med en Klage over, at hans Kones Søster, som tjente hos ham, er blevet ham frataget, og sat i tjeneste hos Jens Pedersen i Svejstrup, der ikke hører under hans Gods.

Kvinder bar i stedet for spansk kappe den såkaldte fedel eller gige, der havde form som en violin. Den var forsynet med 3 huller, et til hovedet, 2 til håndleddene. Undertiden var der til fedlen fastgjort en bjælde, der klang i takt med synderens vandring i byens gader.

Til afstraffelse af småtyve og andre mindre forbrydere anvendtes jævnligt et torturretskab, som gik under navnet træhesten. Det bestod af en vandretliggende, på kant stillet planke, der hvilede på 4 skråtstillede ben. Delinkventen blev med bagbundne hænder anbragt overskrævs på planken og fik bundet tunge genstande til fødderne. Undertiden bevirkede tyngden i benene, at den arme mand fik ødelagt sit underliv, så han døde efter en sådan behandling.

Gabestok fra Københavns Rådhus

Denne Mand skal først have fæstet hende 8 Dage efter Paaske, hvorefter Pigen, tre Dage efter hun havde faaet Fæstepengene, sendte dem tilbage, med besked om, at hun ikke kunne komme, fordi hun blev i sin daværende Tjeneste. Fremgaar videre, at Jens Pedersen, derefter har henvendt sig til Lauritzen?, hvorefter Pigen er blevet indkaldt til Skanderborg, og derefter straffet med Arrest og den Spanske Kappe, hvilket ogsaa skal være sket.

Framlev herreds tingbog.

10. feb. 1697.

..... Dom: Eftersom de for ulydighed indstævnedes rytterbønder af regimentsskriveren tillaes på deres fæste, da er samme bønder ved sidste session for deres ulydighed mod generalmajorens ordre om at stille i Skanderborg, hvilket ikke skete, med træhesten afstraffet.

29. juni 1698.

Regimentsskriver Møller begærede dom over den for tyveri anholdte kvinde Johanne Jensdatter i Sorring. Dom: Hun bør straffes med gabestokken i 4 timer, som hun skal betale med 4 sld., have sin boeslod forbrudt, samt forvises fra herredet.

Breve til amtmanden.

24. april 1761.

Fra amtmanden?, Skanderborg. Betænkning på præsten Andreas Saabyes klage, over en del af menigheden, og hvorledes de anklagede bedst kan blive afstraffet.

1) udeladt

2) At Jens Hansen kl. 12 om natten, 4. søndag i advent har forstyrret præsten i sit embede, ved at betjene en syg i kroen, og under forretningen støjet, larmet, tralallet og misbrugt det ord Amen ved, på en usømmelig måde, at repetere det efter præsten. Bør for sin forargelse under den af præsten holdte forretning, stå åbenbar skrifte og betale 1 mark til de fattige, eller i stedet bære den spanske kappe.

3 - 4) Angående de unges afholdelse af julestuer på 2. helligdags aftener i kroen, hvor soldaterne Niels Salmonsens og Rasmus Larsen skal have talt beskæmmelig om verdslig og gejstlig øvrighed, som Peder Pedersen og Thomas Pedersen af Ry er vidner til, samt paa 3. helligdags aften, hos Mads Pedersen, med grove og uhøflige ord har begænget præsten, da han kom for at laste deres opførsel. Husbonden som har tilladt spil og leg i deres huse, betaler hellig brøde efter loven, hver 9 mark, og Mads Pedersen desuden til de fattige, for sin opførsel mod præsten 1 mark, desuden alle der har været forsamlet, bøder 4 skilling, jvnf. forordningen af 12. marts 1735, eller i mangel af betaling, stå i gabestokken en time, soldaterne desuden ride træhesten i 2 timer. Kromanden bøder 2 rigsdaler til de fattige.

Under indtryk af den almene retsopfattelse, som den havde udviklet sig i løbet af århundredet, skete der i slutningen af 1700-tallet visse lempelser i fastsættelse og udmåling af straf.

I København indførtes politiretten. Før den tid havde man kunnet idømme straffe administrativt helt op til tugthus, uden at den anklagede fik mulighed for appel.

En forordning i 1789 indførte mere rimelige straffe for tyveri. Galgerne forsvandt efterhånden.

Dødsstraf blev nu kun eksekveret ved de meget grove forseelser. I forbindelse med en halshugning havde det været almindeligt ved forskellige pinsler at gøre afgang fra denne verden så smertefuld som muligt for delinkventen. Nu forsvandt barbariet. Det at miste livet måtte være straf nok.

Den sidste offentlige henrettelse blev foretaget i 1892. Det var henrettelsen af Jens Nielsen, som blev foretaget i Horsens Tugthus.

I arresthusene blev der indført betydeligt forbedrede vilkår for fangerne. I fængslerne havde man ladet alle typer af fanger leve og arbejde sammen. Småforbrydere kom derved til at omgås forhærdede fanger. Ja, selv børn og sindssyge blev indsat i fængslerne.

Nu skete der en opdeling i kategorier. Førstegangssindsatte fik deres særlige afdeling kaldet "forbedringshuset".

Tiggere, som før havde risikeret straf, fik nu forbedrede vilkår gennem loven af 1803 om fattigforsorg.

Artikel nr. 6

Hekse og overtro

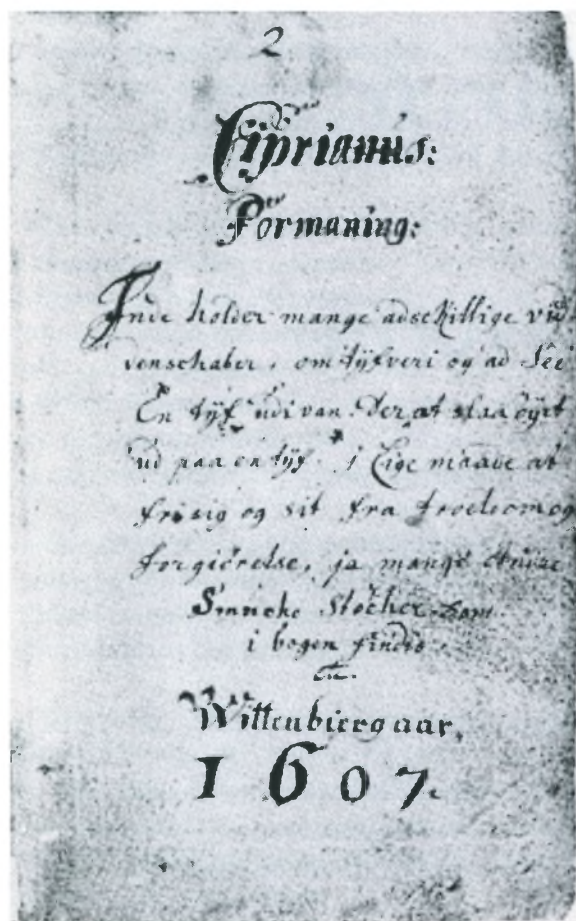
Mennesket har altid søgt forklaring på ting, som det ikke umiddelbart forstår. Selv i vor oplyste tid, hvor videnskabsmændene har forsynet os med omfattende viden, hvad enten det nu er på det naturvidenskabelige område eller inden for lægekunsten, så er der stadig uopklarede fænomener, som vi ønsker svar på. Når man ikke kan se sammenhængen i et bestemt hændelsesforløb, ja, så viger nogle ikke tilbage for selv at bidrage med en fortolkning af begivenhederne. Derved bevæger man sig ofte ind i overtroens verden. Sådan har det vel altid været.

I vore dage er det som førhen særlig lægevidenskaben, man går i bedene. Antallet af private husråd for den ene eller den anden lidelse er legio. I heldige tilfælde er der skabt ny landvinding ad den vej, men det må indrømmes, at de mange mirakelkure som regel er uden virkning. Antallet af horoskoper i ugebladene, astrologers forudsigelser af menneskers fremtidsudsigter ud fra fødselstidspunkt, spåmænds udtalelser om verdens undergang og meget andet siger os, at overtroen blomstrer i fuldt flor, dog måske lidt mere sofistikeret end i gamle dage, da pavekirken gennem sin forkyndelse var årsag til, at djævletro og tanken om helvede havde et solidt tag i menneskene.

Efter reformationen fortsatte jagten på det overnaturlige. Naturvidenskaben var endnu kun på kravlestadiet. Naturens gang og livets forskellige tilskikkelser forekom uforklarlige uden indgriben fra højere magter. Tegn på himlen ved dag eller nat, solformørkelser og nordlys set af folk med rædsel i sindet, genfortalt fra mand til mand, var varsel om kommende ulykker, om uår, pest og krig.

Fra Dagligliv i Danmark.

Mange håndskrevne trolddomsbøger blev tillagt helgenen, biskop Cyprianus.

Billedets tekst: *Cyprianus. Formaning. Indeholder adskillige viddenschaber, om tyfveri og at See En tyf udi van. Der at slaa øyet ud paa en tyf. I Lige maade at fri sig og sit fra trolddom og forgiørelse, ja mange andre Smucke Støcker som i bogen findes. Wittenberg aar 1607.*

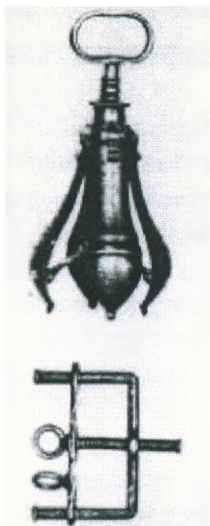
Det blev kvinderne, der kom til at undgælde. Eva var fristeren, som havde haft kontakt med djævelen helt tilbage fra syndefaldet. Hun havde ligesom forretten til at komme i forbindelse med den onde.

Allerede i 1540 fortsattes hekseprocesserne. Mange kvinder blev ført til bålet. Mestermændene havde travlt. Betaling: "For en troldkvinde eller troldkarl at brænde, 4 daler. For hver af disse foranskrevne at pine, når ham tilsiges, 3 mark", siger instruksens fra 1612. Christian den Fjerde var meget nidkær i hekseforfølgelserne - velsagtens i god tro.

De blev kirkenævninge, som kom til at udtale sig om skyldsspørgsmålet ved herreds- eller bytinget. For at sikre sig mod justitsmord i sådanne sager, indførtes i 1576 en lov om, at sagen skulle prøves ved 2. instans, inden dommen blev eksekveret. Ingen troldkvinde kunne dømmes før sagen havde været for landstinget.

Endeligt kunne afgørelser i 2. instans i visse sager, f.eks. anklager mod adelige, indankes på samme måde for 3. instans som var Kongens Retterting, Herredagen. Her var det Kancelliet der i Kongens navn udstedte ankestævningen.

Til held for de domfældte udviste landstingene og rettertinget. (højesteret) stor skepsis ved vurderingen af beviserne.

Pinligt forhør

Tortur, eller som det blev kaldt, pinligt forhør blev forbudt som tilståelsesmetode i trolddomssager ved Recessen af 1547, men samtidigt blev det klart, at det var almindeligt at bruge tortur over for den dømte for herigennem at få opgivet navnene på eventuelle medskyldige. Det synes også klart, at der tidligere havde været tale om tortur inden tilståelsen, men om denne praksis stoppes med denne Reces synes mere tvivlsomt, og der findes da også flere eksempler på at den er overtrådt.

Torturinstrumenter

Der fandtes en hel del forskellige torturredskaber, så her skal kun nævnes nogle af de mere almindelige:

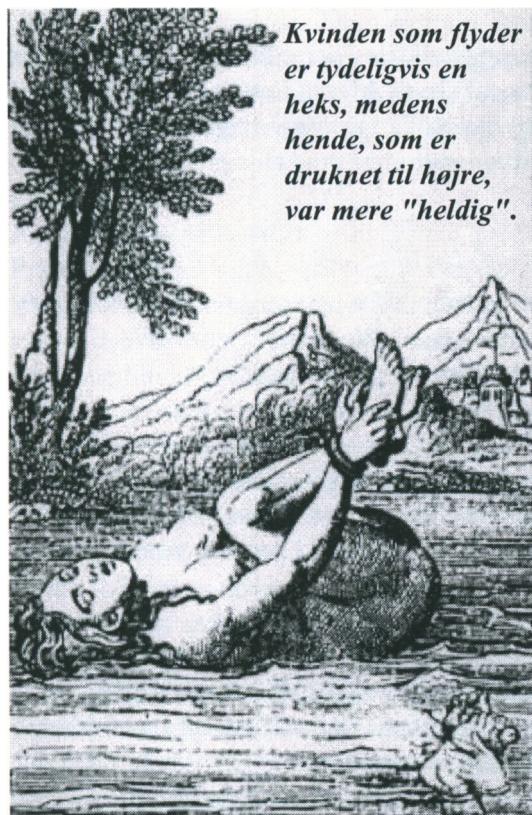
Tommel- og benskruer, som for begges vedkommende blev brugt på samme måde, ved at skrue dem sammen evt. til knoglen knustes.

"Den gyldne pære", som havde form og størrelse som en pære med et skruehåndtag i stilkeenden. Når den blev stoppet ind i munden og udvidet med skruehåndtaget opnåede man både en kvælningsfølelse, almindeligt ubehag og den sidegevinst,

at offeret ikke kunne skribe. At den pinte heller ikke kunne tale og dermed angive andre hekse, synes i denne sammenhæng mindre væsentligt.

Nåleprøven

Pagten med Djævlen blev beseglet i form af et modersmærkelignende følelsesløst mærke ofte i venstre side af halsen eller overkroppen. Disse mærker havde stor betydning under afhøringen, hvor en af prøverne gik ud på at undersøge, om vedkommende kunne mærke nålestik forskellige steder på kroppen. Hvis man ikke registrerede et sådant stik ved et modersmærke, var det i Danmark et tydeligt indicium på, at man var en heks.

Kvinden som flyder er tydeligvis en heks, medens hende, som er druknet til højre, var mere "heldig".

Vandprøven

En anden form for undersøgelse var vandprøven. Den formodede heks blev bundet grundigt på hænder og fødder, og dernæst smidt i en å eller en sø. Hvis man flød ovenpå, og var i stand til at holde sig flydende i den akavede stilling, var man naturligvis heks og blev straffet efter loven herfor. Hvis man derimod sank, var man frifundet for anklagen, men der var en særdeles stor risiko for, at man druknede, inden man blev reddet i land. På den anden siden var man jo så sikret en plads i himmerige.

En sådan vandprøve blev Maren Splid fra Ribe underkastet på herredagen i 1641, efter at pinebænken ikke havde kunnet få hende til at tilstå. Til trods for at hun gjorde sig umage for at synke, blev hun imidlertid ved at svømme ovenpå, og så var hendes skæbne beseglet.

I Christian den Fjerdes forordning "Om Troldfolk oc deris Medvidere" 1617 hed det, at hemmelige kunster som signen og manen er alle troldfolks første alfabet. Derfor skulle folk, der var kyndige i den slags kunster, straffes så vel som deres medvidere (*dvs. kunder*). Forordningen bragte i begyndelsen adskillige "kloge folk" på bålet.

Men snart blev den håndhævet mindre nidkært, og mange kloge slap ustraffet gennem tilværelsen. Danske lov 1683 kom til at betegne et brud med fortiden. Først i det følgende århundrede skulle dansk ret langsomt ændre karakter.

*Stedsmål, sagefald og føringspenge (Førlov)
uddraget af Skanderborg/Åkær lensregnskaber.*

Forbrudt gods 1618/19.

Den 2. november, er vurderet efterskrevne misdæderes efterladte gods, som er Maren Alrø af Hundslund og Mette Kongens i Ørting hvilke begge blev brændt, så og Mette Kongens husbond ved navn Hans Hyrde, som rømte for sagen. Item Karen Mortens på Alrø, Maren Pouls i Gylling. Og vurdering af gammel Maren Lauridses, som i lige måde blev brændt, og

Tingsvidne no: 1

Deres efterladte gods vurderet. Ligeledes er også vurderet Peder Jensens gods i Ørting som rømte,

for han ihjelslog sin egen broder. Item Karen Rasmusdatters gods i Hundslund og Mette Pedersdatters gods, som begge rømte for trolldoms sag, hvilke Alle forskrevne misdædere deres gods beløb sig Vurderet efter Vurderingsvidnes lydelse for 82 dlr. 1½ Mark 8 Sk. Hvormed er bekostet på brev, nævningsed, landstingsdomme, kost og tæring til Viborg og fra. Item givet skarpretter for dem at rette, og bekostning i anden måde på dem anvendt efter tingsvidnes lydelse, til hobe tre rigsdaler 1 mark 4 Sk bliver så igen, som K.M.s af deres gods tilkommer 26 dlr. ½ mark 4 Sk.

Tingsvidne nr. 2.

Villads Hyrde i Ry, rømte også for trolldoms sag, og hans efterladte gods vurderet, en gammel flamsk sengeklæde for 2 rigsdaler, to gamle hynder for 1 sletdaler, en kjortel for 2 sletdaler, og hans får for 2 rigsdaler, som beløber efter hosliggende vurderingsvidners lydelse 6 dlr.

Tingsvidne nr. 3.

Ligeledes er vurderet efterskrevne misdædere i Skanderup birk og Hjelmslev herred deres gods efter at de for deres trolldoms gerning er henrettet, som var Kirsten Lisbjerg af Gram, Maren Lovring af Skårup og Anne Åkvinde af Jeksen, som beløber sig samme deres gods 39 dlr. ½ Sk. Og der fra taget 24 dlr. 2 mark, som på dem er bekostet og anvendt, bliver så igen som K.M. tilkommer efter tingsvidnes lydelse.

Fra Kancelliets brevbøger.

24. apr. 1625.

Miss. til Mogens Kaas. Kongen bevilger, at Else Thorkels, som er anholdt i Køge og dømt fra Halsen paa Grund af sine Forseelser mod Kongens Forordning om Troldfolk og deres Medvidere, maa blive benaadet paa Livet, dog skal hun straffes paa Kroppen og rømme Kongens Riger og Lande.

1. juni 1625.

Missive til Peder Basse. Da nogle paa Møen henrettede Troldkvinder have røbet, at Landsdommerens Hustru paa Møen ogsaa er skyldig i Trolddom, skal Peder Basse forordne en anden god forstandig Mand, enten i Stege eller Herredsfogden paa Møen, til at sidde i Landsdommerens Sted i den Sag og dømme deri, saa Retten kan administreres uden Vildighed.

31. aug. 1625.

Missive til Mogens Pax. Prinsen har bragt i Erfaring, at han besværer sig ved at lade rette over den Kvinde, som sidder fængslet i Roskilde, sigtet for at have forgjort en Dreng, da hun ikke for de 16 Mænd, der have svoret deres Tov saa nøjagtig er overbevist derom, at hun kan dømmes til at lide paa Livet, særlig da hun ikke har villet vedgaa det, da hun blev pinlig forhørt. Da der dog findes adskillige Præsumptiones angaaende Trolddomskunster, bevilger Prinsen, at hun forskaanes paa Livet, men hun skal forsværge alle Kongens Lande, baade Danmark og Norge og alle underliggende Øer og Lande.

28. maj 1650.

Bevilling. Peder Hansen Kloster i Vffrøe [Viuf?] har klaget over, at en kvinde i Kolding ved navn Krøbeljahanne, som for nogle år siden er henrettet for trolddom, under pinsel har sigtet hans moder Anne Klosters for, at hun engang skal have signet Krøbeljahanne. AK har ikke kunnet indstævne sigtelsen for landstinget til svækkelse, hvorfor hendes sognepræst siden den tid ikke har turdet eller villet modtage hende til sakramentet, skønt hun mener, at ingen har overbevist hende om sigtelsen, eller at bekendelse af det udædiske menneske, som er henrettet for sin misgerning, burde komme hende til skade. Da kongen erfarer, at AK pga. sin fattigdom ikke formår at indstævne bekendelsen til landstinget, bevilges det, at den henrettede kvindes sigtelse ikke bør hindre hende i at modtages til skrifte og sakramente.

Fra tingbøger:

Ribe tingbog.

14. dec. 1641. Anne Thomasdatter dømmes til ilden for trolddom.

Framlev herreds tingbog.

21. feb. 1666.

Jens Jensen i Årslev et vidne. Peder Nielsen i Lillering vidnede, at han hørte Jens Christensen i Galten beskyldte Søren Jensens mor i Lillering for en offentlig troldkvinde og heks, hvortil Jens Christensen svarede, at Kirsten Mikkelsdatter bør værge sig med nævn efter loven for dem, der sigter hende og for biskoppen. Jens Christensen i Galten et vidne. Navngivne vidnede, at Kirsten Mikkelsdatter i Lillering aldrig har haft rygte for trolddom, før nu Jens Christensen i Galten beskylder hende derfor.

Ry Birks Tingbøger.

7. okt. 1686.

Søren Christensen i Tønning på Torben Rasmussens vegne i Salten stævnedes Anders Nielsen Klovborg i Salten angående hans beskyldning mod Torben Rasmussens hustru Kirsten Sørensdatter i Salten, hvortil han svarede, at han ville være sine ord gestændig (*han ville tilstå*), og han vidste intet ulovligt enten tyveri, trolddom eller andet om hende, og efterskrevne personer vidnede, at de vidste intet andet om hende, end det, der er kristeligt ærligt og rigtigt.

Overtro

Fra Dagligliv i Danmark.

Præsterne var pålagt alvorligt at belære folk om det tåbelige i at søge sygdom kureret hos kvaksalvere og kloge folk, og de havde udtrykkelig ordre til at udrydde overtro, ligegyldigt hvor og i hvilken form de mødte den. Overbevisningen om den overnaturlige verdens direkte indgriben i menneskets hverdag udgjorde imidlertid en så vigtig del af den samlede livsvurdering langt uden for almuens rækker, at lovens rigoristiske bestemmelser om tab af ejendom og landsforvisning som straf for manen og signen ikke formåede at afholde hverken læg eller lærd fra at hengive sig til overtroen og anvende uddrivning af djævle som hensigtsmæssige midler mod sygdom og ulykke.

Fra internettet.

Ifølge folketroen opstod sygdomme ved, at onde ånder tog ophold i legemet. Som forebyggende middel brugte man at sætte stål over alle døre, give rangler til børn eller ved at bære amuletter som kastanier, vættelys eller lignende. Museets folkemedicinske samling er koncentreret om de danske "kloge folks" behandlingsmetoder. De kloge folk anvendte også den klassiske sygdomsbehandling, der gik ud på at udtømme de syge væsker ved hjælp af åreladning og kopsætning.

Mod den frygtede engelske syge, som skyldtes mangel på D-vitamin, brugte man i Sverige at trække patienten igennem et hul i et træ.

I 1745 ramtes Danmark af en meget alvorlig kvægsygd. Bønderne i landsbyerne gjorde sig deres tanker, men de forstod sig naturligvis ikke på, hvad der kunne gøres for at hindre sygdommens udbredelse.

Fra Dagligliv i Danmark.

Præsternes formaninger til at gøre bod og omvende sig for at afvende Guds fortørmelse og kvægpestens fortsættelse kunne bønderne derimod ikke være uvidende om. De havde imidlertid tit mere tillid til traditionelle afværgemidler end til deres nærmeste foresattes præk. Således noterede hr. Jacob Graae i Grundfør ministerialbog i maj 1746, at 250 høveder var døde der i byen. "Thi da kvæget begyndte så stærkt at dø, forsamlede sig Grundfør bymænd den 3. juni og begærede af mig, at jeg ville samtykke med dem i et dårligt råd, nogle havde ført dem på, at lave ild og lade køerne gå derigennem".

Præsten advarede dem med Guds ord mod denne overtro og anbefalede dem i stedet at omvende sig fra deres synder og fly til Guds nåde i Jesus. "Desuagtet kom de den 4. juli om morgenen efter 3 dages samling og anmodede mig om tilladelse, og mod min vilje slukkede ilden på mit fyrsted (thi alt ild i landsbyen måtte slukkes for at midlet kunne virke)så lod de deres kvæg gå gennem ild ved kirkeledetprovstinde, degnen og køremandenlod kun 2-3 gå derigennem og vendte om med resten. Men så døde det aldrig stærkere førend derefter, men de, som ej gik gennem ilden, blev alle sparet undtagen en lille kalv af mit kvæg". Trods dette vendte kvægsygen tilbage det følgende år, og da døde hr. Jacobs kvæg desværre altsammen undtagen en gammel ko.

Beboerne i Vonsild-Dalby ved Kolding mente, at kvægpesten var kommet over dem, fordi de havde fordrevet tiggerne fra deres sogne, hvorfor fattigfogden ikke fortsat turde jage tiggere væk.

Fra Politikens Danmarkshistorie bd. 9, side 277-78.

Odenselægen dr. Musæus rejste rundt og obducerede kvæget, men kunne ikke finde sygdommens årsag. Han anbefalede åreladning samt indtagelse af 2 lod krudt og 8 lod eddike én gang i døgnet. At bore hul på hornene og fylde smør og ingefær i, kunne ingen skade gøre, mente lægen. Det strømmede ind med gode råd mod sygen. Et middel gik ud på at trække dyrets tunge frem, hvopå den bides bort af et menneske, som har skarpe tænder.

Af de mange forslag gik kongen ind for en kur, der lød således: "Man tager en håndfuld hvidløg, skræller samme, hakker dem små, knuser dem endelig så fine som muligt i en morter. Siden slås en pæl brændevin derpå, hvormed de vel sammenrøres og gives koen således ind på én gang. En times tid derefter tager man en tobakspibe, som er stoppet med tobak og veltændt. Samme vedbringes koen bagtil (i rumpen) og bliver således siddende, indtil den er udrøget. Derpå tager man en nævefuld fint salt. Dette varmer man og river koen dermed på ryggen, indtil den bliver ganske varm, som er befunden at være probat". Der tilføjes: "N.B. Piben må ikke være skarp på enden, men skræbes på kanten".

Artikel nr. 7

Rytterdistrikterne og Skanderborg Slots administration af ryttergodset

Svenskekrigene 1657-60 endte på ulykkelig vis for Danmark. Ved roskildefreden i 1658 mistedes al dansk jord øst for Øresund og Bornholm samt i Norge Bohus og Tronhjems len. Kun det heltemodige forsvar af København i feb. 1659 forhindrede, at Danmark blev helt opløst og underlagt Sverige. Ved freden i 1660 blev kun Tronhjems len og Bornholm tilbagegivet. Landet var nu totalt forarmet efter krigsskatter og de fremmede troppers plyndringer. I 1660 indførtes enevælden. Hidtil havde opgaverne med bl.a. skatteopkrævningen været uddelegeret til lensmændene, som efter strenge instrukser regerede i hvert deres område og årligt afleverede deres lensregnskaber. Frederik den 3. (1648-70) afskaffede lensvæsenet og indførte amterne efter tysk forbillede. Amtmændene blev embedsmænd. Magten koncentreredes omkring kongen og centraladministrationen med rentekammeret som en meget vigtig del af kancelliet.

For hurtigt at bringe landet på fode iværksattes i 1662 en gennemgang af skatteobjekterne. Alle landets jorder blev takseret ud fra de hidtil svarede landgildeydelse. Resultatet blev en matrikel, som senere har fået navnet landgildematriklen. Denne viste sig at være både uretfærdig og utilstrækkelig og blev i 1664 afløst af en ny under navnet amtsstuematriklen. Retfærdighed nåedes dog ikke, før Ole Rømers landmålingsmatrikel kom i 1688.

Den højest prioriterede opgave var naturligvis generobringen af de tabte landsdele. Efter krigen 1660 havde Danmark en hvervet hær på 11-12000 mand, og det havde landet ikke råd til. Vi kunne ikke undvære soldater, så man oprettede et krigskollegie, der skulle finde en løsning.

Man indså nødvendigheden af at få etableret et nationalt rytteri. Dette var arvefjenden allerede i gang med, og noget tilsvarende blev nu iværksat i Danmark. Frederik den 3. opnåede ikke at se opgaven fuldført. Det blev hans 24-årige søn Christian den 5., der fuldførte dette værk.

Store dele af krongodset blev udlagt til ryttergods. 1. aug 1670 udnævntes de øverste officerer for rytterregimenterne. I begyndelsen lå ryttergodset temmelig spredt, men i løbet af de følgende år blev der foretaget en række gods- og mageskifter, så man i 1695 havde fået samlet ryttergodset i 10 ryttergodsdistrikter og fra ca. 1720, 12 distrikter: 6 på Sjælland, 1 på Falster, 1 på Lolland, 1 på Fyn og 3 i Jylland.

Kilde: Ryttere og Ryttergods i Skanderborgegnen i det 17. og 18. Aarhundrede. Aarhus Stifts Aarbøger 1927.

Krongodset blev inddelt i rytterlægd på hver 8 tdr. hartkorn, men i Skanderborgegnen, hvor gårdene ofte var små, maatte man almindeligt lade to eller flere mindre ejendomme danne et "læg". Hvert af disse skulle stille en fuldt rustet rytter med hest. Til gengæld for ydelserne til rytter og hest var bonden fri for landgilde, skatter, arbejde (hoveri), ægt (kørsel) osv.

Regeringen havde beregnet, at man kunne holde en menig rytter for en udgift for staten på omtrent 20 rigsdaler årlig, medens en almindelig lejesoldat ville koste over 100 rdl. i årligt underhold.

Skatkammeret havde beregnet statskassens gennemsnitlige årlige indtægt af indfæstning, landgilde m. m. af en gård med en størrelse på 8 tdr. hartkorn til 20 rigsdaler.

Helst ønskede regeringen, at bonden selv "red for gården", altsaa selv blev rytter, eller stillede en søn eller anden slægtning dertil, hvorved opnåedes, at pengene m. m. blev hos bonden selv, samt at regimentet fik en under alle forhold pålidelig mand. Hvor bonden ikke kunne eller ville gå ind herpå, stillede regimentet en hvervet, ofte længe tjent karl fra den gamle hær, ofte en udlænding.

Hvis staten, regimentet, skulle levere en bonde den rytter, der skulle ride for gården, var prisen 48 rdl. årlig; men bonden måtte også selv akkordere med en karl, slægtning, kending eller fremmed. For det direkte tab i indtægt af 20 rdl. årlig, som staten led ved udlægningen af en middelgod ryttergård, væltedes der en udgift paa 48 rdl. over på rytterbonden, hvis han ikke selv kunne eller ville ride eller stille en søn eller anden slægtning og derved slippe noget billigere.

"Læget" skulle i fællesskab udrede rytterens underhold. Det var meget nøje bestemt, hvad rytteren skulde have i fødevarer og rede penge, hvad hesten skulde have, og hvad hver enkelt "lægsbroder" skulde yde heraf. Rytteren skulde, hvis han var hvervet, have sin egen stue hos bonden, egen stald til hesten, og ofte byggede bonden et særligt lille hus til sin rytter og hesten.

Særegent for Skanderborgegnen alene var det, at en meget stor del af de udlagte bønder tilbød enten selv at ride for gården, hvis de skønnedes duelige dertil, eller at lade en søn eller slægtning ride for den. Adskillige af disse bønder var mænd omkring de 40, men mange havde været rytter eller soldat tidligere, og ikke få var veteraner fra krigen mod Karl Gustav 1657-60.

Disse rytterbønder anskaffede nu fuldt udstyr af uniform m. m.: Filthat med en jernpote indvendig, gul læderkøllert, rød kappe, gule skindbukser, mægtige støvler med tilsvarende sporer, jernkyras osv. Bevæbningen var pistoler og pallask (ryttersabel). Alt udstyr til mand og hest opbevaredes på gården.

Ifølge forordningen skulle et kompagni bestå af 100 mand.

Disse fordeltes på gårdene således: 1 ritmester: 4 gårde, løjtnant og cornet hver 3, 1 kvartermester 2, 3 korporaler hver 2, 1 mønsterskriver 1, 2 trompetere hver 2, en fanesmed 1, en remmer (sadelmager) 1 og endelig 88 menige ryttere hver 1 - ialt ved kompagniet på 100 hoveder 113 gårde.

Ved et af kompagnierne i Framlev Herred, var der udlagt 171 større og mindre bønderejendomme til de 88 ryttere; ved et andet kompagni i Skanderborg amt i egnen omkring Ry var der paa samme måde udlagt 255 ejendomme.

I en "Forordning om adskilligt anlangende Land Rytteriet og de udlagte Gaarde", der publiceredes i juli 1671, opremses følgende punkter.

1. Først skal alle Gaarde, som til Rytterhold er udlagte, saaledes og til samme Brug forblive, som de af vore dertil forordnede Kommissarier i Krigsjordebogen ere indskrevne og af os samtykte, og paa Hartkorn, Ejendom og anden rette Tillæg, item Gærdsel, Hjultømmer, nødtørfugl Ildebrand og Bygnings-tømmer, som de af Arilds Tid nydt haver, ingen Forandring tillades.
2. De, som bor paa en Ryttergaard, skal enten selv ride eller være Rytter eller ogsaa holde for sig en dygtig Karl med tilbehørig Hest, Gevehr og Klæder, som det sig bør og paa Mønstring kan for godt agtes.
3. En Rytter skal nyde sin Gaard fri for Landgilde, Egt og Arbejde, al visse og uvisse Afgifter, Fæste, Udskrivning; alle Slags Kontributioner, hvad Navn der have eller fange kunde, intet undtagen i nogen Maade saavel som ogsaa Indkvartering. Og skal samme Rytter ej være Skriverne eller Ridefogderne undergivne.
4. Med hvad overalt til vore Tiender, Kirke- og Præstetiender og paa nogle Steder til Herredsfogder er brugeligt og af os tilladt at udgives, sligt skal han udgive og sin Anpart af Broer og Landeveje holde vedlige, eftersom han i Fredstid, boende paa Landet; staa i civile Sager under Lands Lov og Ret; men naar han kommer at staa under Standarten, har han sig efter Krigsartiklerne at rette og skal være Krigsretten undergivet.
5. Ryttergaardene skal hvert Aar besigtiges og derpaa sættes Fæld (*vedligeholdelse*). Dersom nogle da deres Gaards Bygning har ladet forfalde. skal Obersten med hans Officerer (*ved rytterens eget kompagni*) slig Brøstfældighed ved uvildige Dannemænd lade taksere og Rytteren tilholde straks at reparere Gaarden. Dersom herudi tages Forsømmelse, skal Obersten med hans Officerer dertil svare.
6. Fra Ryttergaardens Ejendom og Grund maa intet bortvendes eller ved "Hæffd" (*Pantsætning*) afgang. Og som vi samme Gaarde saa stor Frihed allernaadigst forundt haver, saa skal ingen Arvinger eller Kreditorer, hvad Gældsfordring, de hos Rytteren, hans Hustru eller Børn kunde have, tilstedes, af Rytterens Bo at udtage det, som han (*Rytteren*) til en Plov med at drive og fornødent Sædekorn behøver.
7. Desligeste skal det med Rytterens Armatur, Mundering og Hest forholdes, saa at hvo der aftager noget i Pant eller Betaling, skal derfor som for "uhjemmelt" tiltales.
8. Naar Rytteren ved nogen Hændelse omkommer eller afgaar, skal Enken eller Gaardens Besiddere, om de vil Ryttergaardens Frihed nyde, tre Maaneder efter, at saadant vorder kundbart, skaffe en anden dygtig Rytter igen med Hest, Gevehr og Mundering, som paa Mønstringen kan for godt agtes.

9. Naar Rytteren til Mønstring og ellers opbydes, skal han sig selv underholde indtil Mønsterpladsen, men vorder han til videre brugt og i vor Tjeneste kommanderet, vil vi ham hans Underholdning forskaffe.

10. Med Gaardene, som Officererne for Rytteriet til en Del af deres Gage er udlagte, skal der ligesaa forholdes som med Ryttergaardene, og skal uden vor sær Tilladelse enhver Officer pligtig være, ved det ham betroede Kompagni at bo. Al højfornøden Bygningernes Forbedring og Bekostning, paa Officerernes Gaarde anvendt, skal af Efterkommeren efter Vurdering betaales, og skal hans Arvinger deraf intet arve, førend de Gaarden i sin tilbørlige Tilstand har fra dem leveret.

11. Over disse Officerer, som er beskikkede hos Landrytteriet, skal i Fredstider, og naar de bo paa Landet, dømmes og kendes paa deres Liv, Ære, Besoldning og Gevehr udi Krigsretten alene; men hvad deres Gods angaar, være sig bevægelig eller ubevægelig, saavel som alle deres andre Civilsager: paa dem skal Øvrigheden, Herreds- eller Birkefogden paa det Sted hvor de bo og have deres Gaarde: I dømme og kende, saa de i saa Maader skal være Landsens Lov undergiven.

12. Tildrager sig ellers modvillige Dødsdrag, Vold eller andre grove Forseelser og aabenbare Misgerninger, da skal de, som sligt gør, af Fogden eller Øvrigheden paa det Sted, hvor de saadanne grove og motvillige Forseelser har begaaet |: om deres Officerer ikke ere selv saa nær tilstede eller sig forsømmelig herudi beviste:| arresteres og forskikkes til deres ordentlige militæriske Forum.

13. Hvor Tvist og Uenighed paa Landet mellem Rytterne eller og blandt dem og Bønderne sig begiver, skal de hosværende Ryttere være forpligtet Ulykke og Tumult at hindre og afværge. Og dersom de forsømmer at tage Fred imellem dem og at forekomme Ulykker eller ogsaa bliver befunden, at de har værget eller undskyldt den brødige og skyldige, stande de den samme Ret, som den brødige skulde stande.

14. Officererne skal og ingenlunde sig understaa at afpresse eller aftvinge Rytterne Penge eller Penges Værd, under hvad Skin og hvad Navn det være kan, eller dem til deres eget Arbejde og Tjeneste bruge under deres Bestillings Fortabelse og efter Krigsrettens Kendelse, ligesom Forseelsen kan være til. Men hvad Rejser, Officererne i vor Tjeneste efter Oberstens sær skriftlige Ordre til Visitats eller Eksercering forrette, dertil skal Rytterne dem være behjælpelige.

15. Eftersom Officererne til deres Knægte og Heste sær Gaarde er tillagte, da skulle de paa samme deres Knægte ingen af de til Rytterhold udlagte Gaarde sig tilegne; men saadanne Gaarde alene med Ryttere og Enspændere besætte lade.

16. Officererne og Rytterne skal med Fiskeriet i vore Enelodssøer og Fiskevand eller med Jagten aldeles intet befatte.

17. Ingen Forandring, Forlov eller Afsked tilstedes uden det, som paa Mønsterpladsen bevilget vorder.

Fortolkningen af bestemmelsen i punkt 11 om, at de menige ryttere og underofficererne var fritagne for åbenbart skriftte og lejermålsbøder (*ved ulovlige seksuelle handlinger*) er ret ejendommelig, og det er ogsaa ejendommeligt, at bestemmelsen udstraktes til ogsaa at gælde det nationale fodfolk. Lejermålsbøderne udgjorde en ikke uvæsentlig del af amternes uviste indtægter; men man kunne naturligvis ikke samtidig på alle måder værne om rytterbondens gård og ejendom og efter lovens strengthed fradømme ham en fjerdedel eller halvdelen af hans eje for lejermålsforseelse.

Sagen havde imidlertid en anden side - den nemlig, at den nationale soldat skulle nyde kvalificeret agtelse blandt sine mandsfæller, hvor folk samledes til gilder eller højtideligheder, og når dette skulde være tilfældet, kunne soldaten eller rytteren jo ikke vel dømmes til det nedværdigende i at stå åbenbart skriftte.

Dette at den nationale soldat, der "tjente kongen", som det dengang hed og endnu i vore dage høres, skulde være den "fremmeste" blandt sine jævnlige, kom vel først egentlig frem i Frederik den Fjerdes landmilitærsforordning, men var skik allerede før den tid.

Uddrag fra ny forordning af 2. marts 1672.

Punkt 6 er som i Forordningen, men med Forklaring af, hvad der hører til en Plov, nemlig 6 dygtige Bæster, en Vogn og en Harve med fornødent Redskab. Af Sædekorn skal der findes saamange Tønder, som Gaarden er antegnet for i KrigsJORDEBOGEN.

Forordningens 17 punkter var i det store hele gældende de næste 10 år indtil 1680.

Den skånske Krig 1675-79

I årene 1671-75 samledes rytteriet gentagne gange til langvarige øvelser, og da krigen kom, stod Danmark med en bedre udrustet, bedre indøvet hær end nogensinde før og senere. I det første krigsår 1675, blev rytteriet ikke synderlig medtaget, men i det andet, 1676 i Skåne, faldt det overmåde blodige slag ved Lund d. 4. december, hvor danske og svenske rasede mod hinanden, som vistnok aldrig før eller senere, idet omtrent to trediedele af begge hære lå paa valpladsen.

Som bekendt varede kampen hele den bitterlig kolde vinterdag fra om morgenen, inden det ret var bleven lyst, til om aftenen og førtes over milelange strækninger på kryds og tværs af slagmarken under stadig vekslende angreb og forsvar. Allerede dette, at to hære, der kun talte 16.000 mand i alt, har raset mod hinanden 8-9 timer, bærer vidnesbyrd om, hvor forbitret kampen har været.

Der blev den dag mange enker på gårdene omkring Skanderborg, og ikke få ældre og yngre bønder fra denne egn ligger begravet på markerne omkring Lund.

Det samlede tab i slaget, på dansk side som på svensk, er aldrig nogenlunde tilnærmelsesvis oplyst, og der synes ikke at være indfordret opgivelser derover - måske fordi det længe var vanskeligt at afgøre, hvem der var falden, og hvem der blot var fangen og endnu i live.

Det store mandefald samt dette, at krigen trak i langdrag, medførte store vanskeligheder i rytterdistrikterne med at opretholde gårdenes drift, så at de kunde svare deres afgifter, da også enkerne, om de blev ved gården, skulde stille en mand for sig.

Man gik derfor endnu under selve krigen over til, at regimenterne hvervede løse og ledige karle i ind- og udland til afløsning af de jordbrugende bønder, og hermed fortsatte man efter krigen, så at reglen i det næste halve århundrede blev, at der på ryttergården boede en hvervet rytter, der underholdtes af bonden. Disse ryttere var ofte udlændinge, navnlig tyskere, og jævnlig var det gifte folk.

Reformen efter 1720

Henimod slutningen af den Store nordiske Krig (1709-21) skete der en overordenlig betydningsfuld omordning ved det saakaldte "nationale" rytteri, en omordning som ogsaa for skanderborgegnen fik stor betydning. Dels af militære, dels af landøkonomiske hensyn bestemte Frederik den fjerde sig til at bortselge det spredte krongods og til gengæld ved køb, mageskifte m. m. at danne samlede omraader, hvori rytterregimenterne kunne henlægges, således at indkvartering, forplejning og tilsyn med rytterne lettedes.

I de år, i hvilke omordningen af krongodset stod på, besluttede kongen sig til, at rytterne fremtidigt skulde indkvarteres på kronens ladegårde, hvad han ogsaa skønnede var mest tjenligt for rytterbønderne.

Bønderne i de nye rytterdistrikter slap altså for at have rytterne boende hos sig. Men endnu mere betydningsfuldt var det, at deres afgifter fastsattes én gang for alle og meget lempeligt efter tidens forhold til 32 rdl. årlig af en gård paa 8 td. hartkorn samt 3 læs halm. En del af hovedgårdens marker udlagdes til de såkaldte rytterkobler, der indhegnedes og benyttedes til de løsgående rytterheste fra maj til oktober. Rytterbønderne skulde besørge høhøsten, 2668 læs pr. regiment, til rytterhestenes vinterfoder, fra hovedgårdens marker.

Af større gårde i Skanderborgegnen rådede kongen kun over Skanderborg Slots ladegaard, hvis eget tilliggende dog ikke var stort. Men i løbet af kort tid tilbagekøbtes Silkeborg Slot og desuden nyindkøbtes Tvillum, Søbygaard og Sjelleskovgaard (nu Wedelslund).

Der kan ikke være tvivl om, at bønderne i rytterdistrikterne var særlig gunstigt stillede økonomisk, og de var i social henseende friere end deres standsfæller på det private gods. De har udgjort en privilegeret klasse, en slags aristokrati indenfor deres stand. Og de har selv vidst det og følt det. Dette forhold fik forøget betydning, da stavnsbåndet indførtes 1733. På de store ryttergodsdistrikter var stavnsbåndet meget lempeligt, og navnlig var karlene her uafhængige af herremænd, ride- og ladefogder og disses forgodtbefindende.

I 1720 blev der i Skanderborg bygget "barakker" til rytterne (underofficerer og menige) samt stalde til kompagnier, der var en fjerdedel af et regiment.

Til byggeplads havde man valgt den sydvestlige spids af byen ned til broen ved slottet.

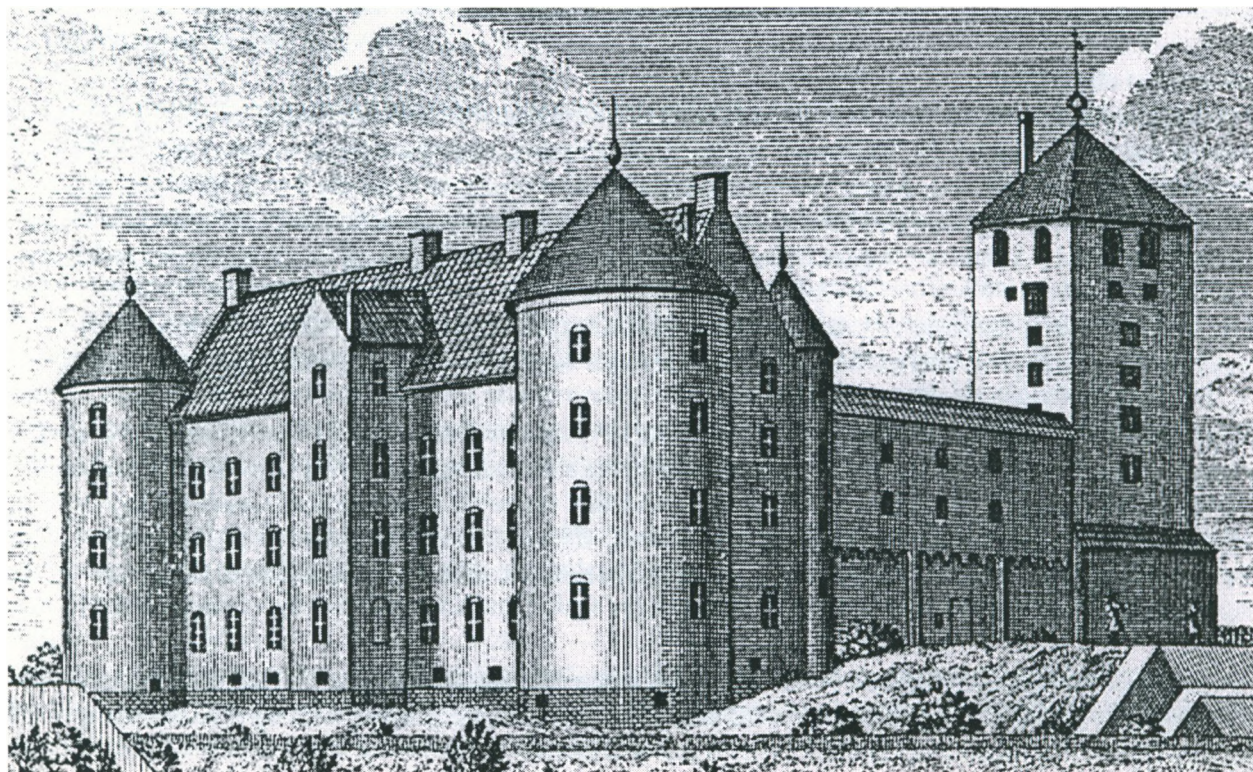
Arbejdet blev påbegyndt i forsommeren 1721. Man kaldte ganske vist denne rytterkaserne for "barakkerne", men den var solidt opbygget: Egebindingsværk med mur, og samtlige skillerum var murværk. Forøvrigt betegnede ordet "barak" dengang, hvad vi nu forstår ved en lejlighed - et eller flere værelser, ikke en bygning. Husene indrettedes som et sædvanligt beboelseshus, med træ- eller lergulv. Alle døre vendte ud mod gårdsiden, og om natten, når retræten var blæst, skulle passage kun kunne ske gennem en port - for den bedre disciplin og ordens skyld. Retræten blæstes dengang kl. 8 om aftenen. Staldene var opført umiddelbart op til mandskabsbygningerne.

I løbet af 1760'erne påbegyndtes arbejdet med en ny hærreform. Tiden var løbet fra rytterdistriktsordningen, og man besluttede at afhænde de store mængder af ryttergods. Koldinghus og Dronningborg kom under hammeren i 1765, og i løbet af 1767 blev der holdt auktioner over det skanderborgske distrikt. Noget af godset samledes i hovedgårde, andet solgtes til godsejere, private pengemænd og spekulanter, og endelig blev en del af landsbyerne opkøbt af bønderne selv.

Skanderborg Slots administration af ryttergodset

Det skanderborgske ryttergods lå for størstedelens vedkommende spredt ud over Skanderborg amt. Det talte i hartkorn omkring 6.000 tdr.

Hele administrationen styredes fra det imponerende Skanderborg Slot. Under tilsyn af amtmanden forestod regimentskriveren den daglige ledelse. - Og opgaverne var mangfoldige.

Ryttergårdene

En af de vigtigste funktioner var at sikre ryttergårdenes drift. I den anledning afholdtes der årligt to store sessioner - en vårsession og en efterhøstsession. Her afgjordes sager om ryttergårdenes fæstere. Ved en rytterbondes død skulle en ny fæster udpeges. Ofte havde enken selv et forslag. Hun havde lov til at fortsætte driften ved hjælp af en voksen søn. Men i mange tilfælde havde hun for at sikre sin egen forsørgelse allieret sig med en karl, der ville ægte hende mod at overtage fæstet af gården. En sådan ordning blev i de fleste tilfælde godkendt fra rytterdistriktets side.

I andre tilfælde ses det, at man satte fæstere fra bestillingen, hvis de havde misrøgtet gården.

Der afholdtes også en kirkesession, hvor man godkendte fæste af kirkejord. Ind imellem hovedsessionserne tog man også enkeltsager op, f.eks. når en fæster pludselig døde midt på året.

Den nye fæster måtte betale et indfæstningsgebyr, som gennem tiderne varierede meget. Desuden blev gården synet, og restancer opgjort. Bygninger, besætning og redskaber blev vurderet og det hele sammenfattedes i fæstekonditionerne, som blev indført i sessionsprotokollen.

Et par eksempler (forkortet):

Skanderborg rytterdistrikts fæsteprotokol.

Peder Jensen, Sønder Vissing fæster afgangne (ane 38) Gregers Niensens gaard, som enken har overladt ham, siden han ægter hendes datter Karen Gregersdatter. Hartkorn 2 td. 5 skp. 3 fdk. 1½ alb. reduceret til 2 td. 1½ skp. Indfæstningen er 4 Rdr. Bestaar af 29 fag nogenlunde hus og besætningen er 3 bæster, 2 køer, 1 ungnød, 7 faar etc. 17. Decb. 1714.

Thomas Sørensen, Søballe fæster hans swiger fader og gaardmand Peder Lauridsens grundet slette og ringe tilstand samt paadragene Restance fra dømt gaard. Hartkorn 3 tdr. 4 skp. 1 fdk. ½ alb hvorved gaarden samles under ét brug, som dend tilforn har været førend Thomas Sørensen den halve part antog, Nyder stedet fæstefri. For Restancen af Maanedes og Mark og Halmpenge samt Kongens anpart af Konge Tiende penge 1728 i alt beløbende 22 Rdr. 6½ skilling at være u=krewed, men for Kirke Tiende samme aar skal han betale 1 Rdr. 2 mk. 13 sk. Ilige maade efterlades (*eftergives*) han for den paa stedet heftende Korn restance som Peder Lauridsen 1719 - 1720 og 1727 er forstrakt med Byg 4 td. 4 skp. Havre 5 td. 5 skp. Han skal være fri for maanedspenge af den antagne ½ gaards part fra 1. Marts til 1. Octob, 1729 som udgør 8 Rdr. 26 sk. Iligemaader at nyde uden nogen betaling eller gengivelse dette aars Waarsæd in natura 3 td. Byg 6 td. Havre og 3 td. Boghvede foruden de paa stedet værende ringe Bæster og Kreaturer m. v. Han er forpligtet at forbedre gaardens bygning etc. 20 Juni 1729.

Skifter

Ved dødsfald på ryttergårdene, havde slottet skiftejurisdiktionen. Ved et dødsfald skulle ifølge lovgivningen skiftet finde sted senest 30 dage efter. Det foregik på den måde, at regimentskriveren udsendte en skifteforvalter og en anden embedsmand fra slottet til den pågældende gård. Her mødtes de med 2 lokale vurderingsmænd til skifteforretningen. Sammen med de efterladede blev nu hele indboet gennemgået og opgjort ned til mindste detalje. Fra stuehuset begav man sig så ud til avlsbygningerne. Disses tilstand blev vurderet - evt. udgift til vedligeholdelse blev påført som gældspost. Besætning og redskaber blev synede. I den reviderede forordning om landrytteriet og de udlagte gårde fra 1672 skulle der findes en plov og 6 dygtige heste, en vogn og en harve med fornødent redskab. Af sædekorn skulle der være så mange tønder, som gården var antegnet for i krigsjordebogen. Evt. mangler blev konstateret. Aktiverne blev sammenholdt med gældsposterne. Hvis der var overskud blev arvingernes retmæssige andele udregnet og nedfældet i skiftedokumentet. Dette blev så underskrevet af samtlige tilstedeværende, hvorefter skifteforvalteren erklærede skifteforretningen for afsluttet.

Krigsportionsjordebøger

Allerede fra 1682 findes der i Landsarkivet i Viborg en bevaret protokol over dele af ryttergodset i Skanderborg.

I det første eksempel fra Sdr. Vissing ses, at noget af hartkornet fra nr. 18 er givet videre til nr. 17 og 19 for at der kan opnås et rytterlæg på 8 tdr. Desuden er navnet på gårdens rytter oplyst.

GRyt 4 -6 Krigsportionsjordebog 1682. Skanderborg Rytterdistrikt.**Sdr. Vissing****Nr. rytternavn og****Ejer****Matrikel
hartkorn****nu satte
hartkorn****8 rytter-
portioner****nr. 17** en gd. rytter Jens Lauridsen

Store Søren Jensen og Jens Jensen med Closter Eng

fra nr. 15

fra nr. 18

5-7-1-1

5-6½ |

0-5½ |

8

1-4 |

nr. 18 en gd. rytter Christen Jensen Fausing

Jes Rasmussen med Closter Eng

en gd. Niels Rasmussen med Closter Eng

giver videre til nr. 17 og 19 3 tdr. 5 skp.

5-7-1-1

5-6½ |

5-7-1-1

2-1½ |

8

nr. 19 en gd. rytter Rasmus Bøtcher

Rasmus Pedersen og Anders Lauridsen med Closter Eng

fra nr. 18

5-7-1-1

5-7 |

Krigsjordebog 1718-26. Skanderborg Rytterdistrikt (med matrikelnumret og hartkorn efter matriklen af 1688).

I dette eksempel skal man lægge mærke til, at rytterne nu er samlet i barakkerne i Skanderborg.

Af en gård på 8 tdr. hartkorn skulle der svares årligt 32 rdl. samt 3 læs halm á 24 lispund.

Søren Nielsen havde godt og vel 4 tdr. hartkorn. Hans ydelser til rytterholdet er beregnet i forhold til dette tal.

Stjær**Søren Nielsen (ane 12). Matr. nr. 4.**Hartkorn efter matriklen af 1688: 4-1-0-2. Huse på 36 fag, heraf 18 fag brøstfæld (*i dårlig stand*).

Besætning: 4 heste, 3 køer, 3 ungnød, 7 får.

Udsæd: 3 tdr. rug, 4 tdr. byg, 5 tdr. havre. Halm 3 læs. Hø 3 læs godt, 2 læs slet.

Græsning til 4 heste og 6 køer. Tørveskær: mådelig.

Reguleret til rytterhold (*rytterne samt rytterhestene på Skanderborg Ladegårds jorder*) og til cassen årligt at svare: Kornværdi 16 rdl. 56 skill. Halm 1 læs 13 lispd. 5 pd.

Ud over krigsportions-, fæste- og skifteprotokoller er der bevaret en stor mængde andre arkivalier, hvoraf mange ligger i Landsarkivet i Viborg.

Af sessionsprotokoller og talrige løse dokumenter får man er forestilling om alle de andre områder, som regimentskriveren beskæftigede sig med.

Når en ryttergård, ja, undertiden en hel landsby blev hjemsøgt af ildebrand, blev der foranstaltet et grundigt forhør, for at finde årsagen til ulykken. Dernæst trådte rytterdistriktet til med hjælp til genopbygning. Fra kronens skove bevilgedes det nødvendige bygningstømmer. De skadelidte, der havde mistet nogle af deres dyr, fik ofte erstatningskreaturer samt henstand med skatter.

Ved stormskader trådte rytterdistriktet også hjælpende til. Det samme gjaldt, når kvægsygen rasede, eller misvækst ødelagde afgrøderne.

Blandt andre områder kan nævnes tilsyn med kirker, rytterskoler og deres lærere, skove, tørveskær, møller, restancer, trætter mellem bønder, tyveri, volds- og drabssager, trolddom samt meget andet, foruden den særdeles omfattende korrespondance med centraladministrationen i København.

Artikel nr. 8

Soldat

Under artiklen om rytterdistriktet er omtalt ordningen med ryttergårdenes forpligtelse til at stille ryttere. Efter Den skånske Krig 1675-79 indvolveredes Danmark igen, da landet indtrådte i Den store nordiske Krig 1700-1721. Frederik den Fjerde havde sendt tropper sydpå for at støtte sine allierede Østrig, Nederlandene og England. For at afhjælpe denne åreladning af liniehæren oprettedes nu i 1701 et nationalt værn på 15.000 mand under navnet landmilitseren. Landet blev opdelt i lægder à 20 tønder hartkorn, som hver skulle stille én soldat. Senere forstærkedes landmilitseren med 2000 dragoner fra rytterdistrikterne.

Uddannelsen fandt sted i fritiden og varede 6 år. Uniformerne var meget smukke. I det østsjællandske nationale regiment havde musketererne rød livkjole, blå knæbukser, spændesko og trekantet hat.

Det var ved militserens oprettelse i 1701 blevet bestemt, at bønderkarlene ikke måtte flytte fra det gods, hvor de opholdt sig, uden at de fra godsejeren havde fået udstedt et pas.

Fra Dagligliv i Danmark.

Hver eller hveranden søndag eftermiddag efter kirketid samledes sognets unge karle, der var indrulleret i militseren, på eksercerpladsen ved en nærliggende kirke til et par timers eksercits. Medens karlene stod i rullen, forblev de i bøndernes tjeneste, og de skulle opholde sig i det lægd, hvortil de hørte. Udeblev de fra eksercitsen straffedes de med at "stå på pælen" (gabestokken) eller ride træhesten. På eksercerpladsen ved kirken var der en skydeskive til skarpskydningsøvelser, og i kirkens våbenhus indrettedes et skab til opbevaring af geværene.

Men man fandt det efterhånden unødvendigt at udlevere brugbare våben til karlenes søndagsøvelser, fordi man mente, at gode musketter hurtigt ville blive ødelagt. Med disse gamle våben kunne man ganske vist ikke øve sig i skarpskydning, og i en årrække skød soldaterne kun med løst krudt under indøvelse af fægtningseksercitsen.

Denne søndagseksercits var naturligvis en torn i øjet på mange i pietismens tid, og Danske Kancelli forsøgte at få øvelserne henlagt til mandagen af hensyn til søndagens helligholdelse. Men ledende militærfolk hævdede, at den bondekarl, der undlader at søge kroen, "ikke lader helligdagene gå bort uden et eller andet arbejde, enten for sig selv eller for bonden". Hvis man valgte en hverdag til eksercitsen, fik landsoldaten blot lejlighed til at besøge kroen to dage i stedet for en.

Man mente ikke, at sabbaten overtrådtes mere ved at have geværet i hånden i to timer end ved anden verdslig syssel, og "det er så langt fra, at de indrullerede ved eksercitsen om søndagen holdes fra dens helligholdelse, at det tværtimod ville være dem en anledning til at søge Guds hus flittigere, høre prædiken oftere og have mindre tid til drik og spil end nuomstunder, da det desværre er bekendt, at om ikke den hele søndag dog i det mindste eftermiddagen de fleste steder bruges og spildes tilligemed bondens velfærd i krohuse".

Tjenesten blev aldrig populær. Ikke mindst fordi godsejerne blev ansvarlige for udskrivningen, hvorved de kunne holde de unge karle bundet til godset. Samtidig havde de mulighed at straffe opsætsige bønderkarle ved at gøre dem til soldater. De kunne også true dem med at lade dem blive i militsen uden afløsning, til de gik ind på at tage en gård i fæste under ugunstige vilkår.

Sognets unge karle blev ved med at eksercere efter kirketid til sidst i 1770erne, da søndagsøvelserne blev ophævet for alle undtagen nyudskrevne soldater, der fremdeles skulle møde de to første år.

Landmilitsen blev ophævet ved Christian den Sjettes tronbestigelse i 1730, men allerede i 1733 indføres stavnsbåndet, som forbød enhver værnepligtig bonde mellem 14 og 36 år at forlade det gods, hvortil han hørte, og landmilitsen genoprettedes. Herved opfyldte man militærets krav og sikrede samtidig godsejeren den nødvendige arbejdskraft. Det blev overladt godsejeren at udpege de militærpligtige bønder. Vi skal helt nu frem til stavnsbåndets løsning i 1788. Da gik man samtidig i gang med en 12-årig afviklingsperiode for landmilitsen. Udskrivningen skulle herefter foretages af særlige sessionskomiteer.

Skanderborg rytterdistrikt. B5c-229.

1706 kasserede dragonheste

Nr.	Navn	hesten	alder	højde	noter
Sdr. Vissing					
108	Rasmus Michelsen	en sortbrun hest	8	13 1/4	udygtig
109	Gregers Nielsen (ane 38) I mar. 1706 antagen for Rasmus Jensen ibd.	en graa hoppe	5	13 1/2	alt for svag
110	Niels Rasmussen ibidem	en brun vallak *)	7	12 1/2	udygtig

*) *En vallak er en kastreret hingst.*

1709 Specifikation over hestene

Nr.	Fæster	hesten	alder	accorderet pris	
				Rdl	mark
Træden					
15	Peder Laursen	1 rød blisset vallak	5	20	0
16	Jens Rasmussen	1 sort blisset vallak	4	22	0
17	Albret Adrsersen	1 sort brun vallak	5	23	2
Troelstrup					
20	Jens Andersen	1 sort brun vallak	10	14	0
Tønning					
21	Søren Sørensen	1 brun stjærnet vallak	9	14	4
22	Niels Vilholt	1 brun vallak, casset	10	udsat	
Stjær					
11	Simon Smed	1 brun stjærnet vallak	9	11	0
12	samme mand	1 brun stjærnet vallak	4	22	0
Søballe					
20	Rasmus Christensen	1 sort blisset vallak	6	20	0
86	Rasmus Christensen	1 brun vallak	5	22	0
Veng					
Vengegaard					
88	Søren Yde	1 ahbildgraa vallak	7	19	0
Bjedstrup					
91	Jens Nielsen (ane 58)	1 brun skimlet vallak	4		
Hemstok					
81	Rasmus Lausen	1 gul vallak	8	16	0

Skanderborg rytterdistrikt. B5c-229.

Mønstring 1700. Framlev Herred.

Pirk = pike var et spyd med en 4-6 meter lang stage - et fodfolksvåben.

Fæster	Alder	Dragon	Alder	Våben	
				Pirk	Kaarde Bøsse
Lillering sogn					
Thomas Erichsen			48		
Rasmus Jensens karl		Søren Jensen	30		
Rasmus Jensen Overgaards karl		Just Jensen	26		
Willum Jensens karl		Lars Rasmusen	24		
Niels Pedersens karl		Christen Pedersen	26		
Stjær sogn					
1 gd. Simon Olufsens karl	Chresten Pedersen		24	1	1
½ gd. ...?..	Rasmus Andersen		33	1	1
½ gd. Skovrider enkens karl	Niels Rasmusen		40	1	1
½ gd. Michel Sørensen			48	1	
	Corporale Peder Nielsen				
½ gd. Niels Sørensens karl	Jens Nielsen		34	1	1
½ gd. Niels Jepsens karl	Jep Nielsen		28	1	1
1 gd. Søren Sørensen			40	1	1
½ gd. Peder Sørensen			40	1	1
1 gd. (ane 120)	Knud Justsens karl	Just Knudsen (ane 60)	18	1	1
½ gd. Jens Pedersen			29	1	1
½ gd. Bertel Groersen			48	1	
½ gd. Rasmus Pedersen			35	1	1
Søballe					
1 gd. Anders Pedersen			40	1	1
½ gd. Jens Sørensen			44	1	1
½ gd. Thomas Pedersen			30	1	
1 gd. Rasmus Christensens karl	Laus Jensen		26	1	1
Mandtal 1700. Framlev Herred.					
Lillering Bye					
1 gd.	Thomas Erichsen		8-7-1-0	48 år	
3 sønner:	Christen Jensen	10			
	Peder Thomasen	6			
	Jens Thomasen	3			1 tjenestekarl
½ gd.	Niels Pedersen			52 år	
	1 broder Christen Pedersen			30	
1 gd.	Rasmus Jensen Overgaard		8-5-0-0	48	
2 sønner:	Søren Rasmusen	11			
	Anders Rasmusen	6			1 tjenestedreng
Til huse:	Mads Jensen	50			
1 gd.	Rasmus Jensen Overgaard		8-5-0-0	48	
	2 sønner:	Søren Rasmusen		11	
	Anders Rasmusen	6			1 tjenestedreng
Til huse:	Mads Jensen	50			
½ gd.	Willum Jensen		3-7-1-2	30	
	1 søn:	Jens Willumsen		1	

Desuden findes på listen husmænd og 4 rytterbønder.

Skanderborg rytterdistrikt. B5C-229.

1704 Specifikation.

Nr.	Dragonernes navne	Lægdsmand
Søballe		
20	Jens Jensen	Rasmus Christensen
Sdr. Vissing		
108	Rasmus Jensen	Peder Rasmussen
109	Niels Rasmussen	Jens Rasmussen

Mandtal 1700. Framlev Herred.

Stjær sogn og Bye

½ gd.	Niels Jepsen, annexgd.	3-2-1-0	60 år	
	2 sønner			
	Jep Nielsen	32 år		
	Rasmus Nielsen	17 år		tjener hans morbror Rasmus Sørensen i Stjær
½ gd.	Søren Sørensen, annex	2-7-3-1	50 år	
	3 sønner			
	Hans Sørensen	5 år		
	Søren Sørensen	3 år		
	Rasmus Sørensen	1 år		
	en tjenestedreng	Laurs Rasmusen	18 år	

Skanderborg rytterdistrikt. B5c-229.

Landmønstrings Rulle 1700	alder	våben flint fyrbøsse kaarde pike			
Dover sogn					
Hemstok					
Niels Andersen	50	1	0	1	0
Rasmus Lauridsen	33	0	1	1	0
Ung karl					
Peder Lauridsen	26	0	1	1	0
Illerup					
Poul Jensen	50	0	1	1	0
Hans Andersen	50	0	0	1	1
Niels Madsen	37	0	0	1	1
Jens Rasmusen	46	0	0	1	1
Jens Pedersen	50	0	0	1	1
Søren Rasmusen	34	0	0	1	1
Tommas Michelsen	26	0	0	1	1
Unge karle					
Andersen Olufsen	28	1	0	1	0
Niels Høg	19	0	0	1	1
Niels Andersen	19	0	0	1	1
Oluf Jensen	20	1	0	1	0
Alken					
Oluf Andersen	50	0	0	1	1
Laurids Bertelsen	28	0	0	1	1
Peder Lauritsen	26	1	0	1	0

Skanderborg rytterdistrikt. B5c-229.

Landmønstrings Rulle 1700	alder	våben			
		flint	fyrbøsse	kaarde	pike
Husmænd					
Jens Gehrtsen	30	0	0	1	1
Unge karle					
Rasmus Andersen	23	0	1	1	0
Søren Andersen	26	1	0	1	0
Anders Pedersen	19	0	1	1	0
Peder Madsen	26	0	1	1	0
Anders Jensen	26	0	0	1	1
Bjedstrup					
Jens Nielsen (ane 58)	31	1	0	1	0
Ung karl					
Jens Davidsen	18	0	0	1	1
Sdr. Vissing sogn					
Gaardmænd					
Jens Andersen	43	0	0	1	1
Jens Villadsen	40	0	0	1	1
Jens Rasmusen	49	0	0	1	1
Niels Rasmusen	50	0	0	1	1
Peder Jensen	50	0	0	1	1
Jens Pedersen?	33	0	0	1	1
Anders Lauridsen	50	0	0	1	1
Gregers Nielsen (ane 38)	40	0	0	1	1
Jens Gregersen	34	0	0	1	1
Kan det være Gregers Sørensen degns søn?					
Peder Rasmusen	50	0	0	1	1

Specifikation over det til Landeværn angivne mandskab fra 18. og til 50. aar samt derover samt Framlev of Gern Herreder udi Schanderborg amt 1710.

Stjær, Weng, Søballe, Framlev med mange flere

Lægdsmandenes Navne	De Endroullerede	Alder	Flint og Kaarde Piike Bøsse		
Søballe					
Rasmus Christensen	Anders Pedersen	52	for gammel		
51 aar	Søren Rasmussen	30	0	1	1
	Tomas Persen	51	for gl.		
	Unge karle				
	Jens Nielsen	44	0	1	1
	Per Johansen	22	udygtig		
	Husmænd				
	Laur Jensen	34	0	1	1
	Søren Frandsen	70	for gl.		
Stjær					
Rasmus Jensen	Jens Persen	25	1	1	0
45 aar	Niels Jensen	65	for gl.		
	Simon Olesen	53	for gl.		
	Søren Nielsen (ane 12)	30	0	1	1
	Rasmus Andersen	44	0	1	1
	Per Andersen	49	0	1	1
	Søren Michelsen	24	1	1	0
	Niels Sørensen 55				
	Rasmus Sørensen	66			

Lægsmændenes Navne	De Endroullerede	Alder	Flint og Bøsse	Kaarde	Piike
	Per Sørensen	45	0	1	1
	Just Knudsen forrige	37			
	dragon		1	1	0
	Jep Nielsens enke				
	Jens Persen	23	0	1	1
	Niels Jensen	20	1	1	0
	Bertel Gregersen	56	for gl.		
	Rasmus Persen	49	0	1	1
	Niels Tomsen	24	0	1	1
	Søren Sørensen	53			
	Rasmus Knudsen	24	0	1	1
	Unge karle				
	Søren Knudsen tjener enken	40			
	Rasmus Nielsen	19			
Lillering					
Rasmus Jensen	Rasmus Jensen	56	for gl.		
Hørlevgd.	Rasmus Jensen Overgaard	54			
35 aar	Thomas Erichsen	55			
	Willum Jensen	40	0	1	1
	Niels Persen	60	for gl.		
	Husmænd				
	Hans Andersen	52	for gl.		
	Jens Michelsen	60	for gl.		
	Unge karle				
	Jens Rasmussen		udygtig		
	Søren Rasmussen	30	1	1	0
	Rasmus Jensen	40	1	1	0

Artikel nr. 9

Skoven

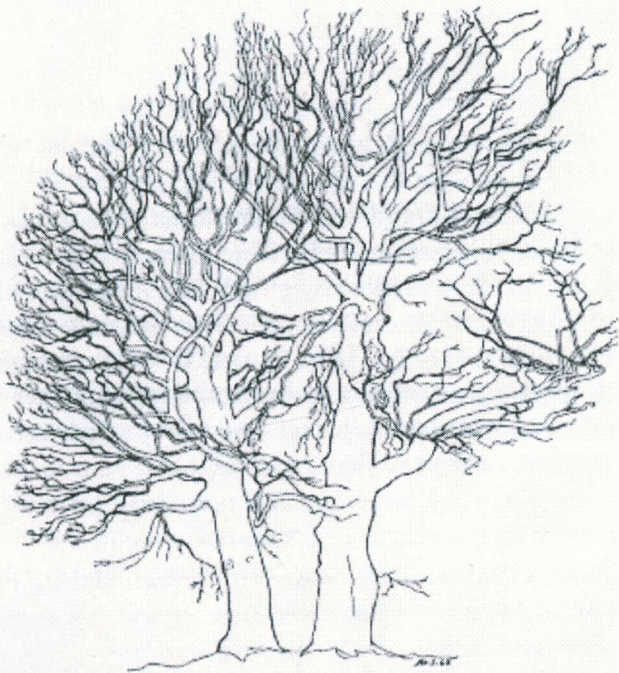
ulve, hunde geder oldensvin
vildtbaner jagtbetjente skovtyve

Det midtjyske søhøjland rummer landskabsværdier af utrolig skønhed. Under istidens gevaldige æltning af overfladen skabtes det stærkt kuperede landskab med sine flotte udsigtspunkter. Under vandstrømmenes buldren frem mod gletsjerportene formedes de store tunneldale. En af dem kaldes Århusdalen. Den strækker sig fra den jyske hovedstad i øst gennem flere herreder, indtil den støder sammen med Gudenådalen i vest ved Ry.

På sin vej efterlader den i sine dybeste huller en perlerække af søer. Brabrand sø, Tåstrup-, Søballe- og den nu udtørrede Pittersø. I rækkefølge videre mod vest finder vi Veng-, Ravn- og Knudsø. Sidstnævnte har gennem et udløb forbindelse til Gudenåen.

På de stejle dalsider er der en sammenhængende strækning med store skove, der begynder i øst ved Hemstok og fortsætter over Nygårde og Firgårde til de - kun afbrudt af Ry - når himmelbjergegnens store skovpartier, som strækker sig videre til Silkeborg. Tæt forbundet med dem finder vi store skovområder

fra Gl. Ry mod Bryrup og Sdr. Vissing. Der har nok altid været skove i disse landskaber. Bevoksningen har til gengæld ikke altid bestået af de samme skovtræer, som findes i dag. Vi ved, at granen slet ikke fandtes, Fyrreskove fandtes hovedsagelig kun øst for Kattégat. I skovene på Fur rakte høje, lige fyrrestammer endnu i begyndelsen af 1600-årene op over de øvrige træer. Men de forsvandt under Kejserkrigen sidst i tyverne. Bøgens udbredelse tog først fart efter 1600. Til gengæld var Danmarks skove domineret af egen sammen med tjørn, hassel, ask, birk m.fl.

Imidlertid var skovene i 1600-tallet i en sørgelig forfatning. Generationers hensynsløse hugst begyndte at gøre sig gældende. Et regeringsforbud blev ikke taget alvorligt, for folk skulle jo have brændsel. Der skulle skaffes tømmer til de mange bindingsværks-

huse og til gærdestave, som var hovedgrundlaget for opbygning af flethegn til adskillelse af kvæget fra de besåede marker. Resultatet blev at lyngen bredte sig på skovens bekostning. At der blev skredet ind, er der talrige beviser for i tingbøgerne.

I Framlev herreds tingbog læser man 24. apr. 1661:

Just Andersen i Søballe strengeligt advarede alle mod at komme i Kongelig Majestæts skove i Tåstrup Stjær og Søballe skove med hest og vogn for at hugge ulovligt, hvis de ikke vil stå KM til rette som for andet uhjemlet.

De mange oldensvin, som rodede skovbunden op, udgjorde sammen med gederne også en trussel mod de spæde planter i underskoven. Gederne var nøjsomme dyr, der åd, hvad ingen andre ville have. Men de ødelagde naturligvis også alle værdifulde træspirer, der forsøgte at kæmpe sig vej op over lyngen. Og hjemme hos bønderne var de ivrige bestigere af strå- og lyngtage, hvor de gnavede græs og urter, som voksede der. Og de kunne med deres spidse klove let ødelægge for mere, end den næring var værd, som de fandt.

I et brev af 24. oktober 1725 til amtmanden i Skanderborg anmoder oberførster Ritter, Vengegaard amtmanden om at ville underskrive nogle ordrer, hvori nævnes, at svin skal være ringet, når de skal være i skovene, og der beordres forbud mod geders udsættelse sammesteds.

Breve til amtmanden.

17. september 1742.

Fra N. Moldrup, Ladegaard. Nævner en beslutning om, at de der i distriktet har bukke eller geder, skal skaffe sig af med disse til næstkommende Michaeli. Bønderne klager over denne beslutning, herunder i særlig grad over den manglende mælk, idet man påberåber sig, at der hvor græsningen er skarp og slet, hvilket findes på de fleste steder i skovbyerne, er 2 geder ligeså god som en ko, og eftersom køerne hos mange fattige folk er få, er behovet for gedehold desto større, så det ville falde dem tungt og hårdt, om de nu skulle ødelægges. Eftersom både loven og skovforordningen tillader bønderne visse steder, at have geder, og der foruden er de byer, hvor gederne, efter Moldrups mening kan have uden at tilføje skoven nogen skade, beder han amtmanden indgive ansøgning om fortsat gedehold.

Breve til amtmanden.

21. august 1750.

Fra C. Rathlou, Rathlousdahl. Fremsender hermed skovridernes udgivende, om de steder og byer i distriktet, hvor der, uden fare for skovenes ruin, stadig kan holdes geder.

Kan tillades i: Svinsager, Rindelevgaard og Framlev (undtagen Lillering). Stilling har alle tider haft geder. Ry må med kongelig tilladelse have geder, og så længe de fremdeles holder dem udi heden, kan det dem gerne tillades at beholde. I Sønder Vissing findes ingen ungskov, som geder kan gøre skade. Der maa ikke holdes geder i Skanderup, Dover, Ry, Venge, Storning, Galten, Skovby, Skjørring, Sjelle, Skivholme, Harlev, Stjær, Mesing, Adslev, Høring, Vitved, Fruering og Hylke.

Framlev herreds tingbog.

14. jan. 1663.

Rasmus Sørensen Yde i Mesing, skovrider 3. ting strengelig forbød nogen mand i herredet at holde geder, som kunne gøre skade på underskoven i KM skove, eller at holde ulemmede (*senerne blev overskåret på et af forbenene*) hunde, som kunne gøre skade på vildtbanen, såfremt de ikke vil straffes

Fra Skanderborg/Åkær lens regnskaber.

Skanderup birk 1598/99.

Hemstok. Laurids Nielsen for en hund han havde ulemmet og løb i skoven. 5 daler.

Alt for sent kom man i gang med frøindsamling og opelskning af ny skov. Vi skal helt frem til 1700-tallet før der bliver gjort en hæderlig indsats på området.

Breve til amtmanden.

Fra C. F. Røders, Hoved. Henviser til skrivelse fra overjægermester von Gram, hvori denne pålægger Røders, at foranstalte indsamling af alle slags skovfrø i de kongelige skove, og derefter inden vinteren, ved skibslejlighed, sende til København, til senere brug i de kongelige skove på Sjælland. Men da det i henseende til skovenes vidtløftighed, samt den lille mængde olden, vil være umuligt for den enkelte skovbetjent, uden assistance fra bønderne, at indsamle det påbudte kvantum, bedes amtmanden pålægge disse, efter anvisning af skovrideren, straks at indsamle det fornødne frø til kongens tjeneste, hvorom han formoder velbårenhedens prompte assistance, siden tiden nu er inde til indsamlingen. 11. oktober 1765.

Breve til amtmanden 1746.

Fra F. Pultz, Skanderborg. Extract af den ved skov og jagtsessionen, indleverede specifikation over de egnede pladser, for indretning af plantehaver og ung skovs opelskning.

I skovridder Søren Jensens beridt i Nedenskovgårds skov, et stk. jord ved Vissing skel i Sønderskoven, ca. 50 favne lang og 30 favne bred.

I skovridder Frands Soetmans beridt i Kalbygaards Sønderskov, en af de forhen indhegnede plantehaver som ligger øde, ca. 300 favne i længde og bredde. I Tulstrup skov en ditto af 140 favne.

I skovridder Hans Pedersens beridt i Yding Sønderskov, hvor der findes en gammel plantehave, 65 favne lang og i den ene ende 40 favne og den anden 60 favne bred.

I skovrider Peter Mønstedts beridt i Stjær Hede, er der udset en plads, som ved indhegning formentlig kan gøres til Skov, men nu består af smaa risbøge, 100 favne lang og 45 bred. På Vrold mark findes et stk. bougag? blebas? Ell kaldet, som bestaar af eg, bøg, esk og hasselporre, hvor for søen indhegner på den søndre side, og kan indgrøftes på de andre sider, hvorefter der senere kan blive en god skov. Ingen fuldstændig dato 1740.

Breve til amtmanden.

16. juni 1733.

Omtaler forskelligt der foretages af hensyn til skovenes opvækst, bl.a. fredning af de unge træer, så den ikke ødelægges af kreaturer og bæster, osv. Henviser til den seneste skovforordning, iflg. hvilken alle gårdmænd, som har lod eller del i skov, skal stå til ansvar for al den ulovlige skovhugst, der sker i deres del, såfremt de ikke vil finde, eller opgive gerningsmandens navn. Man ønskede, at regimentskriveren skulle overtage arbejdet med inddrivning af skovbøderne, i stedet for skovbetjentene.

I sessionen er også blevet vedtaget, at der på bekvemme steder skal oprettes plantehaver, hvor der skulle såes agern til fremelskning af nye planter

Skovene i Skanderborg-distriktet vrirlede med vildt. Af størst interesse var naturligvis rådyrbestanden og kronvildtet de steder, hvor sådant fandtes. Men også harer og vildsvin spillede en rolle i jagten. Kronen ejede de fleste af skovene i området og hermed også jagttrettigheden.

Nogle skovområder var markeret med pæle - de såkaldte vildtbaner. Disse var helt og aldeles forbeholdt til kongelige jagter. Fra begyndelsen var der opsat træpæle. I 1733 oplyser overførster Ritter, Vengegaard, at de nye pæle, der skal opsættes bør være 10-12 tommer i firkant og 5-6 alen lange, idet han ellers ikke mener, de vil være til nogen nytte eller kan holde. Senere gik man over til stenpæle. I 1757 nævner N. Moldrup at der skal være 16-18 hugne stenpæle til vildtbanen, henliggende på Sønder Vissing og Addit marker.

Både kong Frederik den 2. og Christian den 4. var ivrige jægere. Allerede i 1583 ses det, at der fandtes et jagthus i skovene ved gården Løgager sydvest for Silkeborg, et overnatningssted for kongen og hans følge under jagterne. Det var en bindingsværksbygning med murede felter og stråtag omgivet af en del andre huse, måske var der et slagtehus, i hvert fald kom kongens jægermester, køkkenskriver og slagter der for at partere og nedsalte vildtet, der skulle sendes til Københavns slot.

Frederik den 2. besøgte stedet i 1583, og i 1587 kom han til Løgager den 2. marts, og den 4. marts kom også dronning Sophie dertil, og de blev til den 6. marts.

I maj 1587 fik lensmanden på Skanderborg Slot, Claus Glambech, befaling fra Koldinghus om at lade opføre et jagthus i Sdr. Vissing. Det skal være saa stort, at kongen og dronningen kan have bekvemme værelser, når de kommer der.

I 1603 fik lensmand, Valdemar Parsberg, kongelig befaling til at lade jagtgården i "Vissinge" nedbryde og dermed istandsætte jagtgården i (Gl.) Rye.

Det kongelige jagthus i Rye var jo så at sige placeret midt i de mægtige midtjyske skove.

Jagthuset lå omtrent på det sted, hvor præsteboligen blev opført. Man er flere gange stødt på en gadebrolægning, der ligger ca. en halv meter under vejen gennem byen, (*Aarhus Stifts Aarbog 1931, S. 199-91*).

Efter skovforordningen af 26. januar 1733 afholdtes hvert år på Skanderborg slot en såkaldt skov- og jagtsession. Her behandledes sager af forskellig art, ligesom de indkaldte skov- og jagtbetjente og skovfogder afgav deres rapporter, og nye tiltag drøftedes.

Breve til amtmanden.

25. november 1754.

Fra K. Trolle, Møllerup. Efterretning om, hvorledes klapjagten på vildsvin og harer, til den kongelige hofholdning, skal ske i Tyrsting herreds skove, under skovrider Schultzes beridt, nemlig torsdag 12. december i Grestruplund, Ring Knude, Dauding Krat, Ring Skov etc. Fredag den 13. i Sønder Vissing Banker osv.

Den, der blev grevet i krybskytteri på kongens gebet, måtte regne med en hård straf.

Fra Ry Birks tingbog.

8. jan. 1680.

Oberførster Peder Zeibig efter KM befaling stillede spørgsmål til skovfogederne, først Laurs Nielsen i Tønning om vildtbanens tilstand i hans distrikt, hvortil han svarede, at den var nogenledes ved magt, men den var skadet noget af strenge vintre og ulve, som dræbte mange dyr, hvis ben og hår ofte fandtes i skoven. Desuden blev han spurgt, om der skete noget uskikkelig i hans distrikt af officerer, slottenes skytter eller krybskytter, hvortil han svarede, at han intet havde fornemmet i vildtbanen, siden han for 5 år siden skød en krybskytte ihjel i Addit skov.

Bidrag til Oplysning om jydsk Kronbønders Levesæt og Forhold i Frederik II's og Christian IV's Tid af Emil Madsen.

1594-95 nævnes således, at der i skovene var fundet flere hjorte, som var skudte.

1616-17 anføres, at der blev betalt 6 daler til en bartskær for at have helbredet en fange, der havde fået 2 skrammer i hovedet, da han blev fangen og indsat i tårnet, for dyr han havde skudt på kongens grund. Der nævnes samtidig en mand, som var med fru Anne Frijses skytte inde på kongens grund, medens skytten der skød nogle dyr. Manden var bleven dømt til galgen, men benådet af kongen mod, at han skulde tjene på Skanderborg slot sin livstid.

Det kan også anføres, at en mand havde fulgt efter nogle skytter i kongens enemærker og bortført et dyr, som de havde skudt. Kongen havde eftergivet skytterne deres straf, medens manden måtte bøde 100 daler.

1633-34 nævnes uden nærmere oplysning om sagens videre forløb, at skarpretteren i Århus fik 5 daler, fordi han blev hentet til en kvinde, som kongen lod anholde i Dyrehaven.

Ulve

Fra Dagligliv i Danmark.

Ulvne var en plage allerede i middelalderen. Lensmanden på Alborghus fik således i 1553 kongelig ordre om at holde ulvejagter, da rovdyrene gjorde stor skade på kvæget.

I krigshærenes spor fulgte store flokke af ulve. Mange holdt til i skoven, hvor de navnlig efter sven-skekrigen var til stor plage for de omboende bønder. Det gik især ud over fårebestanden. I nødsfald åd de også får, der var døde af sygdom. Og da krigsfolkene efterlod sig sårede og døende dyr på deres vej, var ulvene på post langs hærenes ruter. Dertil kom, at afbrændte

gårde og landsbyer gav ekstra muligheder for at gøre sig til gode med husdyr, der midlertidig ikke kunne komme under tag.

I 1688 udstedtes en kgl. forordning, der påbød afholdelse af ulvejagt i Jylland. Ulvene var skovens proletarer, ikke adelvildt. Jagten på dem var dog også nærmest at betragte som et selvforsvar.

Den, der fangede eller dræbte nogen ulv, skulle næste tingdag bringe den til herreds- eller birketinget, hvor raden skulle ophænges på en plads ved tinget. Bælgen (*skindet*) måtte jægeren selv have lov at beholde. Desuden fik han af de øvrige bønder i birket eller herredet 4 rdl. for hver gammel ulv og 1 rdl. for hver unge.

Breve til amtmanden.

19. januar 1758.

Fra K. Trolle, Møllerup. Bestemmelse om hvorledes og hvornår klapjagten på ulve og ræve skal ske i skovrider Peter Mønstedts beridt. Begyndende torsdag 26. januar i Harlev, Lillering og Skovby Kratter, til at jage behøves Harlev og Framlev sogne, som møder ved solens opgang i Lillering, og 6 vogne ved dagens anbrækning paa Vengegaard, den nat agter brevskriveren at ligge hos skovrideren i Storning. Den 27. januar jages i Herskind - Sjelle og Roe (*Rode*) Kratter, den 28. januar i Nygaard, Veng og Hemstok skove, 30. januar i Jexen og Adslev skove med Dørup Krat, og endelig tirsdag 31. i Hørning, Fregerslev, Stilling og Vitved Krat, hvortil behøves fra Fruering og Stilling sogne, der møder i Hørning, samt 6 vogne i Skanderborg. 19. januar 1758.

10. januar 1760.

Fra K. Trolle, Møllerup. Specification over hvor og, hvornår ulve og ræve jagten skal foretages, i skovriderne Peter Mønster og Frands Soetmands beridter:

- 1) Onsdag 23. januar i Høver og Galten skove, hvortil behøves folkene fra Storning, Galten og Skovby sogne, der møder ved solopgang i Høver, og 8 vogne ved dagens brækning i Skanderborg. Overnattes på Vengegaard.
- 2) Torsdag jages i Toustrup, Sorning og Dallerup kratter, hvortil behøves folkene fra Dallerup og Låsby sogne, som møder ovennævnte tid i Toustrup by, samt 8 vogne, der møder ved Vengegaard. Overnatter på Vengegaard.
- 3) Fredag i Harlev, Lillering og Skovby kratter, hvortil behøves fra Framlev og Harlev sogne, der møder ovennævnte tidspunkt i Lillering, samt 8 vogne ved Vengegaard, hvor igen overnattes.
- 4) Lørdag jages i Nygaard, Venge og Hemstok skove, hvortil skal anvendes folk fra Venge og Dover sogne, der møder ved solens opgang i Venge, og 8 vogne ved dagens anbrækning på Vengegaard.

Fra Dagligliv i Danmark og en kronik i SKALK 1989 nr. 1, side 18-27 af Jesper Laursen.

Resultatet af de mange ulvejagter betød naturligvis at bestanden gik tilbage, men antallet af nedlagte ulve under klapjagterne synes bemærkelsesværdigt små.

Det begrænsede udbytte er måske forklaringen på, at der i jagtforordningen af 1688 blev indføjet en bestemmelse om den udsatte dusør. Udsigten til belønning tilskyndede i høj grad privat foretagsomhed; beløbet for et udvokset dyr svarede omtrent til en kvart årsløn for en karl - og så havde man oven i købet selv ret til skindet. Men først skulle ulven bringes til det lokale herreds- eller birketing, hvor den blev flået og kroppen hængt op. Nogen samlet opgørelse over udbyttet findes ikke, men man ved, at der blev indleveret 110 enkeltmandsfangede ulve i løbet af 25 år til bare ét sønderjysk herredsting.

Ulvejagterne findes der mange spor af i tingbøgerne - bl.a. ved de stadige meldinger om skudte ulve, som blev ophængt uden for tinghusenes døre, inden manden, der skød dem, fik udbetalt den præmie, som var blevet udsat for hver dræbt ulv - som var forbeholdt bønderne.

Ofte blev det døde dyr ophængt i galgen. Ifølge Frode Fredegod skulle en tyv hænges i galge med gennemstukne sener og en ulv ved hans side, for at den onde mand og det arge udyr kunne få én og samme straf.

Forskellige eksempler på privates jagtudbytte:

Fra Framlev herreds tingbog.

12. maj 1710.

Christian Voetman på Sjelle skovgård fremviste en gammel ulv, han havde skudt i skoven og begærede efter forordningen opkrævet 4 rdl.

1720 har Skovfoged Peder Knudsen af Ry skudt "en gammel Ulf og 10 Ulfue unger i Rye Skou hvilchet blev af Skaaren af hver det højere forbeen paa det de icke paa andre Steder skulde betiene sig af dem". Peder Knudsen mærker dem altsaa derved som sit bytte, som ingen anden kan tage betaling for.

1720 indleverer Skovrider Christian Hertz i Skanderup 11 ulveunger med afhuggede forben til tinget, mens skovrider Peder Jakobsen af Lillering har skudt en gammel ulv ved Søballe.

Ved overgangen til 1800-tallet var ulvenes antal begrænset, og skaderne, de forvoldte, sporadiske. I 1804 blev en ulv, der under megen omtale havde huseret i flere år, skudt ved Viborg. Endelig blev der ved Estvadgård nær Skive skudt en hanulv i 1813. Det er den almindelige opfattelse, at Estvadgårdulven er Danmarks absolut sidste.

Vildsvin var også et eftertragtet jagtobjekt. Imidlertid kunne dette dyr være til stor gene for bønderne, hvilket fremgår af en skrivelse fra de Ry bønder til amtmanden i marts 1731.

Man glæder sig over, at et marked flyttes fra Nortvig til Ry, hvilket kan være en lille erstatning for den store skade, som både vildsvin og andet vildt fra kongens skove tilføjer beboerne i Ry.

Vildsvin, bier, hasselnødder, oldensvin m.m

At kongen var interesseret i jagten på vildsvin, fremgår af følgende brev til amtmanden den 6. november 1743:

Rathlou, Rathlousdal henviser til skrivelse fra overhofmarskallen, der til kongens besøg ønsker endnu en leverance af vildsvin. Amtmanden bedes derfor sørge for, at Stilling, Jexen, Fruering og Vitveds sogne næste mandag bliver beordrede til at møde ved Skanderborg Ladegaard om morgenen bemeldte dag, til jagten i de omliggende skove.

Fra Framlev herreds tingbog.

16. jan. 1678.

Jens Nielsen i Søballe på egne og bymænds vegne et vidne. Navngivne vidnede, at deres eng og jord er beliggende i KM skov og vildtbane, og deres agerjord består af sund jord og stenjord, og årligt om sommeren gør dyr og vildsvin stor skade på deres korn, og Søballe gårde er højt forskyldet af byglandgilde, og af den årsag kan de næppe avle så meget byg til hver gård, som de skal udgive til landgilde og tiender.

Fra Bidrag til Oplysning om jydsk Kronbønders Levesæt og Forhold i Frederik II's og Christian IV's Tid af Emil Madsen.

Tilsynet med skovene lå ofte i hænderne på hoffets jagtbetjente eller enspændere (*en rytter, der før havde tjent kongen som ordonnans*), der ansattes som de mere overordnede, medens der til skovfogder og dyrvogtere ofte antoges bønder, som ville påtage sig den disse folk påhvilende forpligtelse uden anden løn end hovedsagelig fritagelse for landgilde og andre kongelige tynger.

At man fra kronens side nidkært vogtede på skovenes herligheder medførte, at selv noget så småt som bøndernes indsamling af nødder og honning kunne give anledning til straf ses af følgende:

Fra Framlev herreds tingbog.

16. aug. 1676.

Hans Rasmussen i Skovby et vidne. Syn på Årslev skov, hvor de så en eg, hvor der 6 alen over jorden var hugget et hul, hvor egen var hul, hvori der var honning og bier, og bikagerne næst ved hullet var brækket af og borttaget.

Efterskrevne personer vidnede, at de om natten 19. til 20. juli ved klokken 10 slet var på Årslev mark og ville se til deres korn, og mens de jog nogle bæster af kornet, hørte de noget balder fra skoven, som om nogen huggede med en økse på et træ, og de ville se, hvad det var, og da kom de til egen, hvor de så Niels Lassen af Årslev sad i egen med en kedel, og da de spurgte ham, hvem han var, svarede han intet, og de spurgte ham igen, svarede han, det er mig, så sagde de til ham, hvad for en mig og spurgte, om han ikke var Niels Lassen, hvortil han svarede, ja, og da de spurgte ham, hvad han gjorde i træet, svarede han ikke ret synderligt, men blev siddende i træet.

Fra Framlev herreds tingbog.

13. aug. 1662.

Just Andersen i Søballe strengelig forbød nogen i herredet at opsætte eller brænde kulmiler i KM skove eller at plukke nødder under ran og dele, og han befalede efterskrevne at se til, at det ikke sker.

3. sep. 1662.

Just Andersen i Søballe et vidne. Navngivne vidnede, at forgangen år så de Knud Sørensens hustru i Skovby, Maren Jespersdatter og Johanne Jensdatter kom fra skoven med poser og sække fyldt med hasselnødder, siden Jesper Jørgensen blev nøddefoged. Knud Sørensen svarede, at hans hustru Maren Jespersdatter eller hans mor Johanne Jensdatter ikke havde løst nødder i Skovby skov, men på Alleskær. Jesper Jørgensen i Skovby faldt på knæ og ved sin højeste ed svarede, at alt det, han havde sagt, var sandhed.

En af kronens vigtige indtægter hidrørte fra bøndernes oldensvin. Olden er et fælles navn på agern og bog. Disse frugter tjente svinene til føde en stor del af året, når de brændt med ejerens mærke blev drevet til skovs. I reglen gav træerne olden hvert tredje eller fjerde år. Men det kunne fejle. Man regnede derfor gennemsnitlig kun med hvert sjette år, når man takserede, hvor mange svin, der kunne fedes. Svinene skulle som nævnt være ringede, for at de ikke skulle rode i skovbunden.

Fra Bidrag til Oplysning om jyske Kronbønders Levesæt og Forhold i Frederik II's og Christian IV's Tid af Emil Madsen.

En skov med et svins oldentakst svarede til, at der i et oldenår kunne fedes seks svin. For retten til at drive svin på olden betaltes en afgift, oldengæld. I Jylland var satsen for oldengælden nemlig hvert 6. svin.

I gode oldenår kunne majestæten selv finde på at udsætte svin i skovene.

Fra Framlev herreds tingbog.

23. sep. 1663.

Just Andersen i Søballe tilbød alle KM tjenere i Stjær, Søballe, Høver, Galten og Rodegård førnævnte olden, hvis de vil yde fede brændsvin deraf og betale det øvrige, ellers vil KM selv lade brænde svin til skoven, hvorefter de kan vide dem at rette

Hvert år blev der foretaget syn over oldenmængden.

13. mar. 1661.

Just Andersen. Syn på herredets skove, for hvor mange svin, skovene kunne fede, når fuld olden er.

18. sep. 1661.

Just Andersen i Søballe et vidne. Syn på alle KM skove i herredet for olden. Der var aldeles ingen olden i skovene, som svinene kunne få flæsk af dette år.

1. okt. 1662.

Hans Andersen i Skovby advarede og tilsagde, at ingen må fordriste sig til at lade nogen ubrændte svin gå på KM skove, og ingen må tage deres svin af skoven, før de har gjort redelighed for dem under ran og dele.

4. okt. 1665.

Morten Sørensen strengeligt tilsagde menige mænd, at de skal påtænke at holde deres ubrændte svin af skoven, såfremt de ikke vil have dem forbrudt til KM og siden stå til rette.

1. mar. 1671.

Elias Boeslund amtsskriver, hans tjener Søren Jensen på jægermesterens vegne stævnedes **Volborg Mortensdatter** i Søballe, Niels Mortensen i Gammelgård med flere og tiltalte dem for oldengæld, de skylder, samt for de tog deres svin af skoven uden tilbud. Navngivne svarede dertil, at de fik intet flæsk på deres svin, men måtte tage dem magrere af skoven, end da de kom dertil. Søren Simonsen nægtede ved ed at skylde oldengæld. Dom: de, der vedgår gælden, bør betale inden 15 dage.

Brev til amtmanden .

Jaungyde, 12. december 1732.

Fra flere navngivne mænd i Tulstrup, Jaungyde, Nørre Vissing. De ser sig nødsaget til, at afgive deres klagemål angående den store oldengæld, de i dette år er blevet pålagt, nemlig 40 rdr., som de aldeles ingen nytte eller gavn har haft af, idet deres svin nu er ringere, end da de kom i skoven. Bedder amtmanden om hjælp.

Det siger sig selv, at man fra kronens side udfoldede store bestræbelser for at komme det udbredte tyveri af træ fra skovene til livs.

Bønderne mente sikkert, at de var i deres gode ret. For dels var deres landsbyer og gårde i mange tilfælde blevet brændt ned af fjenden, så der måtte skaffes bygningstømmer til genopførelse af de nødtørftigste boliger. Dels behøvede de brændsel til deres ildsteder og ovne, og endelig måtte de have markerne hegnet, at ikke sæden skulle blive opædt af kreaturer. De måtte skaffe sig egestolper og bøgekæppe til bindingsværket og hasselkæppe til taget.

Til gærderne brugtes ris af forskellig slags, først og fremmest el, pil og hassel, men desuden tjørn, korsved, avnbøg, birk, løn og, hvis det kunne skaffes, eg og ask.

Men kronen ønskede selv at regulere og bestemme forbruget af træ. På bestemte tidspunkter af året blev der foretaget udvisning af træ til brug for såvel bønderne som vagtmestre, corporaler etc. Disse udvisninger blev foretaget af overførsteren eller skovrideren sammen med nogle bønder, som under troskabsed var udtaget til taksationsmænd.

I første omgang koncentrerede man sig om vindfælderne (*de under storm omblæste træer*). Dernæst udså man sig træer af ringe værdi.

Breve til amtmanden.

28. juli 1731.

Fra Ritter, Vengegaard. Jvnf. ordren om udvisning af træ. Dette vil ske førstkommande tirsdag den 31., i hvilken anledning han om morgenen vil indfinde sig i Skanderborg, og derefter starte udvisningen i Dyrehaven, siden til Emborg skov, og derfra til Ry. I andre skove findes ikke ret mange ege, hvorfor de må tages hvor de findes. Som taxeringsmænd på amtmandens side Søren Sørensen i Forlev og Knud Nielsen i Bjedstrup, og på Ritters side Søren Rasmussen og Søren Nielsen fra Veng, som har aflagt deres troskabsed, ikke alene da de blev antaget, men endog den 7. nov. 1730, da alle betjentene aflagde deres ed for Kammerherre Reventlov.

3. april 1743.

Fra Pultz, Skanderborg (Overførster). Henviser til Kammerkollegiets skrivelse af 9. marts, angående udvisning, af de i skovene værende vindfælder til bønderne og andre. Udvisningen påbegyndes førstkommande mandag, hvilket til amtmandens underretning, således han til bemeldte tid kan overvåge samme.

Breve til amtmanden.

10. sep. 1727.

Fra Kong Frederik den 4., Fredensborg. Fortegnelse for det tilstundende år 1728, over hvad der i Skanderborg og Silkeborg amter til ildebrændsel, hjul og gavn tømmer, samt til stave og gjærdsel, må udvises af skove og tørvemoser. Exp. 70 skov læs brænde til amtmanden over Skanderborg amt, 353 5/16 skov læs hjul tømmer, 2029 7/8 skov læs stave gjærdsel, 2456 bønder læs brænde. Det sidste fordelt til vagtmestre, corporaler etc.

Af træ til andet formål skal især nævnes det bygningstømmer, som måtte fremskaffes til genopbygning af nedbrændte gårde, ja, undertiden hele landsbyer.

Kronen ejede jo fæstegårdene og var derigennem forpligtet til at komme fæstebønderne til hjælp, når de pludselig stod uden tag over hovedet.

Inden for 10-året 1735-45 indtraf en række meget store brandkatastrofer, som lagde hele byer øde og krævede særdeles store mængder tømmer til nyopførelse af landsbyerne. Desuden brændte i 1744 i Sdr. Vissing præstegården og en ryttergård og i Troelstrup to gårde i 1745.

I 1753 forestod en mindre reparation på Skanderborg slot. Hertil krævedes følgende tømmer:

Brev til amtmanden.

28. juli 1753.

Fra N. Langsted, Rentekammeret. Extract af de indsendte overslag, over reparationer på en del af de kongelige slotte og bygninger, jvnf. Bygnings Commissionens skrivelse af 1. og 15. juni, såvidt dette angår udvisning af skoven:

Til Skanderborg slot, port og arresthus:

Ege tømmer og planker.

11 bjælker 10 alen lang 10 tommer bred og 9 tommer tyk.

36 alen murleder 8 og 5 tm tyk.

54 alen planker 13 tm bred 2 tm tyk.

108 alen fodstykker 9 og 7 tm i firkant.

12 alen træ 6 tm bred 3 tm tyk.

128 alen mur remme 7 og 5 tm i firkant.

40 ege stolper 7 og 8 tm i kant 4 alen lang.

12 skraa stivere 4 1/2 alen lang 7 og 9 tm i kant.

9 alen ege træ 2 og 7 tommer tyk.

4 ege rafter á 3 alen 6 á 4 tm tyk.

3 dito rafter á 4 alen 6 og 4 tm tyk.

Til Skanderborg barakker og stalde:

Ege tømmer 7 1/4 alen vindves rammer o s v.

I alt 163 3/4 alen, som tages af i behold værende vindfælder og deslige.

Skovtyveri

Fra Dagligliv i Danmark.

I de skove, hvor bønderne skulle have træet udvist, stjal de ofte toppen af træerne, fordi det ikke så let blev opdaget. Eller man tog ganske unge træer, som i hast kunne føres bort. Det var mest i ufredstider, skovtyverierne helt tog overhånd. Derfor led skoven i særlig grad i tiden mellem 1625 og 1660. Således forklarede den lokale skovrider straks efter Torstensson-fejden 1643-45, at skovene ved Hals i Vendsyssel ikke havde kunnet forsvares mod "landbofolk, som kom i skoven og ville uskikkeligt med huggen omgås i den". Og når skovrideren og skovfogederne ville laste deres uskikkelighed, "kunne de næppelig undkomme med livet for hug og slag, som endnu på en part af dem kendes både på klæder og arme".

Breve til amtmanden.

19. nov. 1754.

Fra C. Gram, Jægersborg. Da han ved sidste besøg i Jylland, fandt skovene i det skanderborgske distrikt, i saa slet en tilstand, som han aldrig havde kunnet forestille sig, hvis han ikke selv havde set det. --- I denne sommer er der begået en anseelig del ulovlig skovhugst i Sjelle skov, så hvis der ikke gribes alvorligt ind mod disse skovhadere, kan det befrygtes, at skovene i dette distrikt vil blive ganske ruinede. Eftersom jægermester Trolle har oplyst, at skovbetjentene, siden den tid har vist sig flittigere og mere årvågne, bedes amtmanden give dem den nødvendige hjælp, således de pågrebne bliver tilbørligt afstraffede.

3. apr. 1757.

Fra C. Hvas, Låsby. Medens der var gudstjeneste, traf han i dag en skovtyv i Låsby Vesterskov, nemlig Ole Thyboes søn Peder Olesen, som ikke ville lade sig pante, men da Hvas frygtede, at han ville gøre større skade på skoven, måtte han med magt tage øksen fra ham, hvorefter den pågældende løb hjem. Straks efter kom Mads Christian Skrædder og forsøgte at tilegne sig øksen. Da dette ikke lykkedes, tog han nogle store sten fra lommen og jorden og slog Hvas med samme, så blodet kom efter, jvnf. hofølgende attest, ligesom han truede med, at en ulykke skulle komme over Hvas, så denne måtte flygte for at bjerge livet. Beder om amtmandens hjælp, til afstraffelse af de paagældende. Den 16. april blev bemeldte skrædder afstraffet med at ride træhesten i 2 timer.

Fra Framlev herreds tingbog.

16. apr. 1662.

Just Andersen i Søballe 3. ting forbød alle efter denne dag at komme i KM skove i Stjær, Søballe og Tåstrup med heste og vogn for at hugge ulovligt under et fuldt tyveran.

8. feb. 1665.

Just Andersen i Søballe et vidne. Navngivne vidnede, at de var i Tåstrup skov, hvor de så en bøg, som var afsavet 1 1/2 alen over jorden, som Just Andersen skovfoged beskyldte Niels Rasmussen i Tåstrup og hans medfølgere for at have gjort om natten 22. jan., og de fandt bøgkævler i hans gård 23. jan. Niels Rasmussen benægtede ved ed, at han havde ikke savet eller hugget førnævnte bøg. Andre vidnede, at bøgkævlerne havde samme mål som bøgstubben i skoven.

25/8 1675.

Peder Zeibig fuldmægtig for KM skove lod afhjemle syn på Søballe skov, hvor der var fjernet en bøg, som var blæst om. skovfogeden og skovløberen vidnede, at da **Knud Justsen** i Søballe kørte med et læs af vindfælden, spurgte de ham, hvem der havde givet ham lov dertil, hvortil han svarede, at han ville tage det, han ville forsvare, og da han hentede andet læs, sagde de til ham, at efterdi han ingen lov havde fået af skovbetjenten, skulle han køre med dem med heste og vogn til Mesing, hvilket han nægtede.

25. juni 1750.

Jens Rasmussen af Salten, er efter egen tilståelse, ved sessionen, for ulovlig skovhugst, begået i kongens skov, idømt en bøde som han ikke kunne betale, og derfor i stedet må bøde på kroppen med arbejde i Viborg Tugthus 2 måneder.

Breve til amtmanden.

5. februar 1767.

Fra F. L. von Woyda, Skanderborg slot - til Moldrup. Ekstrakt af skov og jagtsessions protokollen pro 1766, angående de, der for ulovlig skovhugst, er idømt pengebøder eller straf paa kroppen.

Søballe:

Christen Pedersen 5 rdr. eller Tugthus 4 1/2 Måned.

Niels Poulsen 4 rdr. 4 mk. eller Tugthus 4 1/2 Måned.

Christen Sørensen 3 rdr. 2 mk. eller Tugthus 4 Måneder.

Søren Thomasen 5 rdr. 3 mk. eller Tugthus 4 3/4 Måned.

Denne specification tilstilles regiments skriver Moldrup, at han derefter en gang for alle, alvorligt vil advare og betyde alle, at de straks skal betale de idømte bøder, eller i manglende fald, indenfor en vis tid, da sørge for, at de bliver afleveret til udståelse af straffen.

Fra E. Houed, Skanderborg. Ekstrakt af sessionsprotokollen. Christian Mønsters beridt: No. 137, Søballe Christen Pedersen, har den 26. juni hugget en risbøg på eget skifte etc. Bøder efter moderation 4 rdr. og for mislig tilsyn med øvrige 10 små risbøge 1 rdr. eller tugthus 4 1/2 måned. 1767.

Christian Mønsters beridt: No 136. Søballe Niels Povelsen, har den 27. juli hugget en bøgestamp på eget skifte til 1 Læs etc. Bøder efter moderation 3 rdr. 4 mk. og for mislig tilsyn med øvrige 6 Risbøge 1 rdr. eller tugthus for de fulde bøder 4 1/2 måned. 1767.

Christian Mønsters Beridt: No 134. Søballe, Christen Sørensen, har den 28. juli hugget 1 risbøg på eget skifte til 1 læs den 5. august og 12. september 2 dito risbøge til 1 læs, samme den 8. februar 1766 1 dito til 1/2 læs. Bøder efter moderation 3 rdr. 2 mk. eller tugthus for de fulde bøder 4 måneder. 1767.

Christian Mønsters beridt: No 130. Søballe, Søren Thomasen har tillige med Peder Nielsen den 18. december hugget en bøg til 2 læs. No 131 har han den 23. juni hugget 2 små risbøge på eget skifte til 1 læs etc. Bøder efter moderation 5 rdr. og for mislig tilsyn med de 3 bøgetræer 3 mk. eller tugthus 4 3/4 måned. 1767.

Artikel nr. 10

Møller

Forskellige fund vidner om, at anvendelse af vandmøller har været kendt helt tilbage fra år 500. De første kendte har været af typen, hvor vandhjulet lå vandret, de såkaldte skvætmøller. Hjulakslen sad direkte fast i den øverste møllesten, løberen. Kraften var kun ringe, og kværnene derfor små. Blev efterhånden opgivet de fleste steder. Omkring valdemarernes regeringstid i midten af 1100-tallet begyndte man at konstruere møller, hvor vandhjulet var anbragt vertikalt. Vandet blev ledet fra mølledammen ad en smal kanal - en karm - frem til hjulet.

Hvis hjulet var anbragt i selve vandstrømmen, således at vandet ramte de nederste skovle, kaldtes det et underfaldshjul. Hvis hjulet derimod var anbragt under karmens niveau så vandet faldt ned på de øverste skovle, kaldtes det en overfaldshjul. Herved udnyttedes både vandets strømhastighed og dets vægt, hvorved nyttevirkningen blev stor.

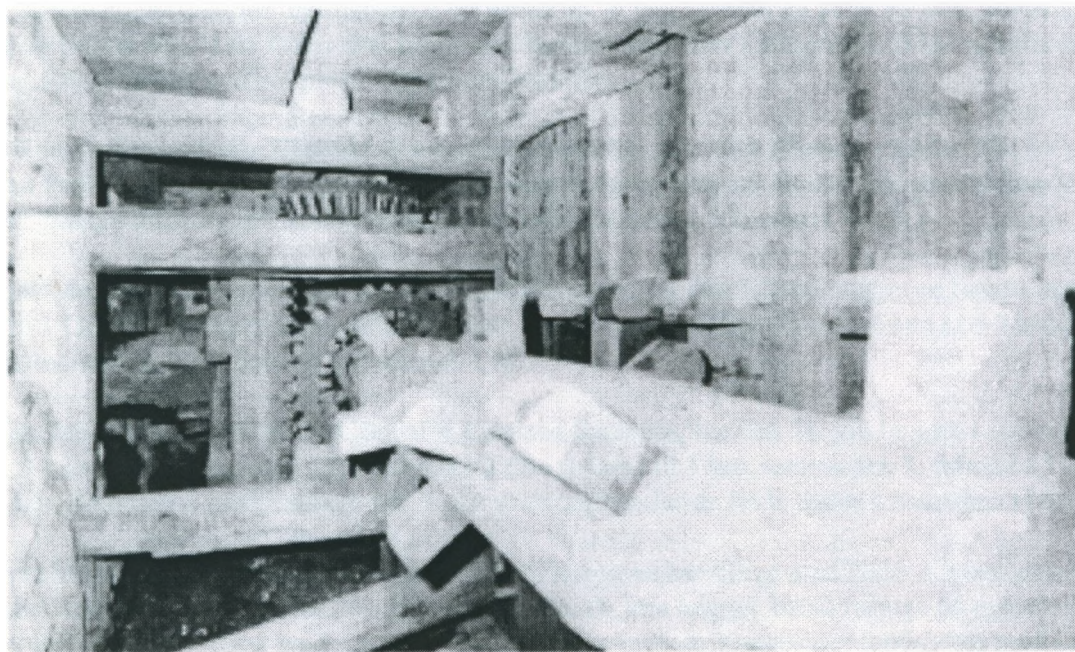
Møllerne i skanderborgdistriktet var næsten alle ejet af kronen, som ansatte møllefæsterne.

Møllerens indtægt var fra de ældste tider toldkornet, en bestemt del af kornet, der med et toldkar toges af hver skæppe korn, der formaledes. - Allerede i matriklen af 1664 blev møllerne ansat til mølleskyldshartkorn. I reglen gav de halvt af deres hartkorn i forhold til selvejerbonden, uanset om der var avl til møllen. Ved matriklen 1688 blev møllerne omtakseret, idet der toges hensyn til antallet af møllegæster og møllens formalingsevne.

Møllerne havde i reglen en ret fast kundekreds, idet fæstebønderne havde pligt til at søge bestemte møller, mens selvejerbønderne frit kunne vælge, hvilken mølle de ville søge. Hvis nyoprettede møller tog kunder fra eksisterende møller, fik de gamle møller afkortning i mølleskylden. - Efter en nedgangsperiode i 1640-årene, begyndte det atter at gå fremad fra ca. 1750. Opgangen tog fart samtidig med de store landboreformer. I begyndelsen af 1800-årene blev det klart, at de eksisterende, nærmest private møller ikke kunne klare formalingen, og forskellige forordninger gav i de følgende år visse lempelser, så der lettere kunne oprettes nye møller og de eksisterende udvides noget. I 1862 kom møllenæringsloven, der gjorde mølleriet til et frit erhverv.

Møllernes hovedopgave var naturligvis formaling af bøndernes korn til mel. Men de blev også brugt til andre formål. Mange af dem udnyttede desuden vandkraften til at drive en stampemølle.

Vandhjulet blev, i hvert fald på det sidste stykke, forsynet med vand gennem en såkaldt vandkarm, en vandrende opbygget af træ og beklædt indvendig.

Stampværkets vandrette aksel med stampeløfterne

Stamperne med knaster

I stampehuset, som ofte var opført på nedrammede pæle, var stampeværket opstillet. Det havde op til 6 stamper i form af lodret stående stolper, som forneden ofte var gjort større ved yderligere beklædning - de såkaldte stampe-køller. Værkets drivkraft var møllehjulet, som gennem en udveksling trak en vandretliggende aksel af egetræ. Hver stampe var i den øverste ende forsynet med en tap eller en knast.

Hen omkring den nævnte aksel i skruelinie sad for hver stampe en tilsvarende tap eller knast, og når akslen drejede rundt, stødte knasterne mod hinanden og løftede stamperne, den ene efter den anden. De slap naturligvis i samme rækkefølge, og stamperne stammede ned i et solidt trug med vand, hvor emnerne lå og blev bearbejdet.

Foruden vævede stoffer og skind kunne der også være tale om knusning af træ til papirmasse og materialer til krudtfremstilling - de såkaldte krudtmøller.

Stampning var oprindeligt et fodarbejde, som blev brugt på nyvævet, uldent stof for at gøre det tæt og sammefiltret. Tøjet blev dog ikke så godt ved denne behandling.

I slutningen af 1700-tallet erstattedes stampningen af valkning. De uldne stoffer blev efterbehandlet ved hjælp af to buede hamre, der sad på en mere eller mindre skrånstillet arm og kørte tøjet rundt i valkegruben. Klædet blev på denne måde krympefrit og tættere.

Fra internettet.

Ligeledes passeres resterne af stampemøllen, hvor et vandhjul udnyttede kraften i kanalens vand i en krudtmølle, anlagt under krigen mod England 1807-14. Senere blev møllen omdannet til valkeri til sammenfiltrering (valkning) af militærklæde. Også sliberi har der været, og en stor smuk slibesten ligger stadig på stedet.

Skanderborgområdet er rigt på vandløb, og antallet af vandmøller er stort.

Her vil jeg nøjes med at fokusere på en enkelt af møllerne ved Gudenåen, idet en af mine aner havde sin gang der i slutningen af 1600-årene.

Når vi tager vort udgangspunkt i Træden sogn for at følge Danmarks længste å et stykke på vej, da træffer vi først på Bredvads Mølle. Den vil vi senere vende tilbage til. Når vi fortsætter vor vandring mod nord, kommer vi lidt efter til Pinds Mølle, en ikke særlig stor vandmølle, beliggende lidt vest for åen. Tæt ved Mossøs vestlige udløb finder vi den gamle Klostermølle, hvor Johan Woetmann dyrkede sine frugttræer på en tid, da kålen var den mest brugte plante i folks haver. Endelig når vi frem til Gudenåen ved Ry. Her var en stor mølle og et anseligt ålefiskeri i sin tid.

Men det var Bredvads mølle, vi kom fra.

Bredvads mølle hørte i sin tid til Vor kloster. I Skanderborg lens jordebog 1573 er Bredvads mølle opført med følgende afgifter: 1 ørtug rug, 1 ørtug byg, 24 ørtug mel og 2 fjerding smør.

Skanderborgske registratur.

1508. 6. Konningh Hansis laaszebref paa Visingh sognen, Treden sogn, ithem Bredwaiz mølle medt hendis frij enemerce, ithem Brunswich som øde ligger, en gaard. vdj Brestrup i Wormstrup, som øde ligger, ithem Oreskoffs marck och skouff som øde ligger, ithem alle Hedegaard, som nu øde ere, ithem Korsballj och klosters frj enemerce, ithem enn. gaard vdj Ringh kallis Heffuelgaard, et boell ther sammestedt, tho gaarde och it boell i Dauding, ithem en gaardtz eye i Tørstingh sognen, som kallis Bersnab, ithem en gaard i Windingh sognen som kallis Langballj, ithem ald Troelstrop som er closters frj enmercke, ithem en fuldgaardtz eye i Borre marck och skouff. Daterit mdviiij.(1508).

Skanderborgske registratur.

1501. Tingswedne, att all Visingh sogen er Worclosters frj birck , ithem all Thredenn sogen, vndertagen Threden och Threden kierckegaardt, ithem Bredewatz mølle , ithem Brunsuigh, som øde ligger, ithem en gaardt i Brestrup, och Wormetstrup, som nu øde ligger, och all Hedegaardtz marck. Dat. mdj.(1508).

Skanderborgske registratur.

1510. Lagheffd paa Korszballj marck (mellem Tønning, Troelstrup og Brædstrup byer) och skouff for Worclosters frj ennercke, och Bredewadtz mølle medt damb och damsbond, och Brunsuigh medt ald theris skouff och marck, inthet vnderthagen. Daterit mdx.(1510).

Skanderborgske registratur.

1513. Sande mendtz breff emellom Threden marck och Bredewadtz enemercke. Daterit mdxiiij.(1513).

1513. Tingswedne, at Worcloster haffuer itt fri enemercke, som kallis Bredwadtz enemercke, liggendis hosz Bredewatz mølle, foruden mølle och møllestedt, och haffuer werit giffuit besynderligh skyld deraff. Datum MDXIII (1513).

Kancelliets brevbøger.

22. feb. 1614. Missive til Laurits Ebbesen. Kongen har bragt i Erfaring, at pælene under Møllehuset i Bredvad Mølle ere næsten forraadnede, og at to Knaghjul, det Slyngeværk, hvori Møllehjulet hænger, Vandkarmen og nogle Stibord ere meget forfaldne, saa det er at formode, at Møllen vil falde ned og blive helt øde, medmindre den i Tide bliver istandsat. Det befales ham i den Anledning at lade slaa Pæle under Huset og iøvrigt istandsætte Møllen paa de Steder, hvor han anser det for nødvendigt, dog skal det ske med saa ringe Bekostning som muligt.

I 1640/41 overtager Niels Jørgensen af Åstrup Bredvad mølle. I indfæstning betaler han 130 dlr.

Efter svenskekrigene 1657-60 læser vi i Tyrsting herreds tingbog den 26. mar. 1661 følgende: Det befales alle sognefogeder i herredet at tage alle de øverste møllesten, opbryde alle håndkværne og forsegle dem, sådan, at de ej kan male "førend anderledes derom anvordnet vorder".

Den 7. jan. 1662.

I samme tingbog om Bredvads mølle: Dæmningen, 15 favn slet bortløben. Skal sættes 5 rækker pæle med 30 pæle i hver række, 2 rækker 9 alen lange, de andre 5 alen, i samme dæmning 150 boel (planker) 4 alen lange, 1 alen brede. Dernæst et stykke gammel dæmning, som er slet forraadnet, en stor del bortskyllet af vandet, er 24 favne lang. Broen skal have 32 pæle 6 alen lang, brofiel 40 stk., hver 7 alen lange. (C. Sørensen).

Skanderborg amts jordebog 1667. (B 17.49).

Bredvads Mølle. Landgilde.

Niels Jørgensen: 24 ørte mel, ½ td smør, 1 ørte rug, 1 ørte byg. (det samme som i 1573 og 1648)

Min ane nr. 34 hed Søren Jørgensen.

Første gang vi møder ham som møllefæster i Bredvads mølle er i to referater i Tyrsting herreds tingbog. 8. august 1682. Gæld. Peder Mikkelsen i Åbogård ved Søren Jørgensen i Bredvad mølle stævner Corfitz Ulfeld til Mattrup for gæld til Peder Mikkelsen i Urup, som pådømt her ved tinget 29. mar. 1681. Dom: At betale inden 15 dage.

30. januar 1683. Forbud: Jens Pedersen Mikkelsen i Træden på alle Træden bymænds vegne forbyder alle i Tønning, Brædstrup og Åstrup og Søren Jørgensen i Bredvads mølle at færdes på Træden mark og i Træden skov.

I markbogen til matriklen 1688 om Bredvads mølle: Ejer, Kronen. (Pantsat). Fæster **Søren Jørgensen**. Møllen har 2 kværne, som drives af hver sit underfaldshjul. Broen er forrådnede og øde. Isgang stor fare for møllen. Nok en stampemølle, som drives af et hjul.

Fæsteprotokol for Skanderborg Rytterdistrikt.

17. Juni 1686.

Søren Jensen, Yding en halv ryttergaard Niels Pedersen er fradød og enken Kirsten Nielsdatter har overladt ham, mod han ægter hende. Indfæstning 7 rigsdaler, hvoraf eftergives ham 6 rdr. til reparation, da bygningen er brøstfældig. Garanter: Jacob Pedersen i Lillerup i Bjerre herred? og Søren Jørgensen i Bredvads Mølle.

7. Juli 1686.

Peder Jacobsen, Borup i Katstrup Sogn - fra Lillerup - en ryttergård som besiddes af enken Oliva Jonædatter, som han tager til ægte. Indfæstning 16 rdr. hvoraf han beholder 6 rdr. til gårdens reparation. Garanter: Jacob Pedersen i Allerup - Vor herred og Søren Jørgensen i Bredvads Mølle.

Matriklen 1688 Bredvads mølle: Fæster, **Søren Jørgensen**.

Af jorden 3-1-1-0 Mølleskyld 16-3-3-0. Skovriddergods, senere ryttergods.

Dette er de sidste oplysninger, som findes om møller Søren Jørgensen. Hans videre skæbne kendes ikke, mens hans efterkommere, mine aner kan følges videre ned gennem tiden til vore dage.

Møllen fortsatte sin eksistens mange år endnu:

1724	Fæstebrev til Eske Nielsen.
1741	Fæstebrev til Christian Ovesen.
1751	Fæster, Holger Hammer fra Århus.
1767	Møllen sælges til C. Tygesen, Mattrup for 2500 rdl. Fæster, Hans Pedersen.
1787	Folketælling: Jens Sørensen, 55 år. Hans hustru er Anna Hansdatter, 39 år.
1798	Mattrup: Fæstebrev til Peder Kingo.
1799	Brandforsikr. taks.: Stuehus 760 rdl., Møllehus 3800 rdl., Stampehuset, 650 rdl.
1838	sælger Mattrup møllen til Peder Kingo for 13.000 rdl.
1845	Folketælling: Peder Martin Hyrup, 52 år og gift med Marie Charlotte Tvede, som er 44 år. Mølleren beskæftiger 3 møllesvende, og han beplanter bakkerne med nåletræer.
1850	stemples der 40.000 alen vadmel årlig. I tørre somre kommer der møllegæster langvejsfra.
1852 og 1863	Brand i møllen. Den sidste af mindre omfang.
1877	Brandfors. taks.: Møllehuset 9600 kr., 5 kværne og værk 7400 kr., stampeværkets bygninger 4000 kr., stampeværket 2000 kr.
1922	brænder det for alvor i møllen. Indtil da har der været savskæreri, bageri, maltgøreri og købmandshandel. Vestbirk kraftanlæg køber opstemningsretten.
1978	står der nogle pæle i åen, og nogle af bygningerne er bevaret, men trafikken er ledet uden om møllen, og kun kanoroere kommer i nærheden af møllen nu.

Fra Danske Magasin 6. række. 5. bind.

Udi allerunderdanigste Følge af Eders Kongl. Majts allernaadte Befaling have vi underskrefne været samlede i Dag Formiddag her paa Rente Cammerit og giennem gaaet Estatz Raad Krabbes hosfojede, til Eders Kongl. Mayt allerunderdanigst giorte Forestilling, hvorudi hand proponerer følgende Post. Angaaende Møllerne, saa formeener Estatz Raad Krabbe, at det vilde være tienligst til Eders Kongl. Mayts Interesse, at Møllerne i Districterne blef indrettede paa første Foed med deris Afgifft, nembl. at de skulle svare aarl. 4 Rdr á Tønde Hartkorn Agger, Eng og Maaleværk og derimod self holde deris Møller i Stand.

Eders Kongl. Mayts.

Allerunderdanigste og troe pligtskyldigste Tiennerne.

Rente Cammerit dend 27de Februarij 1721.

C. Güldenchrone. J. Schrader. O. Krabe. J. Skandorph. P. Himmelstrup. Ole Pedersen.

Nogle udpluk fra 1700-tallet:

Skanderborg rytterdistrikt.

Bredvads mølle 12. okt. 1721.

Skifte efter Søren Pedersen. Hans enke er Mette Hansdatter. Formynder for 3 børn er Anders Langballe i Tønning. 1 vindovn med tud, 24 rdl. Een mindre, 12 rdl. Ialt 58 fag hus. Mangler for 20 rdl. Mangler på broen, 16 rdl. Har tømmer til nyt. Arbejds løn anslået til 12 rdl. Præsten, Hans Sørensen Hjortsvangs enke kræver betaling for 4 lignedsættelser i Træden kirke.

Fæsteprotokol for Skanderborg Rytterdistrikt.

15. dec. 1724.

Eske Nielsen, Bredvad mølle fæster Bredvad mølle som Søren Pedersen er fradød, han ægter enken paa stedet Mætte Johansdatter. Hartkorn ager og eng 3 td. 1 skp. 1 fc. 1 alb. og mølleskyld 16 td. 3 skp. 3 fc. Af samme svares årligt landgilde Mel 16 Td. og til indfæstning betaales 24 rdr. Bygningen er 34 fag hus, og besætningen 3 bæster, 2 køer, 2 ungnød og 4 får, vogn etc.

Specifikation over distriktets møller 1739. (GRyt 8.9)

	Mølleskyld	Landgilde
Bredvad Mølle	16-3-3-0	42 rdl. 22 skill.

kan male både om sommer og vinter, derhos findes og en stampemølle. Om dens søgning og møllegæster melder forretningerne aldeles intet.

Breve til amtmanden.

8. August 1741.

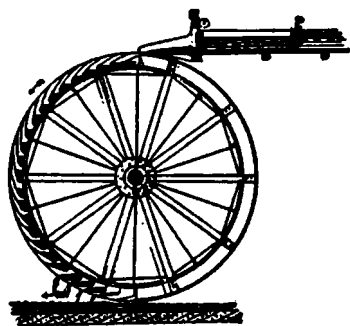
Fra N. Moldrup, Ladegaarden. Specification på Hans Kongl. Majestæts møller i Skanderborg amt, som er under det Skanderborgske Distrikt, med angivelse af hartkorn - ager og eng - mølleskyld - skovskyld: Bredvads mølle: Christian Hatting, ager og eng 3-1-1-1. mølleskyld 16-3-3

Skanderborg birketing.

Tingsvidne 16. November 1741.

Fra Johannes Snell, Høver. (22 sider). Torsdag 16. november 1741 blev på Skanderborg birketing, afsagt dom over de bønder, som ikke har søgt Bredvads mølle med deres korn. For retten var tilstede Mons. Friis fra Ladegaard, som på Moldrups vegne fremstillede 2 kaldsmænd Niels Thomesen af Bredvads mølle og Søren Abrahamsen af Tønning. Stævnet en del rytterbønder, som ikke havde ladet deres korn male ved Bredvads mølle. Derefter mange navne etc.

Der findes mange forskellige typer af vandhjul – de mest almindelige er **Overfaldshjul**, **Brystfaldshjul**, **Underfaldshjul**, **Poncelethjul**. De er alle tilpasset forskelligt, så nogle giver bedst udnyttelse ved en høj faldhøjde, andre ved en lille vandmængde osv.

Overfaldshjul.

Et underfaldshjul arbejder bedst med en meget lille faldhøjde, men underlaget skal helst være af cement eller lignende. Der skal også være en rist til at sortere grene og blade fra, inden de kommer til hjulet. Ellers kan de sætte sig fast, og hjulet stopper. Et underfaldshjul er altså meget sårbart over for urenheder i vandet og underlaget.

Hvis der er en stor faldhøjde og meget vand, er et overfaldshjul bedst. Faldhøjden skal være over 2 m, og fordi det hænger forholdsvis frit i luften, er det meget robust over for grøde og urenheder i vandet. Mindre grene kan også komme igennem hjulet. Underkanten af hjulet må ikke rage ned i vandet.

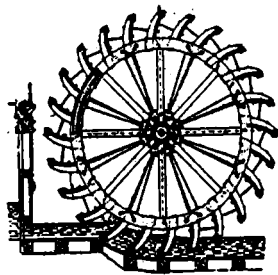
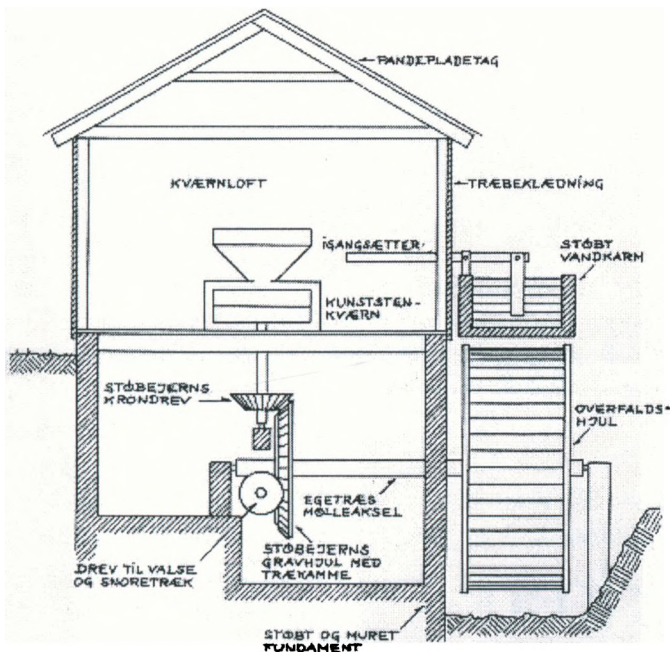

Fig. 42. Underfaldshjul.

Mølleåen ved Farum Sø har drevet 2 vandmøller. De kan spores tilbage til omkring år 1400. Det var Øvre Hestetangsmølle og Nedre Hestetangsmølle. Øvre Hestetangsmølle har haft et lille vandhjul på ca. 140 cm i diameter, og den har formalet korn.

Nedre Hestetangsmølle havde et lidt større vandhjul, ca. 160 cm i diameter. Den klarede sig også lidt længere, idet den først nedlagdes omkring 1850. I en periode har Nedre Hestetangsmølle, der ligesom Øvre Mølle ejedes af kongen, fungeret som hammermølle. I en kort tid blev der altså smedet i møllehuset, og vandhjulet drev en stor hammer, så smedene ikke selv behøvede at svinge forhammeren. Men ellers arbejdede også denne mølle som traditionel kømmølle.

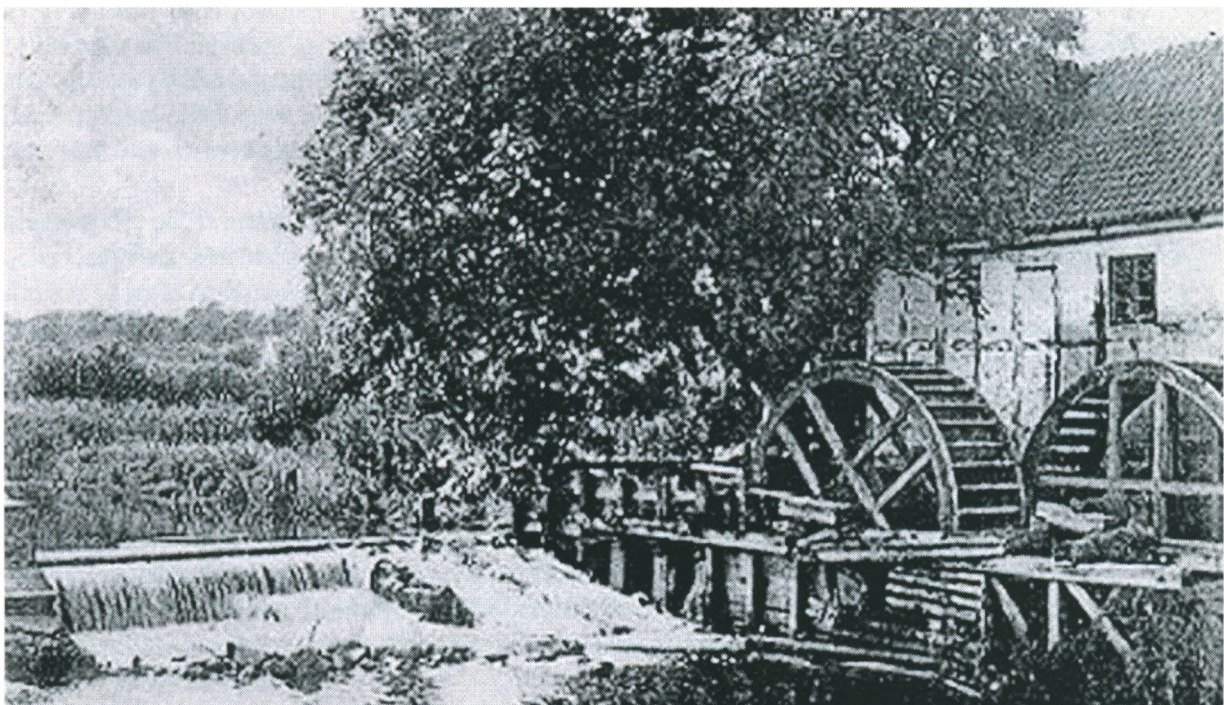

Hulbæk Mølle

Denne gangtøjstype med kun én udveksling er middelalderlig og førtes kun ganske enkelte steder med ind i 1900-tallet. Det var fra sidste halvdel af 1700-tallet almindeligt, at der sattes et langt større vandret hjul - stjernhjulet - på den lodrette aksel for at give kværnen en højere hastighed. Skitse udført af ingeniør Hjalmar Kjær efter Karl Hansens anvisninger.

Fra Benny Boysen: Hardsysselfolk II - gamle vestjyske erhverv. 1982.

Sæby Vandmølle

Artikel nr. 11

Kirken

Med reformationens indførelse i 1536 skete der store forandringer i kirkerne. Den lutherske lære skulle nu være udgangspunktet i præsternes forkyndelse. I selv kirkebygningen skete der også store forandringer. Røgelseskarrerne og vievandet forsvandt. Folk kunne til deres sjæls frelse ikke længere ofre vokslys på særlige altre. Helgenbillederne forsvandt, og de mange kalkmalerier blev overstrøgne med hvidtekkalk. En del af kirkens jordegods blev inddraget af kronen. Dog fik domkirkerne lov til at beholde nogle gårde for at sikre aflønning af domkapitlet, dvs. domkirkens præster og lærere. Århus Stifts gods ejede således mange gårde i omegnen. Skatterne herfra tilflød en række forskellige præbender til aflønning af præster og professorer.

En af mine aner, **Lisbeth Christensdatter (ane 123)** var i sit 2. ægteskab gift med Thomas Eriksen.

Denne var fæster af en gård i Lillering, som hørte under Århus stift.

På landet beholdt kirkerne også en del gods, den såkaldte kirkejord. Indtægterne herfra brugtes bl.a. til aflønning af præsten. Desuden betalte bønderne deres kirketiende, hvoraf en trediedel gik til præsten.

Det kunne dog knibe med indtægterne nogle steder. Det ses af følgende:

Kancelliets brevbøger.

20. jan. 1635.

Åbent brev, hvorved Hr. Mats Jørgensen, sognepræst i Hylke sogn i Skanderborg len, på grund af kaldets ringhed får bevilling på kronens part af korntienden af Hylke sogn, når den bliver ledig, for billigt fæste og sædvanlig afgift.

16. apr. 1636.

Åbent brev, hvorved Jacob Svendsen, sognepræst til Skibet sogn sønden åen, og hans efterfølgere får bevilling på tienden, af hvad slags den end er, af 9 gårde og 7 bol i Skibet sogn, som i mands minde har fulgt sognepræsten, eftersom han hidtil har oppebåret denne tiende af korn og kvæg.

Kirkebøger

Fra Dagligliv i Danmark.

Nogle præster havde længe ført lister over deres kirkelige handlinger, men først ved den kongelige forordning af 1645 blev der gjort forsøg på at få føringen af kirkebøger gjort obligatorisk og ensartet.

Kancelliets brevbøger.

20. maj 1645.

Missive (*lukket brev*) til bispem i Sjælland. Han skal alvorligt tilholde præsterne at holde rigtig kirkebog over fødte, viede og døde. Såfremt nogen præst findes forsømmelig heri, skal han have forbrudt sit kald.

17. maj 1646 (Kbh.) Missive til bisperne i Jylland og Skåne.

.... Deslige skal de alvorligt tilholde præsterne i deres stift at føre rigtig kirkebog ved dag og datum på, hvor mange i deres sogne der fødes, hvem dertil står faddere, og hvor mange der årligt vies og dør. Bisperne skal siden have indseende med, at sådant efterkommes, og hvis nogen præst findes forsømmelig heri, skal han dermed have forbrudt sit kald.

Meget tyder på, at præsterne virkelig udfoldede anstrengelser med kirkebogsførelsen. Der var stor variation i bøgernes format og indretning. Papir var dyrt, så der blev sparet. Linieme stod tæt, og alt blev skrevet så småt som gørligt, når man betænker fjerpenens muligheder.

Bøgerne opbevarede naturligvis i præstegården. Da der kun var dette ene eksemplar, betød det, at en brand i præstegården ofte medførte tabet af kirkebogen. Blandt mange eksempler skal nævnes Sdr. Vissing sogn. Her brændte præstegården den 10. dec 1744. Det har betydet, at jeg har måttet søge oplysninger om mine mange aner i dette sogn i helt andre arkivalier, dog heldigvis med et rimeligt held.

Altergang

Foruden dåb, vielse, begravelse og omsorg for det enkelte menneske - samt efter 1736 konfirmation - hørte til præstens embedsførelse naturligvis også kommunionen - altergangen. Under pietismen i midten af 1700-tallet skulle han føre bøger over altergæsterne. Ankom et menneske til et sogn, eller rejste det til et andet, måtte skudsmålsgangen forevises og påtegnes af præsten. Af bogen fremgik det, hvornår ejeren sidst havde været til alters.

Fra Dagligliv i Danmark i det syttende og attende århundrede.

Før børnene fik lov for første gang at deltage i altergangen, skulle de gennemgå en overhøring, som præsten skulle foretage for at sikre sig, at de unge var hjemme i skriften og deres katekismus. Tåbelige og døve og andre, der ikke kunne lære pensum, fik således aldrig adgang til Herrens bord, og de var af denne årsag afskåret fra senere at kunne opnå selvstændig virksomhed. De kunne hverken blive håndværksvende eller få en gård i fæste. Heller ikke kunne de blive trolovede og gift.

Den, der optrådte beruset under altergang, kunne risikere at blive slæbt for tinget og idømt en straf for sin forseelse.

Stedsmål, sagesald og føringspenge (Førlov) uddraget af Skanderborg/Åkær lens regnskaber
Voer herred 1625/26. Sagesald.

Peder Dinesen i Kattrup for han havde drukket noget brændevin om morgenen og gik så til alters samme dag, item for en hølè som fandtes hos ham uden hjemmel. 20 dlr.

Kirkegangskone

Efter en barnefødsel skulle kvinden atter indledes i kirken. Præsten modtog kvinden ved indgangsdøren med kirkens velsignelse og førte hende op i kirken. Det var en gammel katolsk skik, som dog blev opretholdt efter reformationen. Den blev endog påbudt i Danske Lov, som i 1685 indeholder nærmere forskrifter for dens udførelse. Ceremonien blev gjort frivillig i 1754, og i løbet af 1800-tallet bortfaldt den.

Skrifte

Fra Hjelmslev herreds tingbog. 27. aug. 1688.

Johan Hagensen i Ry mølle stævnedes hr. Lucius Pedersen, sognepræst i Ry, for vidner angående Johan Hagensens søster Karen Hagensdatter, som hr. Lucius Pedersen skal have fravist skriftemål i Ry kirke, og så fremstod Niels Nielsen degn i Ry, som vidnede, at lørdag 4/8 så han, at Karen Hagensdatter af Ry mølle kom til skriftestolen i Ry kirke til hr. Lucius Pedersen, som sad i den, og han spurgte hende, hvor er din skrifteseddel, hvortil hun svarede, jeg fik ingen af eder, da jeg drog herfra, derfor vidste hun ikke, hun skulle have nogen herhen igen, og hun havde ingen behov, idet hun var født her i sognet.

Personer, der overtrådte lovens bestemmelser om erotiske forhold, idømtes alle en bøde, den såkaldte lejermålsbøde - i begyndelsen 24 lod sølv for mænds vedkommende og det halve, når talen var om kvinder. Kunne de ikke betale, straffedes de efter deres formue og med fængsel.

Disse bøder var for menigmand umulige at betale. Med tiden nedsattes taksten betydeligt.

Når disse straffe var udstået, kom så det "åbenbare" skrifte i kirken, en ydmygelse af vedkommende, der formede sig sådan, at præsten stillede sig ved siden af synderen/synderne og forklarede menigheden "den begangne synds vederstyggelighed". Derefter formanede han den/de skyldige til en "sand omvendelse".

I 1767 afskaffedes den offentlige forhånelse i kirken ved lov og erstattedes af otte dages fængsel på vand og brød.

Fra Hjelmslev herreds tingbog.

8. jan. 1700.

Christen Jensen, skrædder i Firgårde angående det beskyldte lejermål (*samleje uden for ægteskab*), af Maren Sørensdatter sammesteds, begærede endelig dom, og tilbød at gøre sin ed, at han for samme var uskyldig, hvorimod regimentskriver Gyberg lod fremlægge en skrivelse fra hr. Jacob Jensen Müller af Svejstrup, sognepræst for Dover og Veng sogne, hvormed bevises, at Christen Jensen skal i Dover kirke være udlagt for barnefar, da Maren Sørensdatter af Firgårde skal have stået offentlig skrifte for beganget lejermål, og at Christen Jensen ikke skal have søgt nadverens sakramente i det sogn, hvor han til huse har.

12 dec. 1710.

Indførsel af hr. Christen Nielsen Bøg i Storning hans attest på, at Peder Johansen og Karen Rasmusdatter i Stjær havde stået åbenbart skrifte i kirken for deres lejermål (*samleje uden for ægteskab*), og hun havde udlagt ham som hendes barnefar.

Trolovelse

Trolovelsen kendtes allerede i middelalderen og var en ægteskabsstiftende handling. Efterhånden fik den kirkelige vielse dog større og større betydning, og ved ordinans af 19. juni 1582 bestemtes det, at et ægteskab skulle fuldbyrdes af præsten. Før den kirkelige vielse blev foretaget, skulle der dog finde trolovelse sted i overværelse af præsten og 5 andre personer.

En sådan trolovelse var forpligtende for begge parter og kunne kun ophæves efter kongelig bevilling. Efter loven skulle præsten alvorligen forbyde de trolovede personer at søge seng sammen, førend de i kirken retteligen blive samlede, men blandt almuen overholdt man ikke denne lovbestemmelse, idet man bibeholdt den gamle opfattelse af trolovelsen som den egentlige ægteskabsstiftende handling.

Fra Aarhus Bispearkiv - Kongelige Bevillinger.

Ægteskabsdispensationer, Lejermålssager - ophævede Trolovelser m. v.

21. mar. 1781.

Jens Henrichsen af Dover Sogn, for Os haver andraget, at hand i Aaret 1771 er bleven troelovet med et Qwindemenneske, navnlig Mette Munck, som et halv Aar derefter, uden at ville fuldbyrde Egteskabet, undvigte, og fra hvem hand ikke har hørt noget; Saa give Vi Eder hermed tilkiende, at Vi, efter derhos allerunderdanigste giorte Ansøgning, samt Eders derover indhentede Erklæring, hvorudi I melde, at Supplicanten har før et aldeles Christeligt og anstændigt Levnet, allemaadigst have bevilget, at hand maa indlade sig i andet Egteskab, uden at tage Skilsmisse Dom over bemelte hans Troelovede. Christiansborg den 21de Martii 1781. Christian Rex.

Det faktiske antal skilsmisser var imidlertid meget ringe. Et betydeligt antal ægteskabssager nåede ikke længere end til præsteskabets dør, så lykkedes det at bringe dem til afslutning, uden at tamperretten blev indblandet.

Stedsmål, sagefald og føringspenge (førlov) uddraget af Skanderborg/Åkær lens regnskaber.

Forbrudt Gods 1639-40.

Efter Morten Sørensen i Blegind, som blev skilt ved hans hustru. ½ dlr. 20 sk.

I slutningen af 1700-årene skete der visse lempelser i de gældende love på disse områder. I 1783 tillodes det, at et trolovet par selv hævdede deres trolovelse mod, at en af dem begge underskrevet begæring blev indført i ministerialbogen.

I året 1799 blev trolovelsen helt afskaffet ved kongeligt reskript, men trolovelsesskikken fortsatte dog - uden at være ægteskabsstiftende - og er i vore dage afløst af forlovelsen.

Selv mord

Det at tage sit eget liv blev i mange år betragtet som en ugudelig handling, som skulle straffes.

Det betød, at den dødes ejendom blev inddraget.

Stedsmål, sagefald og føringspenge (førlov) uddraget af Skanderborg/Åkær lens regnskaber.

Forbrudt Gods.

Skanderborg len 1619/20.

Den 5. juni er efter Laurids Sørensen i Vissing, som omkom sig selv, efter vurderingsvidnes lydelse 6 rdl. 14 sletdaler, to (kalve), tre gammel øg vurderet for 7 sletdaler, 4 geder for en sletdaler, en gammel kiste for 2 sletmark, et skrin for 12 sk. og 2 små svin for 24 sk., som beløber til hobe 28 rdl. 12 sk., og efterdi der var tvivl om hans død, så sandemænd derom måtte sværge, og dom der på forhverve til landsting, der er på samme sag fortæret og til bekostet 6 dlr. 14 sk. bliver så igen, som K.M.s tilkommer. 22½ dlr.

Skanderborg len 1624/25.

Annammeth forbrudt gods efter Anne Jørgensdatter afgangne Mikkell Gravers i Vrold, som hængte sig selv, hvilket blev vurderet efter medfølgende tingsvidnes lydelse for 4 sletdaler 20 sk.

Ry birk 1626/27.

Efter Mads Nielsen i Salten, som druknet sig selv efter hosliggende vurderingsvidne 18 sletdaler, som er 12 dlr.

Præstens verdslige opgaver

Fra Dagligliv i Danmark.

Kontrollen med den enkeltes dagligliv førte præsterne ved hjælp af skudsmålsbøger. Ankom et menneske til et sogn, eller rejste det til et andet, måtte skudsmålsbogen forevises og påtegnes af præsten. Af bogen fremgik det, om han havde udstået kirkens disciplin eller på anden måde været i konflikt med myndighederne, om han levede i ægteskab eller ej, hvilket erhverv, han havde og hos hvem, han tjente, hvor han havde opholdt sig til forskellig tid, og hvordan han havde opført sig i sine forskellige tjenester.

Præsterne måtte påtage sig det brydsomme og utaknemmelige hverv at inddrive visse skatter, hvoraf skammelige rygter opstod om, at de handlede af private hensigter.

Sognemændene viste sig da også ofte uvillige til at hjælpe præsterne med oplysninger om sognets beboere, da de vidste, at sådanne oplysninger blev brugt, når præsten udarbejdede fortegnelser over skattepligtige i sognet.

Præsternes virksomhed i skattevæsenets tjeneste hang sammen med, at de var pligtige at holde mandtal over folk. Med kirkebøger og skudsmålsbøger som udgangspunkt havde de føling med tilgang og afgang i menighedens rækker, og da egentlige folketællinger foranstaltedes i århundredets sidste halvdel, blev det gejstlighedens opgave at fremskaffe det fornødne materiale.

Skulle der skaffes oplysninger om det mandskab, der var udskrevet til militærtjeneste, var præsterne den eneste kilde, man kunne anvende.

Da regeringen ønskede at have en vis indsigt med sundhedstilstanden i landsognene, vidste den ingen bedre at sætte til denne opgave end præsterne. Fik en præst mistanke om at nogen blandt hans menigheder var smittet med venerisk sygdom, eller kom han under vejr med epidemiske sygdommes optræden, var det hans pligt at træffe foranstaltninger til, at sygdommene blev bekæmpet.

Han havde desuden pligt til at føre tilsyn med jordemødrene og lære dem, hvorledes de skulle forholde sig både med barselskvinderne og fosteret.

Myndighederne pålagde ligeledes præsterne at belære folk om det tåbelige i at søge sygdom kureret hos kvaksalvere og kloge folk, og de havde udtrykkelig ordre til at udrydde overtro ligesom de skulle forsøge at bibringe befolkningen realistiske begreber om årsagerne til sygdom. Et vigtigt spørgsmål i denne forbindelse var den daglige ernæring. Et andet område, som myndighederne mente var nødvendigt at regulere, var beklædningens hygiejniske tilstand. Sandt at sige fandtes der både blandt fornemme folk og jævne mennesker adskillige klædninger, som ikke havde været rensset eller vasket i årevis, ja, i generationer, skønt de undertiden gik i arv gennem flere slægtled.

Det kunne undertiden knibe for den enkelte præst at holde menigheden i ånde, hvilket fremgår af nedenstående:

Kancelliets brevbøger.

17. maj 1646 (Kbh.).

Missive til bisperne i Jylland og Skåne. Da der overalt begås stor disordre med soven i kirkerne, skal de i hvert sogn i deres stift tilforordne nogle, som kan gå rundt i kirkerne med lange kæppe og slå dem på hovedet, som sover, og således holde folket årvågen til desto flittigere at høre prædiken.

Aktstykker 2, Staden Aarhus.

(Udtog efter Originalen i Bisper-Archivet).

Denne Anordning har jeg seet endnu at være i Brug i Marstrands Skjergaard, i Fiskebekskihl, hvor jeg i 1817, under et Ophold af nogle Dage, besøgte Kirken, En Mand i en lysblaa Kjole, klædt ganske som Staaderkongerne i Aalborg for nogle Aar tilbage, gik under Prædiken frem og tilbage med en omtrent 4 Alen lang Stang med en Klump paa Enden, omtrent som Hovedet af en Morgenstjerne uden Pigge. En gammel Kone, som nikkede, fik vel ikke paa Hovedet, men "Spögubben", som jeg troer denne Betjent kaldtes, stødte haardt i Gulvet med Stangen, tæt udenfor hendes Stoel, hvorpaa hun forskrækket foer i Veiret.

Der herskede en vis rangorden i menigheden, hvilket kom til udtryk ved den enkeltes placering i stolestaderne.

Fra Framlev herreds tingbog.

16. juli 1662.

Just Andersen i Søballe et vidne. Navngivne vidnede, at på skt. Hans dag i Harlev kirke, da præsten stod på alteret før prædiken, da hørte de et balder i en kvindestol, hvor Jens Knudsens hustru Maren Andersdatter, Rasmus Nielsens hustru Kirsten Pedersdatter og 2 tjenestepiger var sammen, og en af kvinderne slog Maren Pedersdatter og skubbede hende ud af stolen, og da var hendes trøje sønderrykket. Andre vidnede derom.

Kancelliets brevbøger.

9. jan. 1631.

..... stolene i Gyfve kirke i Nørvang Herred, da der er gjort nogen forandring i kirken, for at almuen, som i nogen tid er tiltaget meget dér i sognet, kan få bedre plads, skal man påse, at stolene i nævnte kirke uddeles iblandt bønderne, eftersom enhver tiender til.

2. sep. 1635.

Missive til Laurids Lindenov (Aarhusgaard) og Bispen i Aarhus Stift (Dr. Morten Madsen). Da det berettes, at der i Landsbykirkerne i Aarhus Stift ofte er Trætte om Stolestaderne, har Kongen anset det for godt, at naar der opstaar saadan Tvist, skal de, som giver mest til Kirken, have de øverste Stole i Kirken (især naar de, som nu staar der og har staaet der uden Strid, er døde), hver eftersom han giver mest til, og hans Hustru ligeledes paa Kvindesiden. Der skal agtes paa, at blandt dem, som staar i én Stol, skal den ældst gifte Mand eller Kvinde have Gangstade eller øverste Stade i samme Stol, den, som er næst gift, det næstbedste Stade, og saa fremdeles. Han skal, naar der opstaar Trætte i Kronens Kirker, ordne det herefter sammen med Bispen eller Provsten.

1. juni 1698.

.....præsten hr. Christen Bøg i Storning spurgte ham, hvorledes det gik med det stolestade, Mads Sørensens hustru med flere sidder i, hvortil han svarede, at det går aldrig, at Madses kone skal sidde inden for de andre, idet gangstedet hører til Madses gård, hvortil herredsfogeden svarede, at det skete næppe, idet loven siger, at unge skal ydmyge sig for gamle. Sagen er ved godtfolks mellemkomst forliget..

Vanhelligelse af kirken

Kancelliets brevbøger.

1. juni 1636.

Missive til Jens Juel i Raadet. Det berettes, at Mads Porsen Vinter i Synderby, Mads Jensen Vinter, Mickel Jensen Musholm, Laurids Peder Jensens Søn, Jens Christensen Tvist, Søfren Nelsen, Kirsten Søfrens datter i Fieltring Præstegaard og hendes 3 Døtre Magrete, Mette og Helvig Olufsdatter, Mette Nelsdatter, Voldborg Jensdatter, Maren Jepsdatter og Jens Knudsen Sterck for kort Tid siden har været i Fieltring Kirke og dér drukket, danset og begaaet adskillig Letfærdighed. Han skal sende alle dem af Kvindfolkene, der er voksne, til Tugthuset i København og alle de voksne Karle til Bremerholm. Naar de frigives derfra, skal han aftinge med dem efter deres yderste Formue og siden lade dem staa aabenbart Skrifte. Dersom Sognepræsten (*Oluf Jensen*) i Fieltringe findes uskikkelig i sit Levned, skal han tiltale Præsten, tage Dom over ham og forholde sig derefter.

10. dec. 1645.

Drab i Kirken.

Missive til Mogens Seested. Maren Christensdatter boende i Bøvling len har andraget, at hendes søn, Christen Christensen i Lomborg kirke, den 22. december 1644 af præsten hr. Esche Gregersen, dennes tvende sønner og tvende døtre og flere medconsorter ynkeligen skal være dræbt i kirken mellem karle- og kvindestolene, som videre kan erfares af hendes hosføjede supplikation. Da der nu ingen lensmand er (*Mogens Sehested blev udnævnt 1646*), skal Sehested på kongens vegne tilholde ridefogden at forfølge samme drabssag med lov og ret og til ende drive, samt siden have indseende med, at han gør det med flid, så at denne uhorlige i kirken begåede gerning kan blive tilbørlig straffet.

Kirkens vedligeholdelse

26. okt. 1636 (Kbhvn.). Miss. til Laurids Ebbesen (*lensmand på Skanderborg slot*).

..... at Skanderup Kirke ogsaa er ganske bygfældig og skal opmantles (*opmures indvendig*) fra Grunden af og til det øverste, idet det ellers maa befrygtes, at den fuldstændig skal styrte sammen.

Endvidere er Tømmerværket, hvori Klokken hænger, ganske forraadnet, Taget over hele Kirken er brøstfældigt paa Skeilingen (*understrygningen*), der mangler nogle Tagsten, nogle Lægter er forraadnede, Renderne over Vaabehuset er fordærvede, saa at der maa lægges nye, Muren omkring Kirkegaarden er ganske brøstfældig paa Tag og Med (*egtl. læssetræ*), Portene og Laagerne er helt borte, Røsterne (*ristene foran portene*) øde, alle Kvindestolene er i Ufredstid opbrudt, Loftet over Vaabehuset er helt borte, Kirken er revnet i den østre Ende og er ellers i sig selv meget for lille til den store Menighed, som søger den, saa at Folk, som bor for Slottet, intet Stolestade har i den.

Da Kirken ikke har Formue til at lade den reparere for, har han begæret, at faa at vide, hvorledes der skal forholdes dermed. Kongen har befalet Erik Grubbe til Tiele, Befalingsmand paa Aarhusgaard, og Dr. Morten Madsen, Superintendent over Aarhus Stift, at paalægge Kirkerne i Aarhus Stift, og Knud Gyldenstjerne til Tim, Befalingsmand paa Hald Slot, og Dr. Hans Vandal, Superintendent over Viborg Stift, at paalægge Kirkerne i Viborg Stift, hvad hver efter dens Formue kan bidrage dertil. De skal tilstille ham en Fortegnelse, efter hvilken han skal opkræve Pengene og anvende dem til fornævnte Skanderup Kirkes Reparation.

Pietismen

Denne bevægelse kom oprindelig fra Tyskland. Den krævede større fromhed i livsførelsen.

I Frederik den Fjerdes sidste år fik bevægelsen stor opbakning. I 1730 udstedtes en sabbatsordning - revideret i 1735 i en lidt mildere form. Det blev fortsat ulovligt at udeblive fra søndagsgudstjenesten, som det havde været i århundreder. Men desuden blev selskabelighed og forlystelser på helligdage forbudt, og det ærgrede københavnere. Alle øl- og kaffehuse skulle være lukket om søndagen. Baller og maskerader måtte ikke holdes på helligdage eller dagen før. Forsømmelse af kirkegang medførte bøde eller gabestok. I 1736 - 200-året for reformationen indførtes konfirmationen.

Havde den strenge alvor rådet i Kristian den Sjettes tid, så blev den overgivne lystighed sluppen løs under hans søn Frederik den Femte (1746-1766). Han troede ikke, Vorherre havde nogen glæde af at se de danske bønder stå i gabestokke omkring ved kirkerne; derfor lod han den strenge helligdagslov hvile, og det overlodes til folks egen lyst og trang, om de ville gå i kirke eller ej. De indskrænkende forbud mod forlystelser toges tilbage. Teatret åbnedes. Borgerne kunne frit holde baller, maskerader og anden lystighed, og bonden fik atter lov til "at ride sommer i by". Omkring 1760 afløstes pietismen brat af oplysningstiden.

Præster i konflikt med loven

Kancelliets brevbøger.

3. mar. 1626.

Missive til Hr. Giert Rantzau. Da Prinsen har erfaret, at den forrige Præst i Oxevaed Sogn i hans Len (*Haderslev*) har omgaaedes med allehaande Trolddom og Spøgeri, skal Giert Rantzau, som billigt er, lade ham tiltale derfor, om han ikke for saadan ugudelig Bedrift bør afsættes fra Præsteembedet og efter denne Dag ikke uden særlig Benaadning have Tilladelse til at prædike eller lade sig høre. Ligeledes bifalder Prinsen, at Giert Rantzau lader de Folk tiltale, som Præsten i sin overgivne Supplikation har angivet.

4. jan. 1639.

Aabent Brev, hvorved Hr. Peder Christensen, forrige Sognepræst i Broust og Svenstrup, (*Øster Han herred*) som for nogen Tid siden har forset sig med Lejermaal, idet han har besøvet sin trolovede Fæstemø, saa at hun har født et Barn faa Uger efter deres Bryllup, hvorfor han er blevet dømt fra sit Kald, faar denne Forseelse eftergivet og faar Bevilling til igen at kaldes til hvilket Kald han lovlig efter Ordinansen kan blive kaldet, naar der er gaet 2 Aar fra dette Brevs Datum at regne.

Fra kancelliets brevbøger (uddrag fra i alt 7 punkter).

9. sep. 1624.

Stævning til M. Antoni Hansen, Provst og Sognepræst for følgende Punkter:

2. Han har i 3 Aar afholdt sig fra Alterens Sakramente, til stor Forargelse for Menigheden.
3. Han har Langfredag 1622 drukket sig fuld, saa han paa Grund af Hæshed ikke har kunnet prædike i Paaskehelligdagene.
4. Han har efter Tingsvidners Lydelse brugt forskellige Skældsord i sin Prædiken.
7. Han har samtykket i, at to Personer ere komne i Ægteskab sammen imod Ægteskabsloven.

Ægteskabsbevillinger

Fra Dagligliv i Danmark.

I 1600- og 1700-tallet begrænsedes muligheden for at få en forbindelse anerkendt af myndighederne af bestemmelser om, at ingen, som var nærmere i slægt. med hinanden end tredje led kunne indgå lovformeligt ægteskab. En mand og hans farbrors eller morbrors enke, hans hel- eller halvbrors enke eller hans afdøde kones faster eller moster kunne ikke komme i ægteskab med hinanden, lige så lidt som en kvinde kunne gifte sig med sin afdøde mands brorsøn eller søstersøn eller sin afdøde brordatters mand, og der gaves ingen mulighed for dispensation i disse tilfælde.

En generalmajor Maull, som i 1730'erne var blevet viet til sin afdøde hustrus søster, måtte således efter "kongelig befaling forlade og afsondre sig fra hende", og omtrent samtidig fik en mand blankt afslag på en ansøgning om at ægte sin afdøde brors enke.

Ansøgninger om dispensationer fra disse stramme regler skulle indsendes til stiftsøvrigheden, i nogle tilfælde skulle der indhentes kongelig erklæring.

Nogle eksempler:

Fra Aarhus Bispearkiv. Kongelige Bevillinger,

Ægteskabsdispensationer, Lejermålssager - ophævede Trolovelser m. v.

10. nov. 1664.

Vi Friderich Dend Tredie med Guds Naade Danmarchis, Norgis, Vindis och Gottis Konning etc. Giør alle Vitterligt, at Vi efter Underdanigste ansøgning och begiering Naadigst haffuer bevilget och tillat, at **Rasmus Knudsen af Vengegaard**, maa sig udj Egteschab indlade, med afgangne Peder Pedersen, som boede Ved Skanderborg, hans efterlatte Encke, Uanseet hand med bemeldte Peder Pedersen i andet och Fierde leed skal haffue Veret beslegtiget.

20. mar. 1719.

Jens Jacobsen af Troelstrup og Karen Sørensdatter af Burgaarde i Tørsting Herred i Skanderborg Amt, maa i Egteskab sammenkomme, uanseet at de skal være hinanden i andet leed beslegtet. Kiøbenhavn Slot den 20. Martii Anno 1719. Sign. (LS). Til de fattige 8 mk.

16. dec. 1726.

Søren Rasmussen af Dover Sogn og Kirsten Jensdaatter maa udi Egteskab sammenkomme u=anseet, at de skal være hinanden udi tredje leed beslegtet. Friderichsberg den 16. Decembris Anno 1726. Sign. (LS) Til Hospitalet 6 mk.

10. nov. 1730.

Knud Nielsen og Dorthea Pedersdaatter af Dover Sogn, maa udi Egteskab sammenkomme, u=anseet at hans afdøde Hustrue og forbemelte Dorothea Peders Daatter skal have været Sødskende Børn. Friderichsberg Slot den 10. Novembris Anno 1730. Sign. (LS). Til Aarhus Hospital 6 mk.

1. feb. 1760.

Christopher Sørensen og Enken Maren Johans Daatter, Bønderfolk af Dover Sogn, maa udi Egteskab sammenkomme, u=anseet at Hand og Hendes forige ved Døden afgangne Mand skal have været Næst Sødskende Børn. Christiansborg den 1. Februar 1760. Til Aarhus Hospital 2 Sletdaler.

Artikel nr. 12

Fattigvæsen og Hospitaler

Fattigvæsen

I det følgende vil jeg forsøge at skildre forholdene for den fattigste del af befolkningen i tiden efter reformationen.

Under katolicismen var det kirken og de forskellige munkeordener, som påtog sig at yde hjælp til samfundets svageste. Almissens værdi som vej til salighed indskærpedes årle og silde. Fromme borgere skænkede gods til messe og forbøn og ihukom i deres gavebreve også de fattige.

Rundt omkring i landet lå der adskillige klostre. Her skal kun nævnes skanderborgegnens to klostre, benediktinernes Vor kloster ved sydsiden af Mossø og cistercienserklostret i Øm på nordsiden af søen. Ved overgangen til den lutherske lære i 1536 blev klostrene nedlagt, deres mægtige rigdomme frataget dem, og alle jordbesiddelser inddraget under kronen, som med et slag nu blev landets mægtigste jordejer. Munkene fik mange steder lov til at forblive i deres klostre endnu i nogle år, men inden længe forsvandt de og med dem den sociale omsorg, de havde opbygget for fattigfolk.

Selv om der havde været store masker i sikkerhedsnettet, så blev hele situationen meget forværret i den første tid efter reformationen.

Så længe man ved at yde sin skærv til kirken og dermed til de fattige kunne frelse sin egen sjæl, flød midlerne rigeligt. Men nu tørrede de ind. Et forsøg på at oprette en fattigkiste mislykkedes. I stedet fik kirkevægerne i 1558 pålæg om at oprette fattighuse og dertil anvende midler af kirketienden, desuden tilførtes midler i form af gaver fra private. I kirkernes våbenhuse og på offentlige steder var der opstillet blokke, hvori kunne lægges gaver til understøttelse af de forarmede. Fattigforsorgen fik også indtægten af forskellige bøder.

I virkeligheden strakte hjælpen sig ikke synderligt ud over enernes og andre enligtstillede snævre kreds. Den understøttelse, der kunde afses til andre trængende, var som en dråbe i havet at regne. Der regnedes iøvrigt næppe med den. Man så sig derfor nødsaget til ligesom før 1536 at legalisere tiggeriet, men kun for fattige, som var ude af stand til at arbejde. Disse kunne få udleveret et særligt tegn, der gav dem lov til at tigge.

I de følgende år drev elendige forhold stadig flere betlere ud på vejene med tiggerposen.

I dec. 1587 klager Frederik den Anden over at tidligere befalinger vedrørende tiggeriet har båret så ringe frugt. Derfor skal borgmestre og råd sammen med sognepræsterne optage registre over alle værdigt trængende og give dem tiggertegn. Den, der forlader byen for at tigge, skal miste sit tegn. Desuden skal der over de betlende sættes en eller to stodderfogder, hvis vigtigste hverv formentlig har været at genne fremmede betlere af by. Formedelst denne fagede sagten kun var en stodder blandt stoddere, blev stodderkongen hans navn.

Fra Kancelliets brevbøger.

1641.

.....De, som uden tegn beder om almisse, skal pågribes af stodderkongerne og forhøres af fattigforstanderne. Hvis de hører menigheden til og er rette almissehoveder, skal de forsynes med tegn. Hvis ikke, skal de forvises af byen og straffes. For at forekomme bedrageri med tegnene skal alle betlere hvert fjerdingår samles i de fattiges huse, når det forkyndes fra prædikestolen.

Uddrag fra tidsskriftet SKALK nr. 6. 2000.

Af Paul G. Ørberg.

Hvor stort tiggerproletariatet har været, ved vi ikke med sikkerhed. I Torstenssonskrigens 1643-45 foretog de fremmede hære brutale plyndringer under deres ophold i Jylland, hvilket drev mange ulykkelige mennesker fra deres hjem. I tiden efter svenskekrigene og pesten 1657-60, har man ment at kunne anslå det til ikke mindre end omkring 10% af befolkningen.

I 1708 blev tiggeri forbudt, og hvert sogn fik pålagt at indrette et offentligt fattigvæsen, som kunne tage sig af alle sognets fattiglemmer.

Men så sent som i 1776 kendes talrige klager over en udbredt tiggerplage på den tid, og den økonomiske og sociale fremgang i landet, som satte ind med de bedre tider for landbruget og de store landboreformer, var dengang knap kommet i gang. Vi skal også helt frem til året 1803, før man fik gennemført en reform af fattigvæsenet, som virkelig betød en forbedring. På samme tid blev begrebet stodderkonge forladt.

Der oprettedes i hvert sogn en fattigkommission, hvis opgave var at administrere den offentlige fattigpleje under tilsyn af amtsfattigkommissionen. Sognepræsten var født formand, og 3-4 sognebeboere samt en repræsentant for politimesteren havde sæde i kommissionen. I 1841 nedlagde man fattigkommissionen, og det nyoprettede sogneforstanderskab overtog tilsynet. I løbet af 1850'erne voksede presset på det kommunale fattigvæsen, og som følge heraf købte mange sogne en landbrugsejendom, hvor man anbragte samtlige fattiglemmer. Disse skulle så arbejde for føden. Disse fattiggårde var almindelige helt op til århundredskiftet, hvorefter de på grund af kraftig kritik efterhånden blev opgivet.

At der rundt omkring i landet sikkert har eksisteret fattighuse før 1803 vidner dette eksempel om:

Fra Kancelliets brevbøger.

12. mar. 1634.

"Missive til Laurets Ebbesen. Det berettes, at der for Skanderborg Slot før de kejserliges Ankomst til Jylland har været et Fattighus, hvori nogle har haft deres Bolig, men at det under de kejserliges Ophold (*Wallensteins tropper i Jylland 1627 under 30-årskrigen*) her er blevet ødelagt. Adressaten skal af gammelt Tømmer og Sten eller Ler og Tag genopbygge dette Fattighus og føre det til Regnskab. Han skal indrette det saaledes, at en halv Snes fattige Enker, som har ærlige eller faderløse Børn, faar fri Bolig deri, dernæst skal de herbergere fattige syge, naar de indlægges hos dem og der betales for dem, og endelig skal de opdrage fattige, faderløse Børn, som anbringes hos dem, til Guds frygt og Spinden".

Fra Aarhus Bispearkiv - Kongelige Bevillinger.

Ægteskabsdispensationer.

Jens Jacobsen af Troelstrup og Karen Sørensdatter af Burgaarde i Tørsting Herred i Skanderborg Amt, maa i Egteskab sammenkomme, uanseet at de skal være hinanden i andet leed beslegtet. Kiøbenhavn Slot den 20. Martii Anno 1719. Sign. (LS). Til de fattige 8 mk.

Hospitaler

Fra Aarhus Gennem Tiderne I. Sankt Karens Gaard. Af C. J. T. Thomsen.

Da den frygtede spedalske syge (lepra) nåede til Europa på korstogenes tid, søgte man at hindre dens fremtrængen ved at isolere de spedalske i særlige hospitaler - de såkaldte Sct. Jørgensgårde, der anlagdes udenfor byerne eller i hvert fald i deres udkant, og så vidt muligt ved rindende vand.

Her i landet synes enhver lidt større by at have haft sit spedalskhedshospital omkring år 1250, og man mener at det århusianske spedalskhedshospital Sankt Karens Gård, ligesom dets nabo mod øst Sortebrødreklostret, stammer fra første halvdel af det 13. århundrede.

Til Sankt Karens Gård svaredes der plovkorn eller almissekorn af beboerne i Ning, Hjelmlev, Sabro, Hasle, Framlev, Gjern og Houlberg herreder, 3 skæpper af hver helgård, 1½ skæppe af hver halvgaard og 1 skæppe af hvert bol.

Omkring år 1500 var sygdommen i aftagende.

Den 15. maj 1542 havde kong Christian den 3. befalet, at den kornrente, som plejede at gives af beboerne i de forannævnte 7 herreder til Sankt Karens Gård i Århus og kaldtes spetalhavre eller plovkorn, for fremtiden skulde ydes i Sortebrødre Klostret i Århus og ene anvendes til de fattige og syge. Plovkornet synes derfor allerede i 1542 at være blevet til plovhavre.

Fattige syge, gamle og hjælpeløse fandt i Århus et fristed i Helligåndshuset, således kaldet, fordi barmhjertighedsgeminger tænkte særlig signet af den hellige ånd. Helligåndshuset var en blanding af sygehus, alderdoms- og plejehjem og vel nok samtidig gæstehjem for rejsende.

Tæt uden for byens Vesterport lå Sct. Karensgaard.

Reformationen 1536 slog kirkens sociale forsorg over ende, dog fastslog regeringen hurtigt, at det gods, der tidligere havde tjent til fattiges underhold, fremtidig skulde have samme anvendelse, thi "de arme syges deres ophold til klæde og føde skulle dennem derudi ikke formindskes". Alle spedalskhedshospitalerne blev nu nedlagt, da sygdommen var i meget stærk tilbagegang.

Fem år efter reformationen oprettedes da i Århus et "Almindeligt Hospital" for fattige og syge i Århus, Randers og Horsens.

Hospitalet fik gavebrev på det forladte Sortebrødrekloster og dertil al gods og rente, der hidtil havde ligget til hospitalerne i Randers og Horsens. Desuden skænkede kongen bl.a. Mølleengen til hospitalet. Det almindelige hospital i Århus opstod ved en sammenslutning af ikke mindre end fire ældre stiftelser: Helligåndsgården, St. Karens Gård, begge i Århus og Helligåndsklostret i Randers og Helligåndsgården i Horsens. Disses beboere samledes i det nye hospital, der fik rådighed over deres gods og indtægter. Samtidigt fik de 7 herreder ordre til at aflevere "plovkornet" til dette hospital i stedet for til St. Karens Gård. 1542 fik det tredjeparten af nogle tiender og brev på nogle kirker til erstatning for Frue Kirke. Med oprettelsen af det almindelige hospital betragtede staten sin gerning som endt. Omkring 1620 gav hospitalet plads til 60 lemmer, der betjentes af forstanderen, dennes hustru og 8 tjenestefolk.

Ulemperne ved kun at have ét hospital for Horsens, Århus og Randers viste sig hurtigt, og i 1558 oprettes der ét i Randers, som fik de indtægter tilbage, der tidligere lå til Helligåndsklostret der, og som var givet til Århus Hospital, der ganske vist fik erstatning derfor af Århus lens indkomster. Ligeledes opbyggedes der igen et hospital i Horsens, som også fik sit tidligere gods tilbage.

Århus Hospital

Hospitalets indtægter stammede ud over jordskatter og plovharve m.m. også fra visse andre områder. Heraf skal bl.a. nævnes visse tiender, bevilling af ægteskab mellem beslægtede, bøder m.v. Når hospitalet ejede en fæstegård, havde det såvel retten til at ansætte fæstere som skiftejurisdiktionen.

Nogle eksempler på indtægter:

Breve til amtmanden i Skanderborg.

Fra bymændene Mener at amtmanden er vidende om, at kongens kvægtiende af Dallerup og Røgen sogne, er bortgivet til Aarhus Hospital. ...Toustrup 24. januar 1749.

Fra Aarhus Bispearkiv - Kongelige Bevillinger.

Ægteskabsdispensationer (Lejermålssager - ophævede Trolovelser m. v.).

Niels Jensen af Nordbye og Enken Margaretha Michelsdaatter Holm, Bønderfolk af Maarup paa Vort Land Samsøe, maa udi Egteskab sammenkomme, uanseet at de skal være hinanden udi Tredie Leed beslegtede. Christiansborg den 26 Januarii 1770. Til Aarhus Hospital 1 Rdr.

Knud Nielsen og Dorthea Pedersdaatter af Dover Sogn, maa udi Egteskab sammenkomme, uanseet at hans afdøde Hustrue og forbemelte Dorothea Peders Daatter skal have været Sødskende Børn. Friderichsberg Slot den 10 Novembris Anno 1730. Sign. (LS). Til Aarhus Hospital 6 mk.

Fra Skanderborgs Historie. ved L. Thane.

.... Kongen har selv været her i slutningen af samme år og har befalet, at lensmanden skulle udvise 100 læs ved (*brænde*) årlig af Skanderborg skove til Århus Hospitals fattige, (Datum 21. dec. 1572). Det følgende år var han her atter i juni. og dec. Samme år blev Claus Glambek lensmand på Skanderborg. 1574 den 25. okt. har Frederik den 2. på Skanderborg befalet, at de fattige i Aarhus Hospital skulle have olden til 100 svin i Skanderborg skove, så ofte der var olden, uden at svare nogen oldengæld derfor.

Breve til amtmanden i Skanderborg.

Anne Nielsdatter, Toustrup er tidligere dømt for at sælge brændevin uden for Framlev-Gjern Herreds tinghus, sidst den 13. maj, hvorfor hun bl. a er idømt en bøde til Århus Hospital. 13. Juli 1708.

Jordebogsekstrakter 1719-69 Skanderborg Rytterdistrikt. GRyt 8.9.

Søballe: Af denne by svares årlig 1½ td. havre til Aarhus Hospital.

Stjær: Af denne by svares årlig til Aarhus Hospital 4 tdr. 4 1/4 skæppe havre.

Sdr. Vissing: Hele byen svarede 1 Td. 7 Skp. havre til Aarhus Hospital.

Hemstok: Joen Rasmussen og Søren Pedersen. Svarer årligen til Aarhus Hospital 6 skpr. havre, 8 Dlr. 3 Mrk.

Ikke så få af slægtens aner har med deres bidrag i form af plovhavre tilført indtægter til Aarhus Hospital.

... Udtog af Aarhus Hospitals Regnskab.

Efter Forordningen 1. April 1606 skal det tit og ofte være hændet her i Riget, at "Qvindess-personner udaff stoer Forsømmelsse, enn part och, wdaff Druckenskab, och anddenn saadann Thillfalld ligger deris egenn børnn ihieil, og at mange ansee dette for en ringe Synd, da den hidtil kun er bleven straffet med Kirkens Disciplin, hvilken de ikke ændse. For nu at forekomme dette i Fremtiden, skal Overtræderinden vel første Gang slippe med en Mulct, men anden Gang skal hun arresteres og straffes paa hinndes Halls".

Af sådanne bøder havde hospitalet fra hele stiftet i indtægt:

1648	af 27 Qvinder fra 1 Mrk. til 5 Dlr.	i Alt	33 Dlr.	2 Mrk.	0 sk.
1649	af 51 - fra 1 Mrk. til 2 Dlr.		43	1	12
1651	af 37 -		34	0	0
1653	af 1 kone i Skibholme for 2 Børn		4	2	
1656	af ? Qvinder		21	1	4
1663	for Børn lagte ihieil og et Ægteskab i forbudte Grader		46	1	3
1665	Brødepenge		10	3	8

Eksempler på anbringelse på hospitalet af folk af forskellige grunde.

Fra Benzon og Hygom, Aarhus. Efter amtmandens anmodning, fremsendes hermed en indlemmelses seddel fra Niels Andersens afsindige hustru i Framlev, hvorefter hun vil blive modtaget paa Aarhus Hospital. 14. august 1742.

Kancelliets Brevbøger.

Rasmus Juel i Gesing, herredsfoged i Hads herred. Sandsynligvis har det været en søn af ham - Rasmus Rasmussen Juel, der var værkbruden, hvorfor hospitalsforstanderen i Århus 10. Febr. 1609 fik missive om at indtage ham i Århus Hospital, når der blev plads ledig.

Det følgende eksempel viser, hvor gruelig galt man kunne komme af sted ved optagelse af patienter på hospitalet.

Breve til amtmanden i Skanderborg.

11. september 1753.

Fra H. F. Lewetzau og Hygom, Aarhus. Forstanderen ved Aarhus Hospital, har i går indberettet, at Maren Andersdatter, som efter amtmandens anmodning, er indtaget, nu i nogen tid har været i dårekisten, på grund af hendes overmåde urolighed og uregerlighed, der skal være forårsaget af mangel af sengeklæder, idet hun derved lider meget af kulde, som hun også dagligt beklager sig over.

Forstanderen har bedt hendes broder sørge for samme, idet hun ved indlæggelsen kun havde det tøj med sig, som hun havde på kroppen, men han har til dato ikke villet levere samme. Da man mener, det er betænkeligt at lade hende hendside således, må amtmanden alvorligt pålægge broderen, at levere de manglende sengeklæder, såfremt han ikke vil risikere, at få hende tilbage, thi at lade hospitalet forsyne hende kan ikke forsvares, så længe hun har venner, der i det ringeste anses for at kunne klare denne udgift.

11. oktober 1754.

Fra H. F. Lewetzau og P. Hygom, Aarhus. Ang. Maren Andersdatter af Høver, der efter Amtmandens anmodning, den 20. juni næstafvigte år, som et afsindigt menneske, blev modtaget i Aarhus Hospitals dårekiste, skal denne, efter forstanderens indberetning, ikke være fra forstanden, men hendes urolighed, skal formentlig skyldes stor malice (ondskabsfuldhed) og bitterhed, hvorfor hun er blevet udledt af dårekisten, og som et frisk og stærk menneske, ladet sig udleje som høst kvinde, og derfor både nat og dag, har været ude af hospitalet, hvorefter hun ikke længere kan anses som afsindig og hospitalslem.

Amtmanden anmodes derefter om, at hendes broder Niels Andersen i Høver, der har bedt om hendes indsættelse, straks lader hende afhente, idet forstanderen ellers har ordre til at udvise hende.

Horsens Hospital

Fra internettet.

Man havde i Horsens oprindeligt to hospitaler, nemlig Skt. Jørgensgården og Helligåndshuset. Skt. Jørgensgården var et spedalskhedshospital og lå uden for bygrænsen ved vejen mod Vejle. Det blev senere fundamentet for Horsens Hospital, som blev oprettet i 1560. Helligåndshuset lå på Søndergade under det gl. Rådhus og hertil hørte et kapel og en begravningsplads. Dette hospital blev nedlagt ved Reformationen.

Horsens Hospital ejede betydelige jordarealer både i Skanderborg amt og så langt borte som på holstebroegnen.

Dets virksomhed i Vinding sogn har særlig interesse. I hospitalets fæste- og skifteprotokoller optræder flere af mine aner. Eksempelvis ses i C653-59 Horsens Hospital. Dokumenter til skifteprotokollen. Skifte efter **(ane 10) Niels Andersens kone (ane 11) Kirsten Sørensdatter i Vinding.**

Breve til amtmanden i Skanderborg.

Fra Christen Pedersen og **Anders Christensen (ane 20)**, Vinding. Angiver sig som fattige tjenere under Horsens Hospital, og skriver derefter, at de foruden det, de er pålagt sammen med de øvrige rytterbønder, også er pligtige, at forrette rejser og arbejde til hospitalet, beder amtmanden fritage dem for det, der angår rytterbønderne, idet det øvrige falder dem tungt nok. 29. juli 1729.

Kancelliets Brevbøger.

25. juni 1632.

Missiv til Tønne Friis. Han har berettet, at der for nogen Tid siden er ydet en vis Afgift af Boller og Rosenvold til Hospitalet i Horsens efter en Fundats, som en af de Rosenkrantz har oprettet, imod at de fik Ret til at indlægge 5 fattige Personer i Hospitalet i 5 Senge, som kaldes de Boller Senge.

Udover indtægten fra jordbesiddelserne har hospitalet naturligvis også haft andel i forskellige bøder og gebyrer, som f.eks. de af kongen givne tilladelser til ægteskab mellem 3. leds beslægtede.

Eksempel:

Breve til amtmanden i Skanderborg.

At det qvindfolch Maren Rasmusdatter, som Hans Pedersøn tilforn har besovet, og den qvindesperson Maren Pedersdatter, som hand nu agter at indlade sig i egteskab med, hverandre ej nærmere udj slegt eller svogerskab paarører, end de for hans Kongl Majestet allerunderdanigst andraget havet, testerer. Ølsted præstegaard dj 7 Octob 1713. Erich Herlou. Betale til Horsens Hospital 1Rixdr.

Eksempler på anbringelse på hospitalet.

Kancelliets Brevbøger.

31. marts 1652.

Henrik Thott og bispen i Århus fik brev om i Randers Hospital, når der bliver plads, at indtage Niels Olsen for hans fattigdoms og skrøbeligheds skyld. Ligeledes i Horsens Hospital at indtage Karen Sørensdatter og Anders Nielsen af Dover. Nok i Århus Hospital Rasmus Rasmussen af Vrold i Skanderborg len.

Breve til amtmanden i Skanderborg.

For den afsindige Jens Troelsen, som til arrest og varetægt indkom den 7. juli 1734, og igen den 18. september til Horsens Hospital blev henført, forplejning i 47 dage 4 rdr. 60 sk. Til klæder, da det han havde blev sønderreven, herunder en ny Skjorte 32 sk. Samlet regning i alt 127 rdr. 74 sk. Skanderborg Ladegaard 16. april 1735.

Artikel nr. 13

Sygdom

Helt fra oldtiden kendes eksempler på, at mennesker har været hjem søgt af forskellige epidemiske sygdomme.

Pest

Den mest frygtede af dem alle er vel pesten. Ægypten skulle ifølge den romerske digter Ovid være blevet hjem søgt af en pestlignende sygdom ca. 1500 f. Kr. Andre digtere fortæller om lignende sygdomme i årene før Kristi fødsel. Nogle af de beskrevne sygdomme har muligvis været kopper. Den første virkelige pestepidemi kendes som den justinianske pest, som rasede i hele romerriget i 500-tallet og bortrev op imod 10.000 mennesker daglig.

Fra Danmark kendes især Den sorte Død 1348-49, som vel fik sit navn efter mørke, pletformede blødninger i huden. Sygdommen kom fra Asien. Den begyndte om vinteren som lungepest, men slog i foråret over til byldepest. Man regner med, at ca. halvdelen af befolkningen bukkede under. Pesten vendte tilbage i nye variationer i 1600- og 1700-årene.

Fra Holger Andersens arkiv. Ry.

På Borris kirkegård findes en pesthøj fra 1603.

I 1623 meldes om pest i Sverige, som breder sig til Norge. Desuden er der også pest i Nordtyskland.

Kancelliets brevbøger.

4. juni 1625.

Miss. til Rentemestrene. Da Sygdommen nu tager Overhaand i København, skulle de flytte fra København til Roskilde med Renteriet, indtil Sygdommen igen formildes eller Prinsen giver anden Ordre.

26. juni 1625.

Miss. fra Kongen til Hendrik Vind. Da Kongen har bragt i Erfaring, at Sygdommen daglig tager til paa Skibet den sorte Rytter og de andre medfølgende Skibe, og da der kun er Proviant i Forraad til nogle Uger, skal han efterlade de syge Folk, der findes paa Skibene, der paa Landet, begive sig i Vestersøen med alle Skibene og rette sig efter Kongens forrige Befaling og Instruks til ham. Naar Provianten ikke strækker til længere, skal han begive sig til København med Skibene.

20. juli 1625.

Miss. til Borgmestre og Raad i København om, at de, da Sygdommen i København tager Overhaand, for at forhindre dens videre Udspredelse skulle advare Borgerne mod at drage til Markeder i Køge eller andre Købstæder i Riget.

29. juli 1625.

Miss. til Borgmestre og Raad i København om i Betragtning af den allevegne endnu kontinuerende Pest at give Borgerskabet Tilhold om ikke at begive sig til Markedet i Varberg St. Laurentii Dag (10. aug.).

18. okt. 1626.

Miss. til nogle af Lensmændene i begge Riger om Forholdsregler mod Pesten. (I Brevet til Jørgen Urne tillige: Han skal lade Visitøren i Sundet vide, at han skal holde sig fra de Skibe, der komme fra Steder i eller udenfor Riget, hvor Sygdommen er, og ikke visitere dem, men kun lade dem angive Skibe og Gods paa Toldboden og ikke tillade nogen af Folkene at komme i Land undtagen den, der skal forrette Angivelsen; dog skal dette holdes hemmeligt, saa de ikke faa at vide, at det er forbudt ham at visitere dem).

13. jan. 1627.

Miss. til Knud Gyldenstjerne paa Hald om, at Forbudet mod, at Hamborgere handler paa Viborg Marked og andetsteds i Riget paa Grund af den smitsomme Syge, der har grasseret i Hamborg, nu ophæves, da, Kongen erfarer, at Sygdommen aftager.

9. sep. 1629.

- Miss. til Niels Krag. Da han har berettet, at Pestilens og Blodsot græsser meget hæftigt i Viborg, saa at Landstinget vanskeligt kan holdes dér, skal han, dersom Sygdommen tiltager, flytte Landstinget til Holstebro eller et andet bekvemt Sted, der er sikkert for Sygdommen, indtil den igen ophører.

I 1659 rammes landet atter af en voldsom epidemi. Den blev antagelig bragt hertil af de polske hjælpetropper under svenskekrigen 1657-60. Det var sikkert tale om plettyfus. Sygdommen overførtes med lus. Symptomerne var høj feber og hududslet i form af pletter. Dødeligheden var høj

Fra Aksel Lassen: Skæbneåret 1659.

Pestens år.

1658.

I januar og følgende måneder 4-5-doblet dødelighed i Kolding.

1659.

I januar tre- til firedobles dødeligheden i seks sogne i Syd- og Sønderjylland.

21. februar meldes fra Viborg om smitsom syge, der har svækket de kejserlige, så Montecuculli må sende bud efter forstærkninger.

I februar 10-dobles dødeligheden i Kolding.

I marts stadig tre- til firedoblet dødelighed i Sydjylland.

I april er dødeligheden midlertidigt dalende i de seks sogne og i Kolding.

I juli er dødeligheden omtrent 12-doblet i de seks syd- og sønderjyske sogne med daterede fuldstændige dødslistes og i Kolding.

I august er dødeligheden 20-doblet i de seks sogne, og den er stadig 12-doblet i Kolding - med få børnedødsfald.

I september er der stadig 20-doblet dødelighed i de seks sogne.

Fra Østjysk Hjemstavn 1997.

Karl Gustav-krigenes følger for befolkningen i Århus stift.

Af Jan Vindberg-Larsen.

.....Næste sted, der findes en kirkebog med dødetal fra 1659, er i Mårslet lige syd for Århus. Her er i et sogn med tidligere gennemsnitlig 14,8 fødte og 13,5 døde om året indført 88 døde i 1659, svarende til en 6-dobling eller 17-18 procent af det folketal på ca. 500, der fremkommer ved beregning på grundlag af de foregående fødsels- og dødstal. Engum, Hedensted og Mårslet afmærker troppernes vej mod nord fra Vejle til Århus.

Videre mod nord i Århus amt bemærkes en 2-3-dobling af dødeligheden i Lading sogn midtvejs mellem Skanderborg og Randers, et sogn, der med hensyn til dødelighed kan sammenstilles med Janderup-Billum og Emmerlev. I Ålsø-Hoed på Djursland, hvor man havde nogle polakker ved Ebeltoft, fordobles dødeligheden i 1660. Årslev-Hørning ved Randers har en noget mindre og Skødstrup kun en ganske beskedne forøgelse af dødeligheden i 1660. Pesten synes her at ebbe ud.

En af de største pestepidemier, der i nyere tid har ramt vort land, er byldepesten, som i 1711 bortrev en tredjedel af Københavns befolkning eller henved 25.000 personer.

Spedalskhed

En anden af de frygtede sygdomme fra de ældste tider var spedalskhed. Smittefarens var ringe, og man rantes normalt kun ved direkte kontakt til den syge. Der var to former. Den ene kunne give knudeformede fortykkelser af ansigtshuden, der fremkaldte det såkaldte løveansigt. Den anden form angreb nerverne, så dele af lemmerne blev afstødt på grund af næringsmangel.

Det var først på korstogstiden, at spedalskhed fik almindelig udbredelse i Europa. Man var godt klar over smittefarens, og derfor isolerede man de syge i særlige hospitaler uden for byerne, de såkaldte Sct. Jørgensgårde. Disse eksisterede fra 1100-årene til de blev nedlagt i 1542, da sygdommen var i stærk aftagende.

Kolera

Denne sygdom er forårsaget af bakterien *Vibrio cholerae*. Den producerer et toksin, der hæmmer tarmcellernes normale funktion. Symptomerne er feber, kvalme og en voldsom diarré, som medfører en livsfarlig udtørring. Dødeligheden var tidligere 50 %. En koleraepidemi hærgede i København fra juni til oktober 1853. Der døde i alt 4737 personer.

Manglen på rensed drikkevand samt de uhygiejniske forhold i byen, hvor der ikke var kloakanlæg med wc, medførte, at smitten havde frit løb.

Kopper

er en virussygdom. Efter en inkubationstid på 10-14 dage kommer der kulderystninger, smerter i ryg samt et rødt udslet på huden. Efter 4 dage kommer kopperne som små knuder, i hvilke der dannes materie, som heler med skæmmende ar. En alvorlig lungebetændelse fulgte tit i kølvandet. Mange døde. Danmark har haft flere koppepidemier. I 1769 døde der i København 1219 børn. Den britiske læge Edward Jenner indførte vaccination i 1796.

Breve til amtmanden.

Ingen dato 1727. Sign: Gyberg.

Fra Sognepræsterne i Skanderborg Distrikt. Ekstrakt af deres indberetning, om de i Menigheden værende arme personer, som er beordret, at efterforskes til det i Hillerød ved Frederiksborg allemaadigst indrettede Hospital.

Johan Vicher i Hylke Sogn angiver:

5) Rasmus Jensens Søn i Træden, Niels Rasmussen som har mistet sit syn i smækopper.

3. Maj 1748.

..... ang levering af diverse inventar til Skanderborg Slot. Byen har tidligere kun været paalagt, at levere Sengeklæder til 16 Senge, samt Bækkener og Lysestager med Saxe, naar hele det Kongelige Herskab var ventendes, Nævner desuden, om det ikke er betænkeligt, at føre Sengeklæder og Mobilier her fra, til et Kongelig Slot, eftersom Børnekopper grasserer i de fleste Huse.

22. August 1763.

..... Da Natmanden Daniel Pedersen af Svejstruper undveget, udbedes paa Herskabets vegne, at denne bliver efterlyst. Angives som ca. 40 aar, seer skarp, blegagtig, lidt Børnekopper i Ansigtet, blaa Øjne, mørkblakket Øjenbryn, kort mørkblakket Haar, lav og undersætsig af Statur, var veltalende.

Mæslinger

bliver fremkaldt af et virus. Symptomer: Feber, hoste, lysskyhed. Nogen tid efter følger et rødt hududslet. I dag regnes mæslinger for en børnesygdom. Men tidligere kunne der følge andre sygdomme med, fx. mellemørebetændelse og, hvad der kunne være langt alvorligere, en ondartet lungesbetændelse, som ofte medførte døden. Måske kom sygdommen sent til Danmark, hvorfor befolkningens immunforsvar var svagt. I 1880-erne døde mange indianere, da den hvide mand bredte sig ud over prærierne. Fra vor tid kendes det samme problem fra andre urfolk. Således har også grønlanderne været hårdt ramte.

I kirkebogen for Vinding sogn i Ulfborg herred skriver præsten i maj 1727: "I dette Foraar har Mæslinger mægtig grasseret overalt i Sognet, især blandt gamle Folk".

Artikel nr. 14

Skoler

Der synes ikke at have været landsbyskoler i Danmark i 1500-tallet. Der eksisterede naturligvis latinskoler i visse købstæder, men eleverne her var næsten udelukkende bedre folks børn, dvs. sønner af adelige og præster samt ganske enkelte velhavende borgere. Latinskolerne var først og fremmest fødeskoler til universitetet. I øvrigt havde Skanderborg en latinskole. Byen fik købstadsrettigheder i 1583.

Hjelmslev herreds tingbog.

17. feb. 1690.

Laurids Madsen farver i Skanderborg. Claus Sørensen i Skanderborg, latinske skolemester sst. og sogne-
degn i Skanderup og Stilling sogne, solgte og skødede til Laurids Madsen hans hustru

18. okt. 1700.

Tinghus i Skanderborg, underskrevet på egne og samtlige Skanderborgs indvåneres vegne Jens
Terkildsen, Jacob Brorsen, Oluf Byrgesen med flere, og blev bevilget på KM vegne, at tinghuset måtte
opsættes enten på den øde plads ved gadesøen, eller på den øde plads ved enden af den latinske skole.

Kancelliets brevbøger.

11. okt. 1633. Bøger til elever i latinskoler.

Miss. til Bisperne i Danmark og Norge. Kongen har af Forsorg for Ungdommens Bedste her i Riget, Gud
til Ære og Skolerne til Forfremmelse, paalagt Professorerne paa begge Universiteterne i København og
Sorø at forfatte en Vejledning, hvorefter alle Skolerne i begge Rigerne skal reguleres paa én Vis, og har
befalet, at der skal forfattes og revideres visse Skolebøger.

Da dette allerede er sat i Værk, skal Adressaterne forholde sig herefter og lade alting i Skolerne indrette
efter denne Vejledning. De Bøger, som allerede er færdige, nemlig Grammatica, Colloquia og Nomen-
clator, skal de straks indføre i Skolerne, lade Ungdommen lære dem og ingen andre under tilbørlig Straf
og Vide, og ligesaa de andre Bøger, som efterhaanden forfærdiges og tilsendes dem af Professorerne.

.....

For at de fattige, som aldeles ingen Formue har, i Begyndelsen ikke skal besværes med at købe de Bøger,
som de skal bruge første Gang, skal Bisperne, af de Penge, som Skolerne har eller samler, og af
Kollekterne tage saa meget, som i Begyndelsen og for denne Gang gøres fornødent til Køb af uindbundne
Eksemplarer til saadanne aldeles fattige.

..... Endelig skal Bisperne befale Skolemestrene, naar de dimitterer nogen fra Skolerne til Universitetet,
at tilholde dem at medtage de Bøger, som de har lært, saavel som deres Compositbøger til Professorerne,
for at de kan blive eksamineret i det, som de har lært, og ikke i noget andet.

I løbet af 1600-årene blev der oprettet enkelte skoler for bøndernes børn, bl.a. af herremænd og præster,
ja nogle steder af sognemændene selv.

Kancelliets brevbøger.

30. juni 1636.

Aabent Brev, hvorved Hr. Oluf Andersen, Sognepræst i Lumbye og Provst i Lunde Herred i Fyen, som
agter at oprette en Skole for Bøndernes Børn i nævnte Sogn og Birk i Odensegaards Len for at lære dem
at læse og skrive og til Gavns at forstaa Katekismens Forklaring og andre fornødne Saligheders Lær-
domme, efter Andragende faar Bevilling til, naar han ved Alderdom og Svaghed og ved sit Provstekalds
Besværligheder nødes til at kalde sig en Medtjener, som sammen med ham kan betjene Menigheden og
informere Ungdommen, at denne Kapellan eller Medtjener maa blive Sognepræst efter ham, naar Oluf
Andersen dør eller paa Grund af Alderdom frivillig afstaar sit Præsteembede paa rimelige Betingelser om
sit aarlige Underhold, dog at han kaldes lovlig efter Ordinansen og i Henhold til denne Bevilling konfir-
meres som saadan.

18. jan. 1640.

Missive til Dr. Hans Vandal, (Biskop over Aalborgs Stift). Denne Brevviser Anders Jensen Skaboe,
boende paa Læsø, har berettet, at der ingen Skoler er paa Læsø, som det kan ses af hans hosfølgende
Supplikation. Adressaten skal snarest indsende Erklæring til Kongen om, ved hvilke Midler der bedst kan
stiftes en Skole dér, og om Anders Jensen Skaboe er dygtig nok til at forestaa og betjene den.

25. juni 1640.

Missive til Dr. Hans Vandal. Fru Berte Friis, Enke efter Hr. Albret Skeel til Fusingøe, har berettet, at en Person af Randers Skole har 3 Sogne ved hendes Gaard Fusingøe, af hvilke Bønderne i de 2 Sogne, som ligger længst fra Randers, næsten alene tilhører hende, og hun har derfor begæret at faa bevilget en siddende Degn i de længst derfra liggende Sogne, idet hun hævder, at der hidtil sket stor Forsømmelse baade med Kirketjenesten og med Ungdommens Undervisning, og hun tilbyder aarlig at erlægge Halvdelen af Degneindkomsten af samme hendes 2 Sogne til Randers Skole. Hun begærer ingen Tjeneste af dem i de 2 længst fra Byen liggende Sogne, medens det tredje Sogn ganske og aldeles skal blive hos en Skoleperson i Randers som tilforn. Adressaten skal undersøge Sagen og siden indsende Erklæring om den til Kancelliet.

6. maj 1642.

Aabent Brev, hvorved Fru Berte Friis, Enke efter Hr. Albrekt Skeel til Fusinge, for sig og sine Arvinger og Efterkommere paa Fusinge faar Bevilling paa Aallum og Bierregraf Tiender for sædvanligt Fæste og Afgift, dog at hun efter sit eget Tilbud derfor skal give og perpetuere 2000 Rdlr. til to Skoler og til de fattige Husarme i forbemeldte Sogn, til hvis Bedste den aarlige Rente af forbemeldte 2000 Rdlr. skal anvendes. Hun har ansøgt om disse Tiender, da Bønderne i begge Sognene er hendes, og forbemeldte Tiender i Mands Minde har været ydet paa Fusinge.

24. marts 1646.

Missive til Mogens Bille. Kongen har for nogle år siden deputeret og forordnet et gadehus i Jelling til skolehus og bemyndiget præsten og hans medhjælper smst. at forordne en dygtig karl, som kunne informere ungdommen i katekismen og i at læse og skrive.

1. juni 1646.

Dansk skolemester i Århus Johan Utrechat fik bevilling på snarest at lade trykke en regnebog og privilegium, ingen uden hans samtykke må eftertrykke den i kongens riger og lande eller, andetsteds trykt, til hans skade indføre den under alle eksemplarenes fortabelse, halvdelen til kongen og halvdelen til forfatteren, og i øvrigt straf som kongens mandaters overtræder.

Fra Dagligliv i Danmark.

I begyndelsen af det 18. årh. bestod undervisningen af børn og voksne på landet i Danmark dels af præsternes og degnenes katekisation i kirkerne efter gudstjenesten og dels af en ugentlig undervisningsdag - bylæsningen -, hvor degnen supplerede undervisningen i kirken med nye øvelser i katekisation over katekismus og katekismusforklaringer. I et halvt hundrede sogne havde man desuden indrettet skoler, hvor børn og unge kunne få en fyldigere undervisning, fortrinsvis i religion, men mange steder også i kunsten at læse. Disse skoler var for flertallets vedkommende oprettet af herremænd. Nogle var dog bragt i stand på bøndernes eget initiativ, som det f. eks. var tilfældet med en række skoler i Vendsyssel. De fleste steder viste det sig imidlertid, "at bønderne ikke ville lade deres børn gå i skole". De anlagde følgende synspunkt: "Jeg har aldrig kunnet læse i en bog, mine forældre heller ikke. Vi er dog blevne mænd", og dermed var det umuligt at få en skole oprettet eller børnene bragt til at deltage i mere undervisning, end man hidtil havde haft der på egnen.

I årene omkr. 1700 trængte der imidlertid nye religiøse strømninger ind over Danmark. Det var pietismen, hvis tilhængere ønskede at vække den enkelte til et bevidst kristenliv. I den forbindelse interesserede de sig for undervisning og opdragelse af børn og unge. Gennem en systematisk skolegang skulle de bibringes "den rette saliggørende kundskab". Dette mål kunne imidlertid ikke nås, hvis børnene ikke kunne læse, og dermed var omfanget af de krav, pietismen stillede til børneundervisning, givet.

Det første udslag af disse tanker viste sig i fattigloven af 1708, der stillede krav om, at der blev oprettet skoler i alle landets sogne. Undervisningen skulle være gratis. De praktiske følger heraf var kun små. Nok så betydningsfuldt blev det, at nogle godsejere, blandt hvilke var kong Frederik 4.s søskende, organiserede skolevæsenet på deres godser. Men tungest vejede det dog, at kongen selv efter 1720 oprettede 240 skoler på ryttergodserne.

Frederik den Fjerdes rytterskoler

Den direkte anledning til rytterskolernes oprettelse var, at Frederik IV i årene 1718-19 indrettede 12 rytterdistrikter på sine godser, hvert distrikt for 700 ryttere. Over disse rytterdistrikter udarbejdedes "krigsjordebøger", og den kommission, der i denne forbindelse blev nedsat i Frederiksborg og Kronborg amter, foreslog i 1720 kongen at oprette et antal skoler i disse distrikter.

Kongen greb tanken og gennemførte den - navnlig vistnok tilskyndet af biskop Worm - for sine godser over hele landet. Det ligger nær at antage, at også hans søskende, prins Carl og prinsesse Sophie Hedevig, har været en inspiration ved deres indsats som skolestiftere.

I Jylland skulle der i Skanderborg rytterdistrikt bygges i alt 20 skoler (senere ændret til 24) i perioden 1724-27. Nogle af materialerne blev taget fra nedbrydningen af Dronningborg slot.

Kancelliets brevbøger.

Fra Rentekammeret, København. Henviser til Kongelig godkendelse af 22. November 1723, af den kontrakt der er indgaaet mellem Krigsraad Morville, og de Kongelige Residens Stads Muremestre Sr. Gotfried Schuster og Sr. Søren Sørensen, inden 4 aars udgang, at opføre 20 Skolehuse i det Skanderborgske distrikt, udgørende 5 Huse aarlig. Efter kontrakten er de blevet tillagt adskillige poster, hvilket fremgaar af vedlagte kopi i 12 punkter. 30. Maj 1724.

Fra Morville, Brantberg. Efter Kongens ordre, skal de nedbrudte materialer af Dronningborg Slots gamle bygninger, anvendes til de Kongelige Kirkers reparation og Skolehuses opbyggelse i Skanderborg og Kolding Rytterdistrikt, og derfor befordres med vogne fra et distrikt til et andet, af Bønderne ved Ryttergodset og Godserne, jvnf. tidligere meddelte. Da materialerne nu behøves ved distrikterne, vil der paa mandag begyndes med dette, saaledes der ved Dronningborg Rytterbønder vil blive leveret 20 tusinde Mursten udi Skaarup hvoraf 10-15.000 skal til Kolding distrikt osv. 10. Juni 1724.

Imidlertid viste der sig at være et større behov for skoler i Skanderborg amt. Det fremgår af (*Kancelliets brevbøger*) følgende skrivelse af

1. februar 1725.

Fra Jens Seerup Jørgensen, Hald. Henviser til Amtmandens skrivelse af 22de. Svarer paa denne, at det er forkert hvis Rentekammeret mener, det Skanderborgske Rytterdistrikt bestaar af 6500 td Hartkorn, idet det akkurat bestaar af 5731 td. 3 skp. 2 fc., som Amtmanden ogsaa angiver, hvilket Kammeret ogsaa skal have at vide, saa de kan faa det eftersat. Med hensyn til flere Skolers oprettelse - end de bestemte 20 stk - i Skanderborg og Kolding Rytter distrikt, er dette meget godt for den gemene Almue, som har Børn til Skolen, idet det da bliver lettere for disse, men for de berørte Skolemestre, ville disse derefter faa mindre af det tillagte Hø - Halm og Tørv, da der ikke ville være saa meget Hartkorn til hver som forhen. Skal der altsaa indrettes 5 Skoler mere end de 20 kan der kun blive 229 td Hartkorn til hver Skole, til rest 6 td. 3 skp. 1 fc. Beregning over Skoler i det omraade under Silkeborg Amt, som hører under Skanderborg Ryttergoods m v.

3. Marts 1726.

Fra Morville, Brantberg. Efter såvel amtmandens som justitsraad Seerups skrivelse, fornemmer han, at der bliver ialt 24 Skoler i Skanderborg Rytterdistrikt, og derefter 4 Skolemestre mere end der før har været.

Henviser til kongens flere gange mundtlige tilkendegivelser, at skolemestrene ikke skal gives løn før skolehusene er byggede, dog måtte de gerne antages, men skal indtil da klare sig selv, hvilket også Gabel på Clausholm og Koldinghus bekræftede, var rigtigt. Morville mener ikke, der endnu er truffen nogen bestemmelse om, hvorfra lønnen skal komme til de 4 skolemestre i Skanderborg, og de 6 i Kolding distrikt, siden der før kun var 20 i hvert. Spørger om ikke amtmanden mener det er bedst, at vente med ansættelsen af flere, før man har truffet aftale med Kammer Koll. 3. Marts 1726.

I modsætning til tidens mest almindelige bygningmåde i bindingsværk, blev skolerne opført i brændte sten og var således af høj standard. De var 21 alen lange og 12 alen brede. Vinduerne var forsynet med træskodder. Skolestuen havde målene 6 gange 10 alen.

Resten af huset var indrettet til lejlighed for skoleholderen og hans familie. Desuden var der en stald til en gris, en ko og nogle enkelte får. Der hørte som regel også en lille kålhøve til. Lejligheden var på to små stuer, køkken og spisekammer. Opvarmningen foregik fra en ovn midt i huset.

I skolestuen var der 2 lange borde og 4 lange og 2 korte bænke, alle hvilende på pæle, der var nedrammet i jorden. I hvert fald i en del af skolerne var skolestuen delt ved "et tralleværk med dør og nøgel", således at drenge- og pigebørn hver kunne sidde for sig og ej løbe sammen, om end skoleholderen gik ud af stuen.

Der undervistes i læsning og katekismus. Undervisningen var gratis. For en ugentlig betaling af 8 skilling kunne de desuden lære at regne og skrive.

Kravene til læreren: en ædruelig og skikkelig mand, der kan forstå sin katekismus og dens forklaring og kan læse, skrive og regne.

Skoleholderens løn:

Ifølge instruks af 28. marts 1721 skulle skoleholderne årligt i fast løn have 24 rigsdaler, som udrededes af kirkens indkomster. De havde desuden ret til følgende ydelser, der skulle præsteres af distriktets gårdmænd og husmænd (hvert distrikt var normeret til 280 td. hartkorn).

3 læs brænde.

1 læs tørv pr. 20 td. hartkorn 1 lispund hø pr. td. hartkorn.

1 lispund halm pr. td. hartkorn.

Fri græsning til 2 køer og 6 får.

2 dages arbejde om året af hver husmand.

8 skilling mdl. til skrivemateriale til børnene.

Fritagelse for alle skatter og afgifter. Fri bolig.

Skolelovenes fremgang afgang fuldstændig af, om der kunne skaffes duelige lærere. Christian 6.s skolelove regnede med tre slags lærere: degne, skoleholdere og omgangslærere. Degnene var gamle kirkelige embedsmænd, om hvem det oprindeligt forudsattes, at de havde en akademisk uddannelse bag sig. Siden reglementet om rytterskolerne fra 1721 krævedes endvidere, at han skulle have virket som lærer i mindst 3 år (ved en latinskole eller anden skole), før han kunne blive degn. Havde han ikke det, skulle en almindelig skoleholder, der havde vist sig duelig i sit embede foretrækkes, selv om han aldrig havde besøgt latinskolen.

Skoleholderne var lærere, der skulle undervise i de mange skoler, det blev nødvendigt at oprette ude i sognene, fordi degnen ikke kunne overkomme at undervise alle sognets børn. Det var en ny funktionær i samfundet, som hvad uddannelse angår havde mange forskellige forudsætninger. Omgangslærerne skulle undervise på sådanne steder i sognene, hvor der var for få indbyggere til, at man kunne oprette en fast skole. Det var ofte store børn med en meget ringe uddannelse.

Skoleholderne var den talrigeste gruppe. Deres indflydelse på undervisningens udformning og skolens forhold til børn og forældre blev stor.

Den ansvarlige for undervisningen i landsognene var præsten. Han havde til opgave at sørge for, at undervisningen både i dens ydre form og dens indhold opfyldte lovens krav. Derfor visiterede præsterne jævnligt i skolerne.

Fra Dagligliv i Danmark.

Hvad enten skolen var en skoleholderskole eller en omgangsskole, foregik undervisningen kun nogle måneder om vinteren, "fra rugen er sået og fæet bindes ind, til høveder og plove tages ud igen" eller "fra martii (Mortensdag) til påske." Omgangslæreren, der i almindelighed er en ung person, "går fra hus til hus i omskrevne fjerdingår og læser for så mange, som i den by han er udi, vil komme til ham, der kan være efter byens størrelse 3 à 4 uger". En omgangsskole i Brande sogn havde 13 steder, hvor skolen blev holdt. Et sted var den 3 uger, to steder 2 uger, syv steder i uge og tre steder ½ uge for hver omgang.

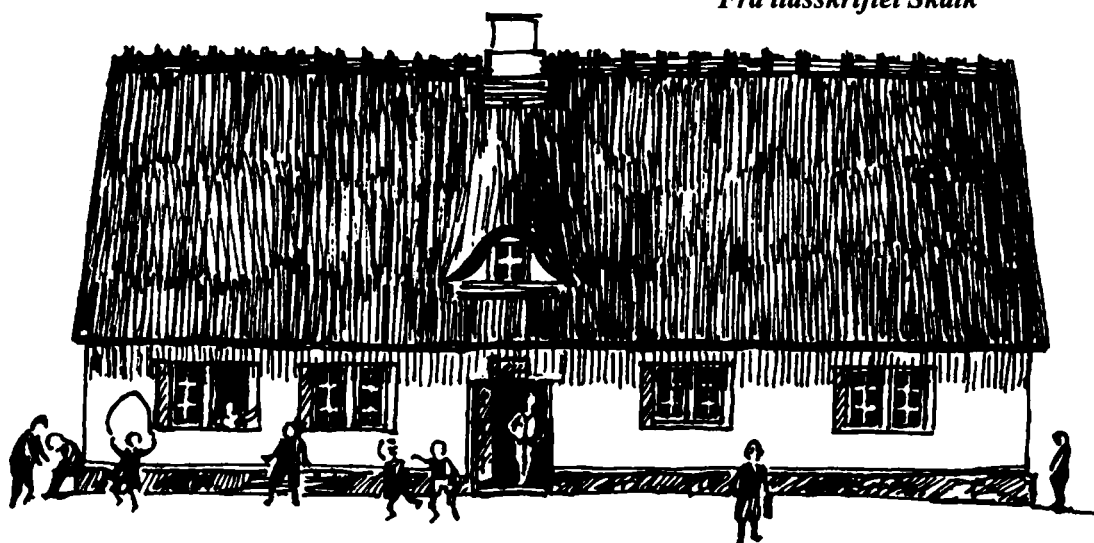
Skolerne opførtes i årene 1721-27. Over indgangsdøren til hver skole blev indmuret en sandstenstavle, som alle blev fremstillet af en "bilthucker" i København. Øverst Frederik den Fjerdes spejlvendte monogram, og den latinske tekst oversat lyder: "Denne skole og 240 lignende har jeg grundlagt i distrikter, der af mig er oprettet for til stadighed at underholde 12 rytterregimenter" M.D.CC.XXI (1721).

Kancelliets brevbøger.

Fra Morville, Brandtbiørg. Med sidste post har han modtaget Kongelig Majestæts allernaadigste befaling, om i København, at afhente nogle hugne Sten, hvori er indgraveret en inskription, som skal sættes op over døren paa hver af de grundmurede Skolehuse i Distrikterne, og dette med et særligt tilsyn, saa de ikke bliver beskadiget. Desuden om afhentningen af nogle 1000 Bøger til bemelte Skoler. Da afhentningen skal ske uden ophold, vil det tilføje ham en besværlig rejse. 25. juni 1725.

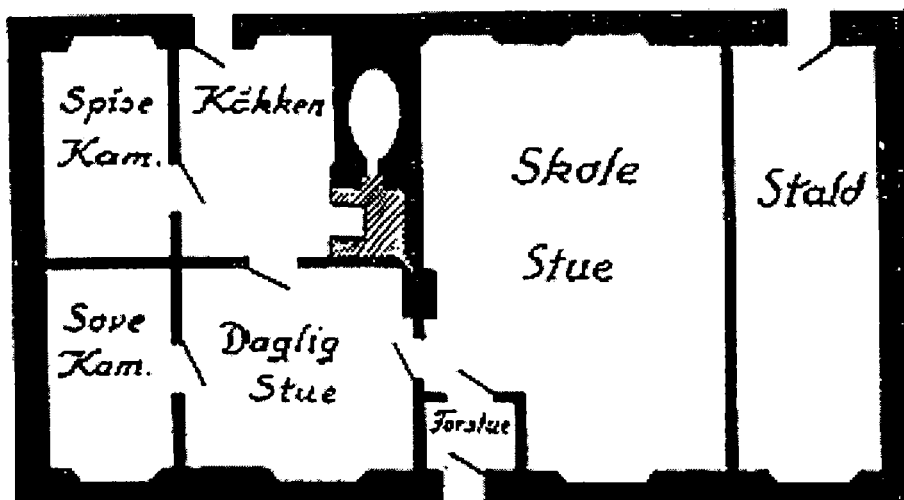
Fra Morville, Brandtbiørg. Eftersom Byfogeden i Vejle ønsker, at faa udleveret nogle af de graverede Sten, som skal anvendes ved Skolerne (opsættes over Døren), bedes meddelt hvormange Skoler, der efter den sidste indeling, bliver i Skanderborg Amt, med Sognene og Byernes navne, og hvor Skolerne er og skal opbygges, saa Stenene kan bliver leveret diverse steder. Der er ialt 60 Sten til de 3 distrikter. Desuden har han 10000 Cathes og A B C liggende i Vejle, som ogsaa skal fordeles paa Skolerne. 14. februar 1726.

Fra tidsskriftet Skalk

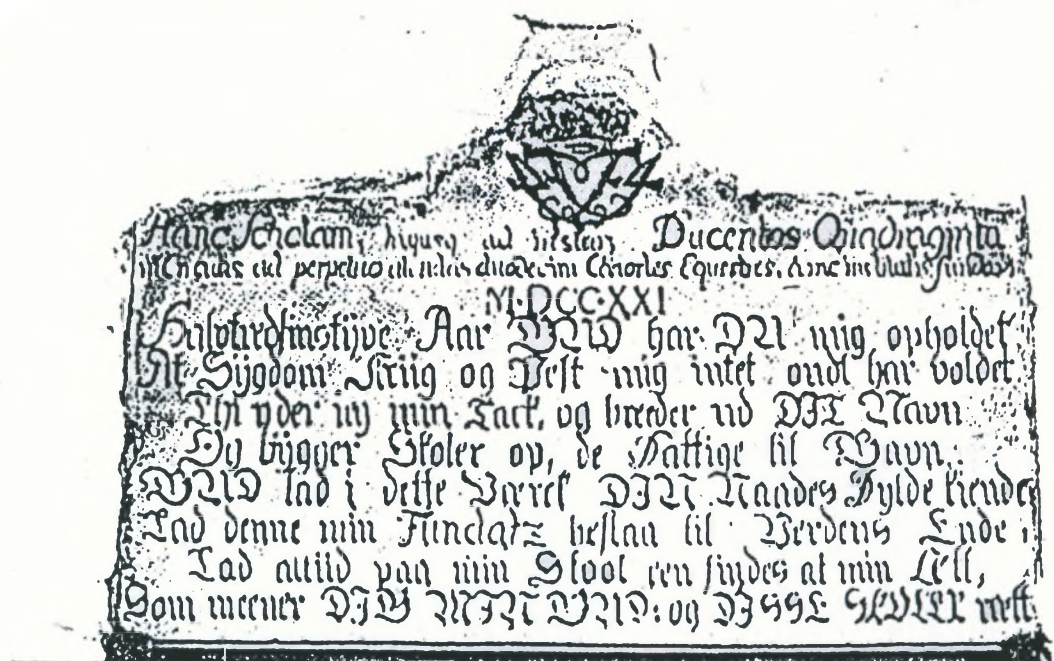

Fra indgangsdøren kom man ind i en lille forstue, hvorfra der var en dør ind til skolestuen. Fra skolestuen kunne man gå ind i lærerens dagligstue, med adgang til henholdsvis sovekammer og køkken. Køkkenet var udstyret med åben skorsten med ildsted og bageovn. Fra ildstedet kunne der fyres i bilæggerovnen, som afgav varme til skolestuen og dagligstuen. Fra køkkenet var der adgang ud til gårdspladsen og til et spisekammer, ret stort kunne man synes (som sovekammeret), men passende størrelse for den tid, der skulle være plads til det meste af en vinters forråd.

Fra tidsskriftet Skalk

Grundplan af Frederik IV's skoler.

Halvtredstindstyve Aar GUD har DU mig opholdet,
 At Sygdom, Kriig og Pest mig intet ondt har voldet.
 Thi yder ieg min Tack og breeder ud DIT Navn,
 Og bygger Skoler op, de Fattige til Gavn.
 Gud lad i dette Værck DIN Naades Fylde kiende.
 Lad denne min Fundatz bestaa til Verdens Ende.
 Lad altid paa min Stool een findes af min Ætt,
 som meener DIG MIN GUD, og DISSE

Frederik IV

Der byggedes også en rytterskole i Tønning.
 Fra P. P. Schmidt, Tønning. Efter Mons. Mathias
 Buskes begæring attest paa, at den nye Skole i
 Tønning, som har været under bygning, nu af Murer-
 mesteren er meldt færdig, saa den kan beboes.
 23. januar 1727.

Endnu 1983 eksisterede flere af Frederik den Fjerdes
 grundmurede bygninger (dog ikke benyttet som
 skoler) og endnu sidder der flere af tavlerne - nogle
 intakte - andre forvitrede af vejr, vind og tidens tand.

Skanderborg rytterdistrikt.
 Specifikation over det hartkorn som efter seneste
 Repartition henhører til den kongl. allernaadigst
 bevilgede skole i Veng.

Stjær

	Tdr.	Skp.	Fjdk.	Alb.	Kgl. majst. gods	Propietarie gods
Niels Sørensens overskydende	1	1	0	2		
Christen Jørgensen	2	7	0	0		
Peder Sørensen	2	5	3	0		
Niels Tomasen	0	7	1	1		
Just Knudsen og Rasmus Nielsen	7	7	1	1		
Søren Jensen	4	1	2	2		
Niels Jensen	4	3	0	1		
Søren Sørensen	3	7	2	0		
Rasmus Pedersen	3	7	1	1		
Annexgaardens herlighed	0	4	1	1	32-4-2-0	
Annex skyld						5-5-3-0

Veng sogn

Vengegaard					17-0-0-2	
Venge by					47-3-3-0	5-4-2-1
Søballe					29-3-3-0	
Nør Vissing					53-0-3-1	
Haarby					38-0-2-2	

					217-5-2-2	11-2-1-1

Skole i Yding. Træden bønder skal bidrage.

Specifikation (uden årsangivelse) over det hartkorn som efter seneste Repartition henhører til den kongl. allemaadigst bevilgede schole i Yding.

Træden	Tdr	Skp.	Fjdk.	Alb.
Niels Adersen hertil	3	6	1	1
Jens Pedersen	5	0	0	0
Jens Jensen	4	6	2	1
Peder Laursen	4	6	0	1
Thomas Pedersen og Mads Pedersens enke	4	6	2	1
Albrecht Adersen	4	5	0	0
af byens alminde	0	2	0	2
Annexgaarden	4	6	0	0
Peder Degn	0	1	2	2

Andre områder, som skal yde til skolen: Saaby, Woerladegaard, Gantrup, Krogh, Møldrup, Ørcloster mølle, Dørup.

Husmænds betaling til skole i Sdr. Vissing 26. marts 1723.

Hvilcke Næst Efternæfnte 11 Husmænd ei vil betale meere end som fire Skilling danske, fordi de har hartkorn.

Deris Nafne og Hartkorn er som følger

	Fjdk.	Album
Niels Sørensen	0	2
Rasmus Pedersen	1	0
Hendrik Nielsen	1	2
Christen Svendsen	0	1
Jacob Hansen	1	2
Christen Skræder	1	0
Rasmus Nielsen	0	1

Niels Pedersen	1	0
Frantz Michelsen	1	0
Jørgen Christensen	0	2
Christen Christensen	2	1

De andre Som ei staar for Hartkorn er som følger:

Skovfogden Peder Knudsen

Mads Mortensen

Sallmon

Matis Abrahamsen

Anders Christensen

Valborg Sørensdatte

Præsten i Sdr. Vissing klager i sin nød til amtmanden i Skanderborg, fordi nogle husmænd i sognet ikke vil betale til skolen. Læg mærke til hans løfte om at ville tage Gud med i sin bøn for amtmanden og hans familie.

Oven og forskrefne Huusmænd erre Rigtig udj hver Sogns Præstis Mandtal opført, de som Haver børn og Efter dend kongl. Maits Allernaadigste instruction bør at betale.

Men Som ieg i min Nød og trang dennem ofte Haver Erindret, Haver de dog ej villet betale, ja endog Haver Deris Excellenshe dennem vel og ladet formaene under Exhecutions straf det at betalle, men efter som der endnu ingen haver vildet betalle, da er min Ydmygste Begiering i min Store Nød og trang Det Højædle Og Velbaarne Herre

Hr. Conferens Raad, Og Amtmand.

Ville beviise mig dend Naade, Og bistand, at ieg kunde der ved Erlange dend Liden fordring, som forskrefne Huusmænd bør at betalle, Dend Rige Gud vil og skal Dennem igien beløne, Med ald timelig og Evig fornøjelse, tillige bevarre Alt hvad dennem Kiært er, Hvilket min skyldig(hed) altid til holde mig at Bede Gud om, Som ieg aldtiid forbliver, Højædle og Velbaarne Herris

Ringe

Og Ydmygste

Tierner

Sønder Wissing d. 26. Marty

Ao. 1723

Niels Jørgensen

Thorup

Det store kongelige skolebyggeri satte gang i bestræbelserne for at få oprettet skole mange andre steder i landet.

Fra 1700-1739 oprettedes 200 landsbyskoler. Nu blev det ofte lavet således, at alle beboere i sognet skulle yde enten en naturalieydelse eller pengeydelse hvert år til skolen.

Den samlede løn var dog for lille til kvalificerede lærere, så mange steder fik man dårlige lærere. En lang skolevej bevirkede desuden, at mange udeblev.

En anden hindring for børnenes skolegang var, at mange børn fra de var 6-8 år måtte ud at tjene for at få føden og lidt til klæder, andre skulle hjælpe til derhjemme i marken eller som hjorddreng. Det var vigtigere, at arbejdet på gårdene blev gjort, end at børnene søgte skolen.

En stor procentdel af børnene kom derfor aldrig i skole og fik ikke lært at læse. Dette skyldtes også almuens store uvilje mod skolegang. Man syntes det var unødigt tidspilde

Skolevæsenets udvikling fuldførtes ved love af 1739 og 1740. De de tvungne undervisningsfag blev som i de øvrige pietistiske skolelove begrænset til læsning og katekismus. Skrivning og regning skulle kun læres af de børn, hvis forældre ville betale ekstra derfor, og under forudsætning af, at læreren magtede opgaven.

Forsøget på at hæve landsbyskolen til et forsvarligt niveau mislykkedes dog delvis, vel nok fordi man i 1740 overlod til jordejerne selv at bestemme, hvordan de ville føre loven ud i praksis.

I breve til amtmanden i Skanderborg er der dog i tiden efter 1740 mange eksempler på bestræbelser, der har til hensigt at få oprettet nye skoler.

Breve til amtmanden.

Godsejer Niels Thygesen, Mattrup i Tyrsting herred indrettede for egen regning skoler i Grædstrup, og Tyrsting i 1741.

27. Juli 1748. Om Skolen i Dauding.

Bymændene har bygget den anbefalede Skole, og bekostet 18 rdr. De har krævet vederlag af beboerne i Burgaarde og Slagballe om hjælp, men har ikke faaet det mindste.

25. September 1750.

Fra Bymændene, Ry. Angaaende skolehold i Ry.

5. Juni 1761.

fra F. L. von Woyda. Resolution efter den i 1745 giorte anordning, om den i Jexen værende aparte Degne Skole, og vedkommende Beboers indgivne skriftlige tilstaaelse, underskrevet af Sognepræsten, hvorefter Skoleholderen fra Beboerne i Adslev, foruden det han af den almindelige Skole er tillagt:

- 1) At hver Gaardmand giver 1 Mk.
- 2) Af hver Husfolks Børn aarligt 6 sk.
- 3) Fornøden Tørvejord, eller Ildebrændsel til Skolestuen, og
- 4) Græsning til en Ko og 5 Faar, lige ved Beboernes egne Kreaturer.

Paategnet: 4. Dec. 1767 af O. Sommer, Constantinsborg, hvori henvises til Plakat om Degneskoler o. s. v.

14. Juni 1785.

Fra Fredericia. Anna Sophie Adler, enke efter Amtmand von Woyda, efter sine Bønders begæring i Haarby, da vejen om vinteren for de smaa Børn, er saa besværlig og lang til hovedskolen i Venge, stifter efter overlæg med Sognepræsten en fundats, for en Skole i Haarby. .

1. November 1799.

Beboere og Selvejere i Firgaarde, Dover Sogn og ejeren af Raegaard, er enedes om, at indrette en Skole i benævnte by, eftersom de har lang til Venge Skole, som de ellers hører under. De har allerede bygget et nyt hus med have, i den hensigt, at de kunne have en mand boende, som kunne undervise børnene i kristendom, regning og skrivning, og Peder Nielsen, en god og duelig mand, har med Præstens samtykke nu paa 5. aar holdt skole. De vil gerne, at samme 5 fag hus maa fortsætte med at være deres Skolehus.

Bygningerne til de skoler, som blev oprettet på foranledning af godsejere, præster eller bønder i de forskellige sogne var af meget forskelligartet konstruktion og størrelse. De var så godt som alle udført i bindingsværk med lerklining, men antallet af fag kunne variere meget. En binding eller fag var i reglen ca. 2½ alen = ca. 1,60 meter. Vejr og vind for hårdt frem mod dem. Et skolehus, der det ene år beskrives som værende i forsvarlig stand, kunne et par år senere være faldefærdigt. Til gengæld kunne man med forholdsvis små omkostninger bringe det i tålelig stand på ny.

Eksempler:

Lundum (NV for Horsens) et 8 bindings Skolehus.

Stensballe (ved Horsens) et 4 bindings Skolehus.

Serridslev By (nord for Horsens) 7 binding, hvoraf 3 med kakkelovn m.v. er Skolestue, og resten til beboelse for Skoleholderen.

Bredsten (ved Vejle) Skolehus består af 3 fag bindingsværk.

Søvind Sogn Aas By (NØ for Horsens) 6 binding Gadehus med kaalhøve til Skole, og senere tilbygget 2 binding.

Det knob ofte for skoleholderen at få leveret sine naturalier fra bønderne. Desuden klager mange over børnenes talrige forsømmelser.

Breve til amtmanden.

7. Januar 1724.

Fra Skoleholderen Povl Michelsen i Svejstrup. Klager over, at han ikke i rette tid faar det tillagte Fourage og Ildebrændsel af Bønderne. Og da der ikke af Skoleinstruksen nøjagtigt fremgaar, hvornaar leverancen skal ske, siger Bønderne, at om den ikke blev leveret før Philipi Jacobi (1. Maj), var det nok, og skyder sig derfor altid ind under, at endnu er der god tid, men naar de faar lejlighed, skal han nok faa det. Han tør derfor ingen Kreaturer have, da de ville sulte. Desuden er der en del Husmænd i Sognet, som ikke vil lade deres Børn søge Skolen, uanset Præsten tit og ofte har paatalt dette, hos nogle har han tilgode for halvandet aar.

22. April 1733.

Fra Skoleholderen Niels Jørgensen Thorrup, Sønder Vissing Skole. Klager over Lægds mændene, da de ikke efter Amtmandens ordre, vil være ham behjælpelig med udpantning, mod dem der ikke efterkommer den Kongelige Instruks, enten at give ham penge, eller udføre arbejde for 1 mark, Fourage, Ildebrændsel og Kørsel osv.

16. Februar 1767.

Fra A. C. Winding, Storning (Præstegaard). Henvender sig angaaende Søren Snedkers Barn, Niels, idet denne ikke har været i Galten Skole siden den 8. Maj 1765, ligesom Ellen Jensdatters Datter, Maren, heller ikke har søgt Skolen siden September sidste Aar. Forældrene er nogle gange, af Præsten, advaret om, at søge Skolegang, ligesom de 4 uger før Jul, baade af Provst Adslev og ham selv blev paalagt samme, men alt uden resultat.

Ved besøg i Skolen, hvor Børnene ikke var, blev der sendt bud til Forældrene om at komme, da Præsten ønskede at tale med dem, men de svarede, at de ville ikke komme. Beder derfor Amtmanden gribe ind i sagen.

Der kunne også være sager om forskelsbehandling af børnene. Især hvis forældrenes status var lav.

30. Juni 1758.

Fra N. Langballe, Snetrup Præstegaard (Ovsted - Taaning). Til underdanig erklæring paa Amtmandens skrivelse af 8 Juni, angaaende den af Natmanden i Taanings, indsendte supplique til Cancelliet, hvori han beklager sig over Bønderne i Menigheden, herunder at hans Børn i Skolen sættes separate fra andre Bønderfolks Børn, hvilket Præsten kan bekræfte, at han ogsaa har set, muligt fordi Bønderne har ønsket, at deres Børn skal sidde ved andre Bønders Børn.

At de ved Skrifte og Altergang, paa samme maade skal være blevet tilsidesat, ved han ikke noget om. Desuden klages over, at ingen Jordemoder, for betaling, ville betjene hans Hustru ved Barnefødsel, det er nok en sandhed, thi han har hørt, at da hans Forældre avlede Børn, gjorde hans Fader sig ingen umage, men hans gamle Moder, der endnu er i live, og opholder sig i Huset, betjente dem under Barnefødsel.

Juli 1758.

Paategnet af Amtmanden 3. Juli 1758.Ang. Børnenes Skolegang, antages de i den Kongelige Skole, til undervisning og lærdom, paa samme maade som andre, hvorfor han ikke med nogen ret kan klage over samme, idet det altid har været skik og brug, at Natmandens Børn har haft det underste sæde, dog i samme Stue som de andre Børn, og efter Sognepræstens beretning, har det samme beskaffenhed med de gamles Skriftemaal og Altergang, at de antages til samme, sammen med andre af Menigheden, men at de altid har holdt sig tilbage, og saaledes efter de andre er betjent med Sacramentet, hvorpaa der heller ikke til dato, har været noget klagemaal.

Ang. betjeningen af Natmændenes Kvinder, har der været tidligere været klaget over, at Bønderne ved disses Dødsfald, ikke ville være behjælpelig med Ligets udbæring, hvilket alvorligt er blevet paatalt af Amtmanden. Da en tidligere Jordemoder havde betjent en Natmands Kvinde, ville de øvrige Kvinder ikke længere anvende hende, hvorefter det har været skik og brug, at Natmændenes Kvinder, betjente sig af andre Natmænds Koner.

Bygningsændringer.

Da rytterskolerne blev bygget i 1720'rne, var de alle forsynet med stald til 2 køer og nogle får. Ved udskiftningen i slutningen af det 18. århundrede fik lærerne imidlertid tillagt jord, og der måtte nu opføres udhuse til skolerne.

Derved frigjordes plads i selve skolebygningen, således at skolestuen kunne gøres både større og lysere, og lærerens lejlighed kunne forøges med et pigekammer og dagligstuen gøres større.

Skønt mange af kravene i forordningen af 1739 efterhånden blev gennemført, skal vi helt frem til 1814, da en ny skolelov - Anordning for Almueskolevæsenet paa Landet blev vedtaget. På den tid var der af præster blevet oprettet lærerseminarier forskellige steder i landet.

I de nye skolelove efter 1800 ophævedes den gamle degnestilling. Den akademisk uddannede degn var fortrængt af skoleholderne, der efterhånden havde overtaget flere af hans kirkelige hverv foruden de fleste borgerlige.

Artikel nr. 15

Landsbyfællesskab Vider Udskiftning

Billedet af landsbyerne forandrede sig ikke synderligt i perioden 1600-1780'erne.

Gårde og småhuse lå tæt sammen ved bygaden. Ofte i rundkreds omkring et gadekær - andre steder i rækker på begge sider af vejen gennem byen. Centralt placeret var i reglen bystævnet, hvor bønderne med oldermanden i deres midte jævnlige samledes for at tage stilling til de forskellige gøremål, hvoraf mange som regel skulle udføres i fællesskab.

Op til hver gård lå som regel et stykke jord, som var uden for fællesdriften, den såkaldte toft, hvor smådyr som høns, gæs og kalve gik om sommeren, mens kornmarkerne var indhegnede. Desuden havde den enkelte gård sin egen kålhav. De små huse var ofte beboede af håndværkere og daglejere. Disse havde tit kun et lille stykke jord til kålhav.

Rundt om byen lå så de dyrkede arealer, bymarkerne. Disse var mange steder i Jylland delt op i tre vange - rugvangen, bygvangen og havrevangen/ græsvangen. Skellet mellem dem bestod i skovrige egne af risgærder. En række nedgravede gærdestokke udgjorde ryggraden i hegnet, hvori var indflettet en række ris af forskellige træer så som el, hassel og stikkende grene af tjørn og slåen. En forordning i 1695 påbød bønderne at anvende sten til gærder frem for ris for at spare skovene.

Uden for bymarkerne lå det store udyrkede overdrev, der blev benyttet til græsning. Undertiden kunne der være fælles aftaler mellem flere landsbyer om udnyttelsen af overdrevene.

Man ansatte mange steder en fælles byhyrde til at tage sig af kvæget om sommeren. Han havde opsyn med ungkreaturer, får og gamle heste. Sammen med sin hund drev han dyrene ud om morgenen ad forten eller fævejen, dvs. drivevejen, der førte hen langs gårdene i landsbyen og ud til græsgangene. Vejen var ofte op til 25 meter bred og forsynet med gærder på begge

sider. Undertiden betyder ordet "forten" også gadejorden foran gårdene. Ved aftenstide vendte hyrden tilbage med dyrene, og disse fordeltes så rundt i staldene. Her stod i forvejen de få malkekreaturer, som om dagen fik lov at græsse på toften eller i græsvangen. Når kornhøsten var overstået, opgav man "ævrred" dvs. gærderne blev åbnet, og kreaturerne fik nu lov til at finde føden ude på stubmarkerne.

I mange landsbyer havde man antagelig oprindelig indrettet sig med trevangsbrug. Senere blev antallet af vange nok udvidet. Noget tyder på, at man havde mindst tre kornvange i Veng sogn. Fra et syn på misvækst i 1719 fremgår det, at man i Veng havde 4 kornvange med henholdsvis hvede, rug, byg og havre, og i Søballe 3 kornvange med rug, byg og havre. I Nr. Vissing og Hårby vurderede synsmændene kun byg- og havremarken, men man kan antage, at rugmarken dér ingen skade havde taget på grund af bedre jordbundsforhold.

Ole Stig Johannesen skiver i sin bog: *Yding - En landsby - et sogn - en egn*, at "før udskiftningen af landbrugsjorden i Yding var byens jorde delt op i 7 forskellige vange, som det fremgår af markbogen, skrevet 1683 som forarbejde til matriklen i 1688:

1. Vestervang. Den er i brug i 3 år og hviler derefter i 3 år. Her dyrkes byg, rug samt boghvede.
2. Mellemmarken er i brug i 3 år og hviler i 3 år.
3. Nørremarken er i brug i 3 år (mest med boghvede, rug og byg) og ligger i fælled til fædrift.
4. Østermark er i brug i 3 år og hviler i 3 år.

5. Mark, kaldet Lykken er i brug i 3 år og hviler i 3 år.
6. Søndermarken er i brug i 3 år og hviler i 3 år.
7. Vang, kaldet Heden, som er opbrudt af heden og ligger temmelig langt fra byen".

Det såkaldte trevangsbrug kan være indført af munkene, men er muligvis ældre, og det var det almindelige agerbrugssystem helt frem til udskiftningen. Grundlaget er fællesdrift; al jorden var fællesseje, og kun selve bostedet og de nærmeste omgivelser (toften) var særeje. Den ringeste og den fra byen fjernest liggende del henlå som overdrev til fælles græsning. Den øvrige del blev drevet i 3 vange som i rækkefølge dyrkedes med rug, byg og græs; sidstnævnte bestod dog kun af den naturlige græs- og ukrudtsbevoksning, idet der aldrig eller sjældent foretoges udsæd af græsfrø.

Når brakmarken atter besås, begynder man med byg. Derfor kører man straks efter høhøsten gødning ud; først næste forår spreder man gødningen, og jorden pløjes to gange. Når markerne er tilsået, bliver de tromlet. Byggen bliver aldrig sået om efteråret. Sommerpløjning holder bønderne for en latterlig ting, da de derved mister græsningen til kvæget.

Efter byggen sår man rug, altid om efteråret, ikke om foråret. Undertiden bliver jorden på ny gødet til rugen. I så tilfælde ompløjes den kun én gang, nemlig om efteråret, kort før den tilsås. Tredje år henligger den til græsgang eller, hvad der kommer ud på ét, i brak. - På den vis veksler jordens drift regelmæssigt om.

Dog kunne der være variationer i driften fra landsby til landsby. Eksempelvis dyrkede man undertiden andre vårafgrøder i bygvangen, så som ærter, vikker eller blandsæd. Nogle steder i skovegnene, især på lerbund kunne man dyrke byg år efter år - måske med en smule gødningstilførsel. Sådanne marker blev kaldt alsædejord. En godsejer anbefalede at så boghvede før rug, thi han havde erfaret, at efter boghvedestub, faldt i almindelighed den bedste og reneste rug.

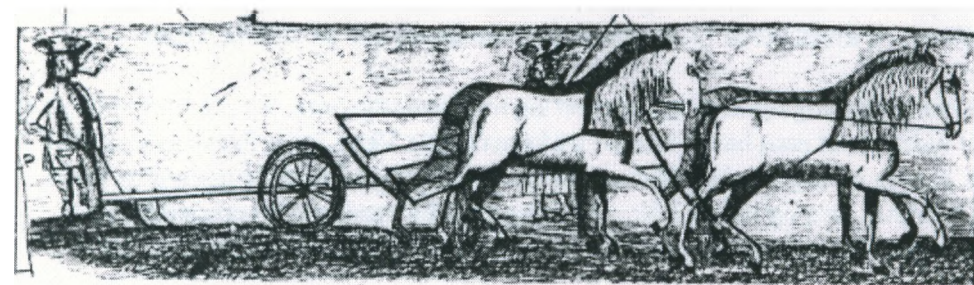
Selve fællesskabet bestod deri, at den enkelte ikke ejede nogen bestemt del af marken, men kun en kvotapart af den. Som følge heraf skulle der foretages en retfærdig fordeling til hver gård.

Men da jorden i de forskellige vange kunne svinge i bonitet, skulle der yderligere opdeles. Herved kunne den enkelte vang blive inddelt i temmelig mange såkaldte åse. Hver af disse indeholdt igen et antal agre, som derpå efter opmåling "rebning" blev tillagt hver enkelt gård for sig.

På grund af denne fremgangsmåde kunne en gård i hver vang have flere snese agre på blot nogle få plovfurers bredde. Når man betænker, at der ikke fandtes markvej til den enkelte bondes ager, kan man let indse nødvendigheden af, at alle arbejder med såning såvel som høst måtte foretages i fællesskab samtidigt.

Fra Dagligliv i Danmark.

Hjulploven var som i foregående århundreder det vigtigste dyrkningsredskab. Dog ikke allevegne. Nogle steder pløjede mange med en lettere plov, der i stedet for hjul var forsynet med et lille trillehjul foran

under åsen. To heste kunne med lethed trække sådan en "trilleplov", men den egnede sig bedst til stenfri, sandede jorder. Muldfjælen var af træ både på hjul-

ploven og trilleploven.

Af harver var der to typer: Den ene havde pløkke og ringe af træ, den anden af jern. Den sidste var den bedste og bestod egentlig af 2 harver, der var forbunden med hinanden ved jernringe.

Harven brugte man især om foråret. Til byg først pløjede man én gang, og når jorden var ved at være tør, harvede man for at få den jævn og bevare væden i muldlaget, idet fordampningen svækkes, når overfladen holdes tilpas løs og smuldret. Så fik jorden lov at ligge, til havresæden var i jorden, for at ukrudtrødderne kunne rådne. Derefter "skørnedes" den ved, at man drev over den på tværs af pløjefurerne med harven eller tværpløjede med ploven, hvilket på god, ren muldjord skulle være bedre.

Derefter såede man bygsæden, jorden blev tilharvet og sæden vendt ned med harven, der atter blev kørt på tværs og på langs af ageren. Så rev man græsrodderne sammen og kørte dem hjem til at rygge husene eller fyre i bageovnen med, hvis man ikke brændte rodderne ude på marken. Til sidst tromlede man marken, for at der ikke skulle ligge sten, som kunne beskadige æggen på leen, når man høstede kornet. Man pløjede i reglen til rug fjorten dage efter Mikkelsdag (29. sep.), idet man lagde 10-12 furer sammen til en ryg, for at vandet kunne trække fra om vinteren. Man lod en upløjet strimmel jord ligge mellem ryggene for at kunne køre gødningen ud på fast bund. Når dette var sket, spredte man møget og pløjede færdig. Rugen såede man i reglen i perioden 16. til 28. oktober. Den blev tilharvet på langs og på tværs, og til sidst pløjede man vandfurer mellem rugryggene.

Havren gjorde man ikke så meget ud af. Den blev sået straks på furerne i april eller først i maj, harvet én gang på langs og én gang på tværs, hvorefter såbedet blev tromlet til.

Den byg, man såede om foråret, var i reglen seksradet. En anden sort, den toradede "himmelbyg", ansås for den bedste. Den omtales nogle steder i Jylland. Agre med ublandet korn fandtes iøvrigt sjældent. I almindelighed var rug og havre, byg og havre eller ærter og vikker blandet sammen. Fællesskabet var den største hindring for at avle rent korn. Da ikke alle, som de burde, pløjede eller såede på én tid, førtes det lette korn, havre og frø, som fandtes i sædeløben, over på naboageren med vinden, så også naboens korn blev urent.

En anden ulempe var, at kornet modnedes til forskellig tid på de sunde agre og i de sure lavninger, ejheller kunne man altid så sæden så tidligt på den lave som på den høje jordbund. Deraf fulgte, at en del af kornet var blevet overmodent og faldt af under mejningen, mens en anden del endnu var grønt og vejede for lidt. Bønderne måtte vinteren og foråret igennem i hver uge gå på loftet og omkaste korn, for

at det ikke skulle mugne.

Foldudbyttet var vel i reglen kun 3-4 fold af rug og 4-5 af byg mens den for havre ikke kan beregnes. Når der indtraf misvækst, kunne det blive nødvendigt at skaffe forstrækning fra herskabet eller ryttergodset. Den store kvægpest, der begyndte i 1745, forarmede mange bønder. Kærne var brogede, grå, røde

eller hjelmmede i mange nuancer. Bøndergårdene havde som oftest 4-7 malkekøer.

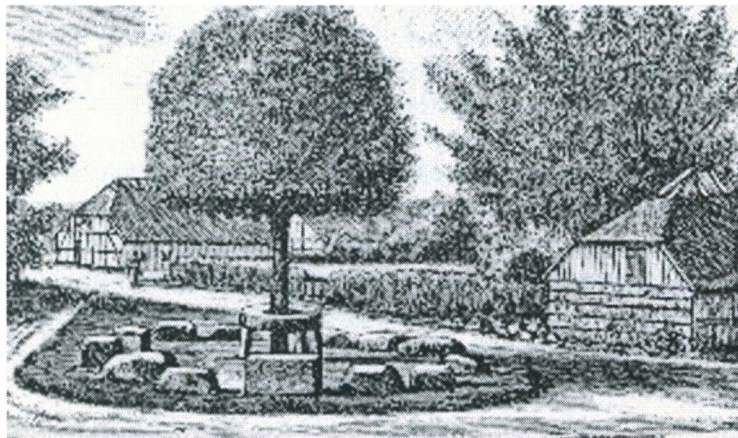
Bondesmørrets kvalitet var ringe i forhold til herregårdsmørrets. En hovedårsag til bondesmørrets dårlige smag var, at mælken opbevaredes på bræddehylder, fastgjort under loftsbjælkerne i samme stue, hvor man sov, spiste og røg tobak. Alle dunster, som steg op under loftet, sank ned igen i de fulde fade. En anden hovedårsag til den dårlige kvalitet var, at folk, der kun havde en ringe beholdning af mælk, lod den stå alt for længe. Endelig vaskede man ikke smørret tilstrækkeligt, hvorfor den ikke kunne bevares frisk. Men bønderne solgte deres smør straks efter, at det var kærnet, og ænsede ikke, hvorvidt det kunne holde sig eller ej.

Fårene kunne give op til 1/2 liter mælk om morgenen. De gamle jyske hedefår var livlige og i forhold til deres størrelse noget langbenede. De var kortere i kroppen og mere tætsluttede end nutidens. Ulden var meget grov og strid, mest på lårene, og halen var ganske kort og spids. Men var fårene små, så var svinene derimod ulige større.

Når der i efterhøsten faldt godt med bog og ager i skoven, kunne bønderne få lov til at lade deres svin gå på olden. Man skulle sørge for, at de var ringede i trynen for at hindre dem i at rode skovbunden op.

Hvert svin blev brændemærket med ejerens bomærke. Som afgift afleveredes hvert sjette svin - et såkaldt brandsvin - til rytterdistriktet eller herremanden.

Når en rytterbonde var afgået ved døden, skulle der i tiden efter 1695 ved skiftet efter ham forlods til efterfølgeren udtages en plov med 6 heste, 2 stude, 3 køer, 6 får samt vogn, harve og sædekorn.

Bylag og gadestævne

Fra Dagligliv i Danmark.

Kernen i den danske landsbyorganisation var gadestævnet. Her samledes landsbyens jordejende mænd og drøftede under ledelse af en oldermand anliggender af fælles interesse for de små bysamfund.

Gade- eller bystævnet afholdtes på en central plads på landsbyens gade, på kirkegården, indendørs hos oldermanden eller i lavshuset, når vejret hindrede, at

man kunne samles under åben himmel. En anden form for sammenkomst var sogne- eller kirkestævnet, som fandt sted efter gudstjenesten, og hvor præsten oplæste officielle kundgørelser ved kirkedøren. Sognestævnet kunne i tilfælde af, at der ikke fandtes samlet bebyggelse i sognet tillige gøre det ud for bystævne, idet man da kunne have en fælles sognevedtægt. Bystævnet holdtes undertiden ved en jordvold, ofte kaldet majbænken, hvorom der var anbragt en kreds af sten. På majbænken voksede ikke sjældent et træ, som var samlingspunkt ved majfester og anden selskabelig sammenkomst i bylaget. I en stor del af landet brugtes endvidere bystævner uden majbænk, men ofte med et skyggekastende løvtræ som midtpunkt.

Bystævne afholdtes ofte om søndagen, så snart prædiken var til ende, men kunne i øvrigt finde sted, når som helst oldermanden fandt det belejligt. Ved indkaldelsen af bylaget brugtes forskellige fremgangsmåder. I små landsbyer kunne man let råbe bymændene sammen til bystævne, medens man i enkelte større landsbyer brugte kirkeklokken eller en særlig byklokke.

Bytyr og byorne

Duelige og velplejede bytyre og byorne var af største betydning for kvægholdet. Bymændene ejede i fællesskab én eller flere bytyre afhængig af byens størrelse.

Tyren holdtes med foder på omgang mellem de enkelte ejendomme, medens folk i byen, som nok havde køer, men ikke selvstændige ejendomme, måtte betale 4 skilling i tyrepenge om året for hver ko. Kom der en tilflytter til byen, som ikke i forvejen havde part i tyren, måtte han betale sig til det.

Vider og vedtægter

Troelstrup, Tønning sogn, Tyrsting herred.
1701.

Vi efterskrefne mænd, som bygge oc boe i Troelstrup, nemlig Jens Andersen, Niels Nielsen, Morten Andersen og Jacob Mortensen kiendes och gjør for alle vitterligt med dette vort obne bref, at vi samptlig hafver taget ved vide og vedtegt at frede og heigne eng og korn saa vel som om særdrøft, gierder at holde ferdig og anden byens nytte og gafn, saa alle punkter, ord og articuler af os urygeligen og ubrødeligen holdes skal under den fortabelse og straf, dette vort videbref omformelder, som efterfølger:

1. Først skal vi aarligen begynde voris vide om paasken og skal siden fremdelis holdes hver søndag, naar gudstieneste er forredtet, indtil alle vort korn er indhøstet.
2. For det andet skal voris gierder og diggier være fierdig til Voldborigdag, saa vel som voris vangeleder til bemelte tid, eller for hver ugge, det staa uferdig, gifve en skieppe byg til vide.

3. Ingen mand maa tage tegtfæmon imod grandernes minde, undtagen hand feil det i hans lod, det hand icke hafr saa meget som hans naaboe, dog hand icke maa tage andet fæmon end det, som di andre grander vil samtycke, paa det at mand kand vogte byen for sygt kvæg. Og hvo her imod gjør, skal have forbrøt til granderne en god forsvarlig tønde øl, hver gang hans brøst findes, og ligevel drifves bort igien, og der foruden betalle skaden, di andre vederfare.
4. Maa og ingen holde særdrøft, under én skieppe bygs vide for hver uge det sker.
5. Item hvem som tyrrer i nogen mands eng eller korn, skal for hver gang gifve én skippe byg til vide og derforuden betalle skaden.
6. Item for hver høfved eller best, der kommer i korn og eng, skrives hver gang for en skurre og der foruden betalle skaden.
7. Item om svin, grise, gies eller andet smaa fæmon findis i kornet, da at skrivis; én gammel svin, én skurre, for tov giesse 1 skure og for tov grisse 1 skure.
8. Hvo som gjør ulovlig veie eller stie ofver voris korn eller eng, skrives for én skieppe biug til vide.
9. Item hvo som hafver hopper i tyr, som hafver føller, og føllerne gaar i kornet, skrives hver gang for én skippe biug.
10. Hvem som tyrrer imellom voris korn, naar det staar høstet, skal skrives for hver tyrslaug én skippe biug.
11. Item hvis indersters fæmon, som gjør skade, skal derfor bøde dobbelt vide.
12. Item skal ingen mand tage nogen indester, enten karle eller kvinder i huse til sig, som er berøgtet for nogen skarns gierning eller icke hafr sin erlig bevis, hvor fra hand er kommen og sist hafr været bosidendis, under 1 skippe biug til vide, hver uge han dennem hafr.
13. Hvilken mand, som løser sten eller kraad af sin agger og kaster dem paa andens agger, skal gifve, for hver sted det findis, én skippe biug og der foruden self at bære dem der af igien.
Hvad vide og vedtegt granderne vedtager, maa ingen kaste under firre skipper biugs vide hver gang.
14. Item hvad vedtægt, som de trænde gaarde med hinanden indgaar, maa den fierde icke kaste under firre skipper biugs vide.
15. Hvem som hafver voris vidtalle, hand skal tage én af granderne til sig og bese, naar kornet er moen og tiener til at høste, hver slags især og i rette tide, og siden, naar det er tørt, og at om det kand vere tienligt at indagge. Om hand det forsømer, da at svare granderne til al den skade derofver i geraader.
16. Item skal ingen slaae eller høste, inden meninge mands samtycke. Maa och ingen understaae sig at høste vidre end én fald (*agerskifte*) hver dag, under firre skipper bygs vide.
17. Om vaardagen, være sig med fælleland, sur at legge eller og siden igien, naar det skal pløies og saaes til biug, hafre eller boghvede, skal enhver og samptlig følgis ad i vang at fælle og pløie, og icke maa pløie videre end én fald, meget mindre drage i anden vang, førend menige mands der er oppløiet, at de saa kand følgis ad til anden sted eller vang, med mindre én findes, som er efterladet, efter hvilken di andre ei kan forsinke dieres avlbiering og brug.
18. Item imellom hver mands aggere skal fra begge sider settes saa meget jord af, som der kand blifve en giere af til skielsmisse imellom aggeren. Hvis nogen den saa siden bortpløier eller og skonner det, som er girre, da efter grandernis rigtig besigtelse at gifve, for hver sted og hver gang, det sker, én tønde øl til straf, som kand vere tov slettedaller værd.

19. Item hvilken som hafr voris videstafvr (*videstav*) och befindes at skrifve nogen for uret for had skyld eller ogsaa icke vil skrifve ret for venskabs skyld, og det kand hannem ofrbevisis med to eller én mand, da hafver hand forbrøt voris videstaf og gifve granderne én god forsvarlig tønde øl til vide for sin forsielse.
20. Item ingen skal lade sin svin gaa hiordløs under tov skipper biugs vide hver ugge.
21. Ingen mand maa vende paa nogen mands roug med sin ploug under 4re skipper biugs vide.
22. Item hvo som træder anden mands gierde neder og giøre stætter der ofver eller och tager ris eller staufr af nogen mands gierde eller af ris och staufr, som liger ved gierdesteden, og det vorder dennem ofverbevist, gifve for hver gang én skippe biug til vide.
23. Item hvem som ulovlig løgter og skielder hver andre paa vorris vide eller og giør hinanden skade med vaaben og verie paa bemelte vide, gifver og strax paa steden til straf én half tønde øl.
24. Dersom nogen slaar kreaturer løs i korn eller eng hvilken mands kveg, som giør andre mends skade: da skal vidfogeden tage nogen af granderne med sig og vordere skaden. Forsømmer hand det, da at gifve til vide tov skipper biug.
25. Hvem som flytter anden mands korn og tyrer der hen paa steden, item hvem som enten høster eller slaar ofver giære, renne og skiel skal gifve for hver sted til vide én skippe biug.
26. Disligeste skal ingen hofvidsaggere vere bredere en som den neste ager, som findis hos i samme maal, under fire skipper biug til straf for hver sted, det findis.
27. Hvem som icke vil gifve hyrden og markmanden deris løn i rette tide, skal gifve hver gang én skippe biug til vide.
28. Og skal der være sex skurer til én skippe biug. Item skal denne voris bref følges med videstafn og møde til vide hver søndag. Item hvem som icke møder til vide eller deris visse bud for dennem gifve til viden én skippe biug.
29. Hvilken mand, som hafxer voris videstauf, hand skal opkrefve voris videokorn og giøre rigtig regenskab derfor, og hvem som forholder sit videokorn eller penge og icke udleger det til den dav, som samtlig grandmendene det paabyder, da skal vidfogden have fuldmagt til at tage toe eller flere mend med sig, hvem hand vil, som og under to skipper biugs vide skal følge hannem. Di samme maa indgaa i hans hus og boe og der tage nøiagtig pant for hvis hand kand være skyldig, og hand der foruden at gifve 1 skippe biug til vide for sin trodsighed og for saadan nam icke lide nogen lovmaal, og vidfogden samt sine medfølgere ingen gevaldt i hans hus maa vederfares, manden eller hvem dem giør ofverlast skal bøde derfor, som for et andet vold, og hvis pant, som di tager fra hannem, skal hand verre forpligt til at indløse inden tre dag ad aften. Giør hand det icke, da selge vidfogden det, til hvem der for ville gifve penge, og intet derfor at lide i nogen maader, og skal samme bruges til byens nytte.
30. Item skal ingen mand grafve eller grafve lade nogen tørfve i voris udskift muoser under en skippe biug til vide for hver dags grøft.
31. Item hvem som skier eller lade skiere tørfve i nogen mands tilskieft tørfvejord eller tager sin tørfve paa anden mands tilskyft jord, uden hand hafr det i minde, gifve én god tønde øl til granderne hver gang.
32. Item skal ingen unde nogen tørfvegrøft i voris felles eller tilskift moser under én tønde øl til vide for hver dags grøft.
33. Hvo som kiør, rider eller gaar igiennem vangeleder og icke lucker dem efter sig, skrives hver gang for 4re skilling til vide og betalle skaden.

34. Item hvem der skal hafve voris bytyr at føde om vinteren, hand skal hafve egn,*) der er til hannem lagt at fodre hannem med, og samme tyr at være forsvarligen, og tvende gange om aarit, nemlig om kyndelmise og om paasken at besigtigis, om den blifver forsvarlig fuoret. Forser sig nogen her imod, da at straffis for én kande brenndvin strax paa steden. Og skal ingen slagte eller selge voris bytyr, uden hand skafr granderne en tyr igien, som di vil nyes med. Hvem her imod gjør, hafver forbrøt én god tønne øl til vide og lige vel forskaffe granderne en god tyr igien, som di vil nyes med.

*) skal måske være eng. I alt fald er det et stykke jord, som er bestemt til underhold for tyren.

35. Item hvad hiord eller vedtegt, som granderne vedtager, skal icke kastas, før den sidste hafr giort saa vel fyllist, som den første vedtog, og skal icke afsigis, før det skier paa vide med menige granders minde og samtycke, under to skipper biug til vide hver gang.

36. Item hvor granderne udlegger fellis tiuring, der skal hver mand hafve saa mange høfder, som ved blif tagen. Hvem, som flere hafr, tyrer paa sit eller i fellig, som byens hiord drifr, eller skrives for 1 sk. for hver tiurslag, hver gang det findes, og icke at tyre i kovdreft, kalddreft eller i hegnet uden 1 skipe biug til vide, hver gang det findes.

Hvilke forskrefne puncter, ord og articler vi forskrefne mend hafver med hverandre samptligen samtykt, paa det vi kunde hafve vort korn og eng her efter udi fred aarligen, saa lenge, det staaer paa marken, den evige allersommegtigste Gud til lof og ære og os sielf til nytte, gafn og beste og andre til et got exempel. Til vidre bekræftelse og stadfestelse af dette forskrefne udi alle af os og voris efterkomere urygeligen holdis skal, hafr vi voris signeter herunder paatrøgt eller med egne hender underskrevet.

Datum Throelstrup den 1. juni anno 1700.

Jens Andersen. J. M. S. Niels Nielsen. Morten Andersen.

Morten Mortensen udi Niels Nielsens sted. A. N. S. Anders Nielsen.

Efter dateringen tilføjet:

Item hvem, som sanker veper eller korn paa voris agger eller i vangen, inden al kornet er inde, og bøde derfor 1 skp. biug for hver gang det findes.

Efter begiering lest for retten paa Thørsting Vrads herritsting torsdagen den 3. februari 1701.

Efter originalen i Landsarkivet i Viborg, der findes i pakken "Århus stiftamt m. m., dokumenter tilbageførte fra Skanderborg amt, revideret nr. 1". Den er skrevet på et folioark, stemplet til fireogtyve skilling.

Udskiftningen

Fællesskabet havde sine fordele, men mest iøjnefaldende var de ulemper, det forårsagede. Som en god ordning for den enkelte bonde kan nævnes, at hans fæller kom ham til hjælp, hvis hans gård blev ødelagt af ildebrand, eller dersom han mistede nogle af sine kreaturer.

En af de største ulemper ved fællesskabet var, at bønderne i høj grad var afhængig af hverandre, så det i sig selv lagde hindringer i vejen for, at der kunne ske fremskridt i landbruget. Det blev drevet år efter år, som det var blevet drevet i århundreder.

Kvægsygen i 1745 og de deraf formindskede besætninger, bevirkede at græsningen på de store overdrev ikke kunne udnyttes som forhen. Der opstod da fra regeringen et ønske om bedre udnyttelse af disse områder ved at udskifte dem og samtidig give mulighed for, at bøndergårde kunne udflyttes. En forordning i 1761 bestemte, at der i hvert amt skulle nedsættes en landvæsenskommission, bestående af amtmanden og to landvæsenskyndige mænd. Disse skulle komme med forslag til nyordninger.

Fra Dagligliv i Danmark.

Efter 1769 kunne den enkelte lodsejer få sin jord, der lå fordelt mellem andre lodsejeres jorder, udlagt i én samlet lod, og fra 1776 havde den enkelte lodsejer ligefrem ret til at forlange sin andel i både landsbyens agre og enge udlagt på højst 3 steder, og de andre, der ejede jord og gårde i byen, var forpligtet til at være med til at betale, hvad det kostede at få opmålt markerne og takseret værdien af den gamle og nye lod.

Efter 1781 kom der for alvor gang i udskiftningsarbejdet i kongeriget. Ved forordningen af 23. april dette år ophævede man officielt fællesskabet, og det skulle da kun være et spørgsmål om tid, før resultaterne viste sig ud over landet i udskiftede landsbyer.

Især efter 1792 kom der fart i udskiftningerne over hele landet. Godsejerne fik nemlig lettere ved at klare de med udskiftningen økonomiske vanskeligheder, da de efter forordningen af 15. juni 1792 fik ret til at forhøje deres bønders afgifter med 4 % årlig rente af det beløb, der var anvendt på udskiftning, opmåling og udflytning af bygninger, anlæg af veje, brøndgravning m. m. Betingelserne var, at disse arbejder ikke var lønnet med naturalier men i rede penge, samt at jordlodderne fik de førnævnte bekvemme former. Fællesdriften havde forhindret al udflytning, og gårde og boel lå, som de havde ligget fra arilds tid.

Bønderne stod til at begynde med uforstående over for flere af reformerne, bl.a. over for udskiftningen. Det var intet under, at de var bange for de forandringer, den førte med sig. De havde altid været vant til fællesskabet, og de havde altid boet tæt sammen, og derfor holdt de ikke af at komme til at bo ene på udmarken, hvor de selv skulle træffe de bestemmelser, de hidtil havde taget i samråd med andre.

I Skanderborg amt blev de 130 landsbyer, der indtil krongodssalget i 1767 havde hørt under det skanderborgske rytterdistrikt udskiftet. 36 af disse landsbyer blev udskiftet mellem 1771 og 1780, men hele 89 byer mellem 1781 og 1800. Efter 1800 blev endelig de sidste 5 byer udskiftet.

Det var vigtigere at få rationaliseret landbrugsarbejdet end at få indført nye bygningstyper og fornyelser i hjem og køkken. Dette måtte komme i anden række. Derfor var der ikke stor forskel på de gamle gårde inde i landsbyerne og de nye ude på markerne. Man byggede stadig af de samme materialer og indrettede sig på den vante måde.

Bindingsværksbygningerne havde stolper af eg, medens resten af bygningstømmeret var af bøg eller fyr, da egetræ var ved at blive en mangelvare, ikke mindst fordi bønderne havde haft for vane at jordgrave deres husstolper, hvorfor de hurtigt rådnedes og skulle fornyes. I 1789 ser det ud til, at man nu overalt satte stolperne på store sten.

I løbet af 1700-årene skete der en hel del forbedringer af de brandfarlige ildsteder på landets bøndergårde. Tidligere kunne gårdens ildsteder være enten blot en grube i gulvet eller en esse. Mange ildsteder var da ikke engang forsynet med skorsten, og de skorstene, som fandtes, var ikke sjældent bygget helt af træ eller af træ og ler; men omkring 1750 havde vel de fleste gårde fået skorsten.

En enkelt skorsten bygget af rå sten med brændte sten oven for tagryggen blev det almindeligste syn. Omkring denne ene skorsten samledes alle ildstederne. Herfra fyrede man i bilæggerovnen, som stod inde i stuen. Bageovnsmundingen var også sluttet til køkkenskorstenen. Herfra rakte den ovnmaven uden for bygningen, beskyttet mod regn af et skur med tag over. Også maltkøllen var tilsluttet skorstenen. På maltkøllen tørrede man sin spirede byg til malt for at bruge den til ølbrygningen. Opvarmningen af stuen, bondens sove- og opholdsrum, skete efterhånden udelukkende ved en bilæggerovn af jern eller ler.

Efter at man på landet i løbet af 1700-årene var gået over til at opvarme stuen med den lukkede bilæggerovn, kunne man lægge loft. I bondens lave indelukkede rum, hvor vinduerne ikke kunne åbnes, levede familien mellem sit traditionelle bohav. Under vinduerne og for endevæggen var der faste bænke, foran hvilke der stod et stort bord. Sengene var enten alkover eller himmelsenge, og deres plads var ved den vinduesløse bagvæg. Bøndernes øvrige ejendele opbevarede i kister og skrin.

Mens tidligere de fleste møbler var umalede ofte med udskæringer, var de nu altid bemalede. Måske hang det sammen med, at der var lagt loft over stuerne, således at røgen ikke længere svævede og konserverede møblerne, hvorfor disse nu måtte beskyttes med maling. Farvevalget var oftest grøn og rød, men også nu så man hyppigt sorte møbler. Senere blev den blå farve mere udbredt, og allerede i midten af århundredet havde man temmelig mange brunmalede møbler.

Nogle udskiftninger i Det skanderborgske Rytterdistrikt

BY	ÅR	BY	ÅR	BY	ÅR
Skanderup	1792	Stjær	1780	Søballe	1783
Veng	1793	Nr. Vissing	1789	Javngyde	1793
Framlev	1779	Lillering	1790	Storring	1782
Hårby	1782	Hemstok	1783	Nygårde	1783
Firgårde	1773	Siim	1783	Them	1787
Rye	1791	Svejstrup	1779	Bjedstrup	1782
Illerup	1777	Foerlev	1777	Alken	1784
Tåning	1795	Yding	1784	Dørup	1793
Voerladegård	1797	Addit	1794	Sdr. Vissing	1793
Vinding	1788	Tønning	1788	Træden	1792

Da bønderne helst ville blive boende i byen, kom mange byer, hvis marker var blevet udskiftet, til at tage sig ud som lå de i et edderkoppespind, idet gårdene var placeret i midten eller i et hjørne af landsbyens jordområde. Hver ejendom havde altså fået samlet sin jord bag sine bygninger og hegnede dem med levende hegn eller stengærder, der udgik fra byen som spindeltråde eller stråler.

Man kalder tit denne udskiftningsform for stjerneudskiftning. Den kunne praktiseres med held, hvor landsbyerne ikke var større, end at hver gård fik lodder, hvis længde ikke var alt for stor i forhold til bredden. Ikke blot bøndernes uvilje mod at blive forvist til et ensomt sted i udmarken, men også det forhold, at den jord, som lå fjernest fra landsbyen, var den dårligst dyrkede, var medvirkende til, at denne stjerneudskiftning blev så almindelig. Markerne i denne type landsbyer blev ofte uforholdsmæssigt lange og smalle, og derved vanskeligere at dyrke.

En anden måde at fordele jorden på var ved den såkaldte strimmeludskiftning. Den blev brugt i Søballe. Her lå de 4 dobbeltgårde næsten på linie i bygaden. Samtidig lå bymarkerne placeret, så langt det meste af jorden lå syd for byen i en bredde nogenlunde svarende til byens længdeudstrækning.

Der fremkom i alt 8 hovedparceller samt nogle mindre områder imod nordøst. De store parceller blev på grund af denne metode særdelse langstrakte og bredden blev tilsvarende lille.

For (ane nr. 2), Niels Andersens gård (nr. 6) blev hovedparcellen 1900 meter lang og kun ca. 200 meter bred.

Fra Kierkegaard og Winding: Nordens Historie

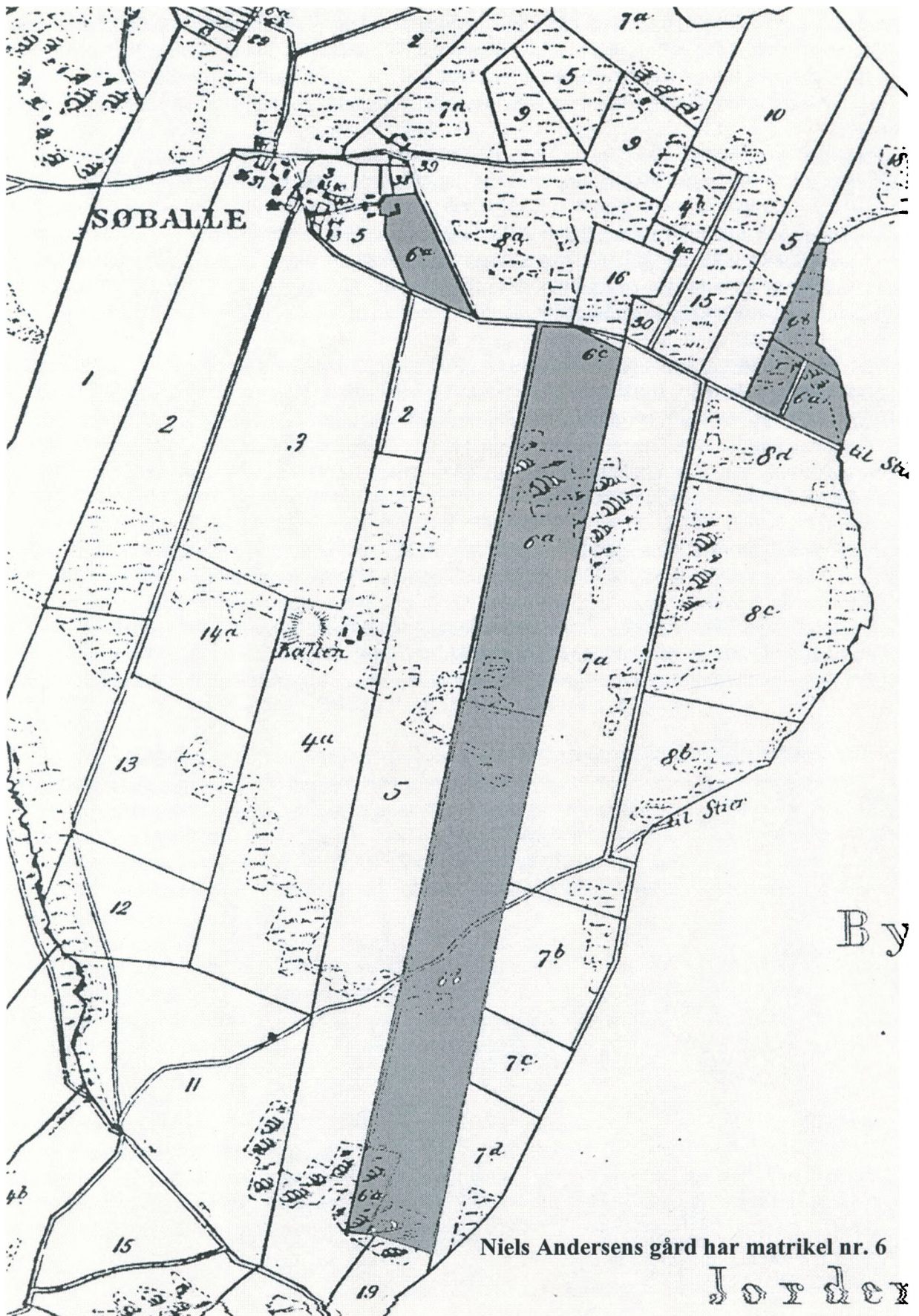

Bykernen i Hejninge, Vestsjælland.

Byens tre vange var delt i 125 agerskifter (åse). Næsten alle byens 16 gårdmænd havde hver en agerstrimmel. (Numrene på agrene svarer ikke til gårdnumrene). Desuden var der en del husmænd i byen, som kun havde havejord. Byen blev udskiftet i 1781, og 10 af gårdene udflyttedes.

Strimmeludskiftning i Søballe

Tegning efter kort fra 1768 (efter I. Evens).

Artikel nr. 16

Bøndernes skatter og afgifter

I denne slægtsbog optræder der ikke adelige aner. Udover at nævne selvejernes forhold skal denne artikel særlig omhandle fæstebøndernes skattevilkår.

Selvejere - jordegne

I henhold til Danske Lov måtte en selvejergård ved død ikke afhændes, uden at den forud var tilbudt frænderne - familien det såkaldte lovbud. Ofte var der mange slægtninge, der ved arv havde fået andele i selvejergården. Den største ejer overtog da som regel gården og ydede en afgift - skæppeskyld til medarvingerne. Inden år 1800 var denne skik forsvunden i praksis, men den opretholdtes i loven helt frem til 1926, da den blev ophævet ved tinglysningsloven

Selvejerne havde fra gammel tid pligt til at stille mandskab til ledingsflåden. Senere kunne selvejererne betale sig fra denne pligt. Leding. Typisk var afgiften 1 á flere skilling. Desforuden skulle selvejererne ofte tillige betale "stud"=kongstød, der menes at have været en herlighedsafgift til jordejeren. Andre forskere har anført, at vilkåret for, at bønderne gik ind på at yde den regelmæssige afgift stud, må antages at have været, at de samtidig fritoges for at underholde kongen på hans rejser i riget, en forpligtelse, som dermed gik over på de kongelige ombudsmænd. Kongerne tilbragte jo i det 15. århundrede og både før og senere en stor del af deres tid med at drage omkring i riget, hvor de bl.a. skulde holde retterting i de forskellige provinser.

Eksempel på lovbud.

Framlev herreds tingbog.

14. nov. 1666.

Just Andersen (ane240) i Søballe med fuldmagt af Rasmus Knudsen i Vengegård 3. ting lovbød den 6. part af den selvejergård i Framlev, Rasmus Poulsen og Jens Jensen påboer og den 6. part af den halve gårds ejendom på Lillering mark. Varsel til Dorete Jensdatter i Vengegård, Karen Knudsdatter, Maren Bertelsdatter, Jens Knudsen sst., Anne Knudsdatter i Galten, Anders Knudsen sst., Gertrud Nielsdatter i Javngyde, Niels Bertelsen i Firgårde, Søren Bertelsen og anden Søren Bertelsen sst., Knud Jensen i Bjedstrup, Karen Bertelsdatter i Forlev, Poul Bertelsen i Mesing og hr. Just Lauridsen i Gylling.

Fra Fæstebonde og Selvejer. Af Svend Nørregaard Hansen.

I løbet af det 13. og 14. århundrede blev alle fæstebønder efterhånden fritaget for at svare de faste skatter, der hvilede på jorden: leding, kongstud m.m. (senere "kongstød"), således at selvejerne blev de eneste, der betalte disse skatter. Samtidig tiltog kongen sig herlighedsretten til selvejergodset, hvilket bl.a. indebar, at selvejerne foruden skatterne måtte svare ham **husbondhold ved ejerskifte** samt årligt gæsteri og yde ham ægt og arbejde. For at kongens godsindtægter ikke skulle kunne formindskes uden hans samtykke, blev det forbudt de privilegerede stænders medlemmer at erhverve jordegne gårdes bondeje alene og derved gøre dem til fæstegårde.

Afgifterne af en selvejergård var mindre end afgifterne af en fæstegård af samme størrelse, og Danske Lov 3-12-4 fastsætter selvejergårdenes hoveri til 1/4 af godsets fæstegårdes. Til gengæld måtte selvejerne betalte dobbelt så meget som fæsterne af de ekstraskatter, der var så almindelige i tiden for enevældens indførelse, og efter den tid blev der lagt særlige skatter på de jordegne gårde. Selvejerbønderne havde forskellige fordele, mens fx fæstebønderne havde pligt til at søge bestemte møller, kunne selvejereren frit vælge, hvilken mølle han ville søge.

På linie med andre befolkningsgrupper måtte selvejerne også ved flere lejligheder bidrage til at dække landets store krigsudgifter

Fra 30-årskrigen.

13. jan. 1632. Bønderne i Danmark og Skåne: Madskat til flåden. ½ lispd. flæsk og 1 lispd. kød af hver helgård, halvt så meget af hver halvgård og det dobbelte af hver selvejergård.

27. juni 1632. Landeskat, samme formulering som 1630.

Eksempler på husbondhold.

Skanderborg/Åkær lens regnskaber.

Hjelmslev herred 1598/99.

Søren Pedersen til husbondhold af en halv selvejer bondegård, som Anders Bonde i Blegind oplod. 1 dlr. 1 okse.

Tyrsting herred 1624/25.

Anders Sørensen i Vinding til husbondhold af en selvejer bondegård ibm., hans fader oplod. 1 okse.

Framlev herred 1625/26.

Jens Rasmussen i Stjør til husbondhold af en selvejer bondegård i Storring, som Jørgen Mikkelsen fradøde. 1 dlr. 1 okse.

Tyrsting herred 1629/30.

Laurids Torbensen husbondhold af ½ selvejer bondegård i Vinding, hans fader oplod. 5 dlr.

Fra Danske Magasin 6. række. 5. bind. 1721.

Stormægtigste Konge, allernaadigste Herre!

Udi allerunderdanigste Følge af Eders Kongl. Majts allernaadigste Befaling have vi underskrefne været samlede i Dag Formiddag her paa Rente Cammerit og giennem gaaet Estatz Raad Krabbes hosfojede, til Eders Kongl. Mayt allerunderdanigst giorte Forestilling, hvorudi hand proponerer følgende Post.

Anlangende Selfejerne saa er Estatz Raad Krabbes allerunderdanigste Tanke denne, at Self-Eierne ei burde nyde dend Frihed for Houerye og Arbeyde, som de sig tilegner, med mindre de beviiser deris prætenderede Sielfeyer Ret med Kongl. Skiøder, at de har Lod og Deel udj deris Gaarder, hvilket de vel icke skal kunde gjøre, men er en egen tagen Ræt; thi deris allernaadigste Beneficium skal først ei have stræcket sig lengere end til Fader, Søn og Søns Søn, hvilket for lang Tiid har naaet sin Endskab.

Angaaende Selfeyerne,

saa have vi denne Post nøye overlagt, og finder vi tvende Slags, som kand ansees for Selfejere, hvorm voris allerunderdanigste Tanker ere disse:

1: De Selfejere, som ejer Bygning alleene og ei videre, bør om endskiønt de derpaa loulig Adkomst have kunde, gjøre fuld Arbeyde lige med andre Fæste Bønder og der ved ingen anden Frihed nyde, end at Gaarden, naar dend bliver fæste ledig, bortfæstes til dend næst Paarørende imod Hosbundshold eller Kiendelse effter Louen.

2: Kand dend ansees for een ræt Selfejer, som med tilstrækkelige Skiøder og Adkomster kand beviise at eje Eendeel af Bondeskylden og icke giver af sit Hartkorn fuld Landgilde mod een Fæste Bonde. Saadanne Selfejere bør nyde dend Frihed, som Louen forunder dem, nemblig at gjøre kuns 1/4 Part Houerje imoed en Fæste Bonde. Hvilket da af de Committerede ved de 3 Jydske Districter ved Kongl. Skiøders og gyldige Adkombsters Eftersiun nøye vil examineres og reguleris, ligesom sligt allereede ved de øfrige Committerede udi de andre Provincier er afgjort.

Og efter at vi saaleedis om forberørte Post vare bleven eenige, tilspurte vi hver andre til Slutning, om nogen hafde endnu noget meere at erindre . . . (indstiller de til kgl. Approbation).

Eders Kongl. Mayts.

Allerunderdanigste og troe pligtskyldigste Tiennere.

Rente Cammerit dend 27de Februarij 1721.

C. Guldencrone. J. Schrader. O. Krabe. J. Skandorph. P. Himmelstrup. Ole Pedersen.

Skanderborg og Aakjær Amters Arkiv 1661-1799. B5-G-205 (vistnok forkert)

Selvejere indgiver oplysninger om deres gårde i 1691 (og senere i 1767 ved ryttergodsets salg)

Galten sogn 1691 nr. 44.

Nr. 10. Karen Knudsdatter foreviste sal. højlovlig ihukommelse

Koning Christians udgiven brev dateret Århus den tirsdag næst efter Sankt Mourids dag 1553. som melder, at Knud Galten, borgmester i Århus, og hans medarvinger som har lod og del i en bondegård i Galten, og deres arvinger, må og skulle have, nyde, bruge og beholde fornævnte bondegård i Galten, for slig tyng og tjeneste, som der plejer og bør af at gå til kongen og kronen.

Endnu forevistes et skøde af Framlev herredsting den 9. december 1674, meldende at Herlef Jensen i Galten Anne Knudsdatters vegne, solgte og skødede bemeldte gård til Jørgen Erichsen i Vadsted og hans hustru Karen Knudsdatter.

Nok trende skøder på fornævnte gård, hvor den ene bonde sælger og skøder den anden.

Alling sogn og by. Nr. 38.

10.

Niels Sørensen foreviser et skøde af Gjern herredsting d. 26. maj 1632, af Just Andersen i Søballe på sin egen og medarvingers vegne udgivet til Jesper Sørensen i Alling.

Alling sogn og by. Nr. 39.

11.

Kornet Gotfrid Rauch fremviser et skøde af Gjern herredsting den 22. december 1660, af Jens Andersen i Mollerup tagen, efter et gammel skøde af 28. maj 1632, som melder at Just Andersen i Søballe på sin egen med flere deres vegne har skødet den selvejer bondegård i Alling Rasmus Frandsen iboede, til Anders Nielsen i Mollerup.

Et skøde af d. 22. december 1660, af Jens Andersen i Mollerup tagen efter et skøde dateret d. 4. juli 1640 af Jens Jensen i Rye og sine medarvinger udgiven til Anders Nielsen i Mollerup.

Vores allerunderdanigste betænkning herom som nr. 1.

Adkomster for selvejere under Skanderborg Rytterdistrikt. Forevist ved dets salg i 1767.

Stiær Sogn og Bye.

Peder Nielsen Siøballe - For Ejendommen Perritz Hauge paa Stoering Mark.

Jens Rasmussen for Gaarden No. 13 og 14.

1. Et Skiøde Tingswidne af 29de Octobr. 1690 angaaende den Selw Eier Gaard i Stier, som Jens Rasmusen da beboede, hwilken til Skow Rider Jens Andersen i Stier er Solgt og afhændet af Sogne Præsten.

2. dto af 8. April 1745 hwor effter Selw Eier Rættigheden i denne Gaard til Beboeren Jens Rasmusen er afhændet af Niels Jensen Kiæmpe.

Det wed Gaarden beliggende Gade Huus som Sælgeren forbeholder sig i Skiødet til Opholdsstæd for hans Moder, hawer Jens Rasmusen wed Skiftet effter Hende den 26de Septbr. 1746 betalt og indløst.

Ved ryttergodsets salg åbnedes der mulighed for fæstebønderne under rimelige vilkår at købe deres ejendomme til selveje. I de følgende år afviklede en række godser også efterhånden deres bøndergods.

Folketælling Skanderborg amt Hjelmlev herred Søballe.

18. februar 1834.

3. familie en gård

Christen Sørensen	39	gift	gårdmand, (<i>selvejer</i>)
Kirsten Marie Jensdat.	37		hans kone
Jens Christensen	12		
Mette Christensdat.	9		
Ane Sophie Christensdat.	7		deres børn
Søren Christensen	5		
Johanne Christensen	3		
Laurs Pedersen	25		
Mette Kirstine Sørensdatt.	28		ugifte tjenestefolk
Jens Christensen	70		
Johanne Nielsdat.	70		gifte aftægtsfolk
Anne Margrethe Frederiksdatt.	47		ugift indsidder

Fæstebønder

I perioden fra 1600-tallet og op til salget af Skanderborg Rytterdistrikt og den senere udskiftning af gårdene i landsbyerne ejedes det meste af jordegodset af adelen og kongen. Domkapitler, Københavns Universitet, adelige jomfruklostre, visse skoler, kirker og hospitaler indgik med en begrænset part. Antallet af selvejere var beskedent. Langt de fleste bønder i landsbyerne var fæstere under en eller anden herre.

I forbindelse med en bondes indgåelse af et fæstemål, blev der oprettet et fæstebrev. Desuden opkrævede jordejeren et såkaldt stedsmål - indfæstningsafgift. Denne ahang naturligvis af gårdens hartkorn, men den varierede også gennem tiderne.

I fæstebrevet forpligtede fæsteren sig til at betale skatter og afgifter, at vedligeholde bygninger og at dyrke jorden m.m.

Eksempler på indfæstningspenge - stedsmål:

Skanderborg/Åkær lens regnskaber 1581-1650.

Skanderup Birk 1581/82.

Peder Jensen i Veng af en gård ibm. Søren Groersen fradøde. 6 okser 6 daler.

Skanderup birk 1613/14.

Anders Rasmussen til fæste af fjerdeparten af Vengegård, som hans moder oplod. 20 dlr. 1 okse.

Skanderup Birk 1614/15.

Morten Jensen (ane 472) til fæste af en gård i Hemstok, som Niels Rasmussen har opladt. 40 dlr. 2 okser.

Skanderup birk 1617/18.

Peder Lauridsen til stedsmål af en gård i Alken, hans fader Laurids Fischer fradøde, og hans moder har opladt. 100 dlr. 4 okser.

Forskrevne Peder Lauridsen i Alken, af et lidet stykke kirkemark liggende til Dover kirke. 2 dlr.

Framlev herred 1618/19.

Jost Andersen (ane 240) af en gård i Søballe, som Rasmus Mortensen tingskriver afdøde. 40 dlr. 3 okser.

Skanderup birk 1618/19.

Knud Andersen af halvparten af Vengegård, som hans fader for ham oplod. 40 dlr. 2 okser.

Ry birk 1623/24.

Niels Rasmussen, og Christen Christensen Emborg af et stykke eng, liggende i Emborg var ved Mosegård, som tilforn var høstet, og indavlet til K.M.s får i schæferiet (*fåreavlen*) ved Ry, skal give til årlig afgift 1 td. smør, stedsmål 1 okse.

Skanderup birk 1626/27.

Anders Ibsen i Ørridslev af den halve part af Vengegård, som Anders Rasmussen fradøde. 50 dlr. 2 okser.

Framlev herred 1662/63.

Anders Jostsen af den tredje part af en gård i Søballe, hans fader Jost Andersen oplod. 20 dlr.

Framlev herred 1667/68.

Anders Jostsen i Søballe fæstet den gård ibm., som Morten Poulsen fradøde, udlovede til fæste deraf 20 dlr.

Eksempel på et fæstebrev:

Ernst Ludvig Denche (ane nr. 28). 26. Augusti 1705.

I Det fjerde jyske Regiments Ryttergods' Fæsteprotokol 1702-15, fol. 98, er der indført fæstebrev til Ernst Ludvig Denche. Fæstebrevet har følgende ordlyd:

"Paa Hans Kongelige Mayts Woris alleernaadigste arfve Kongis og Herris Vegne hafuer Vi sted og hermed fæst, saasom Vi og hermed Steder og fæster til Ernst Ludvig Denck, sin fader Jochum Friderich Dench Hans for Hannem godvillig afstanden gaard udi Alcken. Staar udi Landmaalings Matricul 4 Tdr. 4 Sk. 2 Fjdk. 2 Alb. og udi Krigs Jordebogen reduceret til 3 Tdr. 5 Skp. Hartkorn, deraf til Indfæstning gifuer Sex Rixdaler, som imod dette fæstebrevs Annammelse til Kongl. Mayts Regimentskrifuer Christian Knudsen Gyberg leveres skal der sig samme udi sit Allerunderdanigste Regnskab til Indtægt Beregnes.

Biugningen bestaar af 34 fag huus temmelig ved magt, ved Stedet til Besætning Annammer: 6 Bæster, 1 Stud, 3 Køer, 2 ungnød, 8 faar, Vogn, ploug og harve med Behørig Redskab og som til Inventarium tillige med Sædekornet ved Steden forblifuer, huor til bemeldte Ernst Ludvig Denck ey alene skal være ansvarlig Men end og Gaardens Biugning forbedre og vedligeholde, Skatter og Udgifter i Rette tiide suare og Clarere, Beviser hørsom Lydighed mod alle, som paa Hans Kongl. Mayts vegne øfure hannem kand hafue at befahle, samt Retter sig efter Louen og forordningerne, saa maa atter bemeldte Ernst Ludvig Denck, omrørte gaard Vinde, bruge og i fæste beholde hans Lifstid, Naar hand forskrevne i alle maader Efterkommer.

Til Bekræftelse under voris hænder, Datum Rytter Sessionen udi Skanderborg d. 26. Augusti 1705.

Jürgen Grabov.

C. Hartmann.

/C.K.Gyberg".

Førlov

er i tingbøgerne ofte anført som forlov. Egl. tilladelse til at føre bort. Førlovspenge: Navnet på en afgift, der svaredes dels af fæstere, når de efter opsigelse af fæstet skiltes fra deres gårde, dels af arvinger, der førte en dem tilfalden arv bort ud over herredsgrænsen. En arving, der førte sin arv bort fra arveladerens herlighedsejers område betalte denne 3 rigs mark i førlov.

Stedsmål, sagefald og føringspenge (Førlov) uddraget af Skanderborg/Åkær lens regnskaber.

Tyrsting herred 1640/41.

Niels Jørgensen af Åstrup af Bredvad mølle, som Hans Hermansen fradøde. 130 dlr. 1661/62.

Efter Jørgen Jensen i Stilling, 2 søsterlodder. 1½ dlr.

Efter Rasmus Pedersen i Randlev. 3 ort.

Efter Søren Jensens hustru i Hvilsted. 3 ort.

1666.

Den 20. maj annammet på skifte efter Søren Jensens kvinde i Dørup 4½ mark.

5. juni annammet førlov efter Rasmus Nielsen i Yding 4½ mark.

Den 22. september annammet førlov efter Jens Pedersen i Træden. 4½ mark.

Hvis arbejdet lykkedes godt for fæsteren, kunne han på sine gamle dage forvente, at en søn overtog fæstet efter ham. Et sådant arvefæste var helt almindeligt, i hvert fald under rytterdistriktet. Skete der i stedet det triste, at den gode mand døde, inden børnene var voksne, måtte enken se at bjerge sig så godt som gørligt. Såfremt hun ville blive på stedet, måtte hun i hast skaffe en ny fæster. For at sikre sig selv og børnene økonomisk valgte hun ofte at indgå i ægteskab med efterfølgeren. I en lang række skiftesager skives følgende i protokollen: N. N. fæster og ægter enken.

Et godt driftsresultat var naturligvis meget afhængig af fæsterens egen arbejdsindsats, men tidernes ugunst kunne også spille ind med negativt resultat til følge. Misvækst, sygdom blandt kreaturerne, ildebrand for ikke at tale om de ulykker, der kunne vælte ind over landet med fremmede troppers huseren og plyndringer, alle disse hændelser kunne i høj grad være med til at afgøre skæbnen for mange gårdfæstere. De mange ekstraskatter som krigene påførte den fattige befolkning tvang mange i knæ. Landgilden og tienderne m.m. skulle udredes. I alleryderste nødstilfælde, når brand, misvækst eller sygdom blandt dyrene gjorde betaling umulig, henvendte bønderne sig til myndighederne og bad om henstand. Det fik de så i mange tilfælde, men det betød blot at udredningen af gælden blev udsat til bedre tider.

Af stor betydning var dog den hjælp man kunne påregne i tilfælde af brand. Ofte var der tale om flere nødstedte bønder, idet husene i landsbyerne lå tæt, hvorved ilden let kunne fænge og lægge en hel by øde. Til rytterdistriktets fæstere blev der altid ydet hjælp til genopbygning. Fra kronens skove udvistest der træ til formålet, og efter gammel skik kunne den/de brandlidte regne med hjælp fra naboer ved byggeriet, ja, hvor der var tale om hele landsbyer, blev der indkaldt mandskab andre steder fra. Hvis bønderne havde mistet nogle af deres dyr fik de ofte erstatningskreaturer samt henstand med skatter.

I de tilfælde, hvor myndighederne fandt, at gårdens tilstand var så ringe, at man ikke kunne forvente, at fæsteren ville komme på fode igen og betale restancerne, valgte man tit i stedet at sætte en ny mand ind.

Eksempler på fæstebønder med problemer:

Skanderborg rytterdistrikt.

Sess. protok. 1691 (78 r).

Om tvungen hjælp til forarmede bønder med forårsplojning.

Resolution.

1.

Som det nu ei er i dend tiid at de forarmede bønder med bæster kand blifue hielpene, saa faar Regimentsskriveren efter forrige ordre at giøre dend anstalt det de bønder som er ved Magt de andre hjælper med plojning, at auflingen ei shal bliufe forsømt; og om bønderne derudi skulle være modtvillige, vil vi formode Chef af Compagnierne, Regimentskriveren være Amsterlig(?) med een Corporal og Ryttere, de Motvillige at Uddrifue, dog at de ei med prygl lade ofuerfalder. Saa snar sæden er giort shal Regimentsskriferen de som for bæster er ansadt, huer sin bæst tilkiøbe.

Sag om husdyrhjælp til rytterbønder.

3.

I Særdelighed er Jens Gregersen i Søndervissing hans bæster hannem saa slet af Skab frafalden, at han nu kun har et (*bæst*) som er dyktig til nogen Arbeid maa hand med et ploubæst Undsættis. Vorder hand mueligt betroed et andet (*bæst*) Ellers er hannem fast umueligt, sin halfue gaard at besidde.

4.

Paa Self samme maade er beskaffed med Gregers Nielsen, ibd. (*samme sted*).

Saavit enhuer Cheff Attesterer Som nødvendig behøfves kand anskaffes (*heste*) efter dend ordinari Taxt. Datum Session holdet udi Schanderborg d. 4. Juny Ao. 1691.

N. Friis C. Gerstorpf. Jurgen Randzau.

Skanderborg rytterdistr. sess. protokol 1693 (95 r).

Sag om husdyrhjælp.

7.

Jens Gregersen i Sønder Wissing befindes at være forarmet, beklager sig at ulfune (*ulvene*) hafuer bidt 1 bæst for hannem kunde koste 16 sletdaler, og derforuden hafuer maatet kiøbe 3 bæster siden paaske som ellers var for u-løchet, ansøger om Hielp til it ploubæst, som hand Høyelig behøfuer.

Skanderborg rytterdistr. sessions protok. 1695 (165 r -v).

7.

Som Hans Mayst eigen Cassa, for bønderne til plougbester og andet hafuer, uden i u-lycheligh Ildebrands fald, saa, Huis denne iche self kand forskaffe sig bester sin aufling med at drifue, maae en anden til gaarden Sitis (*sættes*) som uden Hielp af Cassen kand svarre.

Skanderborg Rytterdistrikts Fæsteprtk. 11. Octob 1725.

Thomas Sørensen, Søballe fæster halvparten af Peder Laursens gaard, saasom han selv grundet i geraaden slette tilstand, ikke kan forestaa hele gaardens brug, og restancen, hvoraf Thomas Sørensen allerede har betalt 20 Rdr., hvorfor han ogsaa faar det for 6 Rdr. indf. med vilkaar, at naar en anden bliver ledig, skal han fæste den ogsaa. saa hele gaarden bliver samlet. Hkorn 3-4-1-1/2 alb. Bygningen bestaar af 22 fag Hus og besætning 3 bæster, 2 køer, 2 ungnød, 4 faar vogn etc.

20. Juni 1729.

Thomas Sørensen, Søballe fæster hans swiger fader og gaardmand Peder Lauridsens grundet slette og ringe tilstand samt paadragene Restance fradømte gaard. Hkorn 3 td 4 skp 1 fc 1/2 alb hvorved gaarden samles under et brug, som dend tilforn har wæret førend Thomas Sørensen den halwe part antog, Nyder stedet fæstefri. For Restancen af Maanedes og Mark og Halmpenge samt Kongens anpart af Konge Tiende penge 1728 i alt beløbende 22 Rdr 6 1/2 sk at være u=krewed, men for Kirke Tiende samme aar skal han betale 1 Rdr. 2 mk. 13 sk. Ilige maade efterlades han for den paa stedet heftende Korn restance som Peder Lauridsen 1719 - 1720 og 1727 er forstrakt med Biug 4 td. 4 skp. Haure 5 td. 5 skp. Han skal være fri for maanedspenge af den antagne 1/2 gaards part fra 1. Marts til 1. octob. 1729 som udgør 8 Rdr. 26 sk.

Iligemaader at nyde uden nogen betaling eller gengivelse dette aars Waarsæd in natura 3 tdr. Byg 6 tdr. Havre og 3 tdr. Boghvede foruden de paa stedet værende ringe Bæster og Kreaturer m. v. Han er forpligt at forbedre gaardens bygning etc.

Framlev herreds tingbog.

8. mar. 1671.

Hans Rasmussen i Skovby på kaptajnløjtnant Jacob Knoffs vegne stævnedes Anders Justsen i Søballe, Niels Rasmussen i Tåstrup og tiltalte dem for efterstående landgilde til ritmesteren, som de bør betale og desuden have deres fæste forbrudt.

Skatterne

Fra gammel tid opkrævedes skatterne i naturalier, den såkaldte landgilde. Allerede fra 1500-årene kunne landgilden omregnes til penge efter bestemte satser. I løbet af 1700-tallet blev dette almindeligt.

Landgilden bestod først og fremmest af jordens frembringelser af korn, dvs. rug, byg og havre. Desuden betaltes med kvæg, smør, svin, fjerkræ m.m.

Forklaring på nogle udtryk:

Kongstød:

var en afgift til kongen, en art landgilde, betalt i penge eller byg, men især havre.

1 kongstød = 3 skp. el. ½ td. havre. Kongestød betaltes i Hjelmlev herred med 3 skpr. havre, i det øvrige af lenet med 4 skpr. 1 tønne havde 8 skp.

Gæsteri:

(*grij byg*) var oprindelig en pligt til at modtage jordejeren, hans folk og heste til indkvartering og underhold. Dette blev i slutningen af 1500-tallet afløst af en fast afgift - ofte i byg eller havre. Begrebet hofheste og jægerheste stammer fra samme tid, da kongen rejste rundt i landet med et stort følge. I de store skove i Midtjylland drev han ofte jagt. Disse afgifter blev i Skanderborg len afløst med 1/4 ørtug byg for en hovhests gæsteri. Ifølge *Emil Madsen: Bidrag til Oplysning om jydskes Kronbønders Levesæt og Forhold i Frederik II's og Christian IV's Tid.* beregnedes gæsteriet med 3 skpr. malt for hver hofhest, der skulde modtages, og med 2 skpr. malt for hver jægerhest.

Plovhavre eller plovkorn:

betaltes til Århus Hospital af flere bøndergårde i Ning, Hjelmlev, Sabro, Hasle, Framlev, Gjern og Houlberg Herreder. Udtrykket "plov" har oprindelig været ensbetydende med en bondegård.

Leding:

svarede fortrinsvis af selvejerbønder, men den ses også at have været pålignet mange fæstebønder. Ledingsafgiften var for hver Gaard 1 eller sjældnere 2 Ledingsgrot á 2 Sk. dansk.

Fodernød: betegnede et stykke kvæg, der af fæsteren skulle fodres for jordejeren. Her i Skanderborg-området: ofte kronen.

Brandsvin:

Svin, der med indbrændt ejermærke blev drevet ud i skovene for at fedes. Kaldtes også oldensvin, fordi deres føde hovedsagelig bestod af frugterne fra eg og bøg (olden). Ofte ydedes hver 6. svin i oldengæld. I reglen gav træerne kun olden hvert tredje eller fjerde år. Men det kunne også fejle.

Eksempler på landgildeydelse:

Jordebog 1612-13 Skanderborg Len.

Framlev Herred.

Søballe:

Rasmus Mortensen, (tingskriver): Dette fæste overtages 1618/19 af Just Andersen.

2 ørte rug, 2 ørte byg, 1 ørte ard (*havre*), ½ fjerding smør, 1 brandsvin (*brændemærket oldensvin*), 7 hofheste, 2 jægerheste, 1 fodernød, 20 æg, 1 mark garn, 20 gærdestænger.

Stjær 1612-13.

Anders Nielsen: 3 skilling leding, 1 kongstød, 1 lam, 1 gås, 6 hofheste, 2 jægerheste, 20 æg, 1 mark garn, 1 brandsvin.

Skanderborg amts jordebog 1667. (B 17.49)

Troelstrup.

Peder Andersen: 1 fj. smør, 1 ørte rug, 1 ørte byg, 1 ørte 3 skp. grij (*gæsteri*) byg, 1 ørte havre, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 1 fodernød, 1 svin, 22 læs ved (*brænde*).

Portionsjordebog 1682. Skanderborg Rytterdistrikt. GRyt 4-6.

Hr. Ritmester Herman Essemans Compagnie.

Hem (ved Dørup, umiddelbart syd for Mossø).

Ejer og rytternavn	Matrikel (portioner korn)
Nr. 75 1 gd.	Erik Pedersen og Peder Eriksen 6-2-0-0
Trompeter	nogenledes ved magt
<i>Frands Rütz (ane 114)?</i>	

Tiender

betaltes oprindelig til kirken, præsten og biskoppen og fordeltes med en trediedel til hver. Ved reformationens inførelse blev bispetienden indraget og blev til kongetiende. Rundt i landet findes enkelte steder bevarede kirkelader, hvortil kornet i sin tid afleveredes. Senere blev afgifterne udvidet til også at omfatte tiende af korn og kvæg.

Der er mange eksempler på bønder, som har fæstet eller købt indtægten af tienderne.

Kancelliets brevbøger.

25. juni 1688.

Fru Margrete Krabbe til Rosenholm stævnedes Jens Mikkelsen i Virring, Laurids Jensen i Hemstok og Jacob Tomasen i Firgårde for vidne anlangende deres fæstebreve på Dover og Fruering kirketiender, som de i fæste har, og deres fæstepenges tilbydelse imod fæstebrevenes indlevering, og forbød samtlige Dover og Fruering sognemænd at føre deres korn hjem, før de har patronens tilladelse dertil.

19. okt. 1711.

Søren Steffensen og Laurids Nielsen i Ry fremlagde kald og varsel angående synsmænds opkrævelse til syn på Ry kirke, da sognemændene på auktion næst afvigte 8/12 havde tilkøbt sig Ry kirkes tiende, hvorefter synsmænd afhjælede syn på kirkens brøstfældighed.

Landehjælp og ekstraskatter

Det 17. århundredes krige bragte utallige ulykker og elendighed over befolkningerne i de berørte lande. Ikke mindre en tre gange blev Jylland besat af fjendtlige tropper, der plyndrede og myrdede løs på den arme befolkning. Efter Christian den Fjerdes nederlag i 30-årskrigen rykkede general Wallensteins kejserlige tropper op i Jylland. Skanderborgområdet blev besat fra oktober 1627 til fredsslutningen i 1629. Under Torstenssonskrigen 1643-45 erobrede svenskerne Skanderborg og oprettede en befæstet lejr ved Sønder Vissing, og rytterne strejfede rundt på plyndringstogter gennem hele egnen. I 1657 rykkede Karl Gustavs hærenheder ind i Skanderborg. Polske tropper, som kom til hjælp i 1658, opførte sig ikke synderligt bedre end de svenske.

Det gik også stærkt ud over alle kirkerne. I regnskaberne kan man læse om plyndringer og ødelæggelser i Voerladegård, Tåning og Ovsted.

Udgifterne til krigsførelsen resulterede i talrige ekstraskatter, som lagde yderligere byrder på den forarmede befolkning.

Eksempler:

Kancelliets brevbøger.

4. okt. 1623. Aabent Brev til alle om Udredelsen af en Hjælp inden Mortensdag til Underhold af et Antal Krigsfolk.

8. aug. 1624. Aabent Brev til alle om udredelsen af en hjælp til at betale Rigets Gæld.

18. marts. 1626.

..... at opkræve 1 Speciedaler eller dens Værdi af hver Bonde i Rigerne til 8. Maj og af Kleresi, Gejstlighed, Kanniker, Tiender og Borgerskabet i Byerne det samme som sidste Aar, at betale til Pinse-dag.

1630 og 1631 og 1632:

Almindelig Landeskat til alle i hele riget (Danmark, Norge, Sydsverige). I alle breve fra Kancelliet poienteres, at de fattige skal skånes, men alle andre, også tjenestedrenge skal bidrage.

Desuden i 1632. Bønderne i Danmark og Skåne: Madskat til flåden. ½ lispd. flæsk og 1 lispd. kød af hver helgård, halvt så meget af hver halvgård og det dobbelte af hver selvejergård.

I perioden 1633-1638 opkræver hvert år en landeskat.

1638. Aabent Brev om, at enhver i Danmark, Adel eller uadel, i Henhold til den af Stændernes Forsamling i Odense tagne Beslutning skal betale 2 Daler af hvert Hundrede, som de har paa Rente, til Rigets Forsvar.

I perioden 1638-45 fortsætter påligningen af ekstraskatter, endda ofte 2 á 3 gange årligt.

30. aug. 1643. Aab. Brev til Bønderne i Danmark om dobbelt Skat.vore kære Undersaatter i begge Riger en almindelig Landeskat. Den skal udgives paa følgende Maade: at hver 10 jordegne Bøndergaarde, enten de besiddes af den Bonde, Ejendommen selv tilhører, eller de er fæstede til andre, skal lægges i Læg sammen og give 40 Rdlr. in Specie eller deres Værd. Daleren beregnet til 6 slette Mark, den rige hjælper den fattige. Ligeledes skal hver 10 Bønder, som ikke har frit jordegods, men har fæstet deres Gaarde og bruger Avl, ogsaa lægges i Læg sammen og give Kongen 20 Rdlr. eller deres Værd; den rige hjælper den fattige.

Opkrævning af ekstraskatter fortsatte i årene derefter. Man finder dem til langt op i 1700-tallet.

Nedslag i landgilde

I 1594 klager Margrethe Sørensdatter i Hemstok over, at siden hun blev skiftet fra Løgagergaard (Vrads herred) til gården i Hemstok, er størsteparten af hendes store fæmon (*kvæg*) død, og hun har ovenikøbet årlig måttet købe det meste af det korn, hun skulde give i landgilde og bruge til sit underhold. Hun bliver derfor fri for et års landgilde.

Kancelliets brevbøger.

30. dec. 1640.

Missive til Lauridts Ebbesen, Lensmand paa Skanderborg Slot. Kronens Bønder i Sødrup, Hundslund Sogn, Hads Herred i Aakær Len har berettet, at de forrige Sommer har lidt stor Misvækst paa Deres Vaarkorn og har lidt stor Skade paa deres Kvæg og Fænød, som er frafaldet dem, og har andraget om at faa noget Afslag paa deres Landgilde i Aar. Da Kongen af hans Erklæring erfarer, at deres Opgivelse er sandfærdig, skal Adressaten lade dem være forskaanet for Halvdelen af den Landgilde, som de skulde have ydet sidst forgangne Mortensdag, og føre det til Regnskab.

Artikel nr. 17

Brande og Brandforsikringer

Brandkatastrofer

I århundrederne før udskiftningen klumpede bønderne sig sammen i landsbyerne. Her var man mange, som kunne stå sammen i farens stund. Ingen ville bo ude på det åbne land, hvor man var overladt til sig selv. Fællesdriften gjorde det vel også praktisk, at man boede nær hinanden. Men katastrofen lurede altid i baggrunden. De stråttækkede bindingsværkshuse lå klistret tæt op ad hinanden. Ganske vist havde hver bonde sine brandredskaber, men de forslog kun lidt, når ilden rigtig fik fat, og hvis vinden tilmed var skarp, var der ikke langt til den totale ødelæggelse.

Om sådanne ulykker er der talrige beretninger. Flere købstæder blev fra tid til anden flammernes bytte. - Man behøver blot at nævne storbranden i København 1728.

Her skal især berettes om ildebrande i byerne i Tyrsting og Voer herred.

Om Sdr. Vissing ved vi, at byen i 1577 blev hærget af en voldsom brand, der lagde de fleste huse øde. Historien gentog sig i 1744, om end brandens omfang blev begrænset til to gårde.

Samme år nedbrændte hele Dørup by i Sdr. Vissings nabosogn, Voerladegård. Den brand var måske påsat af en kærling. Året efter nedbrændte 2 gårde i Troelstrup i Tønning sogn samt i Voer herred: hele Tåning by, Voerladegårds nabosogn. Årene 1744-45 må betegnes som de værste katastrofeår i denne egns historie.

Sdr. Vissing

I 1744 nedbrændte rytterbonden Jens Jensens halvgaard og den tæt ved liggende præstegaard.

Af Sigurd Elkjær.

"Det var den 10. Februar om Aftenen ved Sengetid, Jens Jensens Datter gik i Stuen med et tændt Lys for at søge efter noget, som hun om Morgenen vilde betjene sig af i Kirken. Lyset antændte da nogle sammenrullede Blaartotter, saa Luen gik gennem Loftet og stak Husets Overdel i Brand. Folkene mente, at de let kunde dæmpe Ilden, og forsømte derfor at tilkalde Hjælp, inden det blev for sent. Moderen og Datteren blev slemt forbrændt i Ansigtet og paa Hænderne, og denne Omstændighed samt deres "særdeles Anger og Fortrydelse" og Sognepræsten Hr. Friderich Hansens indstændige Forbøn, skønt han "ved yderste Ruin i højeste Maade herved er paabyrdet Sorrig og Bekymring", befriede dem ved kongelig Resolution for en Straf paa adskillige Maaneders Arbejde i Viborg Tugthus". (Aarhus Stifts Aarbog 1933, S. 45). For slægtsforskere er det et savn, at kirkebogen gik med i luerne i 1744.

50 år senere, den 13. juli 1794 udbrød der igen brand i byen, og denne gang gik det værre, idet 2 trediedele af husene nedbrændte til grunden.

Herom beretter "Aarhuus Stifts Adresse-Contoires Tidende" Nr. 56 for samme år: "I Søndags den 13de om Eftermiddagen, afbrændte i Søndervissing Bye under Skanderborg Amt 15 Gaarde, hvoriblandt Præstegaarden. Da paa samme Tid var Gudstieneste og Ilden greb stærkt om sig, fik Præsten Hr. Sommer og Beboerne kun lidet reddet. Kirken, den teglhængte Skole og nogle fraliggende Halvgaarde bleve i Behold". Aarsagen kendes ikke men, skriver avisen, "paa det Tidspunkt herskede en vedvarende Tørke, saa det maa befrygtes, at Høsten paa de fleste Steder her i Stiftet baade vil komme for tidlig og bliver heel maadelig. Sæden allerede paa mange Steder fordærvet".

Troelstrup

Optegnelser af Gunnar Laurberg, Bredvad Møllevej, Brædstrup.

Optegnelserne indeholder også bidrag fra andre forskere. fru Herdis Therkelsen. Ane Kirstine Pedersen, Falstersgade, Horsens, Ruth Dam Brokhøjvej 29, 8740 Brædstrup, Arne Asmussen, Prangervej 132, 7000 Fredericia. Marie Jensen.

Ildebrand i Troelstrup 4. juni 1745. *Oversat af hr. Arne Asmussen.*

Som vi ser, opstod branden et par timer efter midnat 4. juni 1745. En forbipasserende mand opdagede branden og forsøgte at komme i kontakt med det aldrende ægtepar Anders Nielsen over 80 år og hans kone, Birthe Sørensdatter. Hun var over 60 år. - På grund af den tætte røg og ildens hede, måtte han opgive sit forehavende og begav sig til den tæt tilbyggede nabogård, som beboedes af Laurids Mortensen, som nåede at redde sine kreaturer. Birthe Sørensdatter blev vækket af ildens "bragen" - troede det var tordenvejr - dog fik hun i hast vækket sin mand og vel tjenestefolkene.

De måtte søge ud af en bagdør. Den gode Gud holdt sin beskyrmende hånd over de nødstedte, så de fik sig reddet, men et sørgeligt syn må det have været, at se alle deres dyr indebrændte, køer, kalve, får, grise, bortset fra hestene, som var i marken. De ansete mennesker på den store gård mistede alt - deres indbo - deres "klæder", alt gik op i luer. Hjælpeløse har de måttet se til.

Bygningerne har selv sagt været lerklinede og tækket med strå. Byen har måske haft en mindre brand-sprøjte til håndkraft.

Men den nådige Gud lod den kraftige østenvind forblive indtil de to gårde var nedbrændte, hvorefter Han lod vinden vende til nordøst. Var det sket lidt før, kunne det have gået her ligesom i Dørup og Tåning - (*nævnes senere*) og endnu flere ulykkelige mennesker kunne have mistet hus og hjem, hvis resten af byens gårde var blevet flammernes bytte

I følge Marie Jensen havde den nedbrændte gård været den østligst beliggende gård i byen. Den flyttedes til sin nuværende beliggenhed.

Det var syv uger siden, der var malt på kølle. Maltkøller - en slags tørrestuer, hvor malten lå på gennemhullede plader - eller ståltrådsnet og opvarmedes ved varmerør eller fra ildstedet (ølbrygning). Den gamle mand, Anders Nielsen røg ikke tobak, og gårdens eneste søn Niels var udrejst (bortrejst), godt nok røg han af og til - men da han ikke var hjemme udelukkes hans skyld. Lys og ild, bortset fra køkkenet, havde ikke været brugt, så heller ingen årsag til branden her.

Allernådigst måtte så gamle Anders Nielsen på tiggerfærd til myndigheder og naboer, brandforsikring kendte man ikke, så vidt man kan skønne, fik han en hæderlig behandling. Heldigvis havde han sin hjemmeværende søn Niels Andersen til at varetage fornødne praktiske ting.

Anders Nielsen havde en mistanke om, at ilden var påsat af onde og ugudelige mennesker, "som kun Gud alene er bekendt med".

Det kunne have været den mand, som havde stjålet et par heste fra ham. Manden blev pågrebet, men undslap galgen. Måske skulle Anders Nielsen have en straf, tyven mente måske, at han havde fortjent det.

Herefter navnes Tammers Collegi. Collegi er udtryk for en domstol, der blev nedsat det sted, hvor sagen skulle føres. - I dette tilfælde på Tammers - en forkortelse af hovedgården Tammestrup (10 km SV for Skanderborg). Den hørte ca. 1500 til Øm Kloster - kom senere under kronen - blev indlemmet i det skanderborgske ryttergods - og gjordes til hovedgård ved dettes salg 1767.

Efter en besværlig sommer med opbygning og flytning af den nye gård kunne familien igen få tag over hovedet, og inden julen 1745 blev den nye gård taget i brug. - (her skal lige tilføjes at Marie Jensen, som døde 1912, skriver nogle år forinden, at man endnu kunne se gårdens placering før branden).

Igen må nævnes den 24-årige søn, Niels. Naturligvis har det været ham, der måtte tage vejen til herregården Tammestrup, og ham der har måttet tale med myndighederne blandt andre Conferenceråd og Amtmand von Woyda, Skanderborg, regimentsskriver Niels Moldrup, Skanderborg Ladegaard m.fl.

Anders Nielsen levede endnu 6 år efter indflytningen til den nyopførte gård - Ifølge kirkebogen blev han 89 år.

26. april 1745, mindre end to måneder forinden de to gårde i Troelstrup brændte, stod hele Tåning by i flammer. Da der skulle udtages tømmer til opbygningen af Troelstrupgårdene, skulle materialerne kunne findes til samme pris, som de to nedbrændte byer (*Dørup og Tåning*) havde fået, endskønt det ikke var rentabelt.

Regimentsskriveren brugte endda sin fritid til at køre i hestekøretøj for at bese skovene, hvorfra tømmeret skulle udtages - træffe aftaler med alle de ulykkelige brandhærgede mennesker. - Ekstra besværligt, fordi folk almindeligvis hverken kunne læse eller skrive - dog var der måske undtagelser. Niels, sønnen fra Vestergård var måske med i rytterskolernes første år. Kunne han for ekstra betaling have lært sig bogstaveringskunst?

Til videre råd og lovgivning kom også Hans Excellence Hr. Gehejmeråd og direktør med øvrige højtstående herrer fra statskassen.

Fra Skanderborg rytterdistrikts protokol:

Betænkning. Anmeldelse angående den ulykkelige ildebrand i Troelstrup.

Tilbud.

Skanderborg Amt. Tønning Sogn. Troelstrup.

Ligesom den i byen sidste 4. juni et par timer over midnat antændte sørgelig ildebrand, da det sidste af vårsæden dagen før var kommet i jorden, tidligere er anmeldt, bliver såvel efter tingsvidnets forklaring, ført på distriktets birketing næstfølgende 10. juni, som alt under allernøjeste undersøgning, allerunderdanigst at forestille de afbrændte steders beboere, hr. Anders Nielsen og Laurids Mortensen, som stå for hartkorn under nr. 1 og 2 i matriklen, hver matrikel for

Ager og eng	7 tdr.	0 skp. 3 fjk.	2 3/4 album	skov	1 album
I alt	14 tdr.	1 skp. 3 fjk.	2 1/2 album	skov	2 album

Bygningen, som for dem fuldstændig til grunden er afbrændt og ikke det allermindste stykke til nogen slags brug er bleven tilovers, forklarer tingsvidnet pag. 2 og 3, at det er således at bygge.

Anders Nielsen 85 fag hus.

Laurids Mortensen 68 fag hus.

I alt 153 fag hus.

Foruden at ildens grusomhed har medtaget fra Anders Nielsen, hvor ilden begyndte, en mand over 80 år, hans kone over 60 år, alle hans kreaturer, dyrene som var i marken undtaget, bestående af 9 køer, 5 stude, 4 kvier, 5 ungvæg, 6 kalve, 32 får og lam, 16 svin og grise, derforuden 3 vogne, 1 plov og 3 harver med tilbehør. 16 tdr. korn på loftet. Desuden alt deres indbo, på nær 2 dyner, som de fra sengen fik med dem ud.

Laurids Mortensens hele indbo, samt 2 vogne med tilbehør og 12 tdr. korn på loftet, så han fik intet reddet udover kreaturerne, klæder til en seng, en kiste, en jerngryde og nogle få gangklæder.

Hvad der kan have været årsag til ildebranden, er på grundig måde, såvel da tingsvidnet blev ført som både før og senere stor og allerunderdanigst forpligtet grundighed, på mange måder bleven undersøgt, som Conferenceråd og Amtmand von Woyda også er bekendt, for hvem jeg har ladet adskillige, angående branden, indkalde, men det har været uden virkning. Så der er ikke bleven mere oplyst, end hvad tingsvidnet sag 5 forklarer: at Søren Madsen af Buurgårde, som skulle til Tåning, på sin rette vej igennem Troelstrup, var den første som så branden og at branden antændtes i Anders Niensens østre hus i gården, hvori ingen, hverken skorsten eller ildsted var.

I byen fandt han ingen mennesker oppe, de var alle liggende i deres søvn. Da han kom til gården for at få folkene vågnet, kunne han ingen steder komme ind på grund af ildens tætte røg og hede, så han måtte opgive sit forhavende og begive sig til naboen Laurids Mortensens gård, for der at få folkene vågnet, hvorved kreaturerne blev reddet. På det andet sted, hvor ilden andtændtes, blev den gamle kone vågnet af sin søvn ved ildens bragen og oplyste vinduer, som hun troede var tordenvej. Da hun fik de andre vågnet og ud af sengene, måtte de søge til en bagdør for at komme ud, da de ellers, sammen med indboet, ville være indebrændt, hvis ikke den gode Guds nådige beskyttelse havde afværget det, ligesom med vinden, der var en kraftig østenvind, da ildebranden antændtes og tilligemed vedvarende indtil ulykken, de 2 afbrændte gårde, var overstået. Siden blev den i en fart vendt fra øst til nord, som ville have ført ilden til den anden del af byen, men at det ved den nådige guds beskyttelse, ikke skete.

Foruden meldte tingsvidnet pag. 7 og 8, at det var 7 uger siden, de der på gården havde haft malt på kølle og det var 6 dage før ulykken, de havde ild i bageovnen, siden den tid har de ikke brugt ild til nogen slags brug eller haft ild antændt uden lidt til daglig brug for at lave mad. Ligesa er det forklaret, at den gamle mand, gårdens beboer, aldrig har røget tobak, og at hans søn, som undertiden bruger det, ikke var hjemme, men dagen før var udrejst. Så der har hverken været ild eller lys uden det i køkkenet, til nogen slags brug.

De nødvendige til gårdenes opførelse. Bygningerne kan ikke være mindre for hver af dem end som nedennævnte størrelse:

Stuehus til beboelse og andet brug	12 fag.		
Lade	20 fag.		
Stald og kvæghus i to længer	20 fag.	ialt	52 fag.
Som til begge steder bliver			104 fag.

Efter billigste overslag og beregning vil det medtage:

Egetømmer til udvendig brug behøves ialt fodstykker 1002 alen.

Således:

Stolper	af	4 alens længde	52 stkr.
	af	3½ alen	188 -
	af	3 1/4 alen	36 -
	af	3 alen	20 -
Stribånd	af	4 alen	8 -
	af	3½ alen	56 -
Løsholter	af	2 3/4 alen	272 -
Stiber	af	1 3/4 alen	228 -
	af	1½ alen	252 -
Fyrtømmer indvendig til skillerum behøves:			
Stolper	af	3½ alen	90 stkr.
Stribånd	af	3½ alen	56 -
Løsholter	af	2 3/4 alen	118 -

Dertil kan bruges det tømmer som holder 7 á 8 alen af 4 tommers størrelse i den mindste ende.

118 stkr.

Dette indkøb, samt efterfølgende, som bestilles, anføres til forrige pris i opstillingen af Dørups og Tånings, endskønt det på denne tid er en del dyrere og der findes stor mangel på de anførte sorter. Så der må daglig ses både efter priser og tømmer til rimelige indkøb, endskønt det ikke er rentabelt for den anførte pris. Mange rejser må jeg gøre for samme parti, ligesom det med skibe nu mere træ fremkommer, for samme at bese og træffe aftale, så der for det alene ikke giver en fridag eller anden form for frihed.

Det bestilte samt den tidligere anførte pris er således:

Skillerums tømmer	á 20 skilling	118 stkr.	ialt 24 rdl. 56 sk.
Bjælker á 9 alen og			
Murtømmer á 8 og 9 alen	á 40 - -	76 -	ialt 80 rdl. 80 sk.
Spændtræ á 7 alen	á 18 - -	228 -	- 42 - 72 -
Hanebjælker á 5 alen	á 10 - -	114 -	- 11 - 84 -
Tværlægter á	8? - -	120 -	- 4 - 16 -
Strålægter á 2 fag á	28 -	1872 -	- 45 - 48 -
Brædder til loft, vinduer, karmene og vindskeder á 2 fag eller 6 alen.	á 9 mark 8? - -	312 -	- 41 - 16 -
		ialt	250 rdl. 84 sk.

De nødvendige tække stolper antages egnet og bedst at blive taget af, hvad der bliver til rest, i grenene og toppen af de udviste egetræer, og derpå, såvel som de almindelige tække og vægge stolper samt tækkelignende arbejde, måtte give besked til vedkommende skovbetjente.

Foruden bygningstømmeret, må for de skadelidende allerunderdanigst ansøges om følgende hjælp.

1. Nogle års frihed for skatten til hæren, kornskatten som påbydes samt afgift til fæstegodset, regnet fra næstkommende 1. juli at begynde, til den tid er alle skatterne betalt.
2. De ordinære bygningspenge allerunderdanigst at bevilge.
3. For de arme mennesker, som aldeles intet fik reddet, må også bedes om nogle tønder rug af magasinet, til hjælp ved det fornødne større daglige af de mange folk, som må holdes, både til markarbejdet og opbygningen af gårdene.
Ellers kan ikke efterlades noget uden særdeles at bemærke.

4. Allerunderdanigst at udbede til den arme fattige gamle mand Anders Nielsen, som har mistet alle sine kreaturer, det han måtte være i egen erindring til, allernådigst bønning om nogen hjælp. Siden ildebranden har han ved andet uheld mistet et af sine kreaturer, så hans lidte skade sent vil overvindes. Dersom han ikke havde en fuldvoksen søn, Niels Andersen, 24 år gammel i hans alderdom at være til hjælp, blev det ham alt for meget at bestride.

Da hans Excellence hr. Geheimeråd og Direktør med øvrige højtstående herrer udsendt for statskassen, og i lovlig samme Collegio, er det på denne uheldige tilfælde, underdanigst gjort anmeldelse d. 12. juni, nådigst blevet foranstaltet, at den til laderne behøvende udvisning måtte foretages, og det øvrige dertil behøvende, for tiden at vide besørget og anskaffet.

Til sessionens afventende gunstig resolution, dette allerydmygst indstilles.

Skanderborg Ladegård
d. 25. juni 1745.

Af
Niels Moldrup. (*regimentskriver*)

Resolution.

Denne ildebrand har været så meget mere beklageligt, da ilden opstod om natten, på den tid, da den uheldige Anders Nielsen og hustrue, samt deres tjenestefolk, lå i deres tryggeste søvn og mente sig sikker, at hverken malt på kølle, bagning eller andet hvor der bruges ild, alt var fuldført forinden og kunne derfor ikke være til nogen fare og derved er bleven ødelagt den velstand, som ansete Anders Nielsen havde i huset af møbler, skabe og korn, samt i staldene optalte kønne besætning af køer, stude, ungvæg, får og svin, endvidere vogne og plove og fik intet derfra reddet, uden de menneskeliv, som var tilstede og hestene i marken.

Den anden gårdmand, Laurs Mortensens tab er også stor, men dog ikke så betydelig, da ilden gav ham tid til at redde sine kreaturer og fik lidt reddet af det nærmest for hånden værende møbler. Alle omstændigheder giver lejlighed til en stor mistanke, at ilden af onde og ugudelige mennesker måtte være påsat, men at Gud alene er bekendt med, om det efter Anders Nielsens mistanke, er påsat af den, der frastjal ham et par heste og blev pågrebet, men undslap galgen, han var idømt, eller også er ilden den straf, som andre får, og der i disse tider bliver hjemsøgt.

For at så stor en skade nogenlunde kan mindskes, har deres excellence hr. Geheimeråd og direktør samt deputerede og tilforordnede i Tammers Collegi, på min konferensråd Woydas indberetning, højest behagelig gjort begyndelse d. 12. juni, ved deres hjælp, til udvisning og bestilling til regimentskriveren, at indkøbe det fornødne favn tømmer og lægter, samt pålagt ham til sessionen at lave en opgørelse over, hvad der til disse 2 afbrændte gårdes opbyggelse og istandsættelse er nødvendig. Hvorpå efter overvejelse af denne betydelige skade, går sessionens ønsker derhen, at til de, for hver gård anførte 52 fag hus, efter den på memorialen for Tåning by, er lavet, forklaring om jorden der, nødvendig behøves det beregnede egetømmer således 1 tusinde og 2 alen der efter beregning skal laves til, stolper à 4 alens længde 52 stk.

Her følger samme opgørelse, som i forrige afsnit. ----- hvilket til dets brug træet må være allernådigst tilladt, af deres majestæts skov at udvise, og at der måtte tages til taget og væggene el eller birk, måske man til væggene kan bruge toppen af de til tømmer udviste træer.

Af fyrtømmer skal bruges, stolper à 32 alens længde 90 stk.

Her følger igen samme opgørelse, som i forrige afsnit. ----- Således er foranstaltet at indkøbe, så godt og forsvarlig, af oplandets fyretræer, for billigste pris han selv agter at give, både for kvaliteten af tømmeret og at hver til sit brug, allerunderdanigst må være søgt og tilvejebragt, så hurtig som muligt, hvorefter jeg, conferenceråd Woyda, tilstilles berigtiget beregning til eftersyn og påfølgende skriftlig vidne.

Hjælp til udgifter for snedker, tømmer og tækkemand, muremester, vinduer og deslige, 3 mark til hver af tidligere opmålte fag hus. Brødkorn, dem begge fra magasinet i Horsens, at måtte få 6 tønder, hvilke de selv modtager og afhenter i Horsens.

Frihed i 2 år, fra 1. juli, for kvartalsskatterne, kornskat påhvilet i korn og penge, samt landgilde.

I dette, er disse 2 skadelidende ligestillet.

Anders Nielsen, hvis skæbne har været så stor, at han har mistet alle sine kreaturer, ja siden at de blev af ilden ødelagt, er han blevet udsat for sygdom på sin øvrige besætning. Og dog ikke desto mindre sin høje alder, har lyst og vilje til at blive ved gården og til sammes opbyggelse, vise den flid og godhed Gud for ham i så mange år førhen har velsignet, vil i særdeleshed blive hjulpet med 24 rigsdaler til 4 køers indkøb.

Efter mulighed og til passende tid, kommer de andre bønder fra egnen disse til hjælp med matrialernes tilførsel og regimentskriveren iagttager, at tømmeret vel og forsvarlig anvendes, så at disse 2 gårde, hver med 52 fag hus er forsynet og efter frihedens udløb findes forsvarligt opbygget, så han derom kan få meddelt amtmandens skriftlige vidnesbyrd.

Dette tilsendes deres excellence hr. gehejmeråd og direktør, samt deputerede og tilforordnede høje herrers forventede godkendelse.

Ryttersessionen for det Skanderborgske distrikt den 12. juli 1745.

Woyda.

Folsach.

(Indlagt sammen med contributions regnskabet 1745, under litra J).

Ildebrand i Troelstrup fortsat.

Tammer Collegi.

Approbation.

For et allerede anmeldt, inden omtalte, ved ulykkelig ildsvåde afbrændt og Hans Maist. tilhørende 2 bondegårde, i Troelstrup by, Tønning sogn, under Skanderborg amt og rytterdistrikt, igen forsvarlig opbygget og istandbragt, på den måde, som sessionens deputerede ved deres herpå tegnede betænkning har agtet, og således, som det i den anledning og efter højeste nødvendighed til dets herfra i forvejen under 12. juni og 17. august indeværende år er foranstaltet. Har det behaged hans kongelige Maist. på vores allerunderdanigste forestilling, ved resolution dateret 9. juni, forommeldte sessions beslutning i at allemådigst at approbere, og derefter at bevilge. At til disse 2 bondegårde, som beboes af Anders Nielsen og Laurids Mortensen, deres opbyggelse og istandsættelse, må gives og forundes den af sessionens accorderede hjælp og frihed, dog foruden udvisningen af skoven, hvorom under forommeldte 12. juni og 17. august er føjed den nødvendige anskaffelse, efter anførselen bestå af følgende:

Bygningshjælp til 52 fag hus på hver gård, og således ialt 104 fag,

Således:

1. Det allerede specificerede fyrtømmer til skillerum, bjælker, murremme, spær og deslige, så vel som brædder til loft, lægter med videre, som alt for billigste pris, indkøbes, men dog ikke overstiger de, dertil herunder beregnede 250 rdl. 84 sk.
samt:
2. Til savskærerløn, tømmer og snedkers arbejds løn m. v. på hver af de foranførte 104 fag hus à 3 mark 52 rdl. ialt 302 rdl. 84 sk.
3. Skænkes de der tilligemed, fra Horsens magasin foreslået kornvare, nemlig hver af beboerne 3 tdr. rug, ialt 6 tdr.
4. Frihed for alle påbydende skatter, samt landgilder af gårdens hartkorn, som er nr. 1 og 2, hver gård ager og eng 7 tdr. 3 fjk. 2 3/4 album samt skov 1 alb. udi 2 år fra 1. juli 1745 at regne.
5. Beboeren Anders Nielsen på nr. 1, som ved branden har mistet en del af sine kreaturer, at give til indkøb af 4 køer, som han rettelig allerede har fået 24 rdl.

Tilsammen, foruden den forommeldte frihedsbeløb

326 rdl. 84 skl.

Rug 6 tdr.

Thi påligger det nu regimentskriveren, Niels Moldrup, ved således anselig hjælp og frihed, såvel som den forommeldte og derunder bevilgede udvisning af skoven, og den anden af sessionen omtalte hjælp ved kørsel og arbejde af de øvrige distriktes bønder. Hvilket alt er meddelt ham under foromtalte 12. juni og 17. august sidste tillagte ordrer, med stor flid og efter embeds pligt, at disse 2 afbrændte gårde igen forsvarlig bliver opført og istandbragt, og det på den måde samt under sådan opsig, som sessionen udførligt har beskrevet, og han (*regimentskriveren*) sig i alle forhold efterrettelig holder, således at skatterne og afgifterne af fornævnte 2 gårde efter friheds tiders forløb rigtig og i rette tid kan betales (opkræves).

Hvad ellers den bevilgede skatte og landgildes frihed angår, da skal dets beløb passere ham (*regimentskriveren*) efter denne vores approbation udi aflagte contributions og jordebogs regnskaber, hver på den rette tid, til udskrivning (slettes), når der med amtmandens attest beviser at vedkommende har fået beløbet godtgjort og i deres kvitteringsbøger afskreven.

Så skal også de til den ene bonde bevilgede 24 rigsdaler til besætning, som af kassen er eller bliver udbetalt, herefter passere ham udi aflagte Jordebogs regnskab til udgift, imod amtmandens kvittering, at de indkøbte 4 køer bonden til inventarium ved gården er leveret og at i hans kvitteringsbog er bleven påtegnet at det samme bonden skænket, og at han nu og i fremtiden for dets betaling befries, ligesom også de fra Horsens magasin til anmeldte 2 afbrændte gårdes ejere føde, overdraget 6 tdr. rug i indeværende års kornregnskab, herfra ved indtægt og udgift, vil ske behørig anmærkning og derefter med amtmandens attest bevises, at bønderne har fået kornet og ligeledes derom i deres kvitteringsbøger er sket behørig anmærkning

Men over den foranførte og til gårdenes opbyggelse bevilgede bygningshjælp, der ialt udgør 302 rdl. 84 sk., som dertil af kassen enten er eller bliver udbetalt, skriver han, når bygningerne er opførte, en rigtig regning, som specielt kan oplyse og forklare, hvortil disse bevilgede penge er udbetalt og hvorledes samme ialt til gårdenes opbyggelse er blevet anvendt, hvorpå han ser sig forsynet med amtmandens attest, som kan bevidne dets rigtighed, hvorefter da beløbet når samme og den bevilgende sum overgår til ham udi aflagte jordebogs regnskab, ifølge denne vores approbation, til udgift passere. For det øvrige, vil de forommeldte og regimentskriveren under 12. juni og 17. august dette år, herfra tillagte ordrer, i original herhos findes og ved indeværendes år jordebogs regnskaber fremlægges, hvilke derefter ved de følgende regnskaber, hvor herom sker indførsel, kan påberåbes.

Rentekammeret den 18. december 1745.

Von der Østen, Thott, Stotzler.

Basballe, Lund, Bærens, Leth.

Barchmann.

Lindberg.

Ildebrand i Tåning.

Fredag den 16. maj 1980. Horsens Folkeblad.

Da Tåning by blev lagt helt i aske.

Af Herdis Therkelsen.

Mandag den 26. april 1745 lidt efter solens nedgang var beboerne i Tåning ved at belave sig på at gå til sengs. Hos Laurs Nielsen og han kone Anna Rasmusdatter var de og deres enestepige, som sov i samme stue, ved at klæde sig af, da de hørte at noget dundrede, og de spurgte hinanden, hvad det kunne være, og de forestillede sig, at det var blæsten, som efter sædvane tudede i skorstenen. Da begyndte det at knalde, hvilket de mente var hagl mod vinduerne. De boede i en tvillinggård, og inde ved siden af boede Niels Rasmussens, de var gået i seng, og da konen kom til at kigge op, så hun ild glimtede gennem loftet, og hun råbte ind til Laurs Niensens: "Er det jer, som går med ild på loftet". - Da blev de var (*opdagede de*), at det var ilde fat, og straks råbte de alarm til naboer og genboer.

I løbet af 2 timer var hele byen lagt i aske. Folk, der strømmede til fra nabobyerne, kunne intet stille op. Der brændte 2 helgårde, 16 halvgårde, 6 helgadehuse og 4 halvgadeguse. - I alt 685 fag hus. Der blev sparet en eneste stue i et våningshus af gårdmændenes samt tvende hele og fire halve huse.

Senere måtte hver familie på Skanderborg birketing berette om, hvad de havde reddet, og hvad de havde mistet. Ilden var opstået i den øverste gård i byen som beboedes af Laurs Nielsen og Niels Rasmussen, og de fik intet reddet. Niels Rasmussen fortalte, at han kun havde reddet sin nathue og skjorte, da han sprang ud af sengen tilligemed de øvrige. Han søgte at redde en hest, som i samme forvirring blev beskadiget, og det betvivles, at den kan komme sig igen.

I de gårde, som ilden sidst nåede, fik man tid at redde dyrene og en del indbo, navnlig sengetøj, men flere af dem; der fik det reddet fra ilden, fik det siden spoleret i den tumult, der opstod.

Hos Michel Christensen blev reddet 3 får og en kalv og 13 fag af isterraden (stuehuset), som ved Guds beskærmelse og naboernes hjælp blev bevaret for ildens lue. Det var det eneste hus af alle gårdene som blev reddet.

Alle steder mistede man den velsignelse af korn i både laderne og på lofterne, som man skulle bruge til vårsæd og sommerføde, alle havde været velforsynede, og nu kunne man på en del steder gå og træde i det forbrændte korn til midt på benene.

De, der havde reddet deres dyr, var også ilde stillede, for deres arme og af sult forhutlede Creaturer haver ondt nok med at bjerge Livet - om de alle kan overstride.

Der bliver forfattet en bønsskrivelse til kongen om hjælp til bygningstømmer og korn, hvori det bl.a. hedder: "Hvad Jammer, Nød og Elendighed, der høres af de arme og fattige Mennesker er ikke ubekjendt, som de fattes alle Ting.

Nogen iblandt dem fik slet intet at skjule deres blotte legemer udi".

Samtlige Tåning bys beboere erklærer, at endskønt de nu er sat i så slet og armelig tilstand, ønsker de dog gerne at sætte bo, hvor de forhen var, de vil gerne stræbe af yderste evne med, hvad de kan udrette, om øvrigheden vil være dem behjælpelig med forestilling til Hs. May. Kongen om bygningernes istandsættelse og om nogle års frihed for skatter og afgifter, hvor om de allerydmygister anholder, ligesom de ikke skal spare flid og umage på efterforskning, om, hvem ildebranden kan have forårsaget.

De søger om egetømmer, og de beder om at få de udviste toppe og grene til vægge og tække, og hvis det ikke er nok, da birke og ellegrene.

Så man har haft lerklinet grenfletværk til vægge, ligesom stråtagene har hvilet på grene.

Ligeledes søger bønderne om 170 tdr. havre, 70 tdr. byg og 70 tdr. boghvede.

Ved forhøret om brandens opkomst henvendte man sig særlig til Niels Rasmussen og Laurs Nielsen, da ilden var opstået i deres gård. De bliver spurgt, om de havde haft malt på køllen, og om skorstenen var i orden. Sognefogeden kunne bevidne, at han ved påsketid havde synet ildsted og skorsten og fundet, det var i orden. Man får ved denne lejlighed at vide, at der kun var én skorsten i huset, som gik igennem taget, og det var kun et ildsted i huset. Dette ene ildsted har så begge familier med børn og tjenestefolk været fælles om.

De blev også spurgt, om der havde været betlere i byen. Da kunne Laurs Nielsens kone fortælle, at der havde været en betler hos hende søndagen før branden, det var om formiddagen, da hun stod og var kirkeklædt. Han bad om en skilling, men hun havde ingen penge ved hånden og tilbød ham i stedet for madvarer. Men det ville han ikke have, han ville have penge.

Derefter blev han stående længe - snart en time - og vedblev sin begæring. Selv efter, der kom to koner ind for at tage Anna Rasmusdatter med til kirke, ville han ikke gå. Til sidst blev han vred og gik ad døren til med denne afsked: "Saa er det ligemeget. I skal ikke florere saa mange Dage, som I nu gør, hvor det staaer prægtig til hos jer som hos Herrefolk, og I er klædt som Damer".

Derefter gik han bort, og ingen så mere til ham indtil den 6. maj, da Anna Rasmusdatter med flere var indkaldt til Skanderborg birketing for at afgive forklaring, da kom hun ved en hændelse til at se, at betleren gik omkring ved tinget.

Betleren, Søren Pedersen, blev da straks arresteret og indsat i Skanderborg slots portstue for de truende ord, han havde udtalt.

Ved senere forhør får man et indblik i hans forhutlede liv. Han var født i Sønderjylland, men var kommet fra sine forældre som 12-årig, og siden havde han vandret om og levet af lidt arbejde hist og her, og ellers havde han betlet. Om Søren Pedersens seneste færd får man at vide, at han var kommet til Joen Sørensen i Tebstrup den 26. april tillige med en kvinde, som han sagde var hans kone, hun havde et tåbeligt barn med, (da han blev arresteret, fulgtes han ikke mere med kvinden), de fik lov at sove i laden, og de blev der i 3 nætter, men hvad de ellers foretog sig, kunne Joen Sørensen ikke vide, for han pløjede i marken hver dag til solens nedgang.

Dette berettede han på tinge, og da han blev spurgt, om han vidste mere, som sagen kunne tjene til oplysning, svarede han, at da ildebranden var overgået Tåning, sagde han til Søren Pedersen: "Det er farligt at laane saadanne Omløbere Hus. Folk er hinanden saa hadefulde og hadske". Da svarede Søren Pedersen: "Der var en stakkels mand hos en kone i Tåning og begjærede noget af hende, men hun ville ikke give ham, nu kan ske, hun har lige saa lidt, som han".

Den 15. juni 1745 blev Søren Pedersen indsat i Viborg tugthus på livstid.

Som en fugl Fønix, men ganske langsomt ved befolkningens uhyre flid og nøjsomhed, rejste Tåning by sig igen af asken. Så snart det kunne lade sig gøre, blev hver især i første omgang bevilget tømmer til 8-10 fag hus, så de igen kunne få tag over hovedet. Det gik mod sommer og lysere tider.

Nedenstående breve til amtmanden giver et indtryk af de anstrengelser, der blev gjort fra rytterdistriktets side i forbindelse med at bringe de skadelidte bønder på fode igen. Ligeledes får man et begreb om størrelsen af den arbejdskraft, der behøvedes for at få fremført de nødvendige bygningsmaterialer.

Breve til amtmanden.

12. sep. 1735.

Fra N. Moldrup, Skanderborg. Da der blev indsendt ansøgning om udvisning af træ, til det afbrændte Voerladegårds (Dørups) opbyggelse, hvorpå i alt udkræves 300 fag hus, skete der ikke nogen anmodning om udvisning til væggestave, idet man mente, at samme vel kunne samles. Men da nu ca. halvdelen af opbygningen er sket, ser det anderledes ud.

Hidtil har de arme og forulykkede mennesker klaret sig så godt, de kunne med det, der i indeværende år til brændsel og andet er udvist, da de på stederne ikke har haft nogen husholdning, men til stave til de resterende 150 fag er de i stor betryk og ved ikke, hvad de skal gøre. Desuden findes der ikke andet end bøgetræ her på stedet. Beder derfor amtmanden ansøge overjægmester Gram om tilladelse til at få det manglende, da dette jo også sker til Hans Majestæts tjeneste. Han frygter desuden, at bønderne i modsat fald selv vil hente det i skovene, til stor skade for disse.

5. juni 1745.

Fra N. Moldrup, Ladegård. Henviser til modtagne skrivelse og svarer, at indberetningen til Kammeret om kørselen og pligtsgerningen blev indsendt med sidste torsdags post, da han måtte gøre fornøden indberetning om Taaning (nedbrændt). Derefter opgørelse, hvori nævnes, at der allerede er forbrugt til Dørup (nedbrændt), fuld dagsarbejde med udvisning i skoven over 1000 karle, samt til kørsel 2800 vogne, og vil formentlig endnu medgå 1400 vogne. Til Taaning efter overslag 450 karle til udvisningen, og forestående, hvis det bliver af samme slags træ, 1000 karle samt til kørselen 4800 vogne.

Natten mellem 13. og 14. maj 1760 ramtes Rye af en storbrand. Af en indberetning til amtmanden i Skanderborg fra pastor Andreas Saabye, Rye fremgår det, at der er brændt 16 halve og hele gårde med 32 mand og kone - 35 børn - 21 tjenestefolk. 16 huse foruden hyrde og smed, 38 mand og kone - 39 børn. Inderster 35 mand og kone - 20 børn samt degnen med kone. I alt berørt 222 personer.

Fra kongen, København - att. af amtmand Woyda. Kongen har af sær kongelig nåde, efter ansøgning (efter ildebrand), bevilget 200 rdr., der skal fordeles til følgende indbyggere i Ry: *Resten udeladt.*

Brandforsikringer

Breve til amtmanden. 17. November 1750.

Fra U. C. von Nissen, Aarhus. Fra en ikke navngivet person, har han modtaget et forslag om en General Brandkasse, for de fire Stifters Herregaarde i Jylland, hvilket formodentlig kunne nyde manges bifald.

Derefter under 8 punkter bl.a.:

- 1) At dette forslag med ringe byrde for Landet, og liden udgift for Hans Majestæt kan vorde istandsat.
- 2) At undersaatterne kunne blive opmuntrede til, at sætte deres midler i Jordegods.
- 3) Panthaverne faar større forsikring for deres penge, og Landmanden faar derved mere kredit.
- 4) Findes ikke.
- 5) At naar en Gaard eller Hus paa Gaarden afbrændte, kunne enhver Proprietær efter dette forslag, selv gøre udregning over, hvad han paa sin part skulle betale, og ingen forurettelse derved at ske.
- 6) Synes det og at ingen misbrug kunne ske ved taxeringen.
- 7) I fald en Herregaard ganske afbrændte, som var taxeret for 6000 rdr, menes ikke, at det vilde blive stort over 10 til 16 rdr, af hver Proprietær i de 4re Stifter at betale, ligesom deres Gaard var taxeret for efter proportion.
- 8) At udgiften til et hvert Stifts Brand Direktør, formodentlig ej ville blive meget over 2 rdr. aarlig, for hver Proprietær at betale.

Fra Kongen, København (Ikke underskrevet - dato m.v). Allerunderdanigst forslag til en allemaadigst forordning, om en almindelig Brandkasse, for de 4re Stifters Herre og Sæde Gaarde i Nørre Jylland. Da for os allerunderdanigst er andraget, hvorledes det særdeles til Herre og Sædegaardenes forbedring, om Vi allemaadigst ville lade oprette en General Brand Kasse, for de fire Stifter i Nørre Jylland osv. Derefter 6 punkter om samme, samt et forslag til Protocollen. Ingen dato 1750?

16. juni 1758.

Fra H. F. Lewetzau, Aarhus. Med sidste Post, modtog han fra Etatsraad og Landsdommer Dyssel i Viborg, et Kongeligt confirmeret forslag, til et almindeligt Brand Assurance Societet for Sæde og Lade eller Avlsgaarde i Ribe, Aarhus, Viborg og Aalborg Stifter, med anmodning om, at de der her i Aarhus Stift, var interesserede, skrev sig paa samme, til senere returnering.

10 juni 1768.

Fra Munch, General Toldkammeret og Commerce Coll., København. (Se forrige). Kopi, att. af Secher. Special Repartitions beregning over, hvad enhver forsikret Landbygning i Skanderborg Amt kan tilkomme, at Contribuere til de til dato eksisterende Brandskaders erstatning og øvrige omkostningers bestridelse med videre. Eks: Borgmester Rasmus Erichsens Multers Mølle, kaldet Harlev Mølle, tax sum 5400 rdr., den egentlige repartitions sum er 12 rdr. 2 mk. 10 650334/786679 sk., de contribueringens sum er 12 rdr. 2 mk. 11 sk. Rasmus Michelsen, Hylke Mølle, Jochum Harlef, Tarskov Mølle, Knud Jensens Gaard no 5, Galten, Niels Jensens Gaard, Galten no 2 og 3, Jens Herlefsen, Gaard no 4, Ole Rasmussens, Gaard no 2 og 3 Galten, Niels Sørensens, Gaard Høver, Jacob Rotthaus, Boel Mølle, Hans Peter Lund, Annex Gaarden no 12 Vrold Beboere Peder Nielsen og Christen Laursen, Lars Pedersens Gaard, no. 1 Forlev, Jacob Andersens Gaard, no 1 Ustrup, Ole Pedersens Gaard no 6 Ustrup, Niels Pedersens Gaard no. 1 Framlev osv., i alt 42 navne og steder.

24. december 1768.

Fra De Cederfeld, Gen. Toldkammer etc., København. Under 3. December 1764 har det behaget Kongen, ikke alene at bestemme, at ligesom det for Købstadsbygningerne, jvnf. anordningen af 24. Januar 1764 er fastsat, hvad Brand Redskaber der skal holdes ved enhver især, saa skal ligeledes Ejerne af Landbygninger, som i det almindelige Brandvæsen forsikres, anskaffe sig følgende:

- 1) Ved en Borge og Ladegaard i det mindste en fuldkommen Sprøjte med Læderslange, en Brandstige med 2 Brandhager og 12 Læder Brandspande.
- 2) Ved en Lystgaard, en af de nu brugelige Kobber Sprøjter med Messing Rør, en Brandstige, 2 Brand Stager og 6 Brandspande.
- 3) Ved en Selvejergaard, en Kro eller en Mølle, en Haand eller Stue Sprøjte, en Brandstige, to Brandstager og 4 à 6 Spande.
- 4) I en Bonde By, som forsikres efter Proprietairenes tilladelse, eller forlangende, der indestaar for

anordningens efterlevelse, i henseende til de assurerede Bygninger, anskaffes ligeledes, og under Sognefogedens tilsyn forvares, en Slangesprøjte med Læder slange, en Brandstige, 2 Brandstager og 8 à 10 Brandspande. Men endog at en besigtelse en gang aarligt, enten Foraar eller efter Høst, skal foranstaltet af vedkommende Amtmand.

Fra P Rosenørn, Aarhus. Henviser til den indsendte Taxations forretning over Niels Rasmussens, Michel Jonasens, Jacob Pedersens og Peder Jensens Gaarde i Illerup. En samtidig opgørelse over Brand Redskaberne, for Rasmus Christensens Gaard i samme By, er imidlertid ikke indkommen, hvorfor denne snarest bedes indsendt. 14. September 1768.

28. december 1769.

Fra A. Flensborg, Horsens. Henviser til modtagne skrivelse, hvorefter hans betænkning udbedes, ang. Brandforsikringen paa Landet. Mener at Godsejeren eller dennes Forvalter, hver paa sit Gods maa være Actor i de Brandsager, der maatte opstaa. Skulle en Brandforsikring indføres paa Landet, vil det være tjenligt, hvis det blev Bønderne forbudt at have (*malt*)Køller, men at der i stedet ved hver Landsby, blev opbygget en saadan i en afstand af 100 eller flere favne fra Byen, liggende ved en Dam eller Kær. Huset skulle være paa 6 - 8 Fag, alt efter Byens størrelse, med Skorstene, Ovne og Køller, hvori Byens Beboere kunne tørre Malt og tørre og brøde deres Hør, ligesom det allerede er ved mange Byer. Foreslaar desuden, at der aarligt af Godsejeren eller Fuldmægtig, blev afholdt Syn over Skorstene og Bageovne, herunder paaset, at Skorstenspiberne gaar vel gennem Huset, ligesom paalægges, at Hør, Halm og Straa og anden letantændeligt Materiale, paa Lofterne, lægges i en vis afstand fra Skorstenen, og at Beboerne omgaas forsigtigt med Ild, Lys, Tobaksmøgen og deslige.

Fra P. Rosenørn, Aarhus. Henviser til skrivelse fra Danske Kammer, ang. en manglende taxationsforretning over Christopher Hansens Gaard i Søballe, i forbindelse med en Brandforsikring. Da saadanne taxationsforretninger efter Rosenørns paategning, bliver returneret til ejeren, som saa selv skal indsende denne, er forsømmelsen formentlig sket af Christopher Hansen, hvorfor Amtmanden bedes undersøge, om den stadig er hos denne, idet der i modsat fald maa foretages en ny. 11. August 1771.

Artikel nr. 18

Misvækst og Kvægsyge

Fra Håndbog for Lokalhistorikere.

Med mellemrum blev landbruget ramt af kvægsyge, der medførte betydelige reduktioner i besætningerne. De største kendte tab forårsagede kvægpesten i 1700-årene. I Danmark hærgede den i perioden 1745-51 og igen i følgende år: 1762-63, 1769-72 og 1779-81. I 1745 alene døde på øerne og i Århus og Viborg stifter ca. 120.000 stk. kvæg. Mange landmænd mistede alle deres kreaturer. I 1746 reduceres besætningerne med 5/6.

Fra Gunnar Laurbergs udlånte materiale:

Den såkaldte fæsygdom rasede i Troelstrup, særlig i november 1746 og atter i sep. 1770, hvorved så godt som alt hornkvæg uddøde i Troelstrup.

Breve til amtmanden i Skanderborg.

Fra amtmanden, Skanderborg. Opgørelse over de byer, beboernes navne og hartkorn ager, eng og skov-skyld, hvor den almindelige kvægsyge ikke har været før i tiden mellem 1. maj 1747 og 21. februar 1748, og efter forordningen af sidstmeldte dato, og Cammer Collegiets ordre af 2. marts, for indeværende års april og juli kvartaler, skal være befriet.

Tønning Sogn og By:

Laurs Ovesen 1/2 parten. 2-6-1-0 og 1/2 alb skovskyld. Efter Anders Langballes og andres forklaring, var denne den første der i byen, som sygen begyndte hos, den 25. oktober 1747, men da han ej fandtes udi angivelserne, blev han ej antaget til frihed i skatterne 1747.

Venge Sogn, Haarby:

Anders Andersen 1/2 parten. 3-2-2-1/2. Ved Michels tider 1746 slagtede denne mand alt sit kvæg uden 1 hoved, da det var angrebet af sygen, men som kun indvoldene deraf blev nedgraven, efterlod sognefogeden, at angive det, så han ej forhen, som andre, til frihed derfor er blevet anført.

Breve til amtmanden i Skanderborg.

Fra P. Rosenørn, Aarhus. Ved Kvægsygens udbredelse i Stjernholm Amt, har han fundet det fornøden, jvnf. forordningen af 3. September 1762, at forbyde Kvægmarkeders afholdelse ved Købstæderne, og i den forbindelse paalagt Magistraterne og Byfogederne, at dette alvorligt overholdes. Doctor Muncheberg har derefter under 2 hujus (*i denne måned*) forestillet, hvor umuligt det er for ham at forhindre Kvægmarkeders afholdelse ved Skanderborg, da de ankommende Bønder ikke vil adlyde hans ordre, og forventer at det vil gaa galt ved Markedet den 24. Oktober, hvorfor han beder om hjælp. Amtmanden anmodes derfor om, at sørge for paabuddet bliver overholdt, samt være Muncheberg behjælpelig med samme. 17. Oktober 1769.

Misvækst

Kancelliets brevbøger.

I 1633 berettede Kronens Bønder i Vissing og Addit, at de i det Aar havde haft stor Misvækst paa Korn og begærede derfor Afslag i deres Landgilde. Kongen bevilgede da 11. dec., at der samme Aar maatte eftergives hver af disse Mænd 1/2 Td. Rug og dito af Byg og Havre.

Kancelliets Brevbøger.

25. juli 1651.

Mogens Høg har selv berettet, at en del gods i hans len for høj skyld, ringe ejendom og misvækst er så forarmet og en del øde, så de derpå boende bønder ikke kan udgive deres landgilde og rettighed til kronen, med mindre de får noget afslag. Han har derhos berettet, at han mener den øvrige jordebogsindkomst kunne tilvejebringes, dersom efterfølgende afslag måtte forundes de antegnede bønder.

Kongen er tilfreds, at disse afslag i de tre næstfølgende år må forundes nævnte bønder, nemlig: Vrads herred, Snede sogn, Lyngeskov: Jens Nielsen 1½ hardbopd. smør; Christen Dinesen 1½ hardbopd. smør; Boest, en selvejerd. 1 otting smør.

Ejstrup sogn, Store Tollund: Laurids Eskelsen 1½ ørte rug, 1 hardbopd smør. Hids herred, Kragelund sogn og by: Rasmus Sørensens enke ½ ørte rug, 3 skp. byg gæsteri, ½ ørte havre, ½ hardbopd. smør, ½ ørte byg gæsteri, ½ svin, 2½ læs ved, 1½ mk. hår, ½ mk. gæsteri, 10 sk. tærskpenge, 2 sk. spindepenge, 10 sk. brødbagningspenge.

Gjern herred, Linå sogn, Laven: Rasmus Jensen 1 ørte byg gæsteri; Laurids Sørensen og Villum Pedersen 1 ørte byg gæsteri; Laurids Andersen 1 ørte byg gæsteri; Niels Jensen 1 ørte byg gæsteri. Skanderup sogn og by: Erik Sørensens enke ½ ørte rug, ½ ørte byg; Niels Rasmussen 2½ skp. rug, 3 skp. byg; Jens Sørensen ½ ørte rug, ½ ørte byg; Niels Jensen ½ ørte rug, ½ ørte byg; Peder Jensen, Jens Nielsen ½ ørte rug, ½ ørte byg; Anders Lassen 9 skp. byg; Niels Pedersen 1 skp. rug, ½ ørte byg; Peder Jensen 1 skp. rug, ½ ørte byg; Niels Rasmussen ½ skp. rug, ½ ørte byg, af Butterup Mark, som berettes i mange år at have ligget øde 1 fjdg. smør.

Tyrsting herreds tingbog.

19. sep. 1661.

Niels Laursen i Vissing stævnedes Jens Jensen i København for synsmænds opkrævelse og lod afhjemle syn på den kornavl, efterskrevne bønder i Vissing, Vissingkloster, Nederskov og Vilholt har haft i dette misvækstår.

Fra 1693 til 1699 var det dårlige høstår, og 1699 var kapitelstaksten den højeste, den havde været siden misvækståret 1666, idet den for rug var 4 rigsdaler 8 skilling og for byg 2 rigsdaler og 4 skilling.

Skanderborg Rytterdistrikt. GRyt 4-16.

Syn på misvækst i Wissing, Weng, Siøballe og Haarbye.

2. august 1719.

Johannes Snell af Høver Kongl. Mayts Herritsfoged ofver Framlev Giern og Sabroe Herridt og Lorents Frobohe af Galten skrifver samme sted Giør witterlig at Aar Effter Christy fødsel 1719 Onsdagen dend 2 Augusty for Retten var møt Rasmus Pedersen af Wissing og Sørren Rasmussen af Siøballe som paa Egne og Samptlige Wenge Sognemænds Wegne Refererede sig til en skriftlig Memorial Stefning sampt udmeldelse for af Retten i dag 8 dage sidst angaaende ----- sognemænds Korn vange hvad tilstand de findes udi; Hvilchet de begierede oplæst som og skete.

Saaledes liudende som følger; at Samme dag for Retten var møt Sørren Jensen af Wissing Som paa Samptlige Wenge Sognemænds wegne J Rettelagde en skriftlig Memorial stefning saaledes Liudende; Wenge Sogn og bye, sampt Wissing byemænd, Siøballe bymænd og Haarbye mænd hvis Korn Vange er saa forbrændt af tørke og sollens hede at de neppelig paa mange steder Kand aule sæden igien, Huorfor de Høylig aarsager at lade tage siun til samme marker, huor for indstefnede til Framlef Giern Herretzing Høyædle og Welbaarne her Etatz Raad og Amptmand Grabou saa og welædle og welbyrdige her Krigs Raad og Regimentskrifuer Gyberg paa Skanderborg Ladegaard at møde d. 26. July førstkommende uvillige siunsmænds udmældelse at paa hørre, Siunet at bivaane og 8ttende dagen efter Siunets afhiemling at paa hørre, om de paa hans Mayts wegne her til eller imod agter noget at lade svare, Stefnemaalet udi denne sag tilstaaes paa Høyædle og Welbaarne her Etatz Raad og Amptmands Grabous wegne og udi hans Absense (*fravær*) eftter gifne fuldmagt af Hans Justsen; Er mig erkyndiget og Kand Paa mine wegne ved Siunet ----- Lexmanden Jens Michelsen J Høver, og Paa agte at Siunet blever forrettet saa for Suarlig og Rettelig som ske bør
Christian Gyberg.

Saa blev udmældet efter begiering Søren Nielsen, Anders Nielsen, Johan Rasmussen og Niels Sørensen af Høver, som haver at møde i morgen det er Torsdag d. 27 Hujus i Wissing ved sollens opgang da efter forewising siune og besigtige bemelte Wissing Wenge Haarbye og Siøballe Korn Vange hvad tilstand de findes udi og samme deris Siun saaledes for rette som de næste ting da efter her ved Retten ændelig kand afhiemle.

Saa forledning af samme udmeldelse som er til i dag fremstillede fornefnte mænd de her af Retten de i dag 8te dage sidst udmeldede 4re uvillige Siuns mend nafnlig Søren Nielsen, Anders Nielsen, Johan Rasmussen og Niels Sørensen alle af Høver, som eftter forevisning hafuer siunet og besigtiget Wenge sogns mark og befandtes saaledes som deris skriftlige Siun om formelder.

Hvilchet Kiendes som følger; Anno 1719 dend 27. July ware wi Eftter skrefne Siunsmænd Eftter Loulig udmeldelse af Retten ved Framlef Giern Sabroe herreders ting nafnlig Søren Nielsen Anders Nielsen Johan Rasmussen og Niels Sørensen alle af Høver, paa Wenge byes mark der siunede og besigtigede udi Lexmanden Jens Michelsen af Høver hans overværelse paa her Krigs Raad og Regiment skrifuer Gybergs wegne denne misvegst som paa Wenge Sogn byes marker befandtes og gik wi da først til Rug marken. Hvilchen wi siunede og befandt gandske slet, formedelst den meste del deraf af sollens hede war skadet, og gandske forderfuet saa wi iche Kunde grandshe at byens mend Kand bekomme deris J Jordan lagte Sæd igien, af 50 tønnder Rug sæd; da gich wi til huede wangen, som wi befandt endnu slettere end Rug Wangen, da dog huede Sæden og Rug Sæden *Neppe?* til samme bye blifuer Saaed.

Saa gich wi til hafre Wangen nest ved byen den war Saa meget Slet, og war ungefær 30 tønnder Sæd, som war mange steder saa Elendig at de indtet kunde faa af det at høste mere end dend tredie del af deris Sæd igien; saa gich wi til biug wangen, huor af wi fandt den halve deel af det lidet de hafde saaed uklagelig, men dend anden halve deel war gandske slet.

Jligemaade war wi paa Wissing mark, der siunet og besigtiget wi først i deres biug wang og wi siuntes iche at de kunde faa ofuer deres Sæd igien, som kunde være wel en 20 tønnder Sæd og den anden part som wi Siuntes at være 30 tønnder Sæd huor af de iche kand faa deres Sæd igien; Saa synet wi deres haure wang, dend war og gandske slet og siuntes wi at kunde være ower 60 tønnder Sæd, men siuntes iche at de kunde faa hele deris Sæd igien;

Jligemaade war wi Paa Siøballe mark, da war wi i deris Rug wang som war skadet af sollens hede, som wi siuntes at kunde være 12 tønnder Sæd som de iche kand faa deris Sæd igien, Saa gich wi i deris haure Wang, dend war gandske Ringe, og Siuntes de iche at Kunde faa ower deris Sæd igien, som war ungefær 52 tønnder Land, Noch siunte wi deres byg Sæd og war wel en 12 tønnder Sæd, som war saaed og war iche ower 12 skæpper Sæd, som de kunde faa Sæden paa, og det øvrige syntes wi at de iche Kunde faa 10 Skpr. igien.

Jlige maade war wi Paa Haarbye mark, der siunet wi deris byg wang, dend halve part war uklagelig, dend anden part siuntes wi at de iche kunde faa deris Sæd igien, som war wel 14 tønnder Sæd; da gich wi i deris haure wang, der war 12 à 14 tønnder, som de iche kand faa mere end halv deris Sæd igien, det lidet høyauling som samptlig bymendene af os war begierende at wille af----- war og gandshe ringe og borttørredt;

Dette stadfeste wi med woress hænders underskriffter

Actum ut Supra (27. juli 1719).

Johan Rasmussen Søren Nielsen Anders Nielsen Niels Sørensen

Nærværende Siun haver Jeg wæret ofver værende Som Er J allemaader Rigtig Testerer Jens Michelsen; Huor paa Siunsmændene aflagde deris æd eftter louen, Der Eftter Rasmus Pedersen og Søren Rasmussen war tings widne begierende som dennem af Retten blev udstæd, at Saaledes for Retten Samme dag Loulig Passerede og til gich widner med os de aatte mænd som dend dag war skrefuen til stehe nemblig Rasmus Jensen, Søren Sørensen, Anders Rasmussen Niels Laursen, Jesper Andersen, Jørgen Rasmussen, Anders Sørensen og Jens Lauritsen, alle af Jaungyde.

Dets Til bekræftelse under woress forseglinger.

Actum Anno Die et Loco ut Supra

to segl

Breve til amtmanden.

20. juli 1729.

Fra rytterbonden Niels Rasmussen, Taaning. Ansøgning til kongen om hjælp i den store nød, der er opstået paa grund af foregående års misvækst. Han har således måtte låne sædekorn, som også efter høsten er tilbagebetalt, men derefter var der kun lidt tilbage i laden. Desuden har han mistet en stor del kvæg og bæster, af hvilken grund han har ansøgt øvrigheden om hjælp, men i stedet er blevet truet med udpantning. Hans stakkels gamle forældre, begge vanføre og går med krykker, der har beboet stedet i 32 år, er ligeledes hos ham på gården, som han har haft i 7 - 8 år, og meget nødt vil forlade, da han har anvendt det han havde til dennes reparation. Håber på kongens hjælp.

Fra dagligliv i Danmark.

Foldudbyttet var vel i reglen kun 3-4 fold af rug og 4-5 af byg mens den for havre ikke kan beregnes. Når der indtraf misvækst, kunne det blive nødvendigt at skaffe forstrækning fra herskabet. I høsten 1754 blev meget ødelagt af en usædvanlig stærk storm, der rasede den 8. og 9. september. Værst var misvæksten dog i 1757, da de udmeldte synsmænd sagde, at de ikke havde kendt noget lignende i mange år, nogle sagde 16 andre 60 år tilbage, alt efter hvor gamle de var. Oldinge udtalte, at blandt de mange onde år, de kunne mindes, havde intet bragt Herrens "hårdelige straffedom" som dette sidste.

Breve til amtmanden.

1771.

Fra Sognefoged Knud Nielsen, Træden. Beregning af Kornavlens i Træden Sogn og By, samt Bredvads Mølle. For sidstes vedkommende, kan i et middel aar, saaes 3 tdr. Rug 3 tdr. 4 skp. Havre 1 tdr. 4 skp. Boghvede men intet Byg. Forventer, at avle 9 tdr. Rug 10 tdr. Havre og 4 tdr. 4 skp. Boghvede. Til fortæring og Husholdning behøves 12 tdr. Rug, 16 tdr. Havre, 10 tdr. Boghvede og mindst 8 tdr. Byg. Bemærkes, at ogsaa Sognet og Byen har mindre avl end det der skal bruges. Altsaa ses, at der ikke kan blive noget at sælge, men behøves mere dertil, saa det er den gode Gud bekendt, at Grøden i nogle Aar har ikke til draget sig vel, og vore Creaturer er Døde af den grasserende Kvægsvagthed, Gud ved, hvor vi arme Mænd vil faa Kongens Skatter og udgifter fra, og vor Husbonds Landgilde og, hvor vi skal faa Føden fra. 16. Marts 1771.

Artikel nr. 19

Søballe

De ældste kilder

Landsbyen Søballe har i to perioder været hjemsted for medlemmer af slægten. Det alene er grund nok til, at jeg vil beskæftige mig lidt med byens fortid. Tilmed gemmer Søballe på en spændende historie fra fordums dage.

Navnet Søballe betyder muligvis byen på ballen ved søen. Ordet balle kan betyde en flade, der hæver sig op over det omliggende jordsmon. Dette passer udmærket på byens placering i terrænet på en lille forhøjning tæt syd for søen. Nogle forskere mener, at Søballe betyder bolet ved Søen. Denne kaldes også undertiden for Gammelgård Sø - en af de mange søer, som findes i den store tunneldal, der strækker sig fra Århus til Ry.

Mod øst finder vi Tåstrup Sø, og de næste søer i rækken mod vest er Pittersø og Veng Sø.

Første gang de kendte kilder nævner Søballe, er muligvis i 1307. I *De Ældste Danske Arkivregistraturer* omtales et stadfæstelsesbrev, hvori kong Erik Menved (1286-1319) tilskøder sit gods "i Søballj vdj Wengli sogenn" til en Esger Muttell. Der er måske tale om den befæstede borg, Sandgravvold, som der senere skal fortælles om.

I 1467 omtaler den samme arkivregistratur et tingsvidne, som fortæller "at Ømkloster haffuer del udi Sandgraff søe, saa wel Weng marck (som, Gammellgaards marck och Søballi marck paa skyder (grænser op til). Dateritt mcdlxvij".

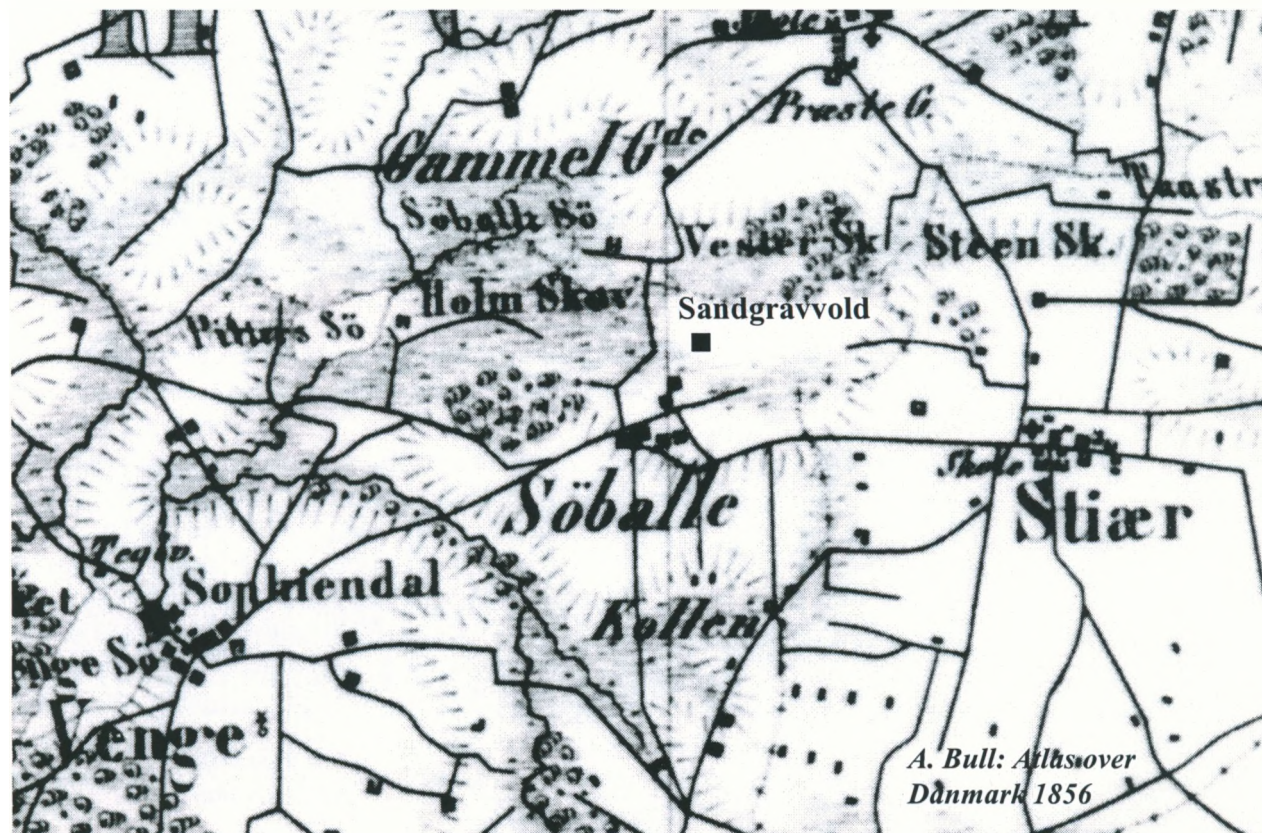
Danmarks Breve fra Middelalderen 1451-1513. 2. række 6. bind side 282:

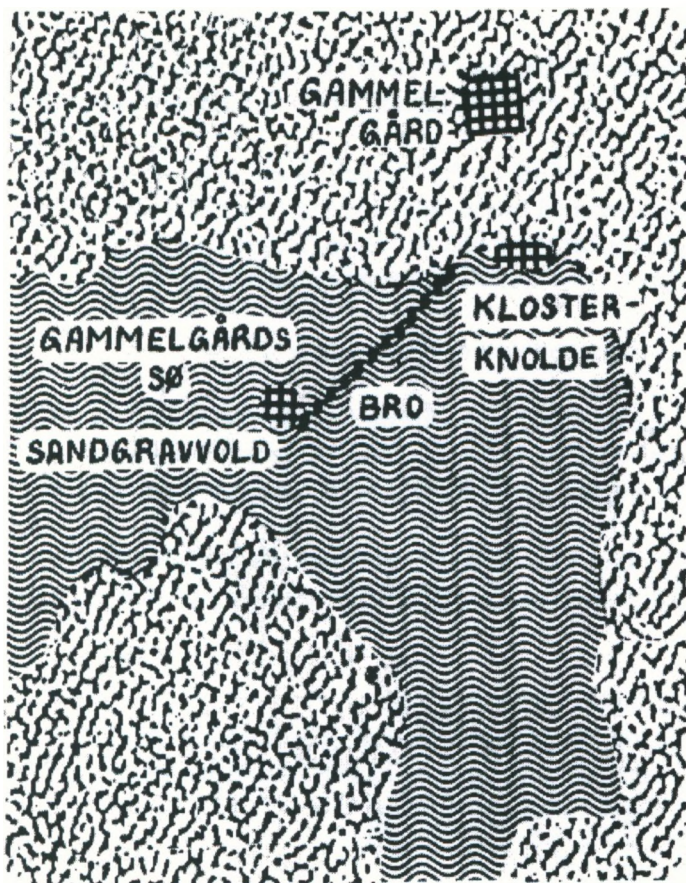
9. maj 1508: Søren Poulsen i Mesing, den tid tinghører til Hjlemslev Herred. Jens Sørensen i Stilling. Rasmus Mouridsen i Søballe. Et skøde til Michel Sørensen i Miesing og hans Hustru Anne Pedersdatter. 11. okt. 1508. Samme bog side 314. Et skel bliver lavet. Søballe nævnes.

De Ældste Danske Arkivregistraturer. Skanderborgske Registratur.

I 1527 udsteder sandemænd et brev på markskellene imellem "Wengh marck och Søballe marck, och herritzschuell emellom Hielslevherrit och Framløffherrit".

Sandgravvold

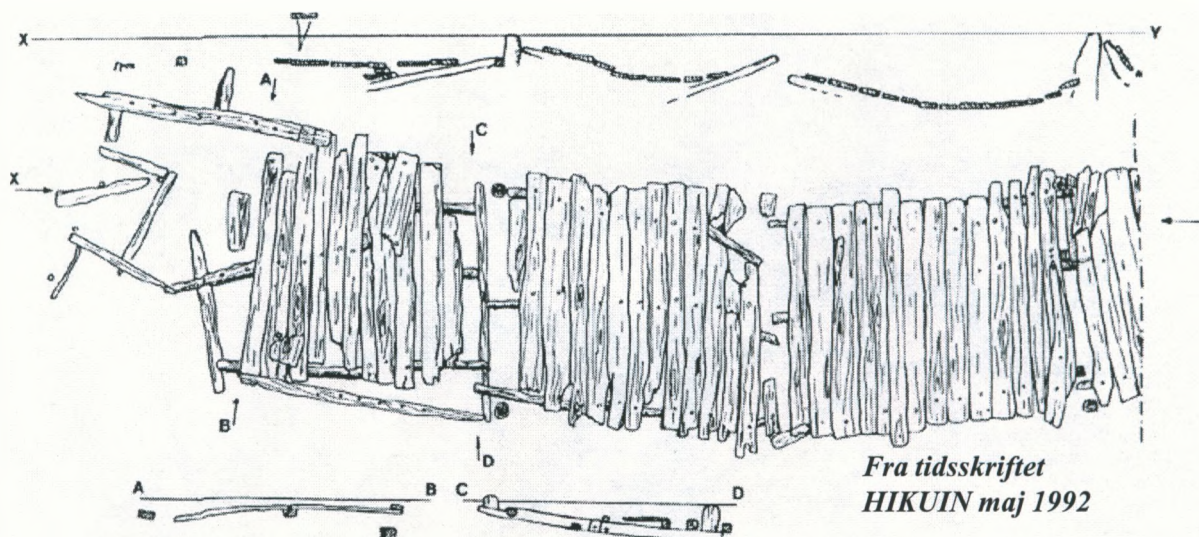

Skalk nr. 3 1958

Mellem disse må der have været anbragt noget fyldmateriale, hvorefter øen har fået tilført en mængde jord for at forhøje hele anlægget, der så er blevet udstyret med diverse bygninger. Der er kun fundet små mængder af mursten, men en del tømmerstykker, hvilket tyder på, at husene har været opført i bindingsværk. Man mener, at Gammelgaard på den tid var borgens ladegård. Vejen gik herfra vest forbi Klosterknoldene i en afstand af ca. 100 meter og videre ned til træbroen, der førte ud til borgen. Klosterknoldene var måske oprindeligt det første befæstede anlæg, men blev så siden en slags forpost til broen.

I 1920 lavede Nationalmuseet en større arkæologisk undersøgelse af anlægget. På den tid var Klosterknoldene allerede stærkt udpløjet. Det viste sig, at brostolperne var knækket pga. udtørringen, mens brodækket, var sunket ned i engens dynd og var næsten intakt. Man udgravede fire brofag, som var så velbevarede, at deres konstruktion kunne studeres.

*Fra tidsskriftet
HIKUIIN maj 1992*

I 1920 var selve Sandgravvolds udstrækning svundet betydeligt ind, idet man gennem tiden havde brugt at køre jord ud til de lavereliggende områder af engen.

Hele søområdet blev offer for et afvandings projekt i 1930'erne, og i 1957 foranstaltede Hedeselskabet en dybdepløjning af arealet med Danmarks største plov. Herved skete der en katastrofal ødelæggelse af voldstedet. Hele kulturlaget blev skrækket bort og broen splittet totalt ad.

Efter en opløjning af munkestensværk på Klosterknoldene i 1975 blev der foretaget en mindre arkæologisk undersøgelse, og i 1986-87 foretoges en ny udgravning. På det tidspunkt var anlægget næsten forsvundet, dog kunne man stadig påvise dets afgrænsning, mens alle rester af kulturlaget i topfladen nu var forsvundet.

Ved den store undersøgelse i 1920 fandt man på borgtomten et cirkulært hul, ca. 6 meter i diameter og en halv meter dybt. Hullet blev tømt, og det viste sig at indholde en masse materiale fra borgen. Der var således en stor del mere eller mindre hele lerkar samt en stor mængde nedbrydningsmaterialer.

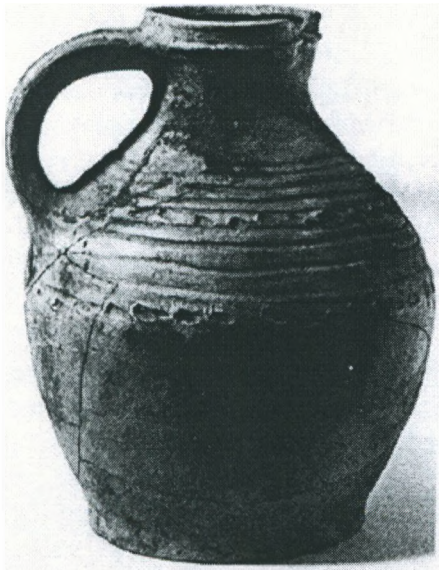
Blandt de mange keramikting var en aldeles bedårende hankepotte med to modstillede ansigter - henholdsvis kvinde og mand. Det menes at være et såkaldt bryllupsbæger, som sandsynligvis er fremstillet i de nedre Rhinlande.

Man kan i dag ærgre sig over tidligere tiders uforstand, hvad angår indsatsen for bevarelse af et historisk minde af den karakter, som dette borganlæg jo må siges at være.

Borgens historie

Fra tidsskriftet Hikuin maj 1992.

Der er kun få begrænsede holdepunkter til en datering af borgen. En engelsk mønt slået under Henrik den Tredie (1216-72) - en longcross sterling, London type 3 (1248-50) uden større slidpræg kunne tale for en anlæggelse i sidste halvdel af 1200-tallet. Et fund af en panserhandske synes at pege på midten eller sidste halvdel af 1300-årene. Oplysningerne fra det omtalte "fundhul" tyder på flere faser i borgens funktionstid. Til gengæld er der ikke set reparationer på broen, hvilket snarest tyder på en forholdsvis kort tid.

Inden vi går videre, skal vi en lille tur tilbage i tiden. I det 12. og 13. århundrede var stormandsslægten Hvide landets rigeste og mægtigste. En af stamfaderen Skjalm Hvides efterkommere, Stig Andersen (den ældre) var storgodsejer i Østjylland. Omkring 1275 blev han udnævnt til marsk. Han var formodentlig med til at udforme en håndfæstning for kong Erik Glipping. Da denne blev myrdet i Finderup Lade i 1286, blev marsk Stig Andersen sammen med andre stormænd dømt til landflygtighed, hvorefter han med støtte fra den norske konge hærgede landets kyster og i sine sidste år slog sig ned på øen Hjelm, hvorfra han drev et omfattende falskmøntneri.

Ved Christoffer den Andens tronbestigelse i 1320 kom marsk Stigs slægtninge tilbage til Danmark. Sønnesønnen af samme navn, Stig Andersen (Hvide), (den yngre) kom i besiddelse af en stor del af ættens gl. ejendomme. Han opførte den faste Borg Bjørnholm

mellem Århus og Grenå (*Djurs Sønder herred. Tirstrup sogn*) og stod på Christoffer II's tid i spidsen for den jyske adels bevægelse mod kongen. 1331 gik han over til grev Gert og blev hans marsk samt modtog gods af ham.

Efter 1340 sluttede Stig Andersen (Hvide) sig til Valdemar Atterdag, som i 1344 meddelte den tyske orden i Livland, at Stig Andersen var udnævnt til høvedsmand over Estland. Da Valdemar Atterdag solgte Estland til den tyske orden i 1346, var Stig Andersen en tid dette lands statholder.

I begyndelsen af 1340'erne var Stig Andersens magt på sit højeste. Fra denne periode findes i rigsarkivet et skøde på latin, hvori han på kongens retterting mageskifter noget af sit jordegods med sin broder Uffe, hvorved han kommer i besiddelse af borgen Sandgravvold.

Diplomatarium Danicum 3. række. I. bind.

1342. 15. august.

"Stig Andersen, ridder, til alle, der ser dette brev, hilsen evindeligt med Gud.

Jeg vil, at det skal stå fast for alle nulevende som fremtidige, at jeg til nærværende brev viser, min elskede broder Uffe Andersen, med dette brev oplader mit gods kaldet Tordrup og alt mit andet gods, hvert og et, i Galten herred, nemlig i Væt, Jebbjerg, Værum, Haslum, Tebbestrup samt øde jorder og et møllested på Ølst mark, tillige med Brofjerding sammesteds med al ret og vilkår af enhver art, ligeledes mit gods i Hovlbjærg herred, nemlig i Årup og i Hovlbjærg med en mølle sammesteds, fremdeles noget gods af mit i Gerrild i Djurs-Nørreherred, tidligere overladt mig af samme Uffe Andersen, samt alt mit gods, hvert og et, i Harsyssel, pantsat til mig til forhen af Jens Bæg og ikke indløst, med alt tilliggende til nævnte gods, hvert og et, rørligt og urørligt, og at jeg frit tilbageskøder ham det til vederlag for hans gods kaldet Sandgrav og andet gods liggende til nævnte gods Sandgrav

Til vidnesbyrd herom er mit segl tillige med segl tilhørende de gode mænd, nemlig den ærværdige fader i Kristus, herr Svend, af Guds nåde biskop i Århus, og herrerne Peder Vendelbo, Uffe Nielsen og Klaus Limbæk, riddere, Lars Truedsen, Jens Kås og Godeke Mogensen, væbnere, hængt under dette brev. Givet i det Herrens år 1342 på dagen for den glørrige jomfru Marias himmelfart".

Valdemar Atterdag udfoldede store bestræbelser på at hente det kongelige gods tilbage, som var gået over på private hænder i de urolige år med de tyske pantherrer. Den tidligere marsk, Erik Nielsen Gyldenstjerne afleverede den 9. maj 1355 en del af sit gods frivilligt.

Politikens Danmarkshistorie. Bind 4. Side 319-20.

Samme dag så man nemlig Stig Andersen til Bjørnholm troppe op sammen med væbnerne Jens Ever og Svend Bonde, og de blev dømt til at aflevere elleve sogne uden at få én skiling i erstatning.

".....Herr Stig: Brofjerding i Galten herred med sognene Nielstrup, Værum, Ørum, Laurbjerg og Haslund,"

Senere blev Stig Andersen misformøjet over, at kongen ved sin godsreduktion berøvede ham, hvad han havde fået af Grev Gert, og stillede sig i spidsen for den jydsk adels oprør 1357, under hvilket hans søn og broder tillige med Niels Bugge dræbtes i Middelfart 1359. Dog udsonedes han med Kongen i 1360 og tjente ham i de følgende år; 1367 brød han dog atter med ham. Han døde ca. 1369 og begravedes i Essenbæk Kloster.

Lokale traditioner bevarer mindet om, at borgen skal have været ejet af Rane Jonssøn, Erik Glippings kammermester, der spillede en lidet flatterende rolle ved kongemordet i Finderup 1286.

Men borgen kan godt have været hans, da han var af Hvideslægten, og det var også nogle af dens senere ejere. Han tilskrives dog også en borg på Mols: Rane Ladegård, men det er ligeså usikkert.

Ifølge tidsskriftet Skalk nr. 3 1958 under titlen: Rane Jonsens borg har han, kongens kammermester ejet følgende gods: Gjorslev på Stevns, vistnok Rudgård i Sønderhald herred samt borgen på Hjelm.

Højest sandsynligt blev borgen Sandgravvold nedlagt i Valdemar Atterdags eller snarest i dronning Margrethes tid, og godset eller dele heraf lagt ind under kronen. Hvad vi ved, er dog kun, at Gammelgaard, på hvis jorder voldstederne Sandgravvold og Klosterknoldene befinder sig, af kong Christoffer af Bayern (1440-48) pantsattes til Øm kloster. På dette tidspunkt må borgen være væk. Senere i 1467 bekræfter et tingsvidne som tidligere nævnt, at Øm kloster havde del i Sandgrav sø, så vidt som Veng mark, Gammelgård mark og Søballe mark grænsede til søen.

Da Øm kloster ved reformationen i 1536 blev lagt under kronen, valgte man at opretholde klostret med dets jordegods som et selvstændigt len, indtil det i 1568 lagdes til Skanderborg. I dette lens jordebog 1573 er Øm klostres gods opført i et særligt afsnit, hvorved vi får en fortegnelse over de "tjenere", som hørte til klostret. Ordet tjenere skal vel opfattes som udtryk for de fæstere, der hørte under godset. I Framlev herred er der i alt 40 personer, hvoraf de 30 er "tjenere" til Sandgrav. Der må være tale om godset Gammelgaard. Dette blev i 1670 med et hartkorn på 14½ tønder underlagt ryttergodset i Skanderborg, hvor det figurerer helt frem til salget i 1767.

Søballes videre historie efter sandgravperioden

Søballe har fra gammel tid hørt under Framlev herred, selv om det hørte under Veng sogn. Området er ved en mindre å er skilt fra Veng, som ligger i Hjelmlev herred. Endnu i 1713 hørte landsbyen til Framlev herred, hvilket fremgår af en sagsbehandling, som er nedfældet i Framlev herreds tingbog.

Der skal nu gøres et forsøg på at få placeret hver enkelt gårds beboere i Søballe i perioden 1600-1800. Fra jordebogen 1612-13 over Skanderborg len (*i Viborg Landsarkiv*) ved vi, at Søballe dengang bestod af 4 helgårde. Der har sikkert også været nogle få husmænd, men disse har nok ikke haft noget jord udover en lille kålhave. Men af brandtaksationen fra 1793 fremgår det, at der nu var i alt 8 husmænd, hvoraf mindst en af dem havde lidt jord

I det følgende bringes uddrag fra jordebøger og matrikler i perioden 1612-1766. (*Jeg har i de første uddrag tilføjet gårdenes senere matrikelnumre fra 1688*). I slutningen af 1600-årene skete der imidlertid det, at gårdene efterhånden blev opdelt i halvgårde med to familier i hver gård. Matr. nr. 1 fortsatte dog som selvejergård et godt stykke ind i 1700-tallet.

I 1844 kom så den nye matrikel. Her skete der en ommøblering af gårdenes numre, idet man fulgte brandforsikringsselskabets nummerering. De 8 halvgårde blev registreret med i alt 8 gårdnumre i stedet for de oprindelige 4. Søgård med det gamle nr. 3 fik tildelt numrene 1 og 2. Den oprindelige gård nr. 1 fik nr. 5 og 6. Halvdelen af den gamle gård nr. 3 var på dette tidspunkt blevet flyttet op på en bakke syd for byen. Denne gård fik nyt nr. 4. Endelig tildeltes den oprindelige nr. 4 i stedet numrene 7 og 8.

Skanderborg lens jordebog 1612-13.
Framlev Herred. Søballe: Landgilde.

Niels Jensen: *Matr. nr. 1.*

2 ørte rug, 2 ørte byg, 1 ørte ard, ½ fjerding smør, 1 brandsvin, 7 hofheste, 2 jægerheste, 1 foernød, 20 æg, 1 mark garn, 20 gierdestænger.

Rasmus Mortensen: *Matr. nr. 2.*

(tingskriver): Dette fæste overtages 1618/19 af **Just Andersen** (ane 240).
Samme landgilde.

Knud Christensen: *Matr. nr. 4.*

Samme landgilde.

Peder Jensen: *Matr. nr. 3.*

½ fjerding smør, 2 ørte rug, 2 ørte byg, 1 ørte havre, 2 ørte 3 skp. grij (gæsteri) byg, 1 fodernød, 1 brandsvin.

Skanderborg amts jordebog 1667. (B 17.49) Wenge Sougen.
Søballe: Landgilde.

Matr. nr. 1.

Jens Nielsen: ½ td. smør, 2 ørter rug, 2 ørter byg, 1 ørte havre, 1 svin, 7 hofheste,
og Niels Jensen 2 jægerheste, 1 fodernød, 20 æg, 1 mark garn, 20 gærde træer.

Matr. nr. 2.

Just Andersen: ½ td. smør, 2 ørter rug, 2 ørter byg, 1 ørte arre, 1 svin, 1 foernød,
7 hofheste, 2 jægerheste, 20 æg, 1 mark garn., 20 gærde træer.

Matr. nr. 4.

Jens Pedersen: ½ td. smør, 2 ørter rug, 2 ørter byg, 1 ørte havre, 1 svin, 7 hofheste, 2
jægerheste, 1 fodernød, 20 æg, 1 mark garn, 20 gærde træer.

Matr. nr. 3

Morten Pedersen: ½ td. smør, 2 ørter rug, 2 ørter byg, 1 ørte havre, 2 ørter 3 skp. grij byg,
1 svin, 1 fodernød.

Husmænd:

Rasmus Nielsen: ½ skilling 2 album grij.

Jens Jensen: ½ skilling 2 album grij.

Peder Rasmussen: ½ skilling 2 album grij.

*Fjerde Rytterregiment - Kop- Kvæg - og Rentepengeregnskab 1678. Afskrift foretaget 2001 af
Kirstin Nørgaard Pedersen, Beder.*

I 1678 er gårdene i Søballe beboet af følgende personer:

Jens Nielsen, kone Dorte Jacobsdatter. (Matr. nr. 1)

Volborg Mortensdatter (ane nr. 241). (Matr. nr. 2)

Peder Frandsen, kone **Karen Justdatter.**

Anders Justsen, kone Anne Lauritsdatter. (Matr. nr. 3)

Rasmus Justsen kone Maren Jacobsdatter.

Peder Tomasen, kone Anne Sørensdatter. (Matr. nr. 4)

Jens Lauritsen, kone Maren Frandsdatter.

Portionsjordebog 1682. Skanderb. Rytterdistrikt. GRyt 4-6. (Se iøvrigt artiklen om rytterdistriktet).

Rittmester Roses Compagni

Wenge sogn. Søballe.

Nr. ejer og rytternavne		Matrikel port. korn	nu satte port. korn	(Antal Rytter-) portioner
Matr. nr. 1				
84 1 gd.	Jens Nielsen	13-6-1-2½	8-0	1
Ritmester Olluff Rose	ved magt. Nyder dette fulde quantum for Kannike Møllebro at holde ved lige, som efter kgl. Mayst beuilingning er tillagt af hans gaards landgilde 3 tdr. 3 skpr. korn.			
Matr. nr. 4				
85 1 gd.	Peder Nielsen og Peder Thomassen	13-6-1-2½	8-0	1
Johan Jungling	temmelig ved magt, der foruden til Gammelgaard 1 td.			
Matr. nr. 2				
86 1 gd.	Peder Frandsen og Wolborg Mortensdat.	13-6-1-2½	8-0	1
Frands Uillem	ved magt. Der foruden til Gammelgaard 1 td.			
Matr. nr. 3				
87 1 gd.	Rasmus Justsens enke og Anders Justsen	13-6-1-0	8-0	1
Johan Mihler	slet tilstand, der foruden til Gammelgaard 1 td.			

Hver af de fire gårde skulle altså stille en rytter. Bemærk: Ritmesteren bor på gård nr. 1.

Matriklen 1688 Skanderborg Amt. Protokol 86.

Søballe Ryttergods

Nr.	Navn	Folio i hartkorns ekstrakten	Gl. matrikel (1664)	Ny matrikel (1688)
1	Jens Nielsen	65	13-6-2-1 skov	7-4-3-0 0-0-1-0
2	Peder Frandsen	66	13-6-2-1	7-0-2-1
3	Anders Justsen og Jens Clausen tilsammen		13-6-2-1	
	Anders Justsen hver for sig			3-7-2-1
	og Jens Clausen hver for sig			3-3-2-0
	Hver af dem har i skov			0-0-0-2
4	Peder Thomasen og Peder Nielsen tilsammen		13-6-2-1	
	Peder Thomasen hver for sig			3-5-3-1
	Peder Nielsen hver for sig			3-3-3-1
	Hver af dem har i skov			0-0-0-2
	Skov til ald byen, nu hver sin part tilegnet			0-4-0-0
	Jens Nielsen har et stykke ejendoms eng i Perris Hauge			0-1-1-0
			skov	0-0-0-2
	Anders Nielsen i Søballe bruger eng, som tilhører Store Ring Kirke			0-0-2-0

Krigsjordebog 1718. Skanderborg Rytterdistrikt. (G Ryt 8-8) (med matrikel nr. fra 1688)

A: Matr. nr. B: Navn. C: Ny Matr. D: Fag hus. E: Brøstfæld i rigsdaler. F: Besætning G: Udsæd i tdr..

H: Kvægs græsning: heste køer/stude I: Læs hør: godt slet. J: Skov. K: Tørveskærs tilstand.

L: M. N: Er reguleret til rytterhold og til Cassen aarlig at svare. (Rytterne er nu i Skanderborg)

M: Halm á 1) læs 2) lispd 3) pd. N: Ekstra Indtægt rdl. sk.. O: krigsportioner (udeladt)

Vedr. F: Besætning: h=heste, s=stude, k=køer, u=ungnød, f=får.

Vedr. G: Udsæd i tdr.: r=rug, b=byg, h=havre, bh=boghvede.

Vedr. M: læ=læs, lp=lispund, p=pund. Halm á læs 24 lispund. 3 læs halm á 24 lispund pr. 8 tdr. htk.

Vedr. L: Kornværdi rdl. sk. Teksten lyder: af hartkornet á 4 rdlr. svares årlig.

Søballe

A	B	C	D	E	F	G	H
1	Rasmus Christensen selvejer	7.4.3.0	64	26	8h4s4k4u10f	r10b4h10bh4	8 12
I	J	K	L	M	N	O	
8 10		god	30 36	2læ20 lp5½ p	0 8	8	
Et stykke eng til ejendom i Peritshave							
C 0.0.1.0	J skov 0.0.0.2		L 0 60		N	5 1/3 sk.	

A	B	C	D	E	F	G	H
2	Peder Lauridsen	7.0.2.1	60	40	h6k4u3f6	r9b4h10bh3	8 12
I	J	K	L	M	N	O	
8 10	0 gård	slet	28 28	2læ15lp10½p	0	0	

A	B (Søgård)	C	D	E	F	G	H
3	Anders Pedersen	7.3.0.1	37	30	h6s2k4u4f10	r9b4h10bh3	4 6
I	J	K	L	M	N	O	
8 10	0.0.1.1	mådelig	29 52	2læ18lp7½p	0	10 2/3	

A	B	C	D	E	F	G	H
4	Søren Rasmussen og Thomas Pedersen	3.3.3.0 3.5.3.1	28 28	17 19	h4s1k2u2f6 h4s1k2u2f7	r4½b2h5bh2 r4½b2h5bh2	4 6 4 6
I	J	K	L	M	N	O	
4 5	0.0.0.2	mådelig	13 84	1læ7lp3½p	0	5 1/3	
4 5	0.0.0.2	mådelig	14 88	1læ9lp9p	0	5 1/3	

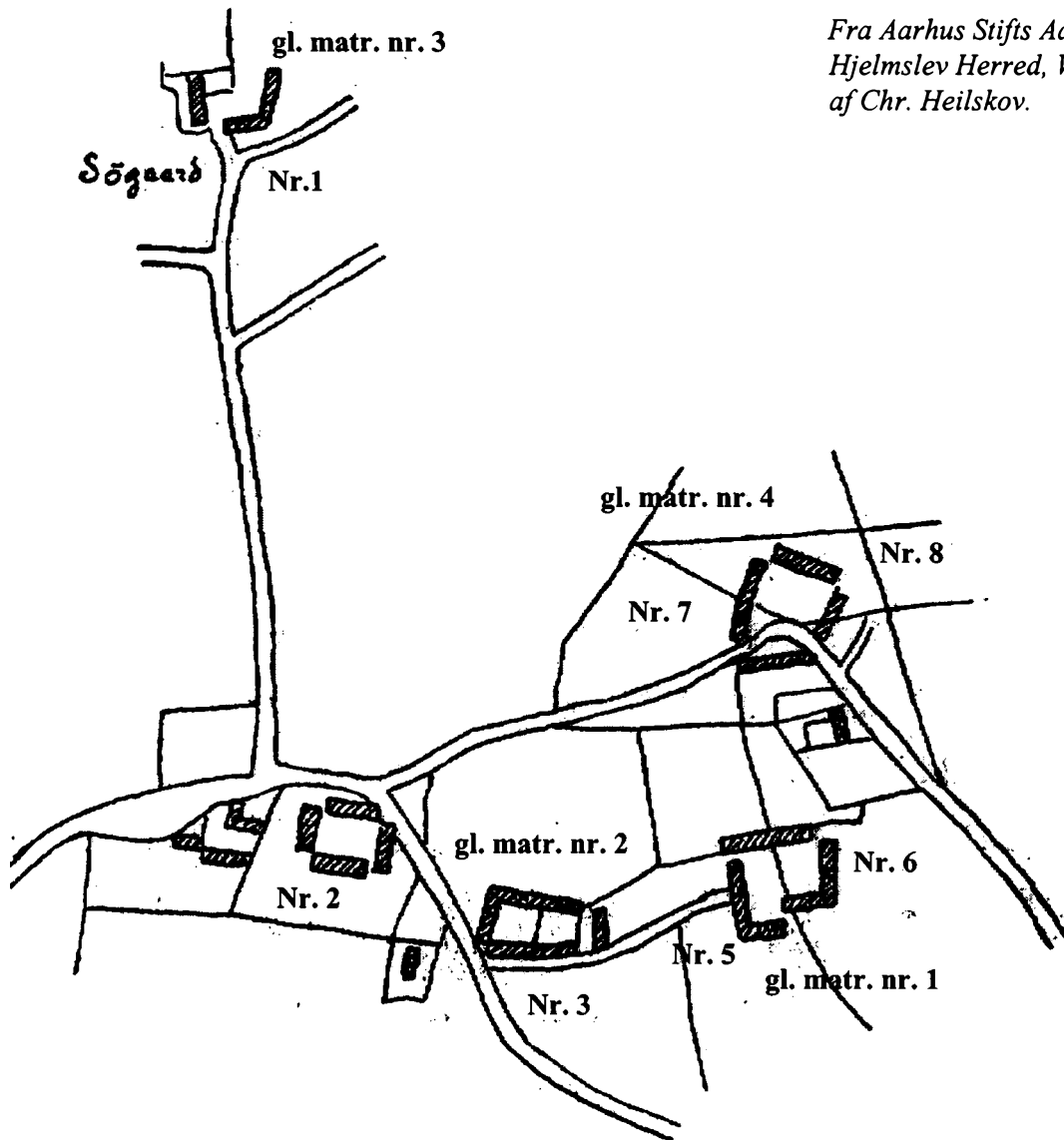
Til Storring kirkes kirkejord. Bruger nr. 1 C 0.0.0.2 L 0 24 M 9lp Landgilde deraf: 55 skp. rug.

Jordebogsekstrakter 1719-69 Skanderborg Rytterdistrikt. (GRyt 8.9). Et sted i protokollen er anført datoen 19. dec. 1766.**Søballe 1767 (med egne tilføjelser).**

Matr. Nr.	Navn	ager og eng	skovsyld	mølleskyld	landgilde	
				Matr. nr. 1688:	rdl. sk.	
				dobbeltgård nr.		Ny matr.
1	Niels Nielsen	3-6-1-1½	0-0-0-1½	1	4 11	gd. nr. 5
1	Christen Thøgersen	3-6-1-1½	0-0-0-1½	1	4 11	og 6
2	Søren Thomasen	3-4-1-1½		2	3 80	4
2	Peder Nielsen	3-4-1-1½		2	3 80	3
3	Christen Pedersen	3-5-2-½	0-0-0-2	3	4 1	2
3	Niels Poulsen	3-5-2-½	0-0-0-2	3	4 1	1 Søgd.
4	Christen Sørensen	3-4-3-½	0-0-0-2	4	3 87	gd. nr 8
4	Peder Thomasen	3-4-3-½	0-0-0-2	4	3 87	og 7
	Johan Cortums enke				0 64	

Af denne by svares årlig 1½ td. havre til Aarhus Hospital.

*Fra Aarhus Stifts Aarbøger
Hjelmslev Herred, Veng sogn
af Chr. Heilskov.*

Kort over Søballe By 1817

På dette kort med de nye matrikelnumre er der siden udskiftningen i 1783 sket det, at bygningerne til gård nr. 4 er blevet nedbrudt i 1804, og gården med navnet Overlund er da flyttet op på højdedraget syd for byen - kaldet Kollen. Bygningerne til gård nr. 2 er opført efter 1748, måske inden udskiftningen i 1783. Men der kan også være sket det, at fæsteren Laurs Rasmussen har bygget Marielyst og opkaldt den efter sin kone. 1799-1854 Laurs Rasmussen og Marie Kirstine Stephansen

46-4 **gl. nr. 2** **ny nr. 4** **Thomas Sørensen, forhen Søren Thomasen**

- 1) Stuehus i nord, 9 fag á 2,25 al., 7,5 al. vid, 2 værelser, 1 skorsten, klinede vægge.
160 rd
- 2) Sidehus i øster, 10 fag á 2 al., 8 al. vid, indrettet til stald og fæhus samt fåresti, klinede vægge.
80 rd
- 3) Sidehus i vester, 4 fag á 2 al., 7 al. vid, indrettet til vognport og tørvehus, klinede vægge.
30 rd
- 4) Tværhus i sønder, 10 fag á 2,25 al., 7,75 al. vid, indrettet til korngulv og lade, klinede og murede vægge.
120 rd **390 rd**

46-5 **gl. nr. 1** **ny nr. 5** **Jacob Nielsen, forhen Laurs Rasmussen**

- 1) Stuehus i nord, 12 fag á 2,25 al., 9,5 al. vid, 5 værelser, 2 skorstene, dels klinede, dels murede vægge.
360 rd
- 2) Sidehus i vest, 16 fag á 2,25 al., 8,5 al. vid, stald og fæhus samt fåresti, klinede vægge.
190 rd **550 rd**

46-6 **gl. nr. 1** **ny nr. 6** **Jørgen Christensen, forhen Christen Thøgersen**

- 1) Stuehus i nord, 10 fag á 2,25 al., 10,5 al. vid, 4 værelser, klinede og murede vægge.
330 rd
- 2) Sidehus i øst, 13 fag á 2,25 al., 8,75 al. vid, hughus, stald og fæhus samt vognport, klinede og murede vægge.
180 rd
- 3) Tværhus i syd. 9 fag á 2,5 al., 8,5 al. vid, lade og korngulv, utillukkede vægge.
140 rd **650 rd**

46-7 **gl. nr. 4** **ny nr. 7** **Anders Pedersen, forhen Jens Laursen**

- 1) Stuehus i vest, 13 fag á 2,25 al., 7,5 al. vid, 3 værelser, 1 skorsten, klinede vægge.
260 rd
- 2) Sidehus i nord, 14 fag á 2,25 al., 8,5 al. vid, korngulv, lade og port, klinede vægge.
160 rd
- 3) Tværhus i øst, 8 fag, á 2,25 al., 8 al. vid, stald og fæhus, klinede vægge.
80 rd **500 rd**

46-8 **gl nr. 4** **ny nr. 8** **Søren Christensen, forhen Christen Sørensen**

- 1) Stuehus i vest, 14 fag á 2,25 al., 9,5 al. vid, 7 værelser, 3 skorstene, klinede og murede vægge.
370 rd
- 2) Sidehus i syd, 14 fag á 2,25 al., 10,5 al. vid, indrettet til korngulv, lade og fæhus, dels klinede, dels bullede vægge.
140 rd
- 3) Et hus med vestre ende af sidste, 8 fag á 2,25 al., 7,5 al. vid, fåresti og port, klinede vægge.
130 rd
- 4) Tværhus i øst, 8 fag á 2,25 al., 8,5 al. vid, stald og hakkelsehus, klinede vægge.
100 rd **740 rd**

Husene:

1) **46-9** **Jens Ambrosiusen**

Et hus nordre i byen, 7 fag á 2,5 al., 7,75 al. vid, 2 værelser 1 skorsten, og i søndre ende indrettet til udhus, klinede vægge. **120 rd**

2) **46-10** **Anders Michelsen, forhen sergeant Bode**

Et hus vester i byen, 7 fag á 2,25 al., 9 al. vid, 2 værelser, 1 skorsten, klinede vægge, og i enden indrettet til udhus. **120 rd**

3) **46-11** **Niels Nielsens hus, nu Jens Nielsen**

som ej før har været takseret, 6 fag á 2,25 al., 7,75 al. vid, 2 værelser, 1 skorsten, i enden indrettet til udhus, klinede vægge. **90 rd**

46-25

Ernst Ovesens hus a) i syd 240-380-360, 181-822. Nu Anders Mikkelsen 16. juni 1817 Overlund.

Omtax juli kv. 1829, 181-822 . Juli kv. 1832 **Mikkel Andersen, Overlund**

b) det østre hus 100-160-200

c) det vestre hus, 181-822 100 rbd.

Gårdenes beboere gennem tiderne

Der følger nu en beskrivelse af hver enkelt gård fra dens første omtale, og mindst til vi når frem til det tidspunkt, da Niels Andersen (ane 2) dukker op på arenaen og etablerer sig i gård nr. 6. I det omfang det er muligt vil der blive opstillet et kronologisk forløb af de forskellige fæsteres og selvejeres periode i hver gårds historie.

Desuden fortælles der lidt om personerne, hvor disse optræder i kirkebøger, ved skifter m.m. og ikke mindst om deres evt. indblanding i sager behandlet ved herredstinget.

Matrikel nr. 1 - senere gård nr. 5 og 6.

Kursiv=nævnt

Helgård

Før 1598	Jens Rasmussen. Nævnt 1582 og 1597 som en af 8 dannemænd *)
1598-1612	Niels Jensen, som kom fra Gammelgaard **)
1664 og 1667	Jens Nielsen og Niels Jensen, selvejer
1678-88	Jens Nielsen, selvejer
1719-43	Rasmus Christensen selvejer, gift med enken Dorthe Jacobsdatter
1743	oberstløjtnant Wenten, fæster
1746	Christopher Hansen, skovfoged, fæster
1751	Niels Nielsen, fæster

*) *Adkomster for selvejere under Skanderborg rytterdistrikt.*

**) *Skanderborg/Åkær lens regnskaber.* Gammelgaard: Niels Jensen til fæste af en gård i Søballe, som Jens Rasmussen fradøde. 30 daler 3 okser.

Halvgård nr. 5.

1754	Niels Nielsen afstår ½ gd. til Christen Tøgersen, som har afgivet ½ Søgaard
1754-1766	Niels Nielsen
1766-1809	Laurids Rasmussen, ægter enken. Bliver selvejer i 1767
18??	Jacob Nielsen, enkens søn
1824-1845	Christen Jacobsen af moderen
1846-1873	Søren Sørensen Lykke ægter enken
1873-1902	Frederik Christensen
1876	Frederik Christensen køber gård nr. 6
1902-1912	Jens P. Jensen, begge gårde
1912-1913	Lauritz Christensen Winther, begge gårde
1913	Jens Peder Jensen, begge gårde
1914	Jens P. Jensen foretager en stor udstykning af 5a. Følgende parceller opstår: Matr. nr. 5e, 5f og 5g <i>Mellemliggende periode er udeladt af forfatteren.</i>
1939-1967	Josef Magnussen
1967	Leif Laursen, 7a, 8a, 9, 5f, 6h
2002	Leif Laursen. Gården hedder Frydendal

Halvgård nr. 6.

1754-75	Christen Tøgersen. Bliver selvejer i 1767
1775-80	Jens Madsen ægter enken
1780-81	Peder Andersen
1781-91	Søren Sørensen
1791-1812	Jørgen Christensen

1812-13	Jørgen Lassen
1813-22	Lars Fangel
1822-55	Niels Andersen
1855-1876	Jens Eriksen
1876	Frederik Christensen fra gård nr. 5 køber gård nr. 6

I jordebog fra 1573 bor enke Anne Simons i Gammelgaard. I jordebog fra 1575 bor (hendes søn?) Jens Simonsen i Gammelgaard. Han er måske far til Niels Jensen, som fæstede gården matr. nr. 1 i Søballe. Lidt om selvejer Jens Nielsen.

I jydsk register (*film M528706 - 528714*), der begynder 1660, meddeles, at Jens Nielsen Søballe må nyde indtægten af Kannike Møllebro.

I Framlev herreds tingbog den 28. okt. 1668 betegnes Kannikkemøllebroen som værende ganske utjenlig, så ingen kan køre over uden stor livsfare. 10 år senere hedder det i samme tingbog i dec. 1678, at Kannikkemøllebro ligger på adelvejen til Århus. Jens Nielsen oplyser, at broen nu er fuldt færdig og ved magt, så rejsende og vejfarende uden al fare kan rejse derover. 12 navngivne dannemænd vidnede, at Jens Nielsen i Søballe har ladet broen opsætte af ny nogen tid, før godset blev udlagt til rytterhold, og han har ingen indkomst haft deraf eller nydt frihed derfor, men årligt holdt den ved lige.

Det viser sig, at Jens Nielsen udover gården i Søballe også har været ejer af nogle huse og jordparceller i omegnen.

Den 11. aug. 1675 købte han sammen med hustruen Dorete Jacobsdatter en ager af en gård i Storning og den 26. jan. 1676 2 agre på Storning mark. I 1678 solgte han et selvejerhus i Storning.

I rytterdistriktets specification over selvejerbøndernes skøder og andre dokumenter i 1691 (*GRyt 3-3*) for Søballe opregnes i alt 4 ejendomshandler i 1668, 1681 og 2 i 1685.

I okt. 1668 køber Jens Nielsen og Jens Lauridsen i Harlev et selvejerhus i Storning østen kirken, og i okt. 1681 køber han ejendommen Perritshave af Lauritz Jensen Fogh i Horsens.

Jens Nielsen har sikkert været en personlighed, som bønderne ofte valgte til deres talsmand. I 1670 optrådte han på den samlede bys vegne på tinget over for bønderne i Storning og fremlagde et skriftligt forbud til de Storning mænd mod at drive på Søballe mark, skov, enge eller hede med deres kreaturer og svin enten vinter eller sommer, samt at de intet hugger i Søballe skov.

I 1678 er han igen talsmand for sine bymænd og anfører på tinget, at Søballes eng og jord er beliggende i KM skov og vildtbane, og agerjorden består af sund jord og stenjord, men årligt om sommeren gør dyr og vildsvin stor skade på deres korn. Søballe gårde er højt forskyldt af byglandgilde, og af den årsag kan de næppe avle så meget byg til hver gård, som de skal udgive til landgilde og tiender.

Jens Nielsen havde dog også uvenner. Herom berettes i tingbogen for den 5. juli 1665.

Niels Jensen i Ersholt vidnede, at han så, at Jens Nielsen i Søballe og Søren Andersen i Vissing var sammen på vejen på Vissing mark, og Søren Andersen havde en økse i hånden og trængte sig ind på Jens Nielsen, som rykkede sig for ham og fik et stykke stav i hånden og bad om, at han måtte fare med fred andre vidnede, at dersom de ikke havde skilt dem, var der sket en ulykke. Søren Andersen ved ed benægtede, at han gjorde Jens Nielsen nogen skade, men gik på marken og vogtede faderens øg.

Der er dog også eksempler på, at bønderne kunne blive forulempet af Jens Nielsen. Man vogtede over sin jord og fandt sig ikke i, at naboer ændrede på forholdene i marken eller pløjede sig ind over skellet. I Framlev herreds tingbog fra den 15. jan. 1662 læser man følgende: Just Andersen i Søballe gav last og klage på Jens Nielsen i Søballe for at have ændret en bæk og et vandløb mellem 2 rugagre, som kaldes Grydagre, så vandet ikke løber i sit rette løb, som det har gjort af Arilds tid. Navngivne, der mindes op til 50 år, vidnede om det rette løb mellem Just Andersens og Jens Nielsens agre.

Samme år den 16. april klagede Just Andersen i Søballe over hans grander og naboer, nemlig Jens Nielsen, Jens Pedersen og Morten Pedersen sammesteds for et gærde, de har udflyttet på Germands jord og ladet hullet stå åbent for deres vang, hvortil de svarede, at siden han kastede sin dam videre og bredere på grandejord, så mente de, at gærdet bør stå, hvor det nu står.

Omvendt var Jens Nielsen også på vagt, når han blev gået for nær:

Framlev herreds tingbog.

26. apr. 1671. Jens Nielsen i Søballe. Syn på Søballe mark på Munkhoved ager, som ligger til hans gård, hvorfra der var pløjet nogle furer, som er lagt til salig Just Andersens jord, hvorfor han gav last og klage på Knud Justsen i Søballe, som har pløjet på hans mor Volborg Mortensdatters ager. "Da saa di der var pløyet fra Same Ager 2 Furer, och vær (*hver*) udi Lengde 140 Faffne (*280 meter*), och til en Ager ligendis Øster for Same, som Jens Nielsen berettet eyes til salig Jost Andersens Gaard i Siøballe".

Volborg Mortensdatter (ane nr. 241) og Knud Justsen (ane 120) boede i gård gl. matr. nr. 2. De var altså nærmeste naboer til Jens Nielsen.

31. maj 1671:

Jens Nielsen i Søballe og Knud Justsen sammesteds på mor Volborg Mortensdatters vegne et vidne. Navngivne har forligt Jens Nielsen og Volborg Mortensdatter om omtvistig jord på Søballe mark.

Fire år senere er det galt igen:

7. juli 1675.

Jens Nielsen i Søballe et vidne. Syn på Søballe mark, hvor der var pløjet fra hans agre og lagt til Volborg Mortensdatters agre. Jens Nielsen tilbød Knud Justsen at uvillige dannemænd kunne dele jorden mellem dem, hvis øvrigheden tillod det.

28. juli 1675.

Jens Nielsen i Søballe gav last og klage over Knud Justsen i Søballe, for han tog et par halskobler og en tømme fra hans pige, da hun kørte på en slagen vej på Søballe mark. Navngivne vidnede, at de så Jens Nielsens vogn stå på Knud Justsens bårer (*græsmark*), hvor der var gjort en stor slagen vej, og pigen var redet hjem med hestene. Maren Rasmusdatter, som kørte vognen, vidnede, at Knud Justsen tog tømme og 2 halskobler fra hende, hvor imod Laurids Christoffersen af Skanderborg efter fuldmagt svarede, at omtalte vej ligger i Knud Justsen og hans mors indhegnede vang, hvor andre ikke kan køre uden deres vilje og minde.

28. juli 1675.

Laurids Christoffersen af Skanderborg fuldmægtiget af Volborg Mortensdatter og Knud Justsen i Søballe et vidne. Rasmus Justsen i Søballe vidnede, at han så Jens Nielsens pige kørte på Volborg Mortensdatters bårer og engbund, hvortil Jens Nielsen svarede, at dersom Volborg Mortensdatter og Knud Justsen ville give ham tingsvidne på, at de ikke skulle køre på hans jord eller ager, da ville han også forsikre, at han ikke skulle køre på deres jord, og tilbød at betale skaden, hvis den kunne bevises, hvortil Laurids Christoffersen svarede, at han tvivlede ikke på, om Knud Justsen eller hans mor havde kørt med kvæg eller andet og gjort Jens Nielsen nogen skade, at han jo er den mand, der vil søge sligt ved lov og ret, og bad ham sige, om han havde noget at beskyldte dem, og dertil svarede Jens Nielsen, ja, dobbelt så meget, som han og hans folk havde gjort dem.

28. juli 1675.

Laurids Christoffersen af Skanderborg fuldmægtiget af Volborg Mortensdatter og Knud Justsen og Anders Justsen i Søballe et vidne syn på Søballe mark for skel og frapløjning.

Det vides ikke, om striden fortsatte. I krigsportionsjordebogen i 1682 er Knud Justsen flyttet til Stjær som fæster af en gård der. I Søballe er Volborg Mortensdatter anført i gård med matr. nr. 2 sammen med svigersønnen herredsskriver Peder Frandsen.

Jens Nielsen sidder stadig i gård gl. matr. nr. 1. Det gør han også i matriklen af 1688. I gård nr. 2 finder vi igen Peder Frandsen, men Volborg Mortensdatter figurerer ikke mere. Hun er sikkert død.

Jens Nielsen døde 1695, 64 år gl. Peder Frandsen døde 6. maj 1701, 50 år gl.

I krigsjordebogen 1682 er chefen for kompagniet Ritmester Olluff Rose indkvarteret på gården.

Her skal ikke berettes mere om denne gård udover, at det ældgamle stuehus til halvgård nr. 5 stadig er i brug. Gården ejes nu af Leif Laursen, som sammen med sin kone Metha værner pietetsfuldt om den gamle bygning. Over hoveddøren sidder en bjælke med følgende inskription: "Opført efter brand 13. dec. 1723". Selv om gården nu har navnet Frydendal, kaldes den mand og mand imellem stadig for Ryttergården.

Luftfotoet af Frydendal er fra 1948. Hele gården (matr. nr. 5) er opført i bindingsværk. Ældst er stuehuset, der som nævnt er opført i 1723. Der ligger i retningen vest-øst. I gårdspladsens østre side ses en mindre bygning. Øst for denne var der i sin tid også en stor gårdplads hørende til Frydendals tvillinggård. Denne gård med matrikelnummer 6 havde et tilsvarende stuehus som lå i forlængelse af det andet - sikkert kun adskilt ved en mindre passage. Udhusene lå på samme måde, men spejlvendt og dannede en afgrænsning af gårdspladsen mod øst og syd.

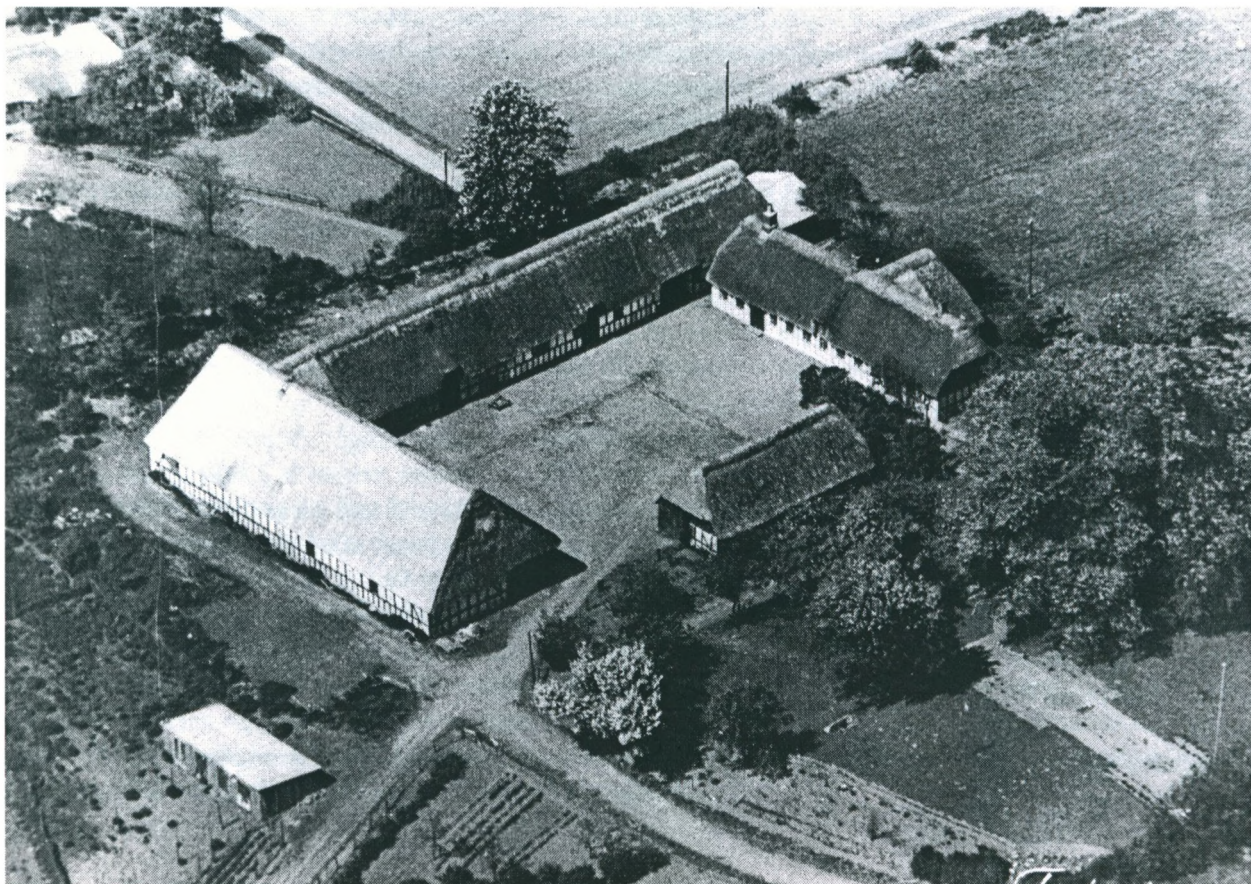
I mange år havde de to gårde én stor sammenhængende gårdsplads. Men i 1843 blev **Niels Andersen (ane 2)** i gård nr. 6 og hans nabo Christen Jacobsen i gård nr. 5 enige om at opdele gårdspladsen. De opførte i fællesskab den lille bygning som ses på fotoet i østsiden af gårdspladsen.

I luftfotoets højre side ses en stor løvmasse. Det er toppen af et enormt stort elmetræ. Det skulle efter sigende have været Danmarks, ja - nogle påstår endda - Nordeuropas største elmetræ. Leif Laursen oplyser, at 3 voksne mænd tilsammen lige netop kunne nå rundt om træet ved roden. I 2 meters højde, hvor stammen var smallest krævedes der 2½ mand. Hvis hver mand kunne favne 1,75 m, svarer det til en omkreds på 4,38 m eller en diameter på 1,40 m.

I de sidste 15 år stod træet nøgent uden liv med sin vældige krone. Det hed sig, at man ikke måtte fælde det, for så ville gården brænde. Tidens tand fik dog efterhånden bugt med det, og i år 1999 væltede det lige så stille omkuld.

Kun en dendrokronologisk undersøgelse kan vise, hvor gammelt træet var. Men det har sikkert allerede været af betydelig størrelse, da **Niels Andersen (ane 2)** overtog gård nr. 6 i 1822.

De to længer mod syd og vest er bygget oven på kampesten hentet fra nedbrydningen af Skanderborg slot i 1767. Sydlængen er i dag erstattet af en ny lade.

Det gamle stuehus opført 1723

Matrikel nr. 2. Senere gård nr. 3 og 4.

kursiv = nævnt.

Helgård

1582	Morten Skriver
1597	Rasmus Mortensen, tingskriver, muligvis en søn. *)
1618-1670	Just Andersen, delefoged
1662-1667	Anders Justsen, søn har en trediedel af gården.
1670-1676	Volborg Mortensdatter sammen med sønnen Knud Justsen
1676-1701	Peder Frandsen, tingskriver, svigersøn og enken Volborg Mortensdatter.
1702-1725	Peder Lauridsen gift med Just Andersens barnebarn, Johanne Mikkelsdatter

*) Adkomster for selvejere under Skanderborg rytterdistrikt.

Halvgård nr. 3.

1725	Thomas Sørensen svigersøn, Peder Lauridsens ½ gård
1725-1729	Peder Lauridsen ½ gård
1729	Thomas Sørensen Peder Lauridsens fradømte ½ gård
1729-1734	Thomas Sørensen, helgd
1734	Niels Pedersen
1762, 1770, 1793 brd. fors.	Peder Nielsen, søn. Bliver selvejer i 1767
1807	Peder Jensen
1854	Rasmus Nielsen
1854	Gårdene nr. 2 og 3 lægges sammen

Halvgård nr. 4.

1725-1759	Thomas Sørensen svigersøn
1729-1734	Thomas Sørensen, helgd. Overtager Peder Lauridsens halvgård nr. 3 i 1729
1759, 1770	Søren Thomasen, søn. Bliver selvejer i 1767
1793 brd.fors.	Thomas Sørensen, søn? Den sidste del af gården nedbrudt i 1804

1808-1811	Ernstsen
1811-1827	Anders Mikkelsen. I brandfors. 1817 optræder gården Overlund på bakken Kollen syd for byen
1827-1858	Mikkel Andersen
1858-1885	Anders Mikkelsen

Vort ældste kendskab til gård nr. 2 stammer fra Framlev herreds tingbog af 24. juli 1678.

Regimentsskriver Ferslovius fremlagde et gammelt tingsvidne og kontrakt onsdag efter påske 1582, med Morten Skriver i Søballe i dommers sted. I samme dokument optræder Jens Rasmussen (gård nr. 1) som en af de 8 dannemænd.

Gårdens næste beboer er også tingskriver. Han er muligvis søn af Morten Skriver. Han nævnes i et Tingsvidne Skøde af 30. nov. 1597. (*Adkomster for selvejere under Skanderborg rytterdistrikt*). Rasmus Mortensen i Siøballe

Just Andersen (ane 240) overtog gården i Søballe i 1618 efter den afdøde skriver i Framlev herred.

Indfæstning 40 daler og 3 okser Han blev formodentlig gift omkring på samme tidspunkt - måske med enken. Hvornår han blev defoged, vides ikke. Tingbogen i Framlev herred er bevaret fra 1661.

Den 16. jan 1661 nævnes Just Andersen første gang. Efter alt at dømme er han defoged i Framlev herred.

Just Andersen i Søballe beskyldte Frands Nielsen i Hørslev for gæld til Klemend Klemendsen ved Skanderborg. Sagen blev opsat 1 måned.

Samme dato:

Just Andersen i Søballe et vidne. Syn på vindfælder i skovene.

I en kort periode 1662-67 har sønnen Anders Justsen en trediedel af gården. Han betaler 20 daler i steds-mål. *Skanderborg/Åkær lens regnskaber 1662/63*: Anders Jostsen af den tredje part af en gård i Søballe, hans fader Jost Andersen oplod.

Just Andersen optræder utallige gange i tingbogen frem til sin død i april 1670. Efter sin første kones død gifter han sig med Volborg Mortensdatter. En af sønnerne, **Knud Justsen (ane 120)** driver gården sammen med moderen efter Just Andersens død frem til ca. 1675, da svigersønnen, herredsskriver Peder Frandsen tager over.

Om Knud Justsen er der følgende omtale i tingbogen: 25. aug. 1675. Peder Zeibig fuldmægtig for KM skove lod afhjemle syn på Søballe skov, hvor der var fjernet en bøg, som var blæst om. skovfogeden og skovløberen vidnede, at da Knud Justsen i Søballe kørte med et læs af vindfælden, spurgte de ham, hvem der havde givet ham lov dertil, hvortil han svarede, at han ville tage det, han ville forsvare, og da han hentede andet læs, sagde de til ham, at efterdi han ingen lov havde fået af skovbetjenten, skulle han køre med dem med heste og vogn til Mesing, hvilket han nægtede.

I tingbogen jan. 1671 bliver Volborg Mortensdatter i Søballe og Niels Mortensen i Gammelgård stævnet for oldengæld. De får åbenbart ikke betalt, for i marts samme år stævnes de på ny. De skal betale det, de skylder, samt for at de tog deres svin af skoven uden tilbud. De svarede dertil, at de fik intet flæsk på deres svin, men måtte tage dem magrere af skoven, end da de kom dertil.

Dom: De bør betale inden 15 dage.

Efter Just Andersens død i april 1670 valgte hans enke at drive gården videre ved hjælp af sønnen Knud. Hun undlod at skifte med sine børn, hvoraf mindst 2 var af Just Andersens første ægteskab.

I efteråret 1676 flytter herredsskriver Peder Frandsen fra Storning ind i gården i Søballe og bliver gift med datteren Karen Justdatter. Peder Frandsen er søn af den forrige skriver, Frands Nielsen i Storning. Samtidig får Knud Justsen fæste på en gård i Stjør. Peder Frandsen optræder utallige gange som skriver i Framlev herreds tingbog frem til 1699. Han dør 1701, 51 år gl. Hans enke er nu opsat på at få en ny fæster i gården.

Hendes lillesøster Anne, der bor i Stilling har været gift to gange. Fra sit første ægteskab har hun datteren Johanne Mikkelsdatter. Karen ser gerne, at søsterdatteren med sin tilkommende mand rykker ind i gården. Hun henvender sig derfor til ryttersessionen i Skanderborg med sit ønske. (*Noteringer vedr. Lægds-væsen*). Sessionen 1701, 17 Side 29: "Om Peder Frandsens Enche i Siøballe, der afstaar hendes paaboende Gaard, til En Ung Karl Peder Laursen, med de wilkaar at ægte Pigen der wed Stædet. 29. Novb 1701".

Sagen kompliceres imidlertid af en henvendelse til sessionen fra en person ved navn Niels Jensen. Han er vokset op i Søballe og påstår nu, at Just Andersen i sin tid har lovet ham gården.

Karen Justdatter tager til genmæle. Hun anfører, at hendes slægt har boet på gården i over 100 år. De har uden hjælp svaret enhver sit og holdt gården i god stand. Hun anmoder atter om, at Peder Laursen må få fæstebrev imod at gifte sig med søsterdatteren. Fra sessionen meddeles det nu, at man har beordret regimentsskriveren til at udstede fæstebrev til Peder Laursen. Dato 21. mar. 1702.

Karen Justdatters udsagn om de 100 år må betragtes som værende sandt. Hun ville vel næppe vove at lyve over for myndighederne. Dette kan betyde, at hendes moder Volborg Mortensdatter måske var søster til herredsskriver Rasmus Mortensen, som døde ca. 1618, hvorefter Just Andersen overtog fæstet. Rasmus Mortensen var muligvis søn af den gamle herredsskriver Morten Skriver, der som omtalt nævnes i en kontrakt fra 1582.

Imidlertid var Just Andersen først gift med en ukendt hustru, med hvem han havde mindst 2 børn.

24 side 39. Nu kommer der en ny henvendelse fra Niels Jensen, der påberåber sig at være svoger til afdøde herredsskriver. Denne har kort før sin død lovet Niels Jensen gården. Han tilbyder nu et indfæstningsbeløb på 150 slettedaler foruden kaution for gården. Dato 30. marts 1703.

25 Side 40b. Enken meddeler hertil, at hun selv vil beholde gården, hvis Peder Laursen ikke må få den. Denne har tilbudt at betale 100 rdl. i indfæstning. Hermed slutter sagen.

Peder Lauridsen var født i 1669. Han var 33, da han rykkede ind i gården, som han sad ved frem til 1725. På det tidspunkt afstod han halvdelen til svigersønnen Thomas Sørensen. I fæsteprotokollen står følgende bemærkninger: "Thomas Sørensen, Søballe fæster halvparten af Peder Laursens gaard, saasom han selv grundet i geraaden slette tilstand, ikke kan forestaa hele gaardens brug, og restancen, hvoraf Thomas Sørensen allerede har betalt 20 Rdr, hvorfor han ogsaa faar det for 6 Rdr. indfæstning med vilkaar, at naar en anden (*halvdel*) bliver ledig skal han fæste den ogsaa, saa hele gaarden bliver samlet. Hartkorn 3-4-1-1/2 alb. Bygningen bestaar af 22 fag Hus og besætning 3 bæster 2 køer 2 ungnød 4 faar. Vogn etc. 11 Octob. 1725".

Men allerede 4 år efter kan man læse i fæsteprotokollen: "Thomas Sørensen, Søballe fæster hans swigerfader og gaardmand Peder Lauridsens grundet slette og ringe tilstand sampt paadragene Restance fra dømte gaard. Hkorn 3 td 4 skp 1 fc 1/2 alb hvorved gaarden samles under et brug, som dend tilforn har været førend Thomas Sørensen den halwe part antog, Nyder stedet fæstefri. For Restancen af Maanedes og Mark og Halmpenge samt Kongens anpart af Konge Tiende penge 1728 i alt beløbende 22 Rdr. 6 1/2 sk. at være u=krewed, men for Kirke Tiende samme aar skal han betale 1 Rdr. 2 mk. 13 sk. Ilige maade efterlades han for den paa stedet heftende Korn restance som Peder Lauridsen 1719 - 1720 og 1727 er forstrakt med Biug 4 td. 4 skp. Haure 5 td. 5 skp. Han skal være fri for maanedspenge af den antagne 1/2 gaards part fra 1. Marts til 1. Octob. 1729 som udgør 8 Rdr 26 sk. Iligemaade at nyde uden nogen betaling eller gengivelse dette aars Waarsæd in natura 3 td. Byg 6 td. Havre og 3 td. Boghvede foruden de paa stedet værende ringe Bæster og Kreaturer m v. Han er forpligt at forbedre gaardens bygning etc. 20. Juni 1729".

Peder Lauridsen døde i 1742, 72 år gl.

Thomas Sørensen døde i 1760, 75 år gl. Hans søn, Søren Thomasen overtog halvdelen af gården i 1759. Efter ham fulgte sønnen Thomas Sørensen. I 1808 gled gården over på andre hænder.

Halvgård nr. 3 blev lagt sammen med halvgård nr. 2 i 1854 og bygningerne nedbrudt.. Halvgård nr. 4 blev flyttet op på bakken syd for byen, og her optræder de nye bygninger i brandforsikringen i 1817.

Fra Just Andersens fæstemål i 1618 til familiens sidste fæster forsvandt i 1808, gik der i alt 190 år. Anden del af slægtens periode begynder 1822, men da er det en anden gren af familien, som dukker op i byen.

Matrikel nr. 3 Søgaard Senere gård nr. 1 og 2.

kursiv = nævnt.

Helgård

- 1612 Peder Jensen
- 1665 Jens Pedersen
- 1666 Jens Thomsen og Morten Poulsen?
- 1667 Anders Justsen afløser Morten Poulsen, som døde
- 1678 Anders Justsen og Rasmus Justsen
- 1682 Anders Justsen og Rasmus Justsens enke Maren Jacobsdatter
- 1688 Anders Justsen og Jens Clausen. Anders Justsen død i Stjær 1699
- ? -1698 Rasmus Nielsen. død 1698 38 år gl.
- 1698 Anders Pedersen, nævnt i Framlev herreds tingbog 1699, 1703 og 1719; død 1736; enke Kirsten Christensdat. Hun var gift 3 gange. 1. med Jens Clausen, 2. med Rasmus Nielsen, og 3. med Anders Pedersen
- 1730 Tøger Rasmussen, formodentlig en søn af Kirsten Christensdatters 2. ægteskab. Skifte *Brejll nr. 1374*

Halvgård nr. 1

- 1734-1752 Tøger Rasmussen
- 1752 Christen Tøgersen, søn
- 1754 Christen Tøgersen fæster Niels Nielsens ½ gd. nr. 5
- 1754-1757 Niels Johansen
- 1757, 1766 Christen Pedersen (N. Johansen død).
- 1770 Christopher Ambrosius. Er selvejer i 1770
- 1793 brf. Christopher Ambrosius
- 1797 Christopher Ambrosiussen
- 1797 Ambrosius Christophersen
- 1801 Jens Gyborg
- 1810 Johan Wilhelmsen
- 1817 Niels Jacobsen
- 1853 Christen Nielsen
- 1889 Niels Christensen

Halvgård nr. 2

- 1734 Peder Rasmussen
- 1748, 1766 Niels Poulsen, Peder Rasmussens fradømte gd.
- 1770 Christopher Hansen. Er selvejer i 1770.
- 1793 Rasmus Eskesen
- 1799-1854 Laurs Rasmussen
- 1854 Marie Kirstine Stephansen, Laurs Rasmussens enke
- 1854 Marie Kirstine Stephansen ægter Rasmus Nielsen, ejeren af gård ny matr. nr. 3. Nr. 2 og 3 lægges sammen
- 1861 Rasmus Nielsen køber matr. nr. 37
- 1892 Karen Marie Mikkelsen, Rasmus Nielsen enke, adkomst på ny matr. nr. 2, 3, og 37. De 2 gårde er nu samlet
- 1892 Niels Rasmussen matr. nr. 2, 3 og 37
- 1900 Simon Simonsen, mageskifte med Niels Rasmussen på 2a, 3, 37 og 42
- 1917 Cecilie f. Pedersen, Simon N. Simonsens enke, 2a, 3, 37 og 42
- 1952 Marie Simonsen, skøde af Cecilie Simonsen på 2a, 3, 37 og 42

Gården Søgaard lå oprindeligt mod nord ved bredden af Gammelgaard Sø. Men efter en brand i midten af 1800-tallet blev den flyttet og genopført inde i den nordlige del af byen. Det siges, at man stadig kan pløje brolægning op på stedet, hvor den lå.

Marielyst, halvgård nr. 2 er bygget som selvstændig gård efter 1748. Den ene af familierne fra Søgaard må have flyttet gården. Det kan også tænkes, at fæsteren Laurs Rasmussen har bygget Marielyst og opkaldt den efter sin kone. Han var gift med Marie K. Stefansen, og de sad på gården fra 1799. Kortet længere fremme over Søballe ved udskiftningen i 1783 er måske tegnet på et senere tidspunkt. Her ses gården liggende midt i byen mod vest. Søgaard er ikke med på dette kort, men ses på kortet fra 1817 liggende længere mod nord. Marielyst er genopbygget efter en brand i 1862.

Vi rykker lidt tilbage i tiden.

I 1667 flyttede Just Andersens søn, Anders Justsen ind i Søgaard. Inden 1678 er broderen Rasmus Justsen også kommet ind i gården, som herefter måske burde omtales som 2 halvgårde. I 1682 er Rasmus død, men hans enke Maren Jacobsdatter nævnes i krigsportionsjordebogen som boende i gården sammen med Anders Justsen.

I matriklen 1688 er Søgaard beboet af Jens Clausen og Anders Justsen. Sidstnævnte flytter på et tidspunkt til Stjær, hvor han dør 57 år gl. i 1699 hos sin søn Rasmus Andersen. Fra ca. 1690 og frem til 1734 er gården antagelig igen blevet drevet som helgård.

I 1671 stævnedes Anders Justsen i Søballe på grund af hans resterende landgilde til ritmesteren, som er tillagt en del af hans gård og landgilde. Dom: han bør betale gælden.

I tingbogen den 7. og 14. juni 1671 opsigde korporal Hans Nielsen på ritmester Jacob Knoff og sin svoger korporal Sylvester i Harlev og på egne vegne Anders Justsen i Søballe m.fl. af deres gårde, som de skal kvittere til 30. april 1672, da officererne selv vil besidde dem efter KM forordning.

Denne opsigelse må være blevet tilbagekaldt. I hvert fald figurerer Anders Justsen som fæster i gården både i 1678 1682 og 1688.

I Hjelmslev herreds tingbog den 12. feb. 1689 gav Anders Justsen i Søballe til kende, at det var kommet ham for øre "at hans hustru Anne Lauridsdatter har været i Skanderborg i Niels Mikkelsen Haunstrups hus, og skulle have handlet sig uskikkeligt med et tinfad, hun der skulle have taget, hvorfor han har i retten ladet kalde Niels Mikkelsen og hans hustru Sidsel Johansdatter, om sådan tale, hvad dem derom er bevist, hvortil de ved deres højeste ed bekendte, at Anders Justsens hustru aldrig har begået nogen uskikkelighed, langt mindre tyveri, i deres hus".

I 1695 stævnes Rasmus Nielsen i Søgaard for dom angående ulovlig skovhugst.

I 1699 bliver Anders Pedersen i Søgaard stævnet for ulovlig fædrift.

I 1703 er der i Framlev herredsting en ny sag i Søgaard. Regimentsskriver Rasmus Helmer stævnedes Anders Pedersen Bonde i Søgaard i Søballe for dom angående hans stedsøn Christen Jensen, efter præstens attest i Svejstrup, for lejermål med Kirsten Olufsdatter i Hemstok, men da Christen Jensen for at undgå lejermål, ville sejle med et skib, der lå i Århus, til Lybæk, da er han faldet ud og druknet, og da hans arv efter faderen (*Jens Clausen*), dateret 27. apr. 1698, ikke strækker, bør stedfaderen betale resten. 9. jan. 1704.

Anders Pedersen af Søballe stævnedes Kirsten Olufsdatter i Hemstok for spørgsmål angående det, der passerede i Anders Pedersens hus. Navngivne vidnede, at Kirsten Olufsdatter, da hendes frugtsommelighed blev kendt, ved sin højeste ed sagde, at hun ikke kunne beskyldte nogen i Søgaard, hverken Anders Pedersens sønner eller stedsøn, for hendes barnefar, og hun beskyldte først stedsønnen, da han var død.

Da Rasmus Nielsen i Søgaard døde i 1698 stod hans enke Kirsten Christensdatter tilbage med 2 sønner, Jens og Claus fra sit første ægteskab med Jens Clausen, og 2 børn fra sit ægteskab med Rasmus Nielsen, sønnen Tøger og datteren Gunde. Hun gifter sig med eftermanden Anders Pedersen.

30 år senere er Anders Pedersen blevet aflægs.

Skanderborg rytterdistrikts fæsteprotokol.

"10. Octob. 1730. Tøger Rasmussen, Søballe fæster Anders Pedersens gaard han grundet alderdom og uformuenhed har overladt ham. Hartkorn 7 td 3 skp 1 alb samt Skov 1 fc 1 alb, hvilket han formedelst han betaler den paa gaarden heftende Restance som er 24 Rdr. 66 sk. tillige med det resterende Laanekorn, hannem fri for indfæstning forundes. Bygningen er 42 fag Hus og besætningen 7 bæster, 4 køer, 2 stude, 2 ungnød og 6 faar. Vogn etc."

I 1734 indser Tøger Rasmussen, at han må afse halvdelen af gården til en anden.

"Peder Rasmussen, Søballe fæster den ½ part af Tøger Rasmussens gaard, som han ej selv ald gaarden kan forestaa med aulingen eller udgifternes betaling, med vilkaar at han skal samle gaarden, naar Tøger Rasmussen ikke længere formaar at svare for den reservede halvpart. Hartkorn 3 td 5 skp 2 fc ½ alb samt Skov 2 alb. hvoraf indfæstningen er 3 Rdr. Bygningen er 21 fag og besætningen 4 bæster. 3 køer. 2 ungnød, 6 faar. Vogn etc. 2. Nov. 1734".

Denne disposition viser sig at være særdeles uheldig. Inden længe kommer de to familier på kant med hinanden.

Breve til amtmanden i Skanderborg.

6. aug. 1736.

Fra Niels Moldrup, Skanderborg Ladegaard. "Henviser til modtagne skrivelse, om Peder Rasmussen og Tøger Rasmussen i Søballe, og oplyser, at Peder Rasmussen efter hans balstyrige Kones ordre og andre vedkommendes raadgivelse, farer med stor uret.

De har før været med hinanden i Sessionen, og Moldrup har, baade før og siden, haft mangfoldige overløb af dem, og gjort saadan anstalt, som han kan tilsvare, hvoraf noget kan findes skriftligt hos Lægdsmanden i Vissing. Peder Rasmussen skal ligeledes have slaet noget, ham uvedkommende hø.

Imellem Tøger og Peder Rasmussen findes baade skriftlig og mundtlig afhandling om, at de begge skal svare til kvinden Gunde det ophold, som er lovet hende, men Peder Rasmussens kone indbilder sig, hun (*Gunde*) ingen ret har, fordi "Stomperen er besovet, som er noget, der ej vedkommer hende".

(*Gunde havde ganske rigtigt haft omgang med en mand og var blevet irettesat af præsten*). Dette er lidet af sammenhængen, hvorefter det er op til Amtmanden, om denne vil vente til Sessionens behandling, eller indkalde vedkommende forinden.

17. okt. 1736.

Fra Gunde Rasmusdatter, Søballe, søster til Tøger Rasmussen (hendes moder hed Kirsten Christensdatter, død 1729). "Den fattige Kvinde klager over Peder Rasmussen i Søballe, der beboer hendes salige Forældres halve Gaard, som han har antaget paa den maade, at hun der er en fattig, skrøbelig, og fra barndommen Vanfør, skulle have noget ophold at leve af, eftersom hun ikke, som Skiftet viser, har haft nogen arv efter Forældrene, men nu vil han ikke overholde dette.

Den elendige Hytte hun sidder i er saa affældig, at hun ikke ved om hun kan holde livet, naar Vinteren kommer, desuden tør hun ikke komme ud, fordi hun frygter for, at blive angrebet paa livet af Peder Rasmussens Kone. Bønfalder Amtmanden om hjælp".

Gunde Rasmusdatter døde i 1741, 45 år gl.

Nabostridigheder har det med at vokse i omfang, hvis der ikke bliver grebet ind. De følgende sider viser, hvordan tingenes tilstand forværredes år for år i de to gårde. Læseren vil måske mene, at beretningen er noget langstrakt. Når historien alligevel bringes i hele sin udstrækning, er formålet at vise vrangsiderne ved det gamle landsbyfællesskab, hvor man praktisk taget boede dør om dør. En krænkelser af folks æresbegreber blev dengang betragtet med stor alvor. - Det har vel ikke ændret sig siden!

Den tids mennesker var fattige og havde kun lige til det daglige brød. Derfor var det alvorligt, hvis naboen glemte at lukke gærdet, så hans kreaturer løb ind i kornet og forårsagede ødelæggelse. Det ene ord kunne vel tage det andet, og inden længe eskalerede stridighederne.

17. okt. 1736.

Tøger Rasmussen føler sig så alvorligt forulempet, at han klager sin nød i et brev til amtmanden.

"Angiver sig som en fattig Mand, der i sin Gaard, har en ond og uforligs Nabo, og særdeles hans Hustru, saa han ikke en eneste dag kan leve i rolighed, for ald den fortræd hun kan optænke og pønse paa, med skælden og usømmelige ord og anden haard omgang med hug og slag, som hans fattige Børn maa lide og udstaa, heller ikke folkene, som hun kalder Troldfolk, kan gaa i fred for hende, saa klageren af den grund maa lide mangel. I Jaungyde og paa Grevens Gods, hvor hun tidligere har boet, har der ogsaa været problemer. Klager desuden over, at hans Korn er blevet ødelagt af deres Kreaturer, ja, ikke engang Kaalene i Kaalhaven kan han have i fred".

Amtmandens paategning: "Lægdsmanden Søren Sørensen i Venge, Niels Jensen Søballe og Niels Jensen Kæmpe i Stjær samt Laurs Justsen i Haarbye skal syne og undersøge, hvad skade Tøger Rasmussen har lidt i Eng og Korn, desuden om Peder Rasmussens Gærder ikke er i orden, ligeledes samme om Tøger Rasmussens Gærder, i det hele taget forsøge, at finde ud af, hvad det hele drejer sig om og videregive dette til Amtmanden".

30. mar. 1741.

Fra Jens Rasmussen, K P S og R I S, Søballe. "Efter øvrighedens ordre, har han sammen med de to underskrevne Mænd, synet og efterset de Ildsteder saavel som Bageovne og Køller, der findes i Søballe. Alle er i orden undtagen hos Peder Rasmussen.

Ved Skorstenssynet var den ene hos ham næsten sammengroet, uanset den bruges dagligt, og den anden ganske brøstfældig, saa det er ganske hasarderligt for Naboerne, og saafremt dette ikke bliver straffet, skulle andre vel tage dette til eksempel. Da han efter ordre ville pante hos dem, skældte de ud og sagde, at de nok selv skulle feje deres Skorsten, naar de fik tid, hvorefter han maatte gaa, da han ikke kunne komme nogen vegne med dem".

29. maj 1741.

Fra Rasmus Christensen, Thomas Sørensen, m. fl. navngivne mænd i Søballe - til Moldrup. De føler sig tvunget til, at indgive en klage over deres naboer Peder Rasmussen og dennes hustru Ellen Pedersdatter, som ikke vil overholde deres vide og vedtægter. I år er det Peder Rasmussens tur til, at vedligeholde et led ved rugvangen, der ligger ved alfar vej, men i går da det var søndag, faldt det rent på jorden.

Desuden skal han sammen med Tøger Rasmussen, vedligeholde 2 andre led, men han kommer aldrig i rette tid, og når man taler til ham om sagen, bliver det kun til skælden osv. Hyrden og markmanden har ikke fred for dem, således har hyrden et menneske, som holder hus for ham, denne slog Ellen Pedersdatter både blå og blodig, så klagerne selv måtte vogte deres kvæg i to dage, og fremkommer desuden med flere trusler mod samme person. Nævner også Peder Rasmussens skorsten, som han ikke vil reparere, uanset den er til fare for andre osv. Beder om regimentskriveren vil hjælpe dem, så de kan leve i fred som i andre byer.

29. maj 1741.

Tøger Rasmussens nye klagemål over hans nabo Peder Rasmussen.

1.

Tøger Rasmussen ønsker indledningsvis, at klagen skal munde ud i et forlig.

Sagen handler om en fælles skorsten sammenbygget imellem begge stuehuse, hvor disses gavlender mødes. Denne skorsten har man nu nedtaget og besluttet, at der i den passage, der er fremkommet ved husgavlene, skal være et fælles rum, hvor de kunne færdes, når deres gavle skulle vedligeholdes med klining og kalkning.

Hertil har Tøger Rasmussen afsat en halv alen, og havde forventet, at naboen ville have gjort det samme. Men til hans fortrydelse har Peder Rasmussen koblet sit hus på med en stolpe mod Tøgers hus, så "hverken Mennisker eller noget kand komme der imellem".

2.

I marken havde de to bønder lagt nogle sten til at markere skellet mellem deres agre, men Peder Rasmussen har smidt stenene ind på Tøgers ager og har derefter pløjet helt ind til den agerren, som skulle være imellem dem.

3.

Peder Rasmussen lader sine kalve gå løse i deres fælles toft.

4.

Et gærde imellem samme fælles toft og byens fælled, hvor alle byens kreaturer kan gå ind, kan Peder Rasmussen ikke overtales til at holde lukket.

Amtmandens afgørelse i sagen:.

1.

Peder Rasmussen skal flytte den hjørnestolpe tilbage, som han har anbragt på Tøger Rasmussens grund, så han kan få adgang til sin nyopsatte gavl, når han vil reparere, kline og kalke.

2.

Hvad stenene angår, som øjensynligt er kastet af Peder Rasmussen, så skal han inden morgen aften skaffe dem optaget og bortkørt, og når den tid kommer, da jorden igen skal pløjes skal han afsætte en forsvarlig agerren på to furer, som han har pløjet for meget til sig af fælles renen imellem ham og naboen.

3. og 4.

Gærdet om fællestoften skal han sørge for at lukke forsvarligt inden denne dags aften, og i mangel herpå skal han lide i straf til byens vide (*landsbyvedtægten*) for 2 skæpper byg. Ligeledes skal han holde sine kalve af toften, eller på hans eget i tøjr, så de ikke efter dags dato skal genere den klagende. Endelig skal Peder Rasmussen og Hustrue love at ville leve således med naboen, at ingen klagemål skal høres om dem.

Det vides ikke, om nabostriden fik en ende. Imidlertid kneb det voldsomt for Peder Rasmussen at klare dagen og vejen.

9. juni 1746.

Fra Johannes Snell, Høver. "Dom afsagt paa Skanderborg Birketing den 16. Juni 1746, over Rytterbonden Peder Rasmussen i Søballe. Paa Moldrups vegne Sr. Niels Kirchmann, Ladegaarden, ang. misligholdelsen af den paaboede Gaard, paadragne restancer, og forringelse af Besætningen, ved handel og bytning, hvorved de bedste Bæster er bortkommet, saaledes andre Bønder maatte sørge for Saaningen. Ogsaa indstævnet Peder Tomasen og Niels Pedersen, der havde foretaget registreringen af Peder Rasmussens ejendele. Dommen lyder paa Fæstets afstaaelse, samt betaling af gælden".

I fæsteprotokollen læser man den 22. april 1748:

"Niels Povelsen Søballe fæster Peder Rasmussens fradømte Halvgaard.

Hartkorn 3 tdr. 3 skp. 2 fjk. 1/2 alb. Skov 2 alb, som han efter Stedets ringe tilstand uden indfæstning er forundt. Bygningen er 22 fag en del Brøstfældig og slet. Til Reparation er bevilged 60 alen Jordleede (*den nederste langsgående bjælke oven på syldstenene*), 16 Stolper 10 Løsholter. Dend manglende og udkrævende Besætning er han forpligtet til selv at anskaffe etc."

Nu skulle man tro, at Tøger Rasmussen havde fået fred - læseren havde vel i grunden mest taget hans parti. Men se, nu hvad der sker:

4. dec. 1748.

Fra Thøger Rasmussens nye nabo, Niels Poulsen, Søballe. "Klager over Naboen Thøger Rasmussen, der sammen med Kone og Børn, opfører sig meget ukristeligt mod Brevskriveren, ikke mindst mod dennes Kone, som under hans fravær bliver trakteret med haarde og grove ord, og naar han derefter forsøger, at faa det hele ordnet paa fredelig vis, overfalder de ham paa samme maade, og ligefrem er parat til at slaa ham, alt sammen paa grund af uenighed om en Port, der staar paa Brevskriverens grund, som Naboen vil have lov til, at køre igennem, hvilket betyder, at klageren ikke kan have sine Vogne staaende der osv."

4. feb. 1749.

Fra Thøger Rasmussen, Søballe. "I største underdanighed, ser han sig nødsaget til at henvende sig, angaaende de trusler Naboen Niels Poulsen er fremkommen med, bl.a. ville han sætte en Tørv til klagerens Ild, at denne kunne ryge ad ham, desuden at han ville banke ham og Børnene, og hvis han ikke kunne gøre dette paa en gang, saa en efter en. Niels Poulsen har ligeledes overfaldet Sønnen og klageren, hvorunder han sad paa dennes Ryg, saa han maatte krybe fra ham. Bagefter tog Niels Poulsen en Grab (*greb*), som han 3 gange slog efter Hovedet med, hvilket klageren med haanden afværgede, saaledes han derved fik den største skade".

3. feb. 1749.

Fra Niels Poulsen, Søballe. "Klager over Naboens, Thøger Rasmussens Søn, der næst forrige Sommer voldrev hans Eng, hvilket han kan bevidne, og sidste 12. Oktober kørte Naboen Thøger Rasmussen, hans Kone over ende i deres fælles Port, uanset denne var ganske ledig. I tiden før han kom i slagsmaal med Thøger Rasmussen, kom hans Hustru grædende efter ham, da han var paa vej for at se til sine Bæster, og beklagede sig over, at hun ikke kunne være i Gaarden for Skældsord fra Thøger Rasmussens Hustru og Søn.

Da de igen ville ind i Gaarden, blev de forhindret af disse, og da Thøger Rasmussen udæskede ham og sagde, slaa om du er en ærlig Mand, løb han i hastighed til og rendte denne over Gærdet osv. Beder Amtmanden udnævne nogle uvillige Mænd, der kan efterse og forlige parterne".

Dette er den sidste efterretning om de to familier i Søgaard, som findes i arkivet hos amtsmanden i Skanderborg.

Matrikel nr. 4.
kursiv = nævnt.

Senere gård nr. 7 og 8

Helgård

1612 Knud Christensen
1622 Tor Lauridsen
-1665 Jens Pedersen, svigersøn. Død ca. 1665. Gift med Berete Torsdatter
1665 Jens Thomasen fra Ustrup ægter sandsynligvis enken - 4 stedbørn

Halvgård nr. 7

1676 og 1688 Peder Thomasen
1719 Thomas Pedersen, nævnt 1700-19
1730 og 1766 Peder Thomasen, søn
1770 Jens Laursen. Er selvejer i 1770
1793 Anders Pedersen
1805 Ane Svendsen
1807 Søren Pedersen ægter Ane Svendsen
1815 Jens Christensen
1818 Peder Andersen fra enken Ane Svendsen
1833 Ane Catr. Jensen, enke efter Peder Andersen
1847 Laurs Nielsen ægter Ane Catr. Jensen
1868 Ane Catr. Jensen enke efter Laurs Jensen
1868 Anders Nielsen
Gården blev nedbrudt 1914.

Halvgård nr. 8

1676 og 1678 Jens Lauridsen
1682 og 1688 Peder Nielsen
? -1705 Jens Borum Sørensen. Død 1704, 45 år.
1705 og 1730 Søren Rasmussen
1766 og 1770 Christen Sørensen. Bliver selvejer i 1767.
1793 Søren Christensen

1812 Christen Pedersen
1815 Jens Christensen
1824 Christen Sørensen
1859 Jens Sørensen
Gården blev nedbrudt 1879.

Det er begrænset, hvad vi finder af efterretninger om bønderne i gårdene nr. 7 og 8.

Framlev herreds tingbog.

20. sep. 1665. Niels Pedersen i Sabro stævnedes Berete Tordsdatter i Søballe og hendes børn og tiltalte dem for 20 rdl. efter salig Jens Pedersen, som boede og døde i Søballe, hans udgivne brev, og stævnedes begge Rasmus Pedersen i Galten for gæld.

28. juni 1676.

Knud Torsden i Vissing på sin søster Birgitte Tordsdatters vegne et vidne. Jens Lauridsen og Peder Tomasen i Søballe har fæstet den gård, hun for armodis skyld måtte kvittere med sine faderløse små børn. De har derfor og af medynk lovet hende efterskrevne jord og husværelse hendes livstid.

Breve til amtmanden i Skanderborg.

16. maj 1750.

Fra Chr. Gundorph, Skanderborg Slot (på amtmandens vegne). Drejer sig om en klage fra Peder Thomasen i Søballe, (*gård nr. 7*) over naboen Søren Rasmussen (*gård nr. 8*). Uanset et skriftligt forlig af 14. maj 1749, angående noget af hans kålgårdsjord, enghauger og engerslund, så skal dog Søren Rasmussen i dette år, have pløjet og bemægtiget sig et lille stykke jord, kaldet Humlehaug, som, jvnf. forliget, tilhører Peder Thomasen. Da der ikke dengang blev anmeldt noget om mageskiftet, har lægdsmanden Søren Sørensen i Veng, sammen med Christen Mortensen, Jens Rasmussen og Rasmus Jørgensen af Nørre Vissing, Thøger Rasmussen, Niels Poulsen, Niels Pedersen og Thomas Sørensen af Søballe, der skal have været med, da mageskiftet og forliget blev indgået, derefter undersøgt sagen.

PLACAT,

Angaaende

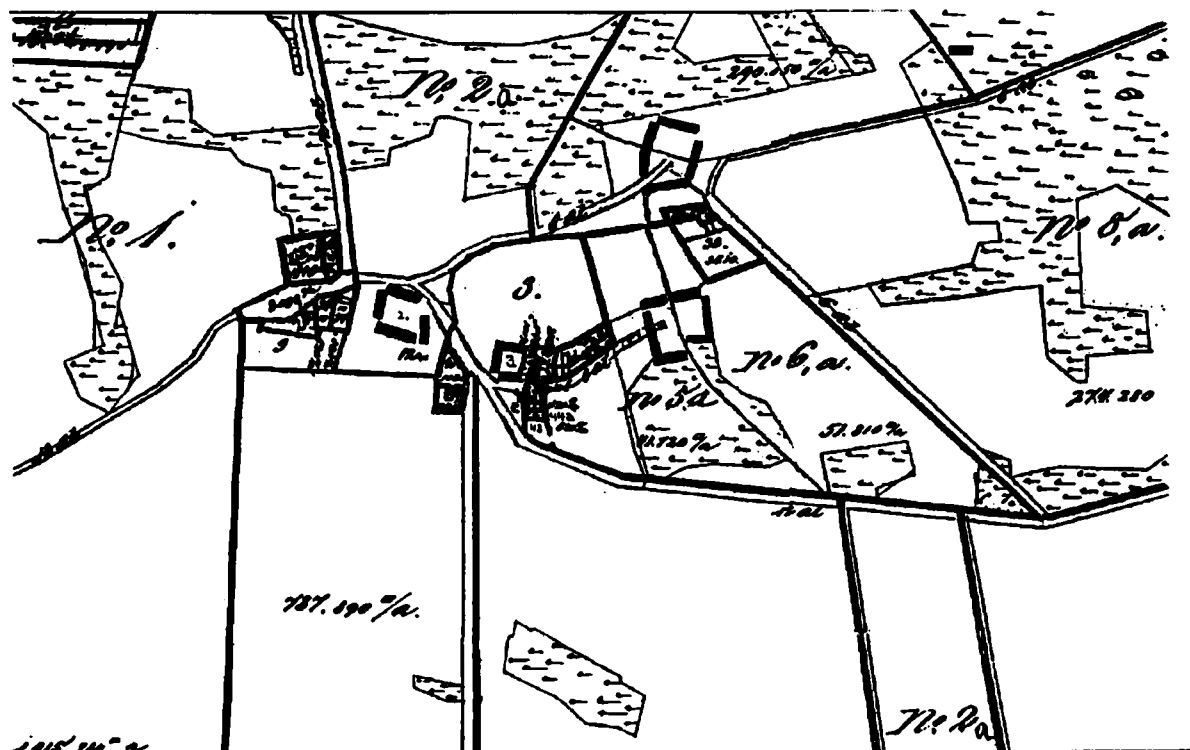
Skanderborg-^{Angaaende} Slot og øvrige der værende Bygninger og Baraquer saavel som 2de Skovs Parter af det forrige Skanderborgske District desſen Opbydelse ved Auction.

Sans Kongelige Majestæt til Danmark og Norge x.
DEPUTEREDE for FINANCERNE og Tilforordnede udi
Cammer-COLLEGIO: Giøre vitterligt, at som de, ved den over Skanderborg-
Slot og øvrige der værende Bygninger og Baraquer saavel som 2de Skovs-
Skovs-Øster-Part Ager og Eng 7 Skpr. 2 Fkr. og Skov 6 Skpr. 1 Fkr. samt 2de Sønder-
Skovs-Vester-Part, Ager og Eng 1 Ed. 2 Alb. og Skov 6 Skpr. 2 Fkr. den 23de April indværende
Aar holdte Auction, gjorde Bud ikke af Hans Majestæt Allernaadigst er Approberet; Saa
bliver samme Slot, Bygninger og Baraquer samt Skovs-Parter ved nye Auction den 1ste
October forstkommende paa bemeldte Skanderborg-Slot til Bortfølgelse opbudet, paa de udi
udgangne trofne Placat Dato 19de Decembr. 1766 anførte og ellers paa Auctions-Stædet nær-
mere bekiendtgjørende Conditioner, som hos Hr. Cammer-Herre og Amtmand WOYDA paa
Skanderborg-Slot, samt Cammer-Raad og Regiment-Skriver Moldrup saavel som paa
Rente-Cammeret udi Kjøtter Districternes-Contoir fandt faaes til Efterhyn; Thi ville de Lyf-
havende sig til bemeldte Tid og Stæd indfinde, da intet Efterbud vorder antagen. Rente-Cam-
meret den 27de Augusti Ao. 1767.

Under Cammer-COLLEGII-*Enigl*

- Christen Thøgersens enke udsteder en obligation 1. juli 1775 til gehejmerraad Woyda, Vengegaard, nu godset Sophiendal i Venge. I teksten står der bl.a. "Saa pantsætter jeg min iboende og tilhørende Selveier Gaard i Søballe".

Søballes udskiftning

Byens udskiftning fandt sted i 1783. Der henvises til **artikel nr. 15**: Landsbyfællesskab, Vider og Udskiftning.

Dette kort viser gårdenes placering i tiden efter udskiftningen. Søgaard ligger uden for kortet. Der kan herske tvivl om kortets tilblivelsesår. Måske er det tegnet senere på grundlag af selve udskiftningskortet. Det forklarer teorien om, at gård nr. 2, Marielyst er opført senere end udskiftningen. Kortet her og det store kort på side 167 har sikkert samme udgangsmateriale.

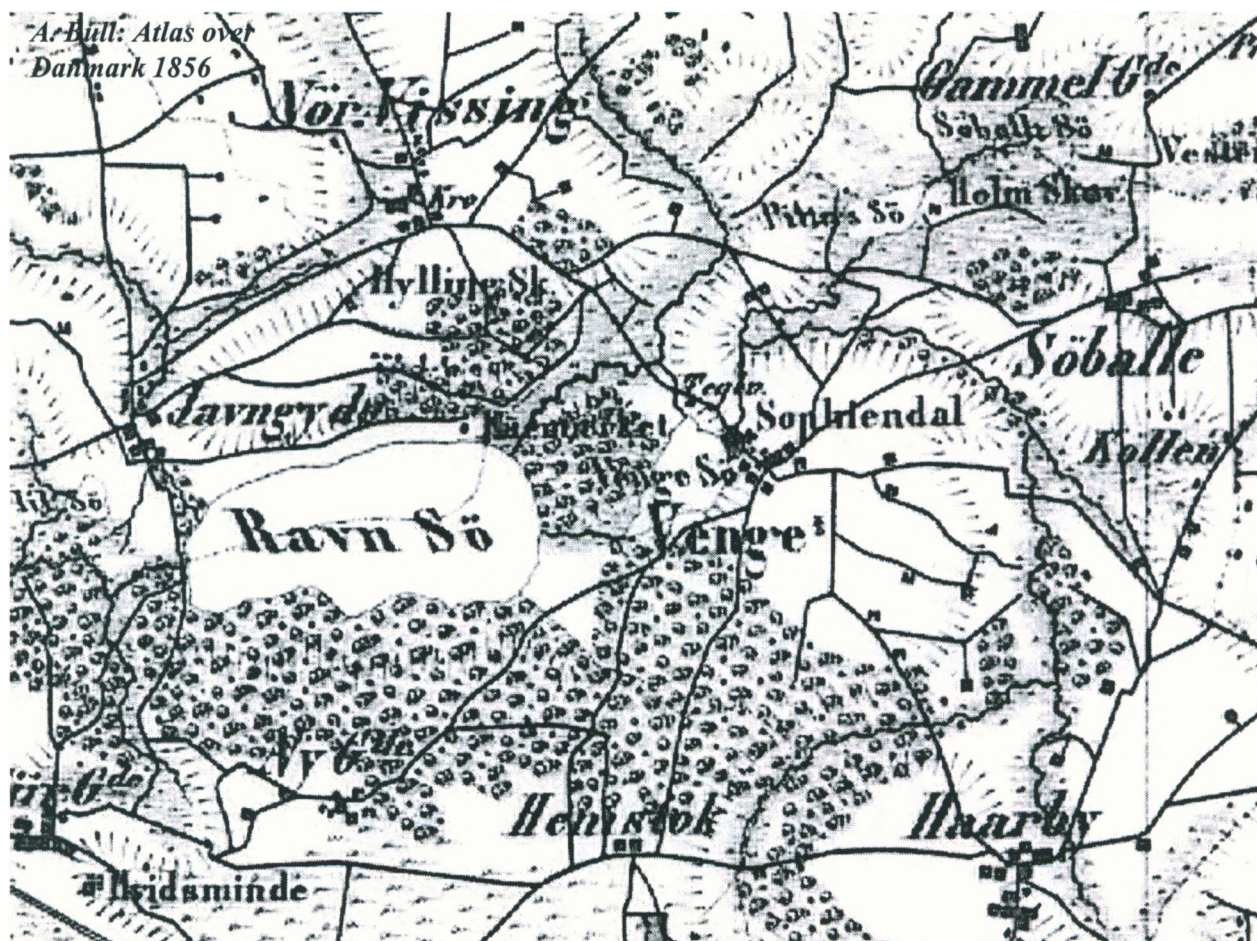
Hermed slutter beretningen om den første periode af min slægts optræden i Søballe.

Det har samtidig været hensigten at bringe en lille bid af denne bys gårdshistorie, fra den nævnes i de ældste kilder til tiden omkring udskiftningen.

Den næste priode af slægtens tilknytning til Søballe vil blive behandlet i bind I :En bondeslægt i Skanderborg amt gennem 300 år.

Artikel nr. 20

Veng

Den lille landsby Veng ligger midt i tunneldalen i et særdeles smukt landskab. Fra nordøst kommer Knudå oppe fra den udtørrede Pittersø og runder den gamle herregård, Sophiendal, inden den flyder ud i Veng Sø, som nu er meget tilgroet. Herfra strømmer vandet videre mod vest ind i den maleriske Ravn Sø, som ligger i dalen omgivet af højedrag både mod nord og syd. Dalsiderne har flere steder stejle skrænter og dybe slugter. En tur fra Nr. Vissing til Jaungyde byder på en af landets smukkeste vejstrækninger. Beskueren får fra plateauet et betagende syn ud over skovene mod syd og søen, hvis vandspejl ligger dybt nede i dalbunden.

Man kan få en tilsvarende smuk oplevelse, hvis man fra Veng kirkes gamle og ærværdige kastanieallé, krydser landevejen og begiver sig ad grusvejen mod Hemstok. Det første par hundrede meter af strækningen fører os op på en høj bakke. Herfra er der en imponerende udsigt mod vest hen over Ravn Sø og Knud Sø. Bag den sidste hæver det midtjyske højdepunkt, Himmelbjerget sig med sit tårn over bakkerne ned mod Gudenåen.

Vender vi blikket mod nord ser vi ned mod selve Veng by. Den ældgamle benediktinerkirke knejser flot på sin kuppelformede lille bakke, og i dens umiddelbare nærhed ser vi Sophiendals røde tage - et i sandhed bedårende syn.

Veng er ældgammel. Dens navn nævnes så tidligt som i 1150. I *Danmarks Riges Breve*, 3. række bind 1 side 83 findes et dokument på latin fra 1340, hvori Niels Jonsen udsteder et gavebrev, at udbetale efter hans død og lydende på guld, sølv og penge (*af gods*) i Veng og Nr. Vissing sogne.

Omkring 1060 grundlagde munke af benediktinerordenen et kloster i Veng. I sammenhæng med klosterbygningerne opførte de en usædvanlig smuk kirke efter engelsk forbillede. Da benediktinerklostrene var uafhængige af hinanden, og der ikke blev ført tilstrækkeligt tilsyn med de enkelte klostre, var det altid vanskeligt at opretholde klostertugten i de munkesamfund, der tilhørte denne orden. I løbet af de følgende 100 år gik klosteret i forfald. Det fik i 1166 biskop Svend i Århus til med held at anmode kongen om at overdrage klosteret til cisterciensermunkene fra Sminge, der var utilfredse med deres opholdssted. De blev dog kun kort tid i Veng.

Kilde: Sognet – sogneblad for Veng og Mesing sogne. Nr. 70-72, 1997. af Peter Friis Kristiansen.

"Øm klosterkrønike fortæller, at en vis fru Margrethe, som dengang ejede en trediedel af klosteret, yppede kiv med munkene om markskel og andet. Hentydes der med "andet" til, at munkene muligvis var gået i gang med at fjerne detaljer i bygningen?

Margrethe stjal en messehagel, der var så tæt besat med guldblade og så stiv af guld, at den ikke kunne lægges sammen uden i de dertil indrettede folder. - Det er munkenes udlægning. Forsøgte Margrethe i virkeligheden at redde kostbart inventar fra tilintetgørelse?

Vi må huske på, at cistersiensernes ophold i Danmark var af meget ny dato, og de har uden tvivl været opsatte på at håndhæve deres strenge klosterregler, som forbød al unødvendig pomp og pragt.

Munkene flyttede altså hurtigt fra Veng, angivelig på grund af uoverensstemmelserne med fru Margrethe. En kort tid boede de i en fattig klosterbygning på Kalvø i Skanderborg Sø, men flyttede på grund af de vanskelige adgangsforhold videre til søerne ved Ry, hvor de grundlagde Øm Kloster".

Veng Kirke forblev i cistersiensernes eje sammen med ret store mængder jord, og meget mere kom til i de følgende århundreder.

De to trediedele af Veng havde tilhørt klosteret lige siden et mageskifte med kong Valdemar mellem 1168 og 1172. I 1236 erhvervede man den sidste trediedel ved mageskifte med Niels Mogensens sønner. I 1554 ejede klosteret hele Veng og Vengegaard.

Vengegaard

Landsbyen er sikkert opstået omkring dette store gods. Gården kan som nævnt efterspores til 1236.

I 1471 nævnes der en Niels Andersen, og det var vel hans søn den Stig Nielsen der nævnes 1484-97 på Venggaard. Han udstedte 1497 et skøde og gavebrev til Øm Kloster på en gård i Hvorslev i Hovbjerg herred.

Ved reformationen kom såvel kirken som en mængde jordegods på egnen, deriblandt Vengegaard under kronen. I jordebøgerne 1554 og 1573 betalte fæsteren af Vengegaard 11 ørtug korn.

Fra Aarhus Stifts Aarbøger: Hjlemslev herred, Veng. Chr. Heilskov.

"I Skanderborg Lens Regnskaber for 1581 og 1599 nævnes **Rasmus Knudsen** i Vengegaard, og 1590 og 1598 desuden **Anders Knudsen**, som kan have været hans broder, og som vist var birkefoged i Skanderup birk. Går vi så lidt længere frem i tiden, finder vi som beboere i 1619 og 1626 Anders Rasmussen og Knud Andersen, der kunne være sønner af de to ovenfor nævnte mænd. Knud Andersen var faderens eftermand som birkefoged. 4. juni 1626 udgik der åbent brev om, at han må nyde sin gård kvit og frit. (*kancelliets brevbøger*). Endnu i 1637 er han birkefoged". Knud Andersens broder, **Just Andersen** **ane 240** blev delefoged i Framlev herred.

En Anders Ibsen bor også i Vengegaard 1640 og 1660, men mere interesserer os Knud Andersens søn Rasmus Knudsen, der arvede faderens embede som birkefoged. Han nævnes i denne egenskab 1653 og beklædte embedet til 1687. Herefter blev han herredsfoged i Hjlemslev herred til sin død i april 1695. I April 1657 modtog han 53 rdl., som kongen havde bevilget ham i stedet for noget skatte Korn, som han fik i restance af nogle bønder, og som svenskerne havde frataget ham. Hans hustru, Maren Madsdatter, begravdes i Veng kirke die Bartholomæi 1692.

Anders Ibsen efterfølges af Anders Andersen Bonde, måske sønnen. Han var gift med Just Andersens datter, Anne. Anders Andersen Bonde dør i 1698 og hans enke i 1718.

Der kan nok herske lidt usikkerhed omkring Heilskovs angivelser af familierelationerne, men det kan ikke udelukkes, at han rammer rigtigt med sine antagelser.

Nedenstående oplysninger fra første del af 1600-tallet giver et lille fingerpeg. Lad os antage, at Vengegaard var befolket med 2 familier, hver med sin halvpart.

Skanderborg-Aakær lens regnskaber 1581-1650. Stedsmål.

Skanderup birk 1613/14.

Anders Rasmussen til fæste af fjerdeparten af Vengegaard, som hans moder oplod. 20 dlr. 1 okse.

Skanderup birk 1618/19.

Knud Andersen af halvparten af Vengegaard, som hans fader for ham oplod. 40 dlr. 2 okser.

Framlev herred 1618/19.

Just Andersen af en gård i Søballe, som Rasmus Mortensen tingskriver afdøde. 40 dlr. 3 okser.

Skanderup birk 1626/27.

Anders Ibsen i Ørridslev af den halve part af Vengegaard, som **Anders Rasmussen** fradøde. 50 dlr. 2 okser.

Af ovenstående fremgår, at Rasmus Knudsen sikkert er død omkring 1613, hvorefter moderen lader sønnen Anders Rasmussen overtage halvdel af sin gårdspart.

Den anden halvdel af Vengegaard bliver af Anders Knudsen afgivet til sønnen Knud Andersen i 1618. Knud afgiver birkefogedembedet ca. 1637.

En anden søn af Anders Knudsen, Just Andersen får samme år et fæste på den afdøde skrifters gård i Søballe.

I 1626 dør Anders Rasmussen. Ved sin død havde han også sin moders andel og disponerede således over det halve af Vengegaard. Anders Ibsen overtager nu denne part. Anders Ibsen/Jepsen nævnes 1640-60 på Vengegaard.

Det er interessant, at Anders Ibsen kommer fra Ørridslev.

Fra Danmarks Kirker. Udgivet af Nationalmuseet. Århus Stift. Hæfte 49, side 4747.

To alterstager skænket 1596 af Niels Grøn i Borup (*formodentlig Borupgaard i Katstrup sogn*), og Niels Rasmussen i Hovedgaard for begravelse og lejersted i korets gulv for Niels Grøns forældre: Jens Grøn og Anne Nielsdatter fra Hovedgaard og for Niels Rasmussens hustru Else Jensdatter samt for **Else Knuds-datter Veng** begge fra Hovedgaard. Begravet 1596 den 8. marts.

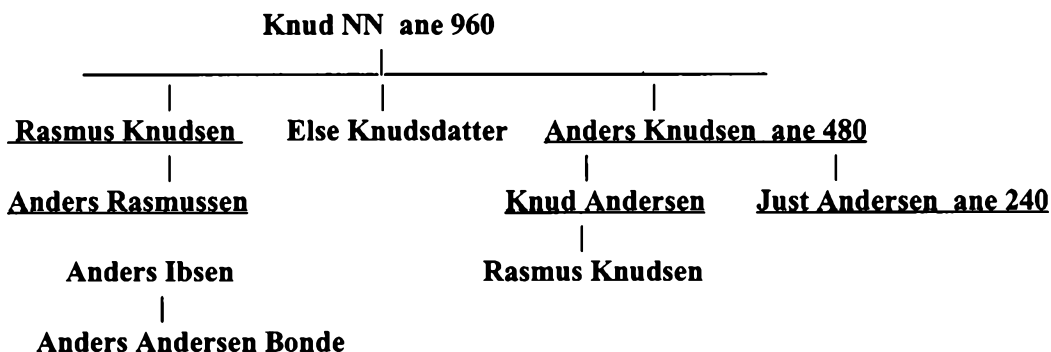
Niels Grøn var slotsskriver i Skanderborg og ejede Borup og Hoved. Død 1612.

Fra Chr. Heilskov: Dover sogn.

"I Skanderborg Lens Regnskaber 1581-82 omtales Skibing (Firgårde) Skov, fra hvilken Rasmus Knudsen i Vengegaard solgte træer på kronens vegne".

Var Rasmus Knudsen måske en slags overførster, der udførte ordrer fra kongen?

På grundlag af disse oplysninger kan der nu opstilles en tavle over beboerne i Vengegaard.

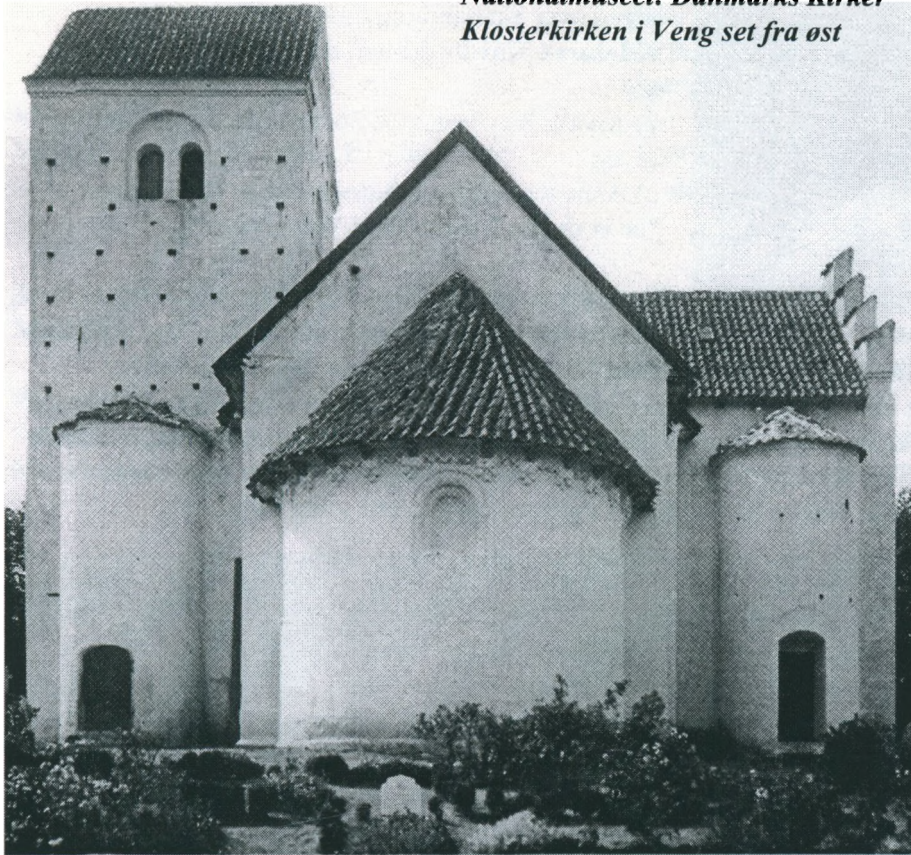

Efter Anders Andersen Bonde overtages hans fæste i 1697 af Søren Rasmussen Yde, nævnt 1701 og 1715. Hans efterfølger må have været Niels Lauesen, som nævnes i 1756 og 1767. I 1701 og 1703 er Vengegaard beboet af oberførster Christopher E. v. Hynitz og Søren Rasmussen Yde.

Ved oprettelsen af det skanderborgske ryttergods kom Vengegaard ind under dette og var ansat til 26 tdr. hartkorn. I 1718-1736 beboes gården af oberførster og vildtmester Johan Herman Ritter. Han begravdes i Veng kirke 30. apr. 1736. Hans hustru Elisabeth Margrethe døde 1731.

I 1761 og 1767 boede her sessionsskriver og amtsforvalter Hoved og Niels Lauesen.

*Nationalmuseet: Danmarks Kirker
Klosterkirken i Veng set fra øst*

Amtsforvalter Hoved var gift med Johanne Elisabeth Ritter, oberførsterens datter. Oberførster Friderich v. Pultz, der også har boet her, døde 1766.

I 1767, da ryttergodset blev ophævet, blev Vengegaard af kronen udbudt til salg 30. sep. og året efter solgt (17 tdr. hartk.) med tiender og gods for 34.809 rdl. til amtmænd over Skanderborg og Aakær amter, Friderich Ludwig von Woyda, der 23. juni 1767 havde erhvervet sædegårdsfrihed for Vengegaard.

Da von Woyda i 1769 overtog Vengegaard, omdøbte han den til Sophiendal efter sin hustru Anna Sophie von

Adeler. Han døde 1778. Over ham og hans hustru findes der en mindetavle i Veng kirke. Sophiendal har tidligere været en bindingsværksgård. Den nuværende hovedbygning er først opført i perioden 1876-84 af baron G. Rosenkrantz, tydeligt inspireret af slægtens hovedsæde Rosenholm. Ved Woydas død i 1778 drev Gehejmerraadinde Woyda godset videre til 1805.

I 1767 opstod der en uoverenstemmelse mellem bønderne i Veng og Hemstok om skovskellet imellem dem. Om et enkelt skelsted siges, at der manglede et par sten, som vidnerne imidlertid vidste "var blevne borttagne, da Wengegaard opbyggedes efter Branden".

Da geheimeråd, amtmænd G. E. Rosenkrantz i 1880'erne opførte Sophiendals nuværende prægtige hovedbygning, fandtes i grunden til de gamle bygninger forkullede bjælker og andet, der viste, at Sophiendal (*Vengegaard*) engang var brændt. Af tingsvidnet erfarer man så, at denne ildebrand må ligge en del år forud for 1768, og da amtmænd von Woyda først blev ejer 1769, ses endvidere, at det må være fejlagtigt, når det almindeligvis antages, at han havde opført de bygninger, der nedreves i 1880'erne.

Vi går lidt tilbage i tiden.

Jordebog 1612-13 Skanderborg Len, Protokol nr. 12, Side 28.

Wengegaard: Anders Rasmussen og Anders Knudsen.

Landgilde: 1 lispund smør, 4 ørte og 4 skæpper byg, 4 ørte og 3 skpr. gæsteri byg (*grij*), 4 ørte rug, 2 foernød, 1 brandsvin (*brændemærket oldensvin*).

Kancelliets brevbøger.

23. marts 1634. Side 534. Til Laurids Ebbesen.

Nedenstående fogder har alle andraget om at måtte nyde de gårde, som de nu bebor kvit og frit og uden afgift:

Birkefoged **Knud Andersen** i Skanderup birk, Peder Andersen i Fregerslev, herredsfoged i Hjelmlev herred, Peder Olufsen i Borum, herredsfoged i Framlev herred, **Just Andersen** i Søballe, delefoged i Framlev herred. Dette blev dem bevilget.

Tre små børn af Knud Andersen i Vengegård, birkefoged over Skanderborg birk.

- 1) Jahanne Knvdts daatter, død 8. juli 1626, 42 uger gl.,
- 2) Anders Knvdsen, død 26. sept. 1625, halvtredie år gl. og
- 3) Anne Knvdtsdaatter, død 12. apr. 1622, 9 uger gl. - "oc er di alle 3 barne fød i Wengigaard".

I stenens øvre felt, ses børnene frontalt, med hovederne brydende den profilerede ramme, der har indretningstungebort. De holder alle hænderne samlet foran brystet i bøn. Den pluskæbede dreng i midten har skulderlangt hår, pibekrave og midtknappet kofte med korte skøder. Pigerne har ens runde kraver, men i øvrigt forskelligt hovedtøj og kjoler. Jahanne bærer takket kniplingshue, en hårfletning ses bagved. Hun har spidst, mønstret liv med brede bræmmer og kraftigt markerede ærmegab. Anne har tætsluttende hue og plisseret forklæde med takkede kanter. Stenen ligger i gulvet bag alteret i Veng kirke.

Kancelliets brevbøger.

25. maj 1649: (Kbh.) Bevilling. Delefoged i Skanderup birk Rasmus Knudsen i Vengegaard har begæret frit at måtte nyde den gård, han ibor, hvoraf han dog kun besidder den halve part. Da andre delefogder nyder, og hans formænd for deres bestilling har nydt en hel gård frit.

Da hr. Oluf Parsberg bekræfter dette, bevilges det indtil videre Rasmus Knudsen at nyde hans iboende gård frit, så længe han forsvarligt betjener sin bestilling, dog på det vilkår, at den, som nu besidder den anden halve part, contenteres (*stilles tilfreds*) af Rasmus Knudsen, så derover ingen klage kommer.

Skanderborg Rytterdistrikts Fæsteprotokol.

201 (fol 154).

22. Maj 1697.

"Søren Rasmussen (*Yde*), Veng Gaard - født i Mesing - den part af Veng Gaard som Anders Andersen nu besidder staar i jordebogen for 6 td 7 skp 2 fc som Anders Bunde grundet høje alderdom og skrøbelighed har overladt ham, ifølge imellem dem oprettet Contracts videre udvisning. Indfæstning 2 Rdr".

Søren Yde var gift med Karen Jonasdatter. Hun døde i 1703. Søren Yde giftede sig igen. Navnet på 2. hustru kendes ikke.

Skanderborg amts jordebog 1667. (B 17.49).

Wengegaard: Rasmus Knudsen og Anders Ibsen

Landgilde: 1 td. smør, 4 ørter rug, 4 ørter 4 skp. byg, 4 ørter 3 skp. grij byg, 2 foderokser, 1 brandsvin.

GRyt 4 -6. Portionsjordebog 1682. Skanderborg Rytterdistrikt.

Den første række tal i højre side er gårdens hartkorn. Den sidste række er en angivelse af det fastsatte hartkorn til beregning af antallet af ryttere. For hver 8 td. hartkorn skal der stilles en rytter. Hvis en gård pålignes et tal større end 8 men mindre end 16, bliver den overskydende del overført til en anden gård og bruges til opsupplering.

Wenge Sogn Wengegaard

Rasmus Knudsen (<i>birkefoged</i>)	Vel ved magt	13-0-0-0	8
--------------------------------------	--------------	----------	---

Paa Kongl. Mayts allernaadigste behag udlægges denne fulde quantum til én portion, eftersom Rasmus Knudsen er birkefoged og idelig hafuer efter sin bestilling at forrette.

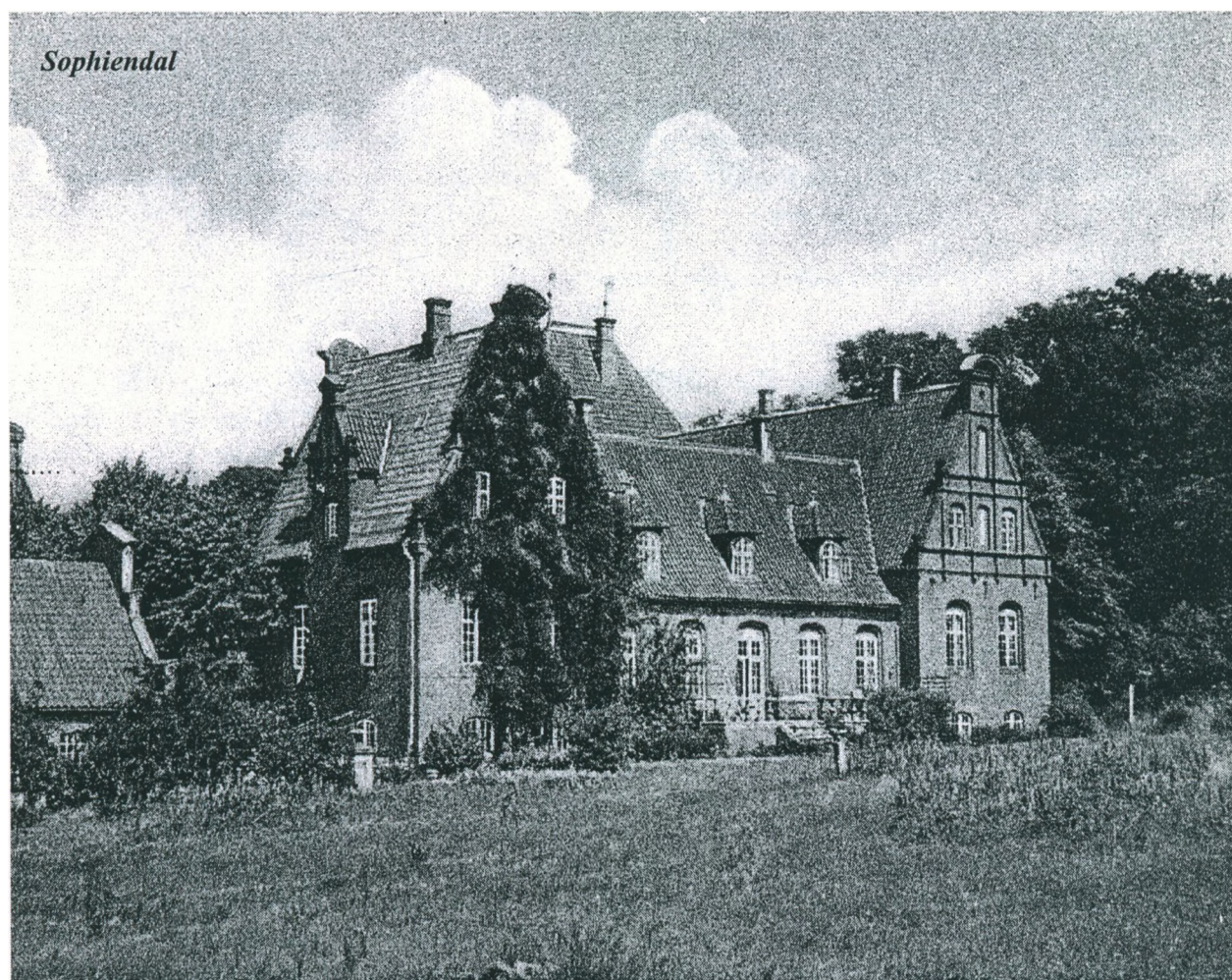
Anders Bonde	Vel ved magt	13-0-0-0	8
--------------	--------------	----------	---

Begge har en lille smule skovskyld.

Matriklen 1688 Skanderborg Amt. Protokol 86.				
Nr.	Navn	Folio i hartkorns ekstrakten	Gl. matrikel	Ny matrikel
Venge Sogn				
Vengegaard	Rasmus Knudsen og Anders Bonde	60 skov	26-0-0-0 0-1-1-1	17-0-0-2 0-0-3-0

Jordebogsekstrakter 1719-69 Skanderborg Rytterdistrikt. GRyt 8.9 . 1766.

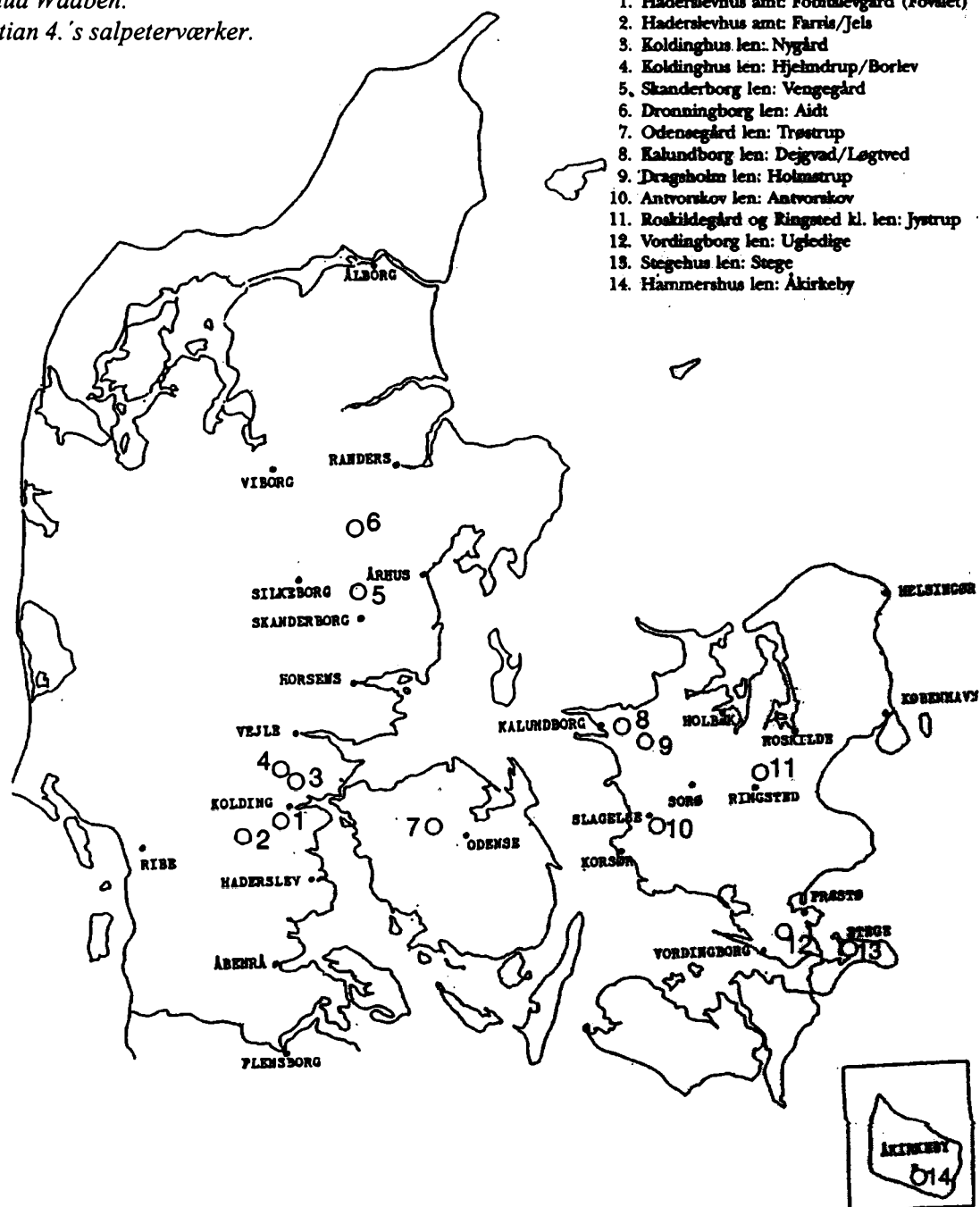
Matr. Navn	ager og eng	skovskyld	mølleskyld	landgilde rdl. sk.
Wengegaard				
Sessions-skriver Hoved	8-4-0-1	0-0-1-1½	0	10 62
Niels Laursen	8-4-0-1	0-0-1-1½	0	10 62

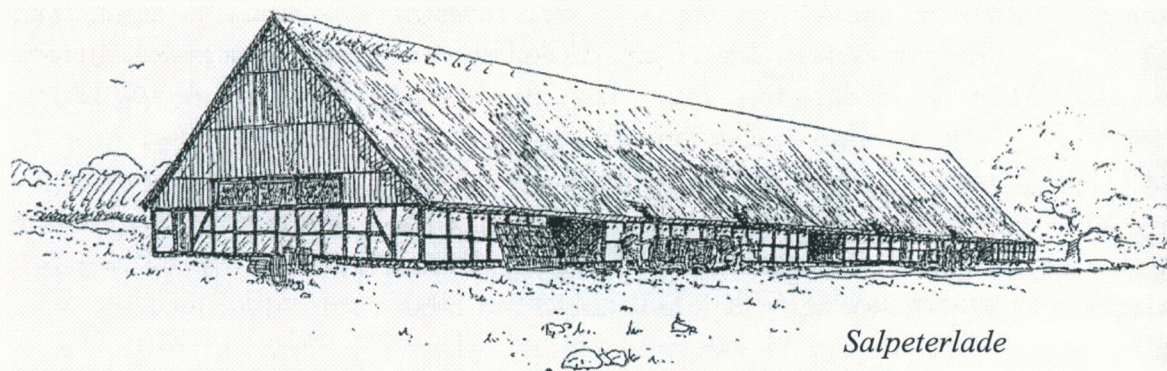
Salpeterfremstilling i Veng sogn

Området ved Pittersøen i Veng sogn gemmer på en bemærkelsesværdig historisk tidsperiode. Efter den lange og udmattende syvårskrig med Sverige (1563-70) lå det klart, at svenskerne var opsatte på at få knækket Danmarks dominans i østersøområdet. Det lykkedes dem ikke i første omgang, men faren for et større opgør var stadig til stede. Det var derfor vigtigt for kong Frederik den Anden at styrke landets beredskab. Udover mandskab og kanoner var der brug for krudt.

Kirsten-Elisabeth Høgsbro
og Knud Waaben:
Christian 4.'s salpeterværker.

Det fremstilledes af en blanding af salpeter, svovl og trækul. i forholdet 5:1:1. Man havde hidtil haft en betydelig indførsel af salpeter fra Sydeuropa og Indien. Da stoffet var relativt dyrt, besluttede kongen, at man selv skulle fremstille den nødvendige mængde salpeter. Det havde man gode erfaringer med i Tyskland, som gennem mange år havde haft en produktion kørende. Man havde fra gammel tid vidst, at salpeter dannedes i jorden, når kvælstofholdige stoffer forrådnede, men man antog længe, at det her drejede sig om en rent kemisk proces. Pasteur gjorde opmærksom på muligheden af, at mikroorganismer var medvirkende, og omkring 1870 lykkedes det at vise, at salpeterdannelsen var en biologisk proces. Salpeterbakterier er meget ejendommelige bakterier, der formår at omdanne ammoniak til salpetersyre, og derved spiller de en meget betydningsfuld rolle i naturen.

De danske forsøg på en hjemlig produktion og raffinering går helt tilbage til 1560'erne. En snes år senere blev salpetersyderiet i de forskellige len monopoliseret under staten, men selvforsyning med dette militært vigtige råstof nåede man dog ikke.

Svovl var der rigeligt af på Island, og i skovene i hele riget havde man det fornødne træ, som ved milebrænding kunne omdannes til trækul, som så blev malet til pulver, der ligesom findelt svovl blandedes op med salpeteret. Da der tillige var brug for vand i processen, byggede man de såkaldte salpeterlader fortrinsvis i nærheden af søer eller vandløb.

Fra midten af 1500-årene kom der gang i salpeterfremstillingen rundt omkring i landet.

Kancelliets brevbøger.

19. jan. 1561 Emsborg. Til Poul Stiisen. Da Kongen selv vil bruge Svovlhandelen paa Island og har tilskrevet de Lübske, Hamburger og Bremer om at afholde sig fra samme Handel, skal han paase, at ikke andre fremmede end de, der have Kongens Tilladelse dertil, udføre Svovl og Salpeterjord fra Island.

18. april. 1561 Kbhvn. Aabent Brev, at Kongen ved Peder Bilde har ladet forhandle med disse Brevvisere, Gødert Basemand og Hans von Køllen, om at tjene et Aar som Salpetersydere.

21. mar. 1585.

Bestalling for Christen Nielszen som Salpetersyder. Han skal drage omkring i Sjælland, Jylland og Fyen i de Len, hvor der ikke er ansat anden Salpetersyder, syde og samle al den Salpeter, han kan, og levere den paa Kroneborg.

13. Jan. 1592 (Kbhvn.). Miss. til Hack Ulfstand og Sten Brahe. Da der paa Krudtmøllen ved Københavns Slot behøves nogle Hasselris til at brænde Kul af til Krudt, skulle de i deres Len (*Malmøhus og Helsingborg*) lade hugge og skaffe denne Krudtmagersvend saa mange Hasselris, som han behøver, og som kunne undværes i Skovene, og fragte Skuder, saa Hasselrisene med det første kunne komme til Møllen. De skulle paase, at det sker til mindst mulig Skade for Skoven.

I perioden 1598-1607 blev der ansat ikke færre end 18 salpetersydere rundt i riget - mange af dem i de skovrige regioner i Skåne og Blekinge.

I 1617 kom turen til Veng sogn.

Kancelliets Brevbøger, 1616-20, side 223.

17. juli 1617.

Til lensmanden i Skanderborg len.

Den Salpeterlade, hvorom han tidligere har faaet Befaling, maa opsættes paa Venge Mark i Skanderup Birk.

Georgius Agricolas "De re metallica" fra 1556 er metal- og bjergværkslitteraturens mest berømte klassiker. På dette stik fra bogen vises meget anskueligt salpetersyderens arbejdsgang: til venstre jordkarret med afløbskar til luden, i huset den firkantede kogekedel og i forgrunden baljer eller bøtter med anbragte stave til salpeterets krystallisering.

15. dec. 1617.

Aabent Brev til alle Kronens og de gejstlige Bønder samt de Bønder, der holde Knægte i Skanderborg Len, at de efter nærmere Tilsigelse af Lavrids Ebbesen, Embedsmand paa Skanderborg Slot, hver skal køre 10 Tønder Salpeterjord til den i Skanderborg Len opsatte Salpeterlade (på Veng Mark).

Kancelliets Brevbøger, side 478.

26. Okt. 1618. Miss. til Laurids Ebbesen. Kongen har til Brug for Salpetersyderen i hans Len (Skanderborg) sendt en Salpeterkedel paa 11 Tønder over; de andre skulle blive sendte over med det allerførste. Laurids Ebbesen skal lade bygge den Salpeterlade, som Salpetersyderen skal bruge til sit Haandværk og til den Materie, han indsamler, og han skal lade den lave ligesaa lang som de i Sjælland byggede Salpeterlader.

Naar Laden er færdig, skal han lade Salpetersyderen indsamle saa megen Materiejord, han kan skaffe, men ikke lade noget deraf syde eller lutre, førend Laden er fuld af Materiejord, medmindre da Kongen giver anden Ordre. - Postscriptum: Han skal lade det gamle Hus paa Ladegaarden ved Aakier nedtage og deraf lade bygge en Bolig til Salpetersyderen.

Kancelliets Brevbøger, 1616-20, side 759.

7. jan 1620. Bestalling for Anders Nielsen som Salpetersyder paa Kronens, Kapitlets, de andre gejstliges og de udskrevnes Gaarde og Gods i Skanderborg og underliggende Len. Han maa grave og opsøge saa megen Materie som muligt, som han kan syde Salpeter af, hvilken Materie siden skal indføres i Salpeterladen i Skanderborg Len, indtil den er fuld, eller efterhaanden som det behøves. Der skal skaffes ham de til Værkets Fulddrivelse nødvendige Redskaber, saafremt de ikke allerede findes ved Værket, ligeledes Ildebrændsel og den nødvendige Aske. Al den Salpeter, han kan udvinde, skal han efterhaanden indlægge paa Skanderborg Slot og maa intet beholde hos sig. Lensmanden paa Skanderborg Slot skal efterhaanden betale ham 5 Dlr. 32 Sk. dansk for hvert Centner (100 pund) godt Salpeter, han leverer, og 1 Dlr. for hver 70 Tdr. Jord, som han lader grave og indføre i Laden.

16. jan. 1621.

Bestalling for Anders Ogessen som Salpetersyder i Koldinghus og Haderslevhus Len
Naar han gør Anfordring derom i Kancelliet eller hos Statholderen i København skal der leveres ham Pas paa Vogne til at fremføre den lutrede Salpeter. Ingen maa forskaanes for Gravning, og for at det kan gaa rigtigt til, skal der holdes Register over Byerne; dog maa der ikke uden Præsternes Tilladelse kastes Jord i deres Studerekamre og i de Stuer, hvor de selv holde Hus.

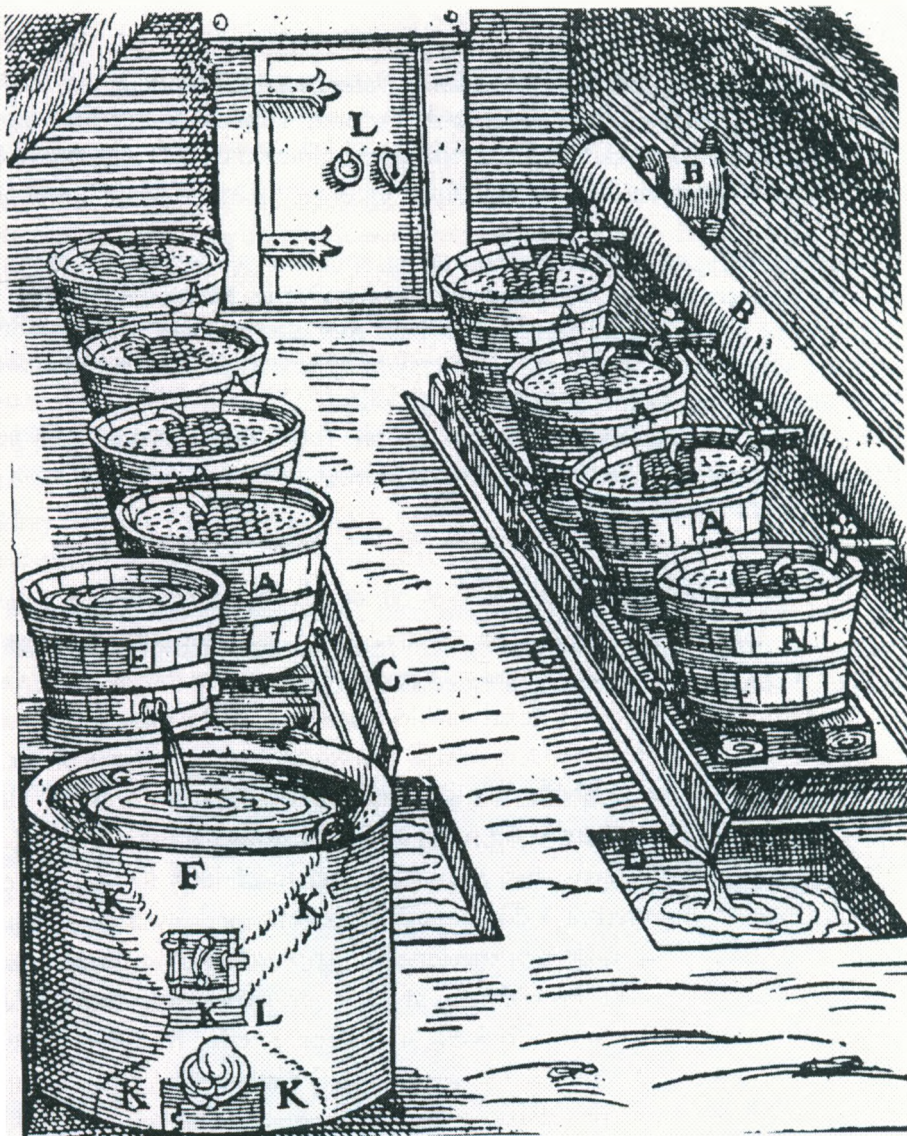
19. Okt. 1622.

.....Han skal lade Bønderfogderne se vel til, at der, hvor der bliver udtaget Salpeterjord, igen bliver ført god sort Jord ind i Bøndernes Huse, da Bønderne der ere saa slemme, at de føre Grus og Sand ind i Husene, for at de ikke en anden Gang skulle blive besøgt om mere Jord.
Jo, salpetersyderen var sikkert ikke velset blandt bønderne.
Det lader til, at man havde god succes med produktionen i Veng, for allerede i 1624 bliver det besluttet at udvide med endnu en salpeterlade.

*Georgius Agricola:
De re metallica 1556*

*Kancelliets Brevbøger,
1624-26, side 8.*

10. jan. 1624. (Kronborg).
Miss. til Laurits Ebbesen.
Han skal af godt stærkt Tømmer og faste Gjørde lade lave følgende Ting til Salpetersyderen i Skanderborg Len, hvilke denne skal have til at bruge ved Værket: et stort Kar paa 60 Tdr. til Luden, et Kar paa 12 Tdr. til Askeluden, 8 Jordkar, hvert paa 8 Tdr., en Rindebalje paa 4 Tdr. og kun 5 Kvarter høj, en halv Læst Tønder til gemene Baljer, 4 gode Spande, beslaaede med Jærninge, hvilke Ting Salpetersyderen siden paa sin egen Bekostning skal holde vedlige med Flikkeri. Han skal til Arkeliet paa Københavns Slot indsende en Kvittans med en Skude, som kan indtage de 4 Kedler, hver paa 3 Tdr., 2 Skumskeer, 10 Spader, 10 Jærnskufler, 5 brede Hakker og 5 spidse Hakker, som Salpetersyderen behøver til Værket.

Disse Redskaber skulle altid blive ved Værket tillige med de Kedler, som han tidligere har faaet, og Laurits Ebbesen skal føre Tilsyn med, at de ikke forkommes eller fordærvs.

I det urolige 1600-tal blev Danmark gang på gang hvivet ind i voldsomme opgør. Kristian den Fjerdes nederlag i kejserkrigen var vel egentlig indledningen til Danmarks deroute. De følgende krige med Sverige fik et foreløbigt klimaks med de tre krigsår 1657-60, som til slut truede med Danmarks totale ruin og ophør som stat.

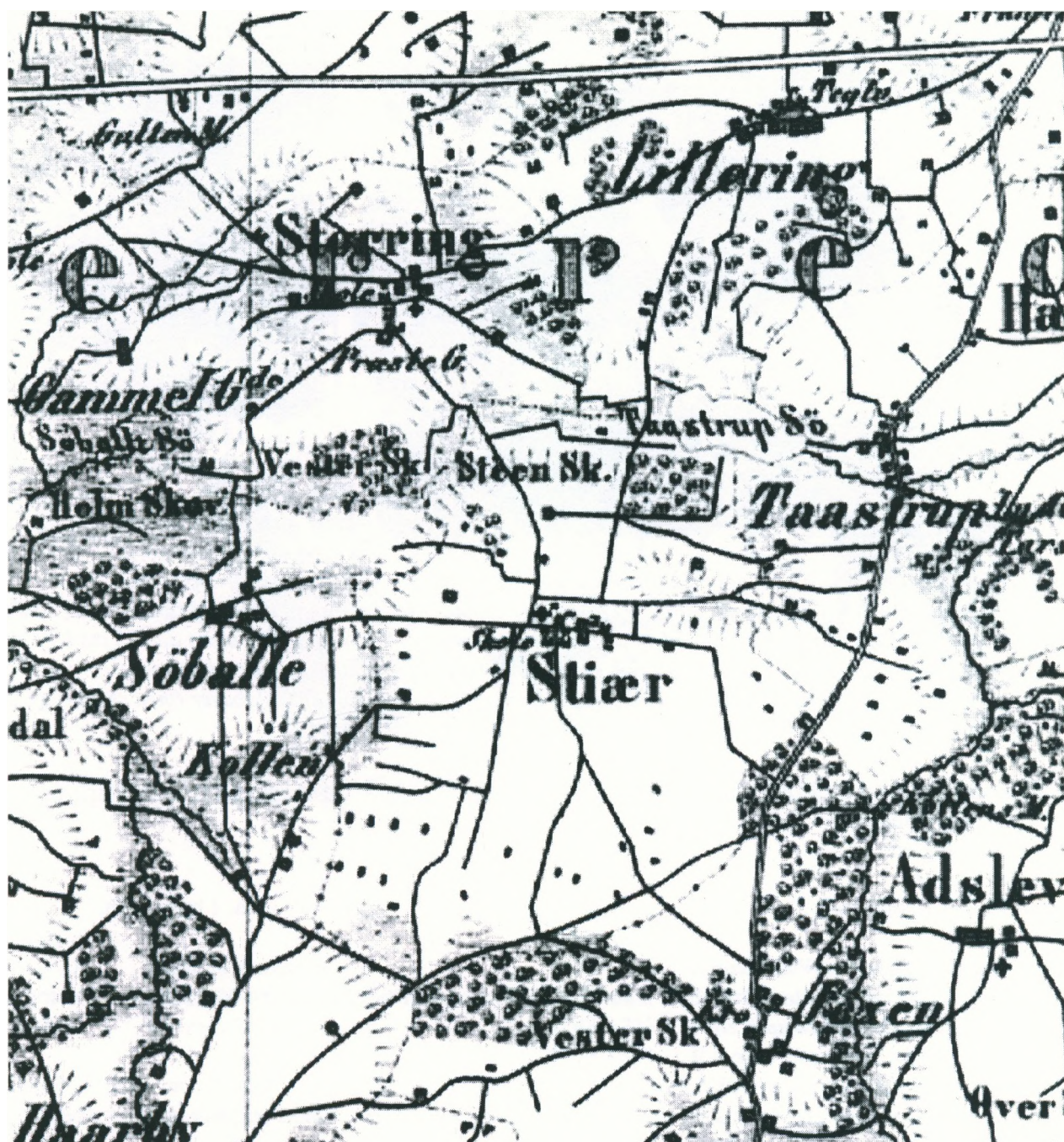
Begivenhederne i dette forfærdelige århundrede forarmede hele befolkningen. De mange pålignede ekstraskatter var medvirkende til, at de danske bønder sank ned i den dybeste armod. Man kan vanskeligt sætte sig ind i, hvor alvorlig en byrde det var for bønderne i Skanderborg len at skulle bidrage med jordkørsel til salpeterværket. Det må have været en voldsom udfordring for dem at skulle fragte de 10 tønder jord - for de fjernest boende - op til flere mil frem til laderne ved Pittersøen. I betragtning af vejenes tilstand, den forhåndenværende trækraft og de klodsede små vognes begrænsede rummål, måtte der sikkert køres flere transporter, inden de 10 tønder var afleveret, og desforuden havde bonden så også haft besværet med opgravning og læsning af jorden.

I løbet af ca. 25 år blev der i alt produceret 12.500 pund salpeter - i gennemsnit 500 pund årligt.

Hvis der til fremstilling af tre pund salpeter skulle anvendes i gennemsnit 10 tønder jord, kan vi beregne, at der årligt skulle fragtes ca. 1670 tønder jord til salpeterladen.

Artikel nr. 21

Stjær

A. Bull: Atlas over Danmark 1856

Hvis man fra Veng begiver sig østpå, kommer man kort efter Søballe ind i Stjær sogn, som ligger i naboherredet Framlev. Mod nord grænser sognet til Storring. Skellet går nede i den store dalsænkning et par km nord for Stjær. Ved nordøstgrænsen ligger Taastrup Sø, hvis overflade ligger blot 12 meter over havniveau. Hele sognet er stærkt bakket. Mod sydvest hæver terrænet sig flere steder til højder over 100 meter over havet. I Bjørnebjergene i Stjær Bakker er det højeste punkt 127 meter o. h. og lidt længere mod sydvest ligger en trigonometrisk station endda 2 meter højere. Overfladen er skabt af det østjyske isfremstød, der har sat sine tydelige mærker såvel i relieffet som i jordbunden, der ofte er sandet. Af skovene kan særlig fremhæves Bakkeskov Plantage, Rammel Ås (122 m), og som et interessant levn fra afsmeltningstiden den omfattende stenbestrøning i den fredede Stjær Stenskov.

Fra Danmarks Kirker udgivet af Nationalmuseet.

Stjær kirkes pryd er den rigt udsmykkede granitportal i skibets

sydmur, der regnes blandt den jyske granits hovedværker. Portalen, som hører til gruppen med "rundstavshalvsøjler", måler i lysningen 226x120 cm. Den er dannet af 3 store sten, kløvet af samme blok, samt to indskudte terningkapitæler. De spinkle rundstave er udført i de rejste karmsten, mens den 85 cm høje overligger indeholder et halvrundt, forsænket tympanonfelt, hvor halvsøjlerne videreføres som en vulst, omgivet af en tyndere stav. Tærsklen med retkantet trin og attisk profilerede søjlebaser (med skarprygget hjørneblad) er udhugget i bygningens skråkantsokkel.

Af Skanderborg lens jordebog 1612-13 fremgår det, at der i landsbyen Stjær var i alt 14 bøndergårde, som svarede landgilde.

Et par eksempler:

Anders Nielsen

3 sk. leding, 1 kongstød, 1 lam, 1 gås, 6 hofheste, 2 jægerheste, 20 æg, 1 mark garn, 1 brandsvin.

Peder Jensen og Rasmus Pedersen

2 ørte rug, 2 ørte byg, 2 ørte havre, ½ td. smør, 1 brandsvin, 8 hofheste, 2 jægerheste, 1 foernød, 1 mark garn, 20 æg, 20 gierdestænger.

I rytterdistriktets krigsjordebog 1718 er der 17 gårde. I slutbemærkningerne hedder det om byen: Til Stjær er ringe græsning. Temmelig god og vel istand holdt over- og underskov, men intet tørveskiør.

Årsagen til at jeg har valgt at fortælle lidt om Stjær er, at flere af min tipoldemor, Bodil Jensdatters slægtsgrene så at sige stimler sammen i byen i 1700-tallet.

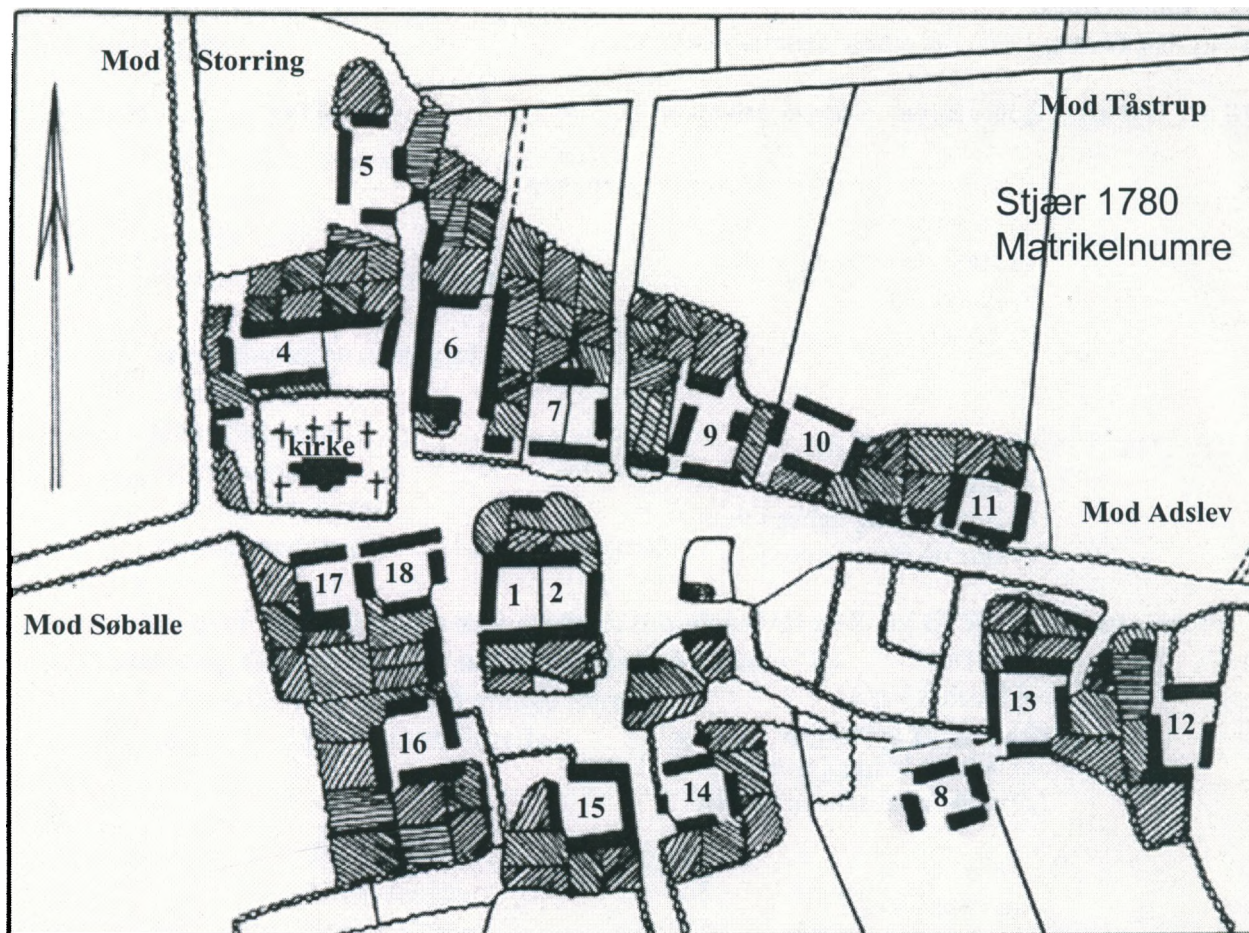
Det gamle kort over Stjær bys jorder, som dannede grundlag for udskiftningen, er tegnet i 1780.

Et eksemplar opbevares på rådhuset i Galten kommune. Det er imidlertid af en så ringe kvalitet, at det er vanskeligt at skelne de enkelte gårdes bygninger fra hinanden på grund af talrige sværtede områder. Det er imidlertid lykkedes mig at finde et rentegnet kort, som er indsat under omtalen af Stjær kirke i Nationalmuseets værk: Danmarks Kirker.

Til alt held har matrikelnummeret kunnet læses for langt de fleste af gårdenes vedkommende på kortet fra Galten kommune.

Der er dog nogen usikkerhed med hensyn til nr. 1 og 3.

I omstående jordebøger er gårdnumrene for slægtens opholdssteder markeret med fede typer.

Mod Jeksen

Gård nr. 4

- - 1706 Rasmus Andersen
 1706-46 Søren Nielsen ane 12, svigersøn
 1746- Rasmus Sørensen, søn

Gård nr. 5a

-- 1737 Rasmus Andersen
 1737-44 Niels Jensen
 1744-71 Anders Rasmussen, stedsøn
 Enke Kirsten Nielsdatter datter af
 Niels Jensen i gård nr. 13 og 14,
 køber disse to gårde i 1773

Gård nr. 5b

-- 1756 Morten Jensen
 1756-59 Michel Rasmussen ægter enken
 1759-71 Thomas Justsen ægter enken
 Han dør 1771.

Gård nr. 6

Ca.1700-1749 Niels Jensen Søballe, selvejer
 1749-51 enken
 1751-77 Peder Nielsen Søballe

Gård nr. 11

1676-1705 Knud Justsen, ane 120, død 1711
 1705-44 Just Knudsen, ane 60, død ??
 1744-1773 Jens Justsen, ane 30, død 1773
 1773-1813 Rasmus Ernstsen, ane 14 køber
 gården. Død 1813.

Gård nr. 13 og 14

efter 1688 Niels Jensen,, selvejer, nævnt 1718
 1745-1771 Jens Rasmussen, nevø
 1773 Kirsten Nielsdatter køber gård nr. 13
 og 14 i 1773. Bliver gift med ane 6,
 Jens Sørensen 1774.
 1776-1826 Skøde til ham i 1776. Brandforsik-
 ring 1795: gård nr. 14, Jens Søren-
 sen. Kirsten dør 1. marts 1792.
 1826 Sønnen Søren Jensen.

Brandforsikringer

Taksation 27. maj 1795. Det ældste materiale over Stjær.

Gl nr.	Nyt nr.	Ejers navn	alle er selvejere	Antal fag	Sum i rdl.
4	9	Rasmus Leth førhen	Rasmus Sørensen		
		a)	stuehus i syd	15	360
		b)	stald og fæhus i vest	11	140
		c)	lade i øst	15	230
		d)	fårest i nord	12	170
				53	900
11	18	Rasmus Ernstsens			
		a)	stuehus i syd	10	400
		b)	lade stald og fæhus i vest	17	280
		c)	lade og fårest i nord	12	170
				39	850
11	2	Poul Due			
		a)	stuehus i syd	16	390
		b)	stald og fæhus i øst	15	210
		c)	lade og korngulv i nord	16	260
		d)	et gadehus sønden gården	4	40
				51	900
14	4	Jens Sørensen			
		a)	stuehus i nord	15	340
		b)	fæhus i vest	10	100
		c)	stald og lade etc. i øst	10	140
		d)	lade i syd	14	270
				49	850

Uddrag fra mønstringsruller i Stjær

Herved forstås i almindelighed fortegnelser over mandskab, samlet til mønstring, dvs. eftersyn, om afdelingerne er fuldtallige, udrustningen i orden.

Mønstring 1700 Framlev Herred

Fæster	Dragon	Alder	Våben	
			Pirk	Kaarde Bøsse
Stjær sogn				
1 gd. Simon Olufsens karl	Chresten Pedersen	24	1	1
½ gd. Rasmus Andersen		33	1	1
½ gd. Skovrider enkens karl	Niels Rasmussen	40	1	1
½ gd. Michel Sørensen		48	1	
½ gd. Niels Sørensens karl	Jens Nielsen	34	1	1
½ gd. Niels Jepsens karl	Jep Nielsen	28	1	1
1 gd. Søren Sørensen		40	1	1
½ gd. Peder Sørensen		40	1	1
1 gd. Knud Justsens karl	Just Knudsen	18	1	1
½ gd. Jens Pedersen		29	1	1
½ gd. Bertel Groersen		48	1	
½ gd. Rasmus Pedersen		35	1	1

Mandtal 1700. Framlev Herred.**Stjær sogn og Bye.**

Fæster	Dragon		Alder
½ gd	Niels Jepsen, annexgd.	3-2-1-0	60
	2 sønner		
	Jep Nielsen		32
	Rasmus Nielsen, tjener hans morbror Rasmus Sørensen i Stjær		17
½ gd.	Søren Sørensen, annexgd.	2-7-3-1	50
	3 sønner		
	Hans Sørensen		5
	Søren Sørensen		3
	Rasmus Sørensen		1
	en tjenestedreng	Laurs Rasmussen	18

Specifikation over det til Landeværn angivne mandskab fra 18. og til 50. aar samt derover samt Framlev og Gern Herreder udi Schanderborg amt 1710

Stjær, Weng, Søballe, Framlev med mange flere

Lægdsmandenes Navne	De Endroullerede Navne	Alder	Flint og Kaarde Pike Bøsse		
Rasmus Jensen	Jens Persen	25	1	1	0
45 aar	Niels Jensen	65	for gl.		
	Simon Olesen	53	for gl.		
	Søren Nielsen	30	0	1	1
	Rasmus Andersen	44	0	1	1
	Per Andersen	49	0	1	1
	Søren Michelsen	24	1	1	0
	Niels Sørensen	55			
	Rasmus Sørensen	66			
	Per Sørensen	45	0	1	1
	Just Knudsen forrige	37			
	dragon		1	1	0
	Jep Nielsens enke				
	Jens Persen	23	0	1	1
	Niels Jensen	20	1	1	0
	Bertel Gregersen	56	for gl.		
	Rasmus Persen	49	0	1	1
	Niels Tomsen	24	0	1	1
	Søren Sørensen	53			
	Rasmus Knudsen	24	0	1	1
	Unge karle				
	Søren Knudsen tjener enken	40			
	Rasmus Nielsen	19			

Da Frederik den Fjerde i 1720'erne lod bygge 240 rytterskoler, blev det besluttet at placere en sådan skole i Stjærs nabosogn Veng.

Til skolens opretholdelse skulle de forskellige sognes beboere bidrage med et årligt beløb, som for bøndernes vedkommende udregnedes i forhold til gårdenes hartkorn..

Skole i Veng 14. okt. 1726.

Specifikation over det hartkorn som efter seneste Repartition (*fordeling*) henhører til den kongl. allernaadigst bevilgede skole i Veng.

Stjær.

	Tdr	Skp.	Fjdk.	Alb.	Kgl. majst. gods	Propietarie gods
Niels Sørensens overskydende	1	1	0	2		
Christen Jørgensen	2	7	0	0		
Peder Sørensen	2	5	3	0		
Niels Tomasen	0	7	1	1		
Just Knudsen og Rasmus Nielsen	7	7	1	1		
Søren Jensen	4	1	2	2		
Niels Jensen	4	3	0	1		
Søren Sørensen	3	7	2	0		
Rasmus Pedersen	3	7	1	1		
Annexgaardens herlighed	0	4	1	1	32-4-2-0	
Annex skyld						5-5-3-0

Den balstyrige skrædder i Stjær

I begyndelsen af 1700-årene levede der en rytterbonde i Stjær ved navn Jens Pedersen skrædder. Hans far, Peder Jensen havde også tilnavnet skrædder - måske var han det virkelig af profession, og det havde så smittet af på sønnen.

Når man blader i Framlev herreds tingbogs referat af sagsbehandlinger fra begyndelsen af 1700-tallet, studser man over, at navnet Jens Pedersen skrædder forekommer flere gange i det samme år. Det viser sig, at han gang på gang har været involveret i sager ved herredsretten. I årene 1706-13 lægger han beslag på sammenlagt henved 50 sider af tingbogen.

Men faderen nævnes også. I 1706 stod han anklaget for at have besvangret Karen Rasmusdatter i Adslev. Sønnen fremskaffede en attest fra præsten, hvorved faderen frikendtes, idet Karen havde ændret mening og udlagt en anden som sin barnefar.

I okt. 1707 stævnedes sønnen på faderens vegne præsten hr. Christen Bøg i Storning fordi han havde vist ham fra nadverbordet, fordi "han var kommet i tanke om, at Peder Jensen skrædder havde forset sig med lejermål, skønt han ved dom er frifundet derfor".

Samtidig stævnedes sønnen Karen Rasmusdatter i Stjær for dom angående løgnagtig beskyldning mod ham angående lejermål og fremlagde dommen fra 1706 (*hvor faderen frikendtes*) og attest fra degnen i Mesing, dateret Adslev i sep. 1707.

Dommen lød igen på frifindelse, idet Karen havde skriftet for hele menigheden i Adslev kirke og udlagt en dragon som sin barnefader.

Men nu til sønnen Jens Pedersen skrædder - i det følgende blot omtalt som skrædderen.

I Stjær boede en smed, hvis kone gang på gang fik besøg af skrædderen, når manden var optaget andetsteds. Det gav naturligvis anledning til folkesnak, og marts 1706 blev skrædderen stævnet sammen med smedekonen Kirsten Andersdatter "angående deres aabenbare ublu omgængelse og forargelige levned". Vidner fra byen erklærede, at de to ofte søgte seng sammen - endda i smedens hus. Præsten hr. Bøg i Storning havde mange gange advaret dem for deres skørlevned, men hans ord havde ikke båret frugt.

Til sit forsvar havde skrædderen antaget en prokurator fra Århus, men denne blev ikke godkendt. Smeden stævnedes derpå skrædderen for dom angående de bekostninger denne unyttige proces angående horeri og løslagtighed med hans forrige hustru havde påført ham. Dommen faldt i juli 1706 og lød: Skrædderen skal erstatte smedens omkostninger ved sagen.

Tre år senere: 22. maj 1709 stævnedes regimentsskriver Holmer skrædderen og Karen Pedersdatter af Stjær for lejermål og fremlagde attest fra hr. Bøg i Storring, at hun over for menigheden havde udlagt ham til barnefar. Skrædderen fremførte hertil, at han ville gøre sin ed på, at han ikke var hendes barnefar. Denne aflagde han en måned senere for retten. Dommen lød da på, at da skrædderen har aflagt ed på ikke at være Karen Pedersdatters barnefar, så bør han være fri for tiltale, mens Karen Pedersdatter bør betale 12 lod sølv inden 15 dage.

Imidlertid havde skrædderen endnu ikke ydet smeden den erstatning, han var blevet dømt til. 5. juni 1709 stævnedes smeden ham, men fik det svar, at retten havde taget hans vest og støvler i forvaring, og de var 16 rigsdaler værd. Den 19. juni stævnedes smeden igen skrædderen angående den vest med sølvknapper sidstnævnte var iført på det retsmøde den 5. juni, hvor han påstod at man havde taget hans støvler og vest i forvaring. Det viste sig, at det var den samme vest, som Jens Pedersen Smed i sin tid leverede i retten, og som han havde taget i sit hus, mens skrædderen lå i seng hos hans hustru. Rasmus Jensen af Stjær vidnede, at omtalte vest var den samme, som blev frapantet skrædderen ved horesengen i smedens hus og leveret til retten. *Man kan vel forestille sig det drama, der udspillede sig, da smeden uventet dukkede op og fandt skrædderen i sengen. For at sikre sig et bevis tog han skrædderens fine vest med sølvknapperne.*

I sep. 1711 figurerer skrædderen igen. Han har brugt ukvemsord mod en ordre, han fik af generalkommissariatet.

Regimentsskriver Holmer stævnedes Jens Pedersen af Stjær, der svarede og tilbød at gøre sin benægtelsesed, at han aldrig havde talt utilbørligt mod de høje herrer i generalkommissariatet.

Jens Hvas fremlagde kopi af generalkommissariatets ordre, og lægdsmand Rasmus Jensen af Stjær vidnede, at da de ville dele eng og jord efter denne ordre, så svarede han, at den sked han i .

Ligeledes har skrædderen vist "halstarrighed" med høstarbejde på Jep Christensens mark i Storring, hvorfor han er blevet pantet. Samme år har han nægtet at betale en bøde for en skovskade, som han mener andre har lavet. Derfor fører han vidner i sagen.

I jan. 1712 bliver han anklaget for at have fremvist et falsk tingsvidne vedrørende en sag om en ladefogeds ridesaddel.

Samme dag stævner skrædderen Hans Madsen i Stjær for hans ærerørige ukvemsord.

I august er der en uoverensstemmelse mellem skrædderen og Søren Knudsen i Stjær om noget jord.

På Framlev herreds ting den 3. maj 1713 blev skrædderen sammen med 4 andre bønder stævnet for, at de efter lægdsmandens tilsigelse ikke har villet befordre regimentsskriveren i KM tjeneste, og fremlagde regimentsskriverens ordrer, hvorefter de indstævnedes forklarede, hvorfor de ikke ville køre.

Samme dag blev Sidsel Christiansdatter i Stjær stævnet for spørgsmål og dom angående hendes begåede lejermål og hvem, hun har angivet som hendes barnefar, og ligeledes Jens Pedersen Skrædder for dom for hans lejermål.

14 dage senere 17. maj 1713 fremstilledes jordemor Dorete Jensdatter af Stjær, som vidnede, at Sidsel Christiansdatter overfor hende havde angivet Jens Pedersen Skrædder som hendes barnefar, men ikke om det var Jens Pedersen Skrædder i Stjær.

Ugen efter 24. maj 1713 stævnedes Niels Beck og hustru Maren Pedersdatter, **Just Knudsens hustru Anne Jensdatter**, Rasmus Andersen og hustru Mette Pedersdatter, og Maren Nielsdatter, som er Sidsel Christiansdatters mor, alle af Stjær, angående hendes barnefar, som skulle være Jens Pedersen Skrædder i Stjær, som også stævnedes.

Maren Pedersdatter forklarede, at Sidsel Christiansdatters mor Maren Nielsdatter i Stjær har sagt, at Jens Pedersen Skrædder i Stjær var hendes datters barnefar, og da barnet var født, var det så lidet og ussel, at hun bar det til præsten og lod det døbe Katrine Elisabet, og hun og andre vidnede, at de ikke havde hørt, at Sidsel havde sagt, at Jens Pedersen Skrædder var hendes barnefar.

Den 7. juni behandledes sagen atter. Sidsel Christiansdatter tilbød ved ed at beskyldte Jens Pedersen Skrædder rytterbonde for hendes barnefar, og at han havde tilbudt at give hende nogle varer, for at hun skulle beskyldte en anden for barnefar. Da han ikke var mødt, blev sagen opsat 14 dage.

Den 21. juni fremstilledes de begge igen. Sidsel Christiansdatter tilbød at gøre sin ed på hendes beskyldning, men Jens Pedersen Skrædder fremlagde tingsvidne af Hads Ning herredsting af 12. juni angående hans benægtelsesed.

Sideløbende med faderskabssagen i 1713 involverede skrædderen sig i en langt mere alvorlig proces.

22. feb. 1713 bliver skrædderen stævnet. Denne gang af Johan Hagensen på Ry mølle for at vidne angående Dankvart Hansens beskyldning, at Johan Hagensen ville købe et af hans vidner fra at sige sandheden samt Dankvart Hansens æresskælden på Hjlemslev herredsting. Skrædderen vidnede, at Johan Hagensen ikke har lovet ham penge for at vidne i den ærerørige sag.

På Hjlemslev herreds ting den 27. mar. 1713 mødte både Dankvart Hansen og Johan Hagesen samt sognedegnen til Adslev og Mesing sogne, Hieronimus Danatin i Jeksen. Sidstnævnte vidnede, at efter seneste afvigte helligkorsmarked kom Jens Pedersen, skrædder af Stjær, i hans hus og sagde, at Johan Hagensen havde budt ham 10 rigsdaler for at vidne ham til rette i en sag imellem Johan Hagensen og Dankvart Hansen.

På Framlev herreds ting den 10. maj var det degnens tur til at føle sig forurettet, han stævnedes derfor skrædderen for at have vidnet på, at Danatin skal have sagt, at Jens Skrædder havde haft et falsk tingsvidne i hænde.

29. mar. 1713 stævnedes skrædderen derpå Hieronimus Danatin degn i Jeksen angående ærerørige ord, og havde desuden bedt Niels Jensen i Stjær og hans mor Kirsten Nielsdatter komme for at vidne, men da ingen var mødt, opsattes sagen i 14 dage. Den 12. apr. vidnede Niels Jensen om Jens Pedersens skænderi med degn Hieronimus Danatin af Jeksen, som han skældte for en hundsvot og kanalje, hvorefter klammeriet fortsatte om degnens pisk, som var borte, og Niels Jensen fremlagde en attest fra hans mor Kirsten Nielsdatter.

Den 5. juli 1713. stævnedes Hieronimus Danatin af Jeksen Jens Pedersen Skrædder af Stjær, som mødte og tilbød erklæring for hans skælds og ærerørige ord til Danatin, som var sagt i hastighed og ubesindighed, hvilken tilbudne erklæring Danatin modtog, hvorefter de blev venligt forligt.

Degneboligen var brændt natten mellem den 8. og 9. maj. Skrædderen var brandstifteren. Hvis Danatin havde vidst dette, ville han nok ikke have indgået forlig den 5. juli.

Den 26. juli 1713 bliver der taget hul på sagen om degneboligens brand.

På det tidspunkt er skrædderen på regimentskriverens ordre blevet afhentet på sin gård og indsat i arresten i Tovstrup ved Dallerup.

Regimentsskriver Holmer stævnedes Jens Pedersen Skrædder i hans arrest i Tovstrup angående hans udsigelse om degneboligen i Jeksen, som om natten mellem 8. og 9. maj blev afbrændt. Søren Mikkelsen af Stjær vidnede, at Jens Pedersen bad ham følge med sig til Jeksen, hvor de overnattede hos Jens Pedersens kærestes mor, som er i slægt med Søren Mikkelsen, og gik hjem næste dag, hvor Jens Pedersen bad ham gå med til hans svoger Rasmus Andersen i Stjær, men det gad han ikke, hvorefter de senere drak brændevin hos Rasmus Jensen, og da bad Jens Pedersen ham ride med sig til Jeksen, hvor de bandt hestene ved et gærde nogle hundrede favn fra degnehuset, og Jens Pedersen løb hen til huset, og Søren Mikkelsen så, at der blev tændt ild på huset, og da folk i byen råbte op, red de hjem til Stjær.

Senere begyndte folk i Stjær at ymte om, at Jens Pedersen var gerningsmanden, og da Søren Mikkelsen blev syg og spyttede blod, lå det ham på hjerte, at han skulle åbenbare Jens Pedersens gerning, og Jens Pedersens søster Mette Pedersdatter sagde til ham, at dersom hun havde læst 4 ord for ham i enrum, da ville han ikke bekende noget, hvorefter vidnet blev afhørt.

Degnen Hieronimus Danatins klage med amtmand Grabows resolution blev fremlagt.

Rasmus Christensen af Søballe vidnede, at Tomas Pedersen af Søballe, der har Jens Pedersens kærestes moster (*Anne Rasmusdatter*) til ægte, på spørgsmål, hvorledes det går med hans svoger Jens Pedersen og degnen i Jeksen, trættes de endnu, svarede, at Jens Pedersen ikke helmede, før han får ham brændt af, hvilket Tomas Pedersen benægtede at have sagt.

Søren Mikkelsens søster Anne Mikkelsdatter vidnede, at efter broderens svaghed kom Mette Pedersdatters søn og bad ham komme til hans morbror Jens Pedersen, men det ville han ikke. Jens Pedersen Skrædders far Peder Jensen af Stjær forklarede, at hans søn var hjemme hele natten, da huset blev afbrændt.

Peder Jensen af Stjær fremlagde en ansøgning angående kaution for Jens Pedersen, der er anbragt i arresthuset i Tovstrup, hvor han frygter, der vil ske ham noget ondt, idet Lukas Kjærulf mente, han ikke burde have andet end vand og brød.

I tingbogen indførtes Peder Jensen Skrædders tilbud om at stille kaution for sønnen Jens Pedersen Skrædder, så han kan komme ud af arresthuset, for at forhindre gårdens ruin, med amtmand Grabows påtegning, at han mener kautionen bør antages, såfremt det ikke strider mod loven.

16. aug. 1713.

Indførelse i tingbogen af en stævning fra Daniel Lytke fra Skanderborg på rytterbonde Jens Pedersen skrædders vegne af Stjær til regimentsskriver Holmer i Dallerup angående hans fuldmægtige, som har opbrudt hans dør og bortført ham fra hans fæstegård som en misdæder, på en løs beskyldning fra Søren Mikkelsen i Stjær, at han skulle have sat ild til degnehuset i Jeksen, samt ilde medfart af ham og hans far Peder Jensen.

14 dage senere mødte Christian Voetman af Sjelle skovgård. Sr. Kjærulf af Dallerup berettede, at der er bevilget kommissærer til at dømme i sagen mod Jens Pedersen Skrædder i Stjær, og alle vidner skal derfor føres ved kommissionen, hvorfor dommeren henviste sagen dertil.

6. sep. 1713. Daniel Lytke af Skanderborg på regimentsskriver Holmers ordre stævner den fængslede Jens Pedersen Skrædder af Stjær, i Dallerup i arrest, Søren Mikkelsen i Stjær angående hans beskyldning mod Jens Skrædder for at have sat ild på degnens hus i Jeksen, samt vidner, der iblandt Søren Simonsen og hustru Dorete Jensdatter af Stjær.

21. feb. 1714. Jens Pedersen af Stjær stævnedes Niels Jensen og Rasmus Pedersen, begge af Vissing, som på Jens Pedersens spørgsmål svarede, at de blev befalet af Jens Hvas og Kjærulf at følge med til Stjær og tage Jens Pedersen i arrest, hvorfor de førte ham til Tovstrup og satte ham i et rytterhus med en fjeder om benene. Derefter vidnede en pige i Koldens mølle, at hun spurgte Søren Mikkelsen i Stjær ad, om det var sandt, folk sagde, at han og Jens Pedersen i Stjær havde afbrændt degneboligen i Jeksen, hvortil han svarede, at der skulle komme så mange djævle i hans krop, som der er løv på præstens havre, om han eller Jens Pedersen vidste noget derom eller havde tænkt derpå.

Jens Pedersens søster Mette Pedersdatter forklarede, at hun havde talt med Søren Mikkelsen i overværelse af **Just Knudsens kone Anne Jensdatter** om han eller Jens Pedersen havde gjort den gerning på degnehuset, hvortil han svarede, at det havde han ikke og havde heller ikke set Jens Pedersen gøre det. Niels Jensen af Sorring vidnede, at han ved tinget så Sr. Kjærulf tale med Jens Pedersens fæstemø og hendes svoger Hans Nielsen af Jeksen, og hørte, at Hans Nielsen sagde, når jeg vidner lige som hende, er det så ikke nok.

Peder Andersen af Stjær, som er Jens Pedersens svogers bror vidnede, at et fyrtøj, Søren Mikkelsen havde lånt, havde han ikke kunnet levere tilbage, da det var blevet borte i den tumult, da degneboligen brændte, og Søren Mikkelsen for 1 år siden havde lovet 20 rdl til den, der ville skyde degnen ihjel.

Niels Sørensen af Stjær vidnede, at han ikke havde hørt andre end Søren Mikkelsen beskyldte Jens Pedersen for at have afbrændt Jeksen degnebolig. De udeblevne vidner blev forelagt at møde om 14 dage.

Derefter indførtes i tingbogen KM tilladelse til rytterbonde Jens Pedersen af Stjær til at fremlægge dokumenter på ustempelt papir, og sagens akter og dom skal leveres til ham på ustempelt papir uden betaling i den sag, regimentssskriver Holmer fører mod ham for beskyldning om at have afbrændt degneboligen i Jeksen.

7. mar. 1714. Jens Pedersen af Stjær begærede at få afhørt sine vidner.

Tomas Jensen af Stjær vidnede, at Søren Mikkelsen havde sagt, at grunden til hans urolighed var, at han havde bistået Jens Pedersen med at afbrænde degnens hus i Jeksen.

Ugedagen efter stævnedes Jens Pedersen i Stjær Søren Mikkelsen i Stjær og Hieronimus degn i Jeksen til Hjelmlev herredsting angående deres ærerørige skældsord om degnehusets brand samt efterfølgende vidner i Stjær Søballe og Jeksen, der iblandt Mads Pedersen med hustru og døtre: Anne Madsdatter og Helle Madsdatter, samt Anne Katrine salig Oluf Jespersens og Margrete Olufsdatter, Katrine Olufsdatter af Jeksen. Dette skete på På Hjelmlev herredsting den 19. marts.

Den 23. marts vidnede Simon Olufsens hustru af Stjær Anne Jensdatter, at Søren Mikkelsen ville fortælle degnen i Jeksen, at Jens Pedersen listede ham med sig til Jeksen, da han satte ild til degnens hus, og andre vidnede, at Søren Mikkelsen ventede at blive anholdt.

Fra breve til amtmanden i Skanderborg.

27. august 1716.

Fra Holmer, Dallerup. Uanset de penge rytterbonden Jens Pedersen Skrædder i Stjær er dømt for at være skyldige til regimentskassen, har han endnu ikke indfundet sig med nogen betaling. Holmer ønsker oplyst hvorledes han i så henseende skal forholde sig, om der skal gøres udlæg eller ikke.

Bilag: Genpart af dommen afsagt ved Framlev Gjær herredsting 30. oktober 1715 over rytterbonden Jens Pedersen Skrædder i Stjær, angående hans resterende afgift til rytterkassen.

13. december 1716.

Fra Holmer, Dallerup. For at Jens Pedersen skrædder kan blive i sikker forvaring, indtil han skal sendes til København, så Bønderne kan blive fri for vagttjeneste, har magistraten i Århus givet tilladelse til, at han indtil da, kan blive indsat i byens arrest, hvilket hermed meddeles amtmanden. Til overtagelse af hans fæste, har meldt sig Niels Jensen, som er Rasmus Christensen i Søballes stedsøn, som det håbes amtmanden vil godkende.

I krigsJORdebogen 1718 for Stjær figurerer Niels Jensen Søballe som beboer af gård nr. 6 + 7 sammen med Michel Olufsen. I 1749 dør Niels Jensen og efterlader sig enke og 6 børn.

*En datter Kirsten bliver senere i sit andet ægteskab gift med Jens Sørensen, **ane 6** i gård nr. 13 og 14. En søn af Niels Jensen, Peder overtager fæstet efter moderen i 1751. I 1766 før ryttergodsets salg sidder sønnen Peder Nielsen Søballe i gård nr. 6. Hermed må det være klarlagt, at skrædderen havde ryttergård nr. 6.*

Desværre er Framlev herreds tingbog ikke bevaret i perioden fra 1. maj 1715 til udgangen af 1719. Det er derfor ikke muligt at få mere viden om, hvordan sagen mod skrædderen sluttede. Ud fra brevet til amtmanden den 13. dec. 1716 kan man måske forestille sig, at dommen har lydt på anbringelse på skibsværftet Bremerholm i København. Her arbejdede visse fanger ofte i lænker. Muligvis kan dommen være afsagt ved Viborg Landsting.

En grisebatalje i Stjær

I Søballe boede en mand ved navn Johan Kasper Cortum. Han havde i 1730 fæstet et gammelt rytterhus, som stod ved enden af Thomas Sørensens og Rasmus Christensens agre.

Af et brev til amtmanden i Skanderborg i 1726 fremgår det, at Johan Cortum, bor i Søballe i sit eget hus, holder ulovlig kro, bruger undertiden skrædder-, undertiden snedkerhåndværk, og ellers fusker som spillemand. På et tidspunkt er han af Skanderborg rytterdistrikt blevet udnævnt til skovfoged med de pligter, der følger af en sådan bestilling. Det lader til, at han forsøgte at håndhæve gældende regler omkring bøndernes brug af skovene til deres oldensvin.

I Stjær i gård nr. 5 boede dengang bønderne Rasmus Andersen og Morten Jensen. Sidstnævnte var født i 1689. Hans kone døde i 1747, 95 år gl. - altså født i 1652 og således 37 år ældre end sin mand. Han havde måske fæstet gården og ægtet enken.

Den 4. dec. 1733 fandt en begivenhed sted i Morten Jensens gård, som gav anledning til en række retsmøder i Det Schanderborgste Districts Birk, hvis tingsted netop var blevet flyttet fra Hemstok til Skanderborg til stor irritation for mange. Retssagen medførte, at mange af Stjær bys bønder samt nogle tjenestefolk på flere tingdage blev indkaldt som vidner.

Den dag i december, som der nu skal berettes om, var Johan Cortum til hest på inspektion i skovene. Lidt uden for Stjær by fik han øje på en ung tjenestepige, som drev af sted med 10-12 svin på vej mod skoven. Han red hen til hende og spurgte, om svinene var tilbørligt ringet, hvilket vil sige at de var forsynet med en ring i trynen, som skulle afholde dem fra at rode skovbunden op. Pigen Maren Nielsdatter svarede, at nogle af dem var ringet. Da gav skovfogden hende ordre til at drive flokken tilbage til byen igen, og han fulgte selv med. Da de kom til gårdsleddet, bad han om at få svinene drevet ind og leddet lukket, men Maren gik udenom og ind i gården.

På grundlag af de forskellige vidneudsagn, som i det store og hele var ret sammenfaldende, kan der stykkes en beretning sammen om, hvad der siden skete. En af vidnerne var **ane 60 Just Knudsen**.

Morten Jensen, som havde halvdelen af gård nr. 5 kom ud, og Cortum henvendte sig til ham og spurgte: "Hvis er de svin?" "Nogle af dem er mine", svarede Morten. Det viste sig, at 3 af dem var uringede. "Hvor tør din Canalie gienne swiin i kongens skou, som er uringet?" Sagte, sagte mosiø. Lad mig have fred i min gård". "Hvad, siger du mosiø?" "Ja, mosiø, mosiø, lad mig have fred i min gård", svarede Morten.

Derpå red Cortum ud af gården, og det lykkedes ham at drive 6 grise indenfor, før han lukkede leddet, hvorpå han red i fuld fart igennem porten hen mod Morten, som om han ville ride ham ned. Morten tog sin hue af og slog til hesten, som veg tilbage. Derefter red Cortum ud af gården og bandt sin hest på gaden og kom ind i gårdens indkørsel og greb fat i brystet på Morten og holdt ham op imod et gærde ved indkørslen til gården og kaldte ham en hundsvot (*et groft skældsord*). Morten svarede: "Jeg står endnu, man gør ikke modstand mod skovfogden". Derpå steg Cortum igen til hest. Morten og hans tjenestekarl hjalp nu hinanden med at drive svinene ind i lægdsmanden, Niels Jensens gård (nr. 6), hvor der var et svinehus.

Morten og Cortum gik derpå ind i lægdsmandens stue. Her spurgte Morten, hvad han skulle betale for svinene (*vel i bøde*). Cortum svarede, at det blev 8 skilling for hver af de 3 uringede svin. Morten lånte nu penge af lægdsmanden og lagde 1 mark og 8 skilling på bordet. Men Cortum forlangte også penge for 2 svin, som var urigtigt ringede. Det ville Morten ikke høre tale om, og Cortum forlangte herefter, at oldermanden blev tilkaldt. Da denne indfandt sig, spurgte Cortum ham, om han ikke vidste, at svinene skulle ringes. Oldermanden svarede: "Jeg har hørt det, men har ingen forordning fået derom". I mellemtiden havde Morten forladt stuen. Han kom nu tilbage og meddelte: "Nu har jeg skåret det ene svin ihjel og kylet det over gærdet".

Cortum reagerede omgående: "Du har stjålet mit svin af mit indelukke som en tyv og en skælm. Det skal du være, og det skal jeg gøre dig til. Du forsøgte at gøre mig til en skælm, men det skal jeg gøre dig selv til". Mundhuggeriet fortsatte, og de slog vældigt i bordet for hinanden. Et par vidner fortalte, at Morten stod med ryggen til ildstedet.

Da gik Cortum forbi ham, og i samme nu faldt Morten bagover og endte på skorstensskødet. Til alt held hang der en stor kedel over ilden, så Morten kunne rejse sig og børste gløder og gnister af sig. Morten råbte: "Drages til minde, han skyder mig på skorstenen!" Vidnerne var dog ikke helt sikre på, om Cortum virkelig havde skubbet til Morten.

Angående grisene fremgik det af vidneforklaringerne, at der var 6 smågrise, som var født i efteråret, hvorfor man mente, de var for små til at skulle ringes.

Lægdsmandens kone forklarede, at Cortum kom næste dags morgen og bad dem sende bud efter Morten, for at han skulle hente sine svin, men Morten var ikke hjemme. Cortum sagde, at han kun ville have penge for 2 af svinene. Det tredie, som var hans part, ville han skænke Morten. Denne kom om aftenen, men ville ikke tage imod tilbuddet. Han bad lægdsmanden opbevare alle 24 skilling indtil videre. På et af de sidste retsmøder spurgte Cortum, om Morten ikke ville indgå forlig med ham, men denne svarede, at han havde givet øvrigheden sagen i hænde, og han ville rette sig efter dens råd.

Den 28. jan. 1734 begærede anklageren på Mortens vegne et tingsvidne i sagen, hvilket herefter udstedtes af 6 mænd, Rasmus Laursen, Laurs Jensen, Michel Jensen, Jens Laursen, Søren Jensen og Pouel Raabe af Veng, Simon Pedersen i tinghuset samt **Jens Nielsen af Bjedstrup, (ane 58).**

Det til bekræftelse under vores forseglinger. 28. jan. 1734".

Resten findes måske i Det skanderborgske distrikts birk.

Johan Cortum døde i Søballe 50 år gl. og blev begravet den 27. apr. 1742.

Da de stjærbønder blev fuppet

Den efterfølgende beretning bygger på Det skanderborgske Distrikts Birketings protokol, som er afskrevet af Kurt K. Nielsen. Desuden er emnet behandlet i Historisk Tidsskrift, 5. rkk. bd 1. En artikel om det samme af Chr. Villads Christensen med titlen: Fra Herregaardsslagternes Tid, bragtes i tidsskriftet MUSEUM 1892. Endelig findes der en artikel i Jydsk Maanedsskrift 1912.

I begyndelsen af 1760'erne herskede der en følelig mangel på penge til statshusholdningen. Kongemagten besluttede derfor at sælge ud af krongodset og nedlægge rytterdistrikterne. I perioden 1764-66 holdtes der auktion over distrikterne i Koldingområdet og på Fyn samt over Dronningborg rytterdistrikt. I foråret 1767 kom turen så til Skanderborg. Her skulle auktionerne foregå i perioden 23.-28. april. Der blev udsendt en meget flot plakat til de forskellige sogne. Her opregnedes betingelserne for auktionen. For gårdenes vedkommende skulle budene angives i rigsdaler pr. tønde hartkorn. Køberen skulle selv udrede halvdelen af købesummen, mens den anden halvdel blev stående som en uopsigelig prioritet i gården og forrentedes med 4% p.a. Køb af huse uden jord skulle erlægges kontant.

Det er klart, at de 19 bønder fik noget at tænke over. Skulle man forlade den trygge tilværelse som rytterbonde under kronen og begive sig ud i det mere uvisse - at blive selvejere. Noget man af gode grunde ikke havde erfaring i, eller skulle man forlade sig på en tilværelse under en ny jordejer, hvor man ikke kunne være sikker på at etablerede rettigheder kunne bibeholdes. I Stjær som i andre byer har møderne i grandelaget under oldermandens ledelse sikkert givet anledning til en livlig debat.

Man enedes til slut om at følges ad til auktionen på Skanderborg slot og i fællesskab byde på gårdene. Det højeste bud, man kunne gå med til, var 120 rdl. pr. td. Et oplivende moment har uden tvivl været, at bønderne i Søballe den 23. april med deres bud havde haft held til at sikre sig deres gårde for en rimelig pris.

Byen Stjær skulle under hammeren 4 dage senere, den 27. april. Imidlertid gik der foruroligende rygter om, at en vis godsejer Magnus von Beringskjold havde udtalt, at han var parat til at sikre sig Stjær, om han så skulle give op til 150 rdl. pr. tønde hartkorn. Han havde allerede købt Søbygaard ved Hammel og Kalbygaard ved Låsby.

Dagen før auktionen bemærkede de Stjær bønder, at en fremmed, velklædt herre spadserede rundt i byen og ligesom tog gårdene i øjesyn. Man faldt i snak med manden, der præsenterede sig som Peder Brendstrup, vejer- og målermester i Århus.

Han erklærede, at det var hans agt at byde på byen den 27. Bønderne blev rådvilde.

Ville deres planer nu gå i vasken? Peder Nielsen Søballe i gård nr. 6 og Anders Johansen i gård nr. 1 foreslog, at man skulle forsøge at overtale manden til at opgive sit forehavende imod en passende godtgørelse.

Det lykkedes over al forventning. Mod et honorar på 200 rdl. og to tjenstdygtige karle fra byen tilbød Brendstrup at være deres kommissionær og afgive bud i deres navn. Bønderne oplyste, at de ville give maksimalt 120 rdl. pr. td. Brendstrup sørgede for, at der omgående blev oprettet en kontrakt om aftalen, som skulle underskrives næste dag inden auktionen.

Den 27. april drog man så af sted mand af hus og begav sig til Skanderborg. Her foreslog Brendstrup, at man i kontrakten satte 110 rdl. som det højeste bud, hvilket skete.

I lokalet på slottet var der en større forsamling, hvoriblandt man også iagttog Magnus Beringskjold. Auktionen over Stjær begyndte, og til bøndernes forundring forholdt han sig tavs. Budene faldt nu hurtigt efter hinanden, og inden længe passerede man de 110 rdl., som jo var det maksimumbeløb der var blevet indføjet i kontrakten. Brendstrup fortsatte med at byde, og ved 113 rdl pr. tønde hartkorn fik han hammer-slag.

Auktionsholderen spurgte nu, hvis budet var, og Brendstrup svarede: "Magnus von Beringskjolds". De arme bønder tabte både vejr og mæle i forskrækkelse. Ingen af dem havde ånds nærværelse til at protestere. Dette siger vel også noget om den tids underdanighed over for øvrighedens embedsmænd. De forknytte Stjærfolk måtte med bøjede hoveder begive sig hjemad. Undervejs traf de et par mænd, Peder Rasmussen og Jacob Pedersen, som de fortalte, hvad der var passeret. Disse blev senere indkaldt som vidner ved den efterfølgende retssag, og deres vidnesbyrd blev tillagt stor betydning i sagen. Hjemme i Stjær forventede bønderne at blive kontaktet af Brendstrup, hvilket imidlertid ikke skete. Efter nogle dages forløb drog 6 mand til Århus for at kræve ham til regnskab.

Men Brendstrup var dem igen for snu. Han overtalte dem til at indgå en ny kontrakt, hvorved den oprindelige faldt bort. Imod en forhøjet betaling lovede Brendstrup at skaffe dem deres gårde for auktionen- prisen - 113 rdl., "hvis han derom kunne enes med Beringskjold".

Denne vage formulering gjorde naturligvis kontrakten uanvendelig for bønderne i retssammenhæng. Dette gik også efterhånden op for dem, og de anlagde derfor sag mod Brendstrup.

Under processen i det skanderborgske birketing afhørtes diverse vidner. De to mænd, Peder Rasmussen og Jacob Pedersen, som bønderne havde talt med på hjemvejen fra Skanderborg, forklarede den 3. dec. 1767, at de ikke kunne forestille sig, at bønderne kunne indbilde sig nogen nytte ved at opdigte deres oplevelse til disse to mænd.

Forsvareren sagde, at det skulle da være meget, om "19 Mennisker skulle opdigte en saadan usandfærdighed, at tillige den imellem dem og Sr. Brendstrup skeede foreening den 27de Aprilis, at deres mundtlig aftale skulle hawe været at gaae til 120 rd. pr Tønde hartkorn, og det, som allermeest er derpaa som skeet er, saawel i den Framleufs herreds Prouste Ræts Act, af 19 Augustii 1767 som i det Schanderborgske Districts Birke act af 3die Decembris samme aar, erbyde Deres Corporlige Æed og saaleedes wilde beedige en falsk og opdigtet Sag.

Skulle mand og tænke, det kunde være mueligt, at udi een Bye, og paa et samlet Stæed, af Boesatte mænd, skulle findes et saadant antal af ugudelige Mennesker".

Beringskjold på sin side betragtede sig som den retmæssige herre over Stjær. Han rådede nu over betydelige ejendomme. Som rygdækning for sine økonomiske tansaktioner havde han justitsråd Hans Henrich de Lichtenberg, død 1777, stamherre på Bidstrup gods SØ for Laurbjerg (57 tdr. hartkorn).

Magnus Beringskjold (1721-1804) var egentlig døbt Mogens Blach Ditlevsen Bering. Faderen hed Ditlev Ottesen Bering og var en velhavende købmand i Randers. Han døde, da sønnen var 11 år gl., men familien hjalp den lille Mogens, så han som 19-årig blev student fra Horsens. Han gik handelsvejen og gav sig af med diverse - undertiden lyssky affærer. Til sidst tvang kreditorer ham til at flygte til udlandet.

Han slog sig ned i Lübeck. Her skabte han sig et ry som en eventyrer, der foruden handel også gav sig af med processer og politiske intriger. Senere opholdt han sig i Sct. Petersborg, hvor han blev brugt af den danske regering i forhandlinger med Rusland.

I 1758 - efter at have givet falske forklaringer om sin slægts fortjenester - blev han adlet af den tyske kejser med ret til at bære navnet von Beringskjold.

Han var i mellemtiden blevet gift med en dame af dansk-norsk slægt. Måske tilførte hun ægteskabet en vis formue. I fred for kreditorer kunne han nu vende hjem til Danmark. For sine tjenester i Rusland blev han udnævnt til generalkrigskommissær. En tid opholdt han sig i Sorø, hvor han kom i klammeri med byfogden. Denne giver ham dette skudsmål, som vel er meget rammende: "Han er en mand, som ingen gerne vil have med at bestille. I sit overmod ypper han klammeri med alle og enhver for ingen ting, så jeg for min del søger at undgå ham".

I 1767 dukker han så op på Århuseggen og bliver for bønderne i Stjær et ubehageligt møde. De kommer for alvor til at stifte bekendtskab med hans koleriske og frembrusende temperament.

Så længe processen mod Brendstrup kørte, nægtede bønderne at anerkende Beringskjold som deres husbond. Dette irriterede ham i høj grad, og han betragtede det som ren og skær opsætsighed og ulydighed, der skulle kues. Der kom snart mange klager over pengeafgifter, bøder, ægt og arbejde, som han aftvang dem.

I okt. 1768 befalede Beringskjold lægdsmanden i Stjær "at samle Byens unge Mandskab og dermed indfinde sig hos ham, for deraf, saawelsom af hans Godsers øvrige Mandskab, at kunde udsee de som til Hans Majestæts Tieneste ere døgtige og at kunde pressentere De hand for sine Godser er pligtige". Bønderne svarede hertil, at de ikke ville møde, før dom i Commissionen var falden, så de fik at vide, om hr. Beringskjold var deres husbonde. Hvad landmilitisen angik, da skulle de nok selv levere de fornødne karle, når de derom fik bud fra deres øvrighed.

Sagen blev behandlet af Det Skanderborgske Districts Birketing den 7. april 1768.

Dommen lød: Hvad angaar, at bønderne i Stjær har nægtet at indfinde sig med deres unge mandskab til rekrutters og landsoldaters anskaffelse, så betragtes den mislighed deri på herr generalkommissionær Beringskjolds side, at han blander Stjær by med hans andet gods, så længe det står under proces, om bønderne skal blive deres egne ejere, og han så længe ikke har magt at forringe enten på deres mandskab eller deres ejendom, så burde han alene kræve af Stjær by så mange, som samme efter dens hartkorn kunne tilkomme, men da han har blandet Stjær by med hans andet gods, så har bønderne haft en ikke ugrundet frygt, at hr. Beringskjold måtte benytte sig af flere end byen kunne tilkomme at præstere fra hans øvrige godser.

På den anden side burde bønderne have tilbudt at præstere så mange karle, som de kunne tilkomme, og indfinde sig dermed, enten ved hr. Beringskjold eller sessionen.

Af B5A.492. Ruller over rekrutter indskrevne af Havreballegaard, Skanderborg og Aakjær Amter Indskrivningsrulle over rekrutterne, som efter forordningerne af 21. aug. 1767 og 3. juni 1768 leveres af Skanderborg og Aakjær amter.

Gjern Herred Kalbygaard Lægdsmand: Rasmus Jensen i Laasby lægd nr. 398.

Indrulleringsdato: 3. nov. 1768.

Jens Sørensen (ane 6), fødested Stjær. 21 år højde 66 tommer (173 cm).

Dronningens/2. ?? Livs Regiment. Kyrasser.

Hos kyrasserregimenterne og livgarden til hest bar soldaten et kyras, dvs. en bryst- og rygplade af metal holdt sammen af læderremme. Skuldrene var som regel også beklædt med metal. Disse regimenter blev nedlagt i perioden 1842-66.

I Søballe ejede amtmand Woyda en ejendom. Her tjente en markmand, Rasmus Simonsen, som Beringskjold påstod hørte til hans gods. Men Woyda afviste kravet. En morgen i maj før solopgang sendte Beringskjold 4 mand til Søballe for at bortføre markmanden. De fik ham slæbt ud af huset, men så kom byens mænd og kastede sig over dem med hug og slag, så de måtte flygte i huj og hast. Sagen kom for birketinget i Skanderborg. Dommen faldt i feb. 1771. Beringskjold blev idømt bøder for sin fremfærd. Til deling mellem kongen, amtmanden og sagsøgerne måtte han udrede 60 rdl., og til deling mellem kongen og de Søballe gårdmænd ligeledes 60 rdl. De 4 mænd måtte betale hver 4 rdl. til sognets fattige.

Sagsomkostningerne blev delt mellem Beringskjold og de 4 hjælpere. I marts 1773 appellerede Beringskjold til højesteret, som i det store og hele stadfæstede dommen.

Om den alvorligste episode skal nu berettes.

Anden søndag i advent 1767 begav Beringskjold sig med firspand fra Vejle mod Søbygaard. En bonde, som kørte med forspandet blev syg, og for at få nye heste lagde han ruten over Stjær. Ankomsten til byen kørte han ind i gården til lægdsmanden Jens Nielsen, men denne var ikke hjemme. Han sendte derfor bud til Jens Niensens broder, Peder Nielsen, som kom til stede. Han undskyldte sig med, at han først måtte have sine granders tilladelse, inden han kunne levere heste til formålet. Men hvis de andre ville køre så ville han også.

Et vidne i den efterfølgende retssag forklarede: "Da Commissair von Berringskjold spurte Peder Nielsen, hvorfor hand skulde tale med de andre mænd, svarede Peder Nielsen; Herren weed nok wi er i uleilighed med Brendstrup". Derpå løftede Berringskjold sin stok i vejret mod Peder Nielsen, som løb bort. Da tog Beringskjold sin flint (*pistol*) ud af vognen, og sigtede efter Peder Nielsen, som blev så forskrækket, at han blev målløs i nogle dage. Efter begæring blev der samme dag sendt bud efter sognepræsten, som tog både Peder Nielsen og konen til alters. Præsten vidnede, at manden den dag næppe kunne sige ja og nej, og konen var lige så syg. Peder Nielsen lå syg i 14 dage derefter.

Da gårdmanden således gik ud af spillet, befalede Beringskjold hans karl at trække hestene ud af stalden, men karlen svarede, at han ikke adlød andre, end sin husbond. Det kom herefter til et større slagsmål mellem de to.

Beringskjold måtte forlade Peder Niensens gård uden at få nye heste. I de andre gårde havde bønderne gemt sig, så der kun var tjenestefolk at se. Til sidst lykkedes det dog at få taget to spand heste ud af en stald, så rejsen kunne fortsætte.

Dette optrin gav naturligvis anledning til en voldsom ophidselse i byen. Det fortælles, at man engang skød på en af Beringskjolds forløbere midt i byen, dog uden at ramme. Ved en anden lejlighed lagde nogen sig på lur i skoven i nærheden af Storning, men Beringskjold blev advaret i tide og vendte om. Dommen i processen mod Brendstrup blev afsagt ved birketinget den 27. nov. 1769. Den gav bønderne ret i, at de var blevet bedraget. Men deres modpart havde ved hele 2 kontrakter sikret sig, at han ikke kunne dømmes. Han skulle imidlertid ved ed fralægge sig den mundtlige aftale om de 113 rdl. senest 4 uger efter dommens forkyndelse, hvilket også skete. Herefter blev sagen afsluttet.

Udover processen mod Brendstrup havde bønderne efter episoden i dec. 1767 anlagt sag mod Beringskjold.

På det skanderborgske distrikts birketing indkaldtes en hel del vidner, som forklarede om de forskellige fortrædeligheder Beringskjold havde påført byens beboere.

Den 20. apr. 1769 havde Beringskjold tilkaldt 8 synsmænd, for at vurdere, "hwad der war huggen uden udwiesning i Stiær Byes Skow, Siden Byen og Skowen af hans Mayestet blew Soldt". Synsmændenes erklæring fyldte flere sider og fortalte med al tydelighed, at der var fjernet en mængde træ fra skovene. Erklæringen blev "Læst for Rætten paa Det Schanderborgske Districts Birketing d. 27. April 1769. Og Protocoleret. Testerer. N: Wissing".

Dommen i birketinget i sagen mellem bønderne og Beringskjold faldt den ligeledes 27. nov. 1769.

Man fandt ikke anledning til at dømme Beringskjold for hans optræden på sin rejse gennem Stjær. Det er vel typisk for tidens syn på bønder og deres herskab. Det kommer klart til udtryk i dommens præmisser: "At herr von Beringskjold har willet giwe en af sine Bønder nogle huug, som war opsætsig imod ham og wille ey kiøre efter tilsiigelse, kand ikke ansees for nogen Sag skyldighed, thi skulle der ingen anden Connexion være imellem hosbonde og Bonde, end imellem hosbonde og hosbonde, Borger og Borger, end at alle forefaldende upligter af Bonden skulle afgiøres wed proces eller Low og Ræt, saa blew det slet Condition at eie Bønder eller Jordegods".

Det var dog urigtigt af Beringskjold at true Peder Nielsen med sin pistol, hvorfor "det og betragtes for billig (*rimeligt*) og Ret, at herr Beringskjold bør betale til Bonden Peder Nielsen, som en Foulagement (*erstatning*) for hans lidte Sygdom og forsømmelse = 10 Rdr."

Beringskjold havde klaget over, at bønderne fra og med 1. jan. 1768 havde nægtet at betale de kongelige skatter, som han havde måttet lægge ud, hvilket efterhånden androg 550 rdl. Bønderne havde tilbudt at betale disse skatter på amtstuen, der imidlertid nægtede at modtage pengene. Men hvis bønderne betalte dem til husbonden, ville dette kunne udlægges som om, de stadig anså sig som fæstebønder og ikke som selvejere.

Beringskjold fik ret.

Dommen sluttede med, at "Stiær Byes Beboere, een for alle og alle for een bør betale til bemelte Herre von Beringskjold udi Processens omkostning 40 rdl."

Dommen blev appelleret til Højesteret, som den 22. mar. 1771 i det store og hele stadfæstede den, dog med den forandring, at Peder Nielsens erstatning blev forhøjet til 60 rdl.

På det tidspunkt havde Beringskjold været igennem en lang række økonomiske vanskeligheder, som til sidst mandede ud i, at han måtte afgive Stjær by og måske også godset Kalbygaard.

Den 30. juli 1770 blev hele Stjær tilskødet hans kautionsist, justitsråd Hans Henrik de Lichtenberg, Bidstrup gods. For at af få afsluttet sagen tilbød denne at sælge byen til bønderne for samme pris, som den ved Auctionen var blevet solgt til.

Lichtenberg fik dog først endeligt skøde den 22. feb. 1773.

"Skøde for Justice Raad Hans Henrik de Lichtenberg paa Stier Byes Hartkorn

Wi Christian den Syvende af Guds Naade, Konge til Danmark og Norge,

22de Februarii Anno 1773. -

Under Wores Kongelige Haand og Seigl
Christian".

Herefter følger den kongelige specifikation over gårdenes hartkorn:

No 1: Agger og Eng fire Tønder, Tre skipper, To Fierdingkar og To album, hvoraf **Anders Johansen**, efter den in Ao 1733 seenest forfattede Jordebog, swarer Aarlig Landgilde Fem Rigsdaler 91 skilling,

No 2: Agger og Eng Tre Tønder, Syw skipper To fierdingkar, hvoraf **Knud Nielsen** swarer Aarlig Fem Rigsdaler 34 sk,

No 3: Agger og Eng Tre Tønder, Sex skipper, To Fierdingkar og Et album, hvoraf **Jens Nielsen Jexen** swarer Fem Rigsdaler 10 sk,

No 4: Agger og Eng Fire Tønder, En skippe og To Album, hvoraf **Rasmus Sørensen** swarer Fem Rigsdaler 51 sk,

No 5: Agger og Eng Fem Tønder, En skippe, Et Fierdingkar, En album, hvoraf **Anders Rasmussen** og **Thomas Justsen** hwer hawer halw Deelen To Tønder, Fire skipper, To fierdingkar, To album i brug og enhwer deraf swarer Aarlig Tre Rigsdaler 43 sk,

No 6: Agger og Eng Tre Tønder, Sex skipper, To fierdingkar og Et album, hvoraf **Peder Nielsen Siøballe** swarer aarlig Fem Rigsdaler 10 sk,

No 7: Agger og Eng Tre Tønder, Sex skipper, To fierdingkar og En album, hvoraf **Michel Olesen** swarer Fem Rigsdaler 10 sk,

No 8: Agger og Eng To Tønder, og Syw skipper, hvoraf **Christen Jørgensen** swarer Tre Rigsdaler 80 sk,

No 9: Agger og Eng To Tønder fem skipper og Tre fierdingkar, hvoraf **Eske Rasmussen** swarer Tre Rigsdaler 60 sk,

No 10: Agger og Eng Syw skipper, Et fierdingkar og Et album, hvoraf **Niels Michelsen** swarer En Rigsdaler 22 sk, desuden af

No 15: det halve En Tønde, Syw skipper og Tre fierdingkar, hvoraf ermelte **Niels Michelsen** swarer To Rigsdaler 60 sk,

No 11: Agger og Eng Syw Tønder, Syw skipper, Et fierdingkar og Et album, hvoraf **Jens Justsen** og **Knud Rasmussen** hawer hwer det halve Tre Tønder, Syw skipper, To fierdingkar, To album, og hvoraf enhwer for sin Part swarer fem Rigsdaler 27 sk,

No 12: Agger og Eng fire Tønder, En skippe, To fierdingkar, To album, hvoraf **Rasmus Eskesen** swarer fem Rigsdaler 59 sk,

det halve af No 15 Agger og Eng En Tønde, Syw skipper og Tre fierdingkar, hvoraf **Niels Sørensen** swarer To Rigsdaler 60 sk,

No 16: Agger og Eng Tre Tønder, Syw skipper, Et fierdingkar, Et album hvoraf **Jens Nielsen** swarer fem Rigsdaler 22 sk,
Herligheden af **No 17 og 18** Agger og Eng En Tønde, fire skipper, To fierdingkar og 1/4 album, hvoraf **Peder Nielsen og Anders Jensen** swarer To Rigsdaler.
Endwiidere af **No 13** Agger og Eng To Tønder, fire skipper, Et fierdingkar To album og af **No 14** En Tønde, Sex skipper, To fierdingkar, To album, tilsammen fire Tønder, Tre skipper og Et album hvoraf **Jens Rasmussen** swarer fem Rigsdaler 82 sk. Til ald Byen er Skow Tre skipper og To album". (Nr. 13+14 er tilsammen 4-3-0-1).

Forinden Lichtenberg fik sit endelige skøde, havde han oprettet en kontrakt med repræsentanter fra Stjær. Dette fremgår af følgende:

"Anno 1771 den 23. Juny er imellem underskrewne Justitz Raad Hans Henrich de Lichtenberg til Bidstrup og Anders Jensen, Knud Rasmussen, Peder Nielsen, Knud Nielsen, Rasmus Eschildsen, Niels Sørensen og Anders Johansen, i følge fuldmagt af gaars dato, paa egne og øwrigte beboeres Wegne i Stier, aftalt sluttet og indgaaed følgende kiøb og Contract:

Tilstaar jeg Hans Henrich de Lichtenberg at hawe solgt saasom jeg og hermed sælger og afhænder fra mig og mine Arwinger til owenmt Anders Jensen, Knud Rasmussen, Peder Nielsen, Knud Nielsen, Rasmus Eschildsen, Niels Sørensen og Anders Johansen samt øwrigte Beboere udj Stier og Deres Arwinger, bemt Stier Bye /:Perritzhaugue undtagen:/ beliggende i Schanderborg Amt, Framleu Herred, der staar for Hartkorn Ager og Eng Tredsinds tiuge og Een tønde, fiire skipper, Tre fierding kar 2 1/4 album og Skow Tre skipper Toe Album med ald sin herlighed og Rættighed saaledes som **samme wed den Kongl. Auction i aaret 1767 blev solgt**, for den Summa Syw Tusinde og Syw Rixdaler, Toe Mark, Tretten 1/4 skilling, hvor af den halwe deel 3503 rdl. 4 mk. 6 5/8 sk., for uden hwad den wedfølgende Specille og af mig underskrewne Regning af dags dato formelder, udbetaler til mig eller Arwinger i Wiborg Snapsting 1772, og den anden halwe kiøbeSumma bliwer fremdeeles udi Hartkornet i følge Auctions Conditionerne, indestaaende og forræntes til den Kongl. Casse med 4 proCto til hwer aars 11. Decbr. Dog forbeholder jeg mig og efterkommende Bidstrup Eyere ald Jagt og Fiskerie paa meerbemte Stier Byes Eyendom".

I løbet af 1773 blev en række skøder udstedt til de Stjær bønder, som til deres store tilfredshed endelig efter års kamp blev selvejere.

Beringskjolds videre skæbne

Det ser ud som om Beringskjold slap fra sine jyske godshandler med skindet på næsen. I hvert fald købte han ved auktion i 1769 sammen med en anden et gods på Møn med 71 tdr. hartkorn. Kompagnonen trak sig kort efter ud, og Beringskjold flyttede selv ind, men da der kom forskellige problemer, bl.a. i forbindelse med betalingen af købesummen, endte det til sidst med, at han måtte opgive godset.

En del af skylden lagde han sikkert på Struensee, som havde foretaget ændringer i styrelsesorganerne. Rentekammeret og generaltoldkammeret blev nedlagt og i stedet dannedes der tre kamre: et dansk, et norsk og et tysk, som blev underlagt et nyoprettet finanskollegium. Den nye forretningsgang gav problemer for Beringskjold, og det er tænkeligt, at det var årsag til, at han indtrådte i en sammensværgelse med Struensee.

Herom skal kort fortælles, at man den 17. jan. 1772 midt om natten vækkede kongen og fik ham til at underskrive et dokument, som medførte, at Struensee blev arresteret og senere henrettet.

For sin indsats blev han udnævnt til kammerherre og fik sit gods på Møn tilbage. Han havde nok ventet en større belønning. I hvert fald gav han udtryk for sin utilfredshed i nogle breve til generalmajor og statsminister Eickstedt. I et af disse siger han, at kabinetssekretær Ove Høeg-Guldberg har bedraget ham. Denne brevveksling kom til at spille en afgørende rolle. I 1773 blev han frataget titlen af kammerherre. Han omgikkes også med planer om at føre den landflygtige dronning Caroline Mathilde tilbage og fremkalde en ny omvæltning, hvorved han kunne nå en placering højere oppe mod toppen. Men dronningens død satte en stopper for disse planer. I 1781 fældedes han af Høeg-Guldberg og blev idømt livsvarigt fængsel som statsfarlig person. Han indsattes først i Citadellet i København, siden i Bergenhus fæstning og til sidst i Stavanger, hvor han døde 1804.

Artikel nr. 22

Aftægtskontrakter

Aftægtskontrakt

mellem **Jens Sørensen** og Sønnen **Søren Jensen**. Skrevet den 15. Nov. 1826.

Contract

Hvorefter Jeg underskrevne **Jens Sørensen (ane nr. 6)**, Selvejergaardmand i **Sjær By og Sogn** tilstaar, at jeg med den under Dags Dato af mig udstedte Contract har solgt og afstaaet min her i **Stjær** ejede og paaboede Gaard med alle sine tilhørende Bygninger og Jordejendomme, Ind- og Udbo og Besætning med videre til min Søn, **Søren Jensen** fra **Stjær**, undtagen hvad som jeg herved aftager og forbeholder mig efter denne Contract.

1

Til Beboelse for mig bygger han 5 Fag Huus ved den østre Ende af Laden og indretter saaledes som jeg forlanger, med Skorsten, Loft, Vinduer og døre m.m.

Ogsaa forbeholder jeg mig den østre Hauge med Fællede. Ogsaa giver han mig 6 Skæpper Æbler af den vestre Hauge aarlig.

2

Aftager jeg til Brug af hvad som nu findes i Huset, et Sengested med Omhæng samt dertil 3 Dyner, 3 Puder, 1 Par Hørgarns og 1 Par Blaargarns Lagner, 1 Standkiste, 1 Hængeskab, 2 Træ Stole, 1 Jern Kakkellovn, 1 ege Halvtønde, 1 Haandkiedel til en Spand Vand, 1 Jerngryde, 1 Jernpande med Fod, 1 Ildklemme, 1 Jern Trefod, 1 Fyrbord med Fod, 1 Ege Ølkar og 1 Ballie, 1 Kierne, 3 Stentallerkener, 1 Thekiedel, 1 Speil, 1 Skorstenslænke 1 Bøtte, 1 Tapkar. 2 bolsters Sækker, 2 Stenkar, 1 Træ Skaal, 1 Tinramme.

3

Aarlig giver og leverer han mig 2 Tønder tørret og malet Rug, 12 Skæpper Malt, 6 Skæpper grubet Byggryn, 2 Skp. Boghvedegryn, 3 Skp. grubet Bygmel, 3 Lispund saltet og røget Flæsk, 6 Alen Hørgarns Lærred og 6 Alen Blaargarns Lærred.

4

Udtager jeg en Koe og 3 Faar, hvilke jeg lyster af de i Gaarden værende Kreaturer, hvilke Kreaturer han fodrer og græsser lige som sine egne, ligesom han og græsser Lammene af ovennævnte Faar og skaffer de fornødne Tøjrer og Reeb til ovennævnte Kreaturer.

Skulle den af mig udtagne Koe af Vandheld eller af Alder blive ubrugbar, da forpligtes Gaardens Ejer at skaffe en anden forsvarlig Koe i Stedet, ligesom de og giver mig en Potte Sødmælk om Dagen saalænge den udtagne Koe er seen. (*gold*).

5

Til Ildebrændsel giver han mig 10 Læs Tørv og 2 Læs Træ aarlig, alt i rette Tid besørget og Hjemført.

6

Forbeholder jeg mig fri Adgang til den i Gaarden værende Gruerkiedel, naar jeg behøver det, ligesom det og skal være mig tilladt, naar jeg det forlanger at faa bagt en eller to Skæpper Mel med deres, naar de bager.

7

Den aarlige Offer til Præst og Degn, de 3 store Højtider, svarer Gaardens Ejer for mig.

8

Naar jeg forlanger at ville besøge mine Venner, giver han mig fri Befordring med Heste og Vogn, frem og tilbage, dog ikke længere end 2 Mile herfra Stedet, og saadant maa ikke forlanges i Høst eller Pløjetid uden sand Fornødenhed.

9

Skulle jeg faa i Sinde at flytte andensteds hen, da skal de aarlig levere mig alle forude benævnte Vahrer til min Bopæl, dog ej længere end to Miil, og i saa Fald giver de mig aarlig i Stedet for Koe og Faar 1 Lispund Smør, 2 Lispund Ost og 4 Pund godt Uld, og i Stedet for Ildebrændsel 6 rigsdaler Sølv i Penge.

10

Skulle jeg formedelst Alderdom og Skrøbelighed blive saa affældig, at jeg ej selv kan pleje mig, da forpligtes Gaardens Ejer til at forsyne mig med fornøden Pleje og Opvarthing og besørge min Vaskning og tillige malke Koen og Faarene og bære mig Mælken.

11

De ovenanførte Fødevarer forpligtes Gaardens Ejere at levere mig 4 Gange om Aaret. En Fjerdepart paa Gangen, nemlig den første Dag i hvert Qvartal tillige med de ovenanførte Penge, en Fjerdedeel paa Gangen.

12

Naar jeg ved Døden afgaar, lader han mig hæderlig og skikkelig begrave efter saadan Skik og Brug, som her i Byen er med andre Gaardfolk, hvorimod han uden nogen Prætention (*krav*) af andre beholder alt hvad jeg mig ved Døden er ejende.

Med Hensyn til det stemplede Papir bliver det, der efter denne Contract aarlig skal svares at anslaa til

.....	30 rd. 2 mark sølv
som fordobles med 5 er	151 rd. 4 mark sølv
Tilsammen	188 rd. sølv

At denne Contract er indgaaet i ald Kierlighed og Enighed, og uryggelig skal holdes, det bekræftes med vore Hænders Underskrift i tvende Vitterligheds Vidners Nærværelse.

Stjær, den 5. August 1825

Jens Sørensen
med paaholden Pen

Søren Jensen

Til Vitterlighed efter Begjæring underskriver

Mads Jensen

Mikkel Knudsen

Protocolleret folio 455, hvorved bemærkes:

1)

Paa den heri ommeldte Gaard af Hartkorn 2 Tdr. 6 Skp. 3 Fj. 2 Alb., Skovskyld 1 og 8 niendedele Alb. hviler en Forhæftelse til **Kongen** stor: 162 rbd 5 Mark 3 og 35/47-dele Sk. Sølv og til **Anders Niensens Børn** (*mon ikke det er Anders Rasmussens børn?*): 100 rd. Sedler.

2)

Ved Obligation af 19. Junii 1798, tinglæst 26. Juli samme Aar haver **Jens Sørensen** i Stier, for sine **2 Døtres Mødrene Arv** 292 rd. med 1. Prioritets pantsat sin Gaard af Hartkorn 3 Tdr. 4 Skp. 1 Fj. 2 og 5/16-dele Alb. og Skovskyld 2 Alb.

3)

Ved under 2. Aug. 1823 tinglæst Forskrivning af 5. Juli 1822 har Jens Sørensen i Stier til Sikkerhed for den for **Niels Andersen**, Salten, **Søeballe**, indgangne Selvskyldner-Caution for 820 rbd. Sedler. -- med 2. Prioritet efter 470 Rbd. 1 Mark 6 Sk. Sølv Børnepenget, pantsat sin Gaard i Stier af Hartkorn 3 Tdr., Skovskyld 2 og 1/9-del Alb.
Læst 15. Nov. 1826

Seidelin

Artikel nr. 23

Fæstebreve

GRyt 4.8 fol 136b Fæsteprotokol 1685-1701.

Jochum Friderich Denche (ane nr. 56) (Trompetter) fæstebrev på en gård i Alken.

20. feb. 1693.

"Paa Hans Kongl. Mai-ts worris Aller naadigste arfue Konge og Herris Wegne Efter naadigste gifvenen instruction hafver wij sted og fæst saasom wij ved Kraft dette steder og fæster til Trompetter Jochum Friderich Denche en half Rytergaard i Alchen. Salig **Sørren Ofwesen***) sidst paaboede og fradøde, som Enchen self har ingen Børn U-forseet (*uforsørget*) til med for Alderdom og Skrøbbeligheds Skyld sampt befundende slette Tilstand ey lengere kand betroes, og som Kornet i Laden er ganske udtorsken og intet paa Loftet findes til Ryternes Forpflegning og Underholdning, tilmed efter Enchens Egen Bekiendelse er een dehl af bemelte halfue Gaards Ruugyord af anden besaaed.

Trompetteren dog Erbiuder sig straxen at svare Udgiften, aldt saa er bemeldte halfue Gaard hannem uden feste forundt dog saa at hand dends Brøstfeldighed Reparerer og setter i Stand for dends Beboelse, wedliggeholdelse og forbederelse, Hafver Regimentskriveren at anamme for uvilig Caution som skal tilforpligt være at swaare høistbemelte Hans Kongl. Mai-ts til ald dend skade som kan tagges om han ey bemeldte halfue Gaard besidder rettelig, deraf i rette Tiide udreeder Udgifterne og bemeldte halfue Gaards Brug forbederer aldt efter Louen og Forordningernes tilhold, huorimod atter bemelte Trompetter Jochum Friderich Denche maae samme halfue Gaard winde, brugge og beholde. Ja, imodens og ald dend Stund hand forskrefne udi alle maader efterkommer og beviiser hørrig og lydighed imod dennem som ofver hannem paa Hans Mai-ts weigne at befale hafuer. Dets til bekræftigelse under Worris Egne Hænder og Zignetter.

Datum Sessionen dend 20. febr. 1693 I. Schach Jørgen Rantzau /Baars".

*) *Jochum Friderich Denche var indkvarteret i Alchen hos Sørren Ofwesen.*

Nr. 292 (fol 98).

Ernst Ludvig Dencke (ane nr. 28), Alken fæster hans fader Jochim Frederik Denckes gaard, som han godvilligt har overladt ham 4 - 4 - 2 - 2 red. til 3 td. 5 skp. Indf 6 Rdr. 34 fag Hus temmelig ved magt. 6 bæster 1 stud 3 Køer 2 ungnød 2 faar etc. 26. Aug. 1705.

GRyt 4.9 fol 187 Fæsteprotokol 1702-15.

Jochum Friderich Denche. Skovfoged. Fæstebrev på et **gadehus i Yding.**

27. aug. 1709.

Paa Hans Kongl. Maits. Worris Allermaadigste Arfve Konges og Herris Wegne efter naadigste __? hafver vi sted og fæst saa som wi med Kraft dette steder og fæster til Skovfoged Jochum Friderich Denche. Ded af Thorchild Jensen for hannem afstandene Gadehuus i Yding. Desten aarlig Afgift til Regiments Cassen efter KrigsJORdebogen 2 Rigsdaler, hvoraf han til Indfæstningen skal betale 1 Rigsdaler 2 Mark, som Regimentskrifveren Christian Gyberg herimod oppebærer og Hans Kongl. Mayest. til Indtægt beregner.

Bygningen, som er Brøstfældig haver hand at reparere og forbedre og siden i forsvarlig Stand holde. Skatterne og Udgifterne i rette Tiide og paa tilbørlige Steder at erlægge og svare hvad deraf erfordres at efterkomme, samt rette sig efter Loven og Forordningerne, saa maa atter bemeldte Jochum Friderich Denche omrørte Gadehuus beboe og i Fæste beholde hans Lifs Tid ud om han Forskrevne i alle Maader efterkommer.

Det til Bekræftelse under vores Hænder.

Datum Ryttersessionen i Scanderborg den 27. Aug. Anno 1709.

Jürgen Grabou

C. Hartman

C. K. Gyberg

Rentekammeret. Kgl. resolution 12. apr. 1707.

Den fhv. skovfoged i Vor og Nim hrd., Jens Sørensen kan ikke faa sin bestilling - , der formedelst hans forsømmelighed er bleven givet til **Trompeter Jochim Dencke**, - igen eller faa sin løn godgjort for 13 aar.

I *Det fjerde jydsk regiments Ryttergods' Fæsteprotokol 1702-1715, fol. 98*, er der indført fæstebrev til Ernst Ludvig Denche. Fæstebrevet har følgende Ordlyd:

"Paa Hans Kongelige May-sts Woris allernaadigste arve Kongis og Herris Vegne hafuer vi sted og fæst, saasom vi og hermed Steder og fæster til Ernst Ludvig Dench, sin Fader Jochum Frederick Dench hans for hannem godvillig afstanden gaard udi Alchen. Staar udi Landmaalings Matricul 4 Tdr. 4 Sk. 2 Fjdk. 2 Alb. og udi Krigs Jordebogen reduceret til 3 Tdr. 5 Skp. Hartkorn, deraf til Indfæstning gifuer Sex Rixdaler, som imod dette Fæstebrevs Annammelse til Kongl. May ts Regimentskrifuer Christian Knudsen Gyberg leveres skal der sig samme udi sit Allerunderdanigste Regnskab til Indtægt Beregnes.

Biugningen bestaar af 34 Fag huus temmelig ved Magt, ved Stedet til Besætning Annammer: 6 Bæster, 1 Stud, 3 Køer, 2 ungnød, 8 faar, Vogn, ploug og harve med Behørig Redskab og som til Inventarium tillige ned Sædekornet ved Steden forblifuer, huor til bemelte Enst Ludvig Dench ey alene skal være ansvarlig Men end og Gaardens Beugning forbedre og vedligeholde, Skatter og Udgifter i rette tiide suare og Clarere, Beviser hørsom Lydighed mod alle, som paa Hans Kongl. May ts vegne øfure hannem kand hafue at befahle, samt Retter sig efter Louen og forordningerne, saa maa atter bemelte Ernst Ludvig Dench, omrørte gaard Vinde, Bruge og i fæste beholde hans Lifstid, Naar hand forskrevne i alle maader Efterkommer, til bekræftelse under voris hænder, Datum Rytter Sessionen udi Skanderborg d. 26. Augusti 1705.

Jürgen Grabou. C. Hartmann. /C.K. Gyberg".

GRyt 8.17 fol 166b Fæsteprotokol 1716-28.

Ernst Ludvig Denche Fæstebrev 13. okt. 1723 på en gård i Alchen.

13. okt. 1723.

Forrige fæster, halvgårdmand **Hans Lauridsen** er død (36 år), begr. **2. juli 1722**.

Ernst Ludvig Denche har giftet sig med enken **Anne Cathrine Jensdatter** (*ane nr. 29*).

Ernst Ludvig afstår derfor sin hidtil fæstede gård til sin søster og dennes mand. Gårdens hartkorn er 4-5-1-1. I indfæstning betales 15 rdr. Bygningen er 44 fag. Besætning: 8 bæster, 2 stude, 4 køer, 4 ungnød, 8 får, vogn og plougredskab.

GRyt 8.17 fol 167 Fæsteprotokol 1716-28.

Jens Andersen. Fæstebrev på Ernst Ludvig Denches tidligere gård i Alken.

..... Fæstebrev til **Jens Andersen**, Ernst Ludvig Denches i fæste havende og paaboende Gaard i Alchen, som han for hannem (*Jens Andersen*) hafver opladt og afstaaet siden hand ægter, ved Stedet hans søster **Catharine Ellisabet Denche**. 13. okt. 1713.

I fæsteprotokollen 1716-28, fol. 263, ses følgende:

"Paa Hans Kongl. Mai ts voris Allernaadigste Arve Kongis Herris Veigne haver vj udj Kierche Sessionen i Scanderborg dj 5. August 1727 paa De Høye Herrer Deputerede for Financerne og i Høiloft Cammer Collegio Deres der over faldne Approbation af 8. Maj 1728 Sted og Fæst, saa som vi og herved steder og fæster til Byemændene i Alcken nembl Jens Andersen, Søren Sørensen, **Ernst Ludvig Denke** og Laurids Pedersen det Kiercke jord til Dover Kierche paa Alcken marck beliggende, som de alle hafver ij Brug og er Hartkorn efter Matric 2 Fjdk. hvoraf til jndfæstning betales 1 Rdlr. 2 Mk. som med dend der af paa-budne eller her efter paabydende aarlig Landgilde Kirche Cassen allerunderdanigst til indtegt beregnes og saa længe de fæstende som ovenstaar samme efterkomme, samt Skatterne med Landgilden som melt rigtig i rette tiide paa sine tilbørlige steder betaler og jorden ej til upligt bruger, sampt retter sig efter Louen og forordningerne, maa de Det til forestaende 2 fdr. H-korn beliggende og med rette tilhørende eiendom Nyde, bruge og i fæste beholde Deris Lifstid eller saa længe de forskrevne i alle maader efterkomme.

Skanderborg d. 26. juni 1728.

Morville Seidelin".

C653-53 Horsens Hospital. Fæsteprotokol 1665-1734 side 32. Anders Christensen (ane nr. 20).

"Paa dend Højgunstige Øvrigheds Behag haver Ieg sted og fæst, som og hermed steder og fæster **Anders Christensen, Barnefødt i Vinding** dend Gaard samme steds som Hans Fader **Christen Rasmussen (ane nr. 40)** hidindtil har beboet, og formedelst Alderdom og Skrøbelighed for hannem opladt haver og det paa effterpligtende Vilkor: fri for Indfæstning saa som Huusene ere Brøstfeldige. Alle Kongl. Contributioner som nu paabuden er, eller herefter paabiudendes worder, svarer hand straxen. Item at udrede till hver Martini till Horsens Hospital dend fulde Landgilde af ermeldte Gaard, holdende dens Huuse udi vedbørlig og Loulig tilstand saa og des tilliggende Jord forsvarligen Giøder, bruger og ved magt holder, hvorimod han forskrefne Gaard med dens tilliggende, som af Arilds tid tillagt haver, og med Rette dertil bør at ligge, han skall niude Bruge og beholde sin Livs tid saalenge hand i alle maader Retter sig efter Hans Kongl. Majts Love og Forordninger.

Till Bekræftelse under min Haand og Zignet. *(de to sidste ord er overstreget).*

Horsens, den d. 15. April 1715 S. Braad".

"Bemeldte Anders Christensen er forundt udi fæste den Anden halve gaard i Winding, som hans fader Christen Rasmussen hidind til hafuer beboet og formedelst høie alderdomb og Skrøbelighed for hannem opladt hafuer, og det paa alle de Conditioner som udi bemeldte fæstebrev ommeldet.

Til bekræftelse under min Haand og Zignet

Horsens den 15. april 1715.

S. Braad".

"Originalen af bemeldte Fæstebrev haver Jeg annammet. Dets Indhold Jeg tilforpligter mig i alle maader at effterleve

Anders Christensen".

(så vidt jeg kan se har han selv skrevet under, WT).

C653-54 Horsens Hospital. Fæsteprotokol Side 2.

Fæstebrev til Niels Andersen (ane nr. 10).

Ingen dato, men må være tidligt i året 1749. Det foregående fæstebrev i protokollen er dateret 10. dec. 1748 og næste sag i protokollen er dateret 11. apr. 1749.

"Underskrevne Hans Christian Møller, Borgmester udi Horsens og værende tid Constitueret Hospitals Forstander ibid. kiender og vitterliggiør, at have paa de Høje Herrer Directeurs behag og efter deres ordre stæd og fæst, ligesom ieg her ved stæder og fæster **Niels Andersen** udi Winding en Hospitalet tilhørende gaard samme steds, som hans fader **Anders Christensen** forhen har haft i Fæste, og formedelst Svaghed og Alderdom til Sønnen god villig haver overladt.

Staar i nye Landmaalings Matricul for Hartkorn Agger og Eng 2 Tdr. 6 Skp. 3 Fj. og skou 2 alb. Svarer aarlig Landgilde 1 ørte rug, 1 ørte biug, ½ ørte haure, 1 brandsvin, 4 mark giesterie, 2 Rdl. gierningspenge (*gerningspenge - afløsning for hoveri*), hvilken forskrevne gaard med ald sin tilliggende i mark og bye benævnte **Niels Andersen** sin Livs Tiid skal niude bruge og i Fæste beholde med de vilkor, at hand af same aarlig og i Rette tiide udbetaler hans Kongl. Maists Skatter og Contributioner som enten ere eller herefter allernaadigst vorder paabudne samt Hospitalet tilkomende Landgilde efter iordebogen og hvert Aars Capituls Taxt, holder biugningen udi god og forsvarlig stand og besætningen vedlige holder, iorden retelig dyrker og skou parten baade af sig selv og andre i lovlig og god hævdt uophugget uden mindste Skade, intet af Gaardens iorder bortlejer eller forkomme og i øvrigt at rette sig efter Hans kongl. Maist allernaadigste Lov og Forordninger vise sig hørig og lydige saafremt han ei sit Fæste er ham forbrudt. Til indfæstning haver hand erlagt 4 rdl. sølv til vitterlighed under min Haand og Signeth

H. C. Møller". L. S.

"Ligeliudende Fæste brev paa 1 Mark 8 sk. Stemplet papir haver ieg underskrevne Niels Andersen af Winding modtaget som ieg i allemaader bepligter mig til at efterleve.

Niels Andersen".

Skanderborg rytterdistrikts fæsteprotokol Nr. 321 fol 198.

Jens Villadsen, Vissing en halv Ryttergaard 2 td 1 1/2 skp hvilken han en lang tid u=fæst har besiddet for bygningens og hans egen sletheds skyld er den ham nu uden fæste forundt. **12 Decb 1698.**

GRyt 4-9, fol. 151a.

Sønder Wissing.

Nr. 411. Søren Nielsen fæste paa en gaard 30. aug. 1707.

I indledningen henvises til ordlyden af fæstebrev nr. 399. Fortsættelsen lyder:

" - - steder og fæster til samme, nemlig i Sønderwissing **Jens Willadsens** formedelst alderdom og svag-
hed er frastandne halve gaard ibd. hvilken han paa 2 aars tid nu har forestaaet og ægter datteren **Anne
Jensdatter** i samme halve gaard. Staar i Landmaalingens Matricul for 2 tdr. 5 skp. 3 fjk. 1½ alb.; i krigs
Jordebogen reduceret til 2 td. 1 skp. 2 fjk. hvoraf han til indfæstning skal betale tre? Rixdl. fire mark.
Bygningen bestaar af 21 fag hus foruden rytterhuset og til besætning findes ved stedet 3 bæster, 2 køer, 4
faar, vogn, plov og harve med behør, redskab samt sædekorn ibidem.
Ved rytter sessionen i Skanderborg den 30. aug. 1707.

C? Hartman

Justits-? og etatsraad

Grabau absence

U. Scandorph".

/ Christen Knudsen Gyberg (*Skanderborg Ladegaard*).

GRyt 8-18, fol 13b

Sønder Vissing.

Fæstebrev for Jens Nielsen 24. okt. 1729.

Nr. 13. Fortalen som forhen Ac. (*Henviser til faste vendinger, som benyttes af regimentskriveren ved
formulering af en fælles del af teksten til et fæstebrev i en vis periode*)

".....Til **Jens Nielsen** afg. **Søren Nielsens** halve Gaard i Synderwissing som Enken for hannem har
afstaaed med Conditioner han hende ægter.

Hartkornet er efter Matriculen 2-5-3-1½, Skov 1½ alb. hvoraf han til indfæstning erlægges seks Rixdaler,
som hans Kongl. Mayst. allerunderdanigst til Indtægt beregner. Bygningen er 32 Fag Hus. Besætningen 3
bæster, 2 kiøer, 2 ungnød og 3 Faar, Vogen og plou redskab, som tillige med sædekornet stedse til Inven-
tarium ved stedet forbliver, og Jens Nielsen ej alene skal være pligtig at tilsvare; Mens end og bygningen
at forbedre og altid i god stand vedligeholde, aflingen lovlig at dyrke og drive skatter og udgifter som nu
paabuden er eller herefter paabydendes vorder rigtig og i rette tide og paa sine tilbørlige steder at erlægge
og klarere, bevise sig hørig og lydig imod alle dem som paa Hans Kongl. Mayst. vegne over hannem kan
have at befale samt rette sig efter loven og forordningerne saa maa atterbemeldte Jens Nielsen
24. okt. 1729".

Herfra kun Bodil Maries aner:

Ryttersessionen i Skanderborg.

Anno 1706. 12 Marty.

50 Side 56b.

Søren Nielsen (ane nr. 12) forrige Dragon, begiærer i fæste gl. **Rasmus Andersens** til hannem forme-
delst uformuenhed afstanden gaard. Hkorn 4 td. 1 skp. 2 alb. Reduc. 3 td. 33 fag huus, temmelig wed
magt, besetningen er 5 bæster, 3 Kiør, 2 qwier og 6 faar.

18. nov. 1746.

Fæstebrev til Rasmus Sørensen efter faderen Søren Nielsen, enkemand i Stjær.

Hartkorn 4.?0.2 Bygning 46 fag.

Søren Nielsen er født ca. 1680, og er nu 66 år.

Fæstebrev til Jens Justsen (ane nr. 30), Stjær 23. juni 1744.

"Paa Hans Kongl. May ts Vores Allernaadigste Arve Konge og Herres Wegne haver Vi stæd og fæst, ligesom Vi og hermed stæder og fæster til **Jens Justsen** faders **Just Knudsen** til hannem afstandene halve gaard i Stjær, imod at han dennem udi dennes Alderdomb med forpligted livsophold og kristelig omgang forsyner. Staar for Hartkorn efter Matriculen 3 Tdr. 7 Skp. 2 Fjk. 2 Alb. Deraf han til indfæstning betaler 6 rdr. 4 mrk. som Hans Kongl. May st allerunderdanigst til Indtægt beregnes. Bygningen er 35 fag hus. Til besætning 5 heste, 4 køer, 5 ungnød, 8 faar, vogn, ploug og harve med alt tilbehør, som tilligemed det behøvende sædekorn stedse ved gaarden til inventarium skal forblive, og Jens Justsen med - hvis videre til sammes conservation behøves - er pligtig at tilsvare, bygningen at forbedre og altid i forsvarlig stand holde. -----".

Herefter følger hans forpligtelser m.h.t. at svare skatterne i rette tid og være lydige mod sine foresatte.

Underskrevet på ryttersessionen i Skanderborg den **23. juni 1744.**

Frederik Ludvig von Woyda (amtmand) H. Folsach / N. Moldrup.

Artikel nr. 24

Skøder og panter

De Lichtenberg sælger en gård til Rasmus Ernstsens (ane nr. 14) i Stjær. Læst den 6. maj 1773.
Forkortet og redigeret af WT.

Den 6. May 1773 blev læst et Skiøde udgivet den 12. Marty 1773 af Justitsraad de Lichtenberg til **Rasmus Ernstsens i Stjær** paa hans paaboede Gaardlydende som følger:
Underskrevne Hans Henrich de Lichtenberg til Stamhuset Bidstrup og Søbyegaard deres Kongelig Mayestets Justice Raad, kiendes og hermed vitterlig gjør, at jeg med frie Villie og velberaad Hue haver solgt og afhændettil velagte Rasmus Ernstsens og hans Arvinger den af ham beboede og mig forhen tilhørende Bondegaard beliggende i Skanderborg Amt, Framlev Herret, Stjær Sogn og Bye, som efter nye Landmaalings Matr. og den over Byens Mark skete Ligning nu staar for Hartkorn, Agger og Eng 3 Tønder 6 Skp. 5/16-deele Alb. og Skov 2 1/9-enedeal Alb. med tilliggende Bygninger og Huuse, Agger og Eng, Skov, Mark, Krat, Heede, Kier og Moser, Fiskevand og Fægang, Tørvegryft og Lyngslet, vaadt og tørt, inden Markskel og uden for som nu dertil ligger, af alders Tid ligget haver og bør dertil at ligge med Rette tilligemed dertil Mandskab efter Loven og Forordningerne, alt saaledes som det mig med allernaadigste Kongl. Skiøde af 22. February Sidstleden (1773) og jeg det selv ejet og haft haver for den Summa **426 Rdl. 3Mrk. og 9 125/144-dele Sk.**, hvoraf den halve Deel: to hundrede tretten Rigsdaler, En Mark og 12 89/96 Skilling bliver staaende og til hvert den 11. Dec. af Ejeren forrendtes til den Kongl. Casse med 4 pro cento af 100.
Dog forbeholder jeg mig og efterkommende Bidstrup Ejere efter Accord med Kiøberen og øvrige Stjær Beboere i Stædet for hvad ved Kiøbe Contract dateret 23. July 1771 er indgaaet ald Jagt og Fiskerie paa Gaards saavelsom øvrige Stjær Byes Grund, ligesom Enken Kirsten Nielsdatter og Gaardens efterkommende Ejere, om det af mig eller Efterkommere forlanges 2 Gange i 2 Dage skal overlade 4 Personer til Klapjagt paa Stjær Mark, nemlig 2 daglig uden Betaling. Item for mig og min Kone begges vore Livs Tid forrette 3 Kørsels Rejser, nemlig hver paa 3 á 4 Mile, som dog ej i Sæde og Høste Tid eller for hazarderligt Vejerlig skal blive forlangt, ej mere til Læs vorde anviist end sædvanlig kan kiøres.
Og som ellers af Stjær Bye aarlig til Aarhus Hospital svares Ploug Haugren 4 Tdr. 4 Skp., der betales med Penge pr. Tønde 4 Mark. Saa skal bemeldte Rasmus Ernstsens og Efterkommende Ejere være forbunden til Aarhus Hospital bestandig aarlig med Penge pr. Tønde at betale den Andeel af foranførte saakaldet Ploug Haugren, som af det herved bortskiødede Hartkorn skal udredes.
I Århus stift var plovhavre en afgift fra flere bondegårde til Århus og flere hospitaler efter en forordning af 1767. Ophævedes i 1882.

Thi kiendes jeg mig og Arvinger ----- Gaard skal tilhøre bemeldte Rasmus Ernstsens og hans Arvinger.

Bidstrup, den 12. Marty 1773

H. H. de Lichtenberg

Læst for Retten på det Skanderborgske Districts Birketing Torsdag den 6. Maj 1773

F. C. Muncheberg

B61F.SP2 fol 370

Udpluk af teksten.

Rasmus Ernstsens udsteder en panteobligation til **Søren Rasmussen**, boende Norden i Aarhus i Pannerup (*mellem Hjortshøj og Trige*) **250 Rigsdaler.**

Forrentes med 4 pro cent p.a.

Næstkommende Aars Wiborg omslags? (*snaptings?*) Termin. den 26. april 1774.

.....Pantsætter jeg min Gaard efter **Matr. nr. 11.** Hartkorn 3-6-0-5-5/16. Skov 2½ Alb.

Assureret i Den Almindelige Brandforsikrings Casse for 620 rd.

Stue eller wåningshus 13 Fag

Lade og Fæhus 25 Fag

Faare og Tørvehus 6 Fag

Til Vitterlighed

Knud Rasmussen

Anders Johansen

Læst for Retten i Det Skanderborgske Districts Birketing Torsdag den 6. May 1773

F.C. Muncheberg

Skøde fra Jens Sørensen (ane nr. 6) til sønnen Søren Jensen skrevet 3. april 1826.

Den 10. Mai 1826.

Jeg underskrevne **Jens Sørensen**, Selvejergaardmand i Stier Sogn og Bye tilstaar og hermed gjør vitterlig at have solgt og afhændet, ligesom jeg og herved fra mig og mine Arvinger sælger, skiøder og aldeles afhænder til min søn, **Søren Jensen i Stier** min ejende og paaboende Gaard, staaende for Hartkorn, Ager og Eng 2 Tdr. 6 Skpr. 3 Fj. 2 Alb. og Skovskyld 1 og 8/9-dele Alb. med dertil hørende Konge- Kirke-, Korn- og Quægtiende, Bygninger, Besætning og Inventarium og ald anden Herlighed og Rettighed, for den **Summa 400 Rbd Sølv**.

Og da bemeldte Søren Jensen har betalt mig den ovennævnte Capital, dels i rede Penge, dels ved at paatage sig den paa Gaard og Eiendomme til Hs. Majestæts Kasse værende Hæftelse, som er 162 Rbd. 5 Mark 3 og 35/47-dele Sk. Sølv. ---- min på Eiendommen havende Skiøde, som skal blive ham herved overleveret, hvorved jeg erklærer for mig og mine øvrige Arvinger, ingen Lod, Deel eller Eiendoms-Rettighed at have i fornævnte Gaard med Tiender, Bygning, Besætning og Inventarium og Tilliggende, samt al dertil hørende Herligheder og Rettigheder, men at samme skal som en lovlig kjøbt Eiendom tilhøre forbemeldte Søren Jensen, hans Arvinger og Efterkommere fri for hver Mands Tiltale, paa samme Maade, som jeg den selv har været ejende.

Dette mit udgivne Skiøde, som uden nogen Varsel til mig i Retten maa læses og protocolleres, haver jeg ej alene egenhændigt underskrevet og forseget, men tillige formaaet tvende Mænd med mig til Vitterlighed at ville underskrive.

Stier, den 3. April 1826

Jens Sørensen

Til Vitterlighed

Rasmus Andersen Anders Laursen begge af Stier

Da den herved afhændede Parcel Nr. 1 af Sælgerens Gaard i Stier overensstemmende med den kongelige Amts--s? Bevilling af 14. Dec. 1822 vitterligen er anført med Hartkorn 2 Tdr. 6 Skpr. 3 Fj. 2 Alb Ager og Eng, og 1 og 8/9-dele Alb. Skovskyld, findes i saa Henseende intet hinderligt mod Skiødets Tinglæsning.

Aarhus Stiftsamtshuus, den 6. Mai 1826.

Læst i Retten den 10. Mai 1826.

Aar 1845 den 4. Junii er Resten af denne Extracts Paalydende Beløb 235 Rbd. 11 Sk. ifølge saalydende Paategning: Da jeg undertegnede har erholdt Skjøde paa den min afdøde Fader, **Jens Sørensen** i Stier tilhørende Gaard, hvori indestaar min ved ?? efter min afdøde moder Johanne Rasmusdatter afsatte Arv, det Beløb 235 Rbd 11 Sk., saa quitteres herved den under 14. Martii 1821 til Sikkerhed for denne Arv tinglæste Extract til Udslettelse af Pantebogen.

Den 29. Mai 1845.

Søren Jensen

Skøde- og Panteprotokol for Hjlemslev Herred, folio 296 ff.

15. Aug. 1822 Sag Nr. 12.

Anno 1821 den 13. Oktober blev efter forgaaende Bekjendtgørelse holdt offentlig Auktion over den **Lars Fangel** i Søballe, Venge Sogn tilhørende Gaard med Kongens og Kirkens Anpart Korn- og Kvægtiender samt tilliggende Jorder sammesteds af Hartkorn, Agre og Eng 3 Tdr. 1 Fdk. og Skovskyld 1 3/8 Alb., i hvilke Ejendomme indestaar til Hans Majestæts Kasse 108 Rbd. 6 Skilling Sølv og Nationalbankens Prioritet *) 130 Rbd. 91,5 Skilling Sølv. *) *bankhæftelsen*.

Ved denne Auktion blev **Niels Andersen**, Salten af Aarhus højstbydende med den Kjøbesumma 1.020 Rbd., skriver et Tusinde og tyve Rigsbankdaler Sedler, og da nu denne Kjøbesumma efter Auktionens Incassators Bevis er clareret, og Kjøberen har overtaget sig ovennævnte Hæftelser til Kongen og Banken, sa bliver fornævnte Niels Andersen, Salten i Overensstemmelse med Konditionerne og de om Auktionsvæsenet i Danmark udgangne Anordninger, meddelt lovformeligt Auktionsskøde paa ovennævnte Gaard med Ejendomme og Byrder, som Lars Fangel samme har været ejende, frie og hjemlet imod enhvers Paatale.

Til Bekræftelse under mit Navn og Forsegling,
Blichfeldt |L.S.| *)

Skanderborg, den 4. juli 1822

*) *Loco sigilli = på seglets plads. Betegnelse for seglets plads i originale og afskrevne dokumenter.*
Niels Andersen har selv skaffet 200 Rbd. Resten lykkes det ham at låne af en privatperson, hvilket i mangel af egentlige kreditinstitutioner var særdeles almindeligt på den tid.

Panteobligation

Jeg underskrevne Niels Andersen, Salten, Selvejergaardmand i Søeballe By, Wenge Sogn, tilstaa herved at være skyldig Højvelbaarne Hr. Kammerherre, Baron Krag Juel Wind Arenfeldt til "Steensballegaard" *Et gods ved Horsens* den Kapital 820 Rbd. Sedler, skriver ..., som har mig laant og forstrakt; thi forpligter jeg herved mig og mine Arvinger, een for alle og alle for een, saa længe fornævnte Kapital for mig er indestaaende, at svare deraf årlig Rente 4 Procento, samt til hvilket Aars Juni Termin Kapitalen med et Halvt Aars Opsigelse vorder erkyndiget, at udbetale Summen med forfaldne Renter, Opsigelsesbekostning, samt alle andre Omkostninger, skadesløs i alle Maader.

Til Sikkerhed for forbemeldte Hr. Kreditor og Arvinger eller denne Obligations rette Ejer, pantsætter jeg med første Prioritets Panteret næstefter 108 Rbd. 6 Sk. Sølv, som indestaar til Hans Kongelige Majestæts Kasse, min ejede og paaboede Gaard i Søeballe By, Wenge Sogn, staaende for Hartkorn Ager og Eng 3 Tdr. 1 Fdk. og Skovskyld 1 3/8 Alb. samt min Besætning, bestaaende af 2 Stk. Arbejdsheste, 4 stk. Køer, 10 Stk. Faar, en beslagen Vogn med Tilbehør, en Plov og en Harve.

Og har jeg til ydermere Sikkerhed formaaet min Svigerfader, Gaardmand Jens Sørensen, Stjer By og Sogn, at indestaa som Kautionist og Selvskyldner for indbemeldte Kapital, 820 Rbd. Sedler, hvis Gaard, der staa for Hartkorn Ager og Eng 3 Tdr. og Skovskyld 2 1/9 Alb., tillige skal være Hr. Kammerherren et sikkert 2. Prioritets Pant næstefter 470 Rbd. 1 Mark 6 Skilling Sølv, Børnepenge, der indestaar med 1. Prioritet i Gaarden. - Og maa denne Obligation paa min og Kautionisters Bekostning læses ved Vedkommende Retter uden os derfor at indvarse.

Til Bekræftelse under vore Hænder samt 2 Vitterlighedsvidners Underskrift.
Søeballe, den 5. Juli 1822

Niels Andersen |L.S.|

Som Kautionist og Selvskyldner for indbemeldte Kapital indestaar

Jens Sørensen m.p.p.* |L.S.| * med påholden pen

Til Vitterligh. Rasmus Møller m.p.p fra Aarhus |L.S.| *Niels Andersens svoger, gift med søsteren Karen.*
Chr. Lihme fra Ørritzlev |L.S.|

Herefter følger et afsnit om gårdens tidligere ejere, og der fortsættes således:

Da Kautionistens Ejendom ligger uden for denne Rets Jurisdiction, kan ingen Attest om Forhæftelse derpaa meddeles.

Blichfeldt

Læst i Retten for Hjelslev-Gjern Hereders Ret den 15. Aug. 1822 og protocolleret folio 296.

Blichfeldt

Læst i Retten paa Hasle, Vester Lisbjerg, Framlev og Sabro Herreders Ting den 21. Maj 1823.

Seidelin

Protocolleret folio 154 hvormed bemærkes:

1.

Ved Obligation af 19. Juni 1798, tinglæst 26. Juli samme Aar har Jens Sørensen i Stier for hans 2 Døtres mødrene Arv (*Kirsten og Bodil Marie Jensdatters*), 292 rdl. med 1. Prioritet pantsat sin Gaard af Hartkorn Ager og Eng 3 Tdr. 4 Skp. 1 Fjd. 2 5/16 Alb. og Skovskyld 2 Alb.

2.

Under 14. Martii 1821 er tinglæst en Extract af Skiftet efter Jens Sørensens Hustru, Johanne Rasmussdatter (*hans 3. kone*) i Stier, sluttet 30. Martii 1808, hvormed den afdødes Børn (*Søren Jensen, Birthe og Maren Jensdatter*) for deres mødrene Arv, 470 rdl. 1 Mark 6 Skilling er givet 2. Prioritet, næstefter 292 rdl. i Stervbogaarden med Hartkorn 3 Tdr. 3 Skp. m.m.
(*stervbo = dødsbo*)

Jens Sørensen mangler tinglæst Adkomst paa 1/9 Alb. Skovskylid.

Seidelin

I marginen, folio 154 i starten af Niels Andersens panteobligation er tilskrevet følgende:

Aar 1840 den 1. Febr. er denne Obligation ifølge saalydende Paategning:

Efter Anmodning af Jens Sørensen entlediger han herved for den af ham indgangne Selvskylidner Kaution for Niels Andersen, hvilket herved med min Underskrift bekræftes.

Steensballegaard, den 4. Febr. 1840

Kragh Juel Wind Arenfeldt

Læst til Udslettelse i Retten på Hasle og fl. Herreders Ting for saavidt Selvskylidner-Kautionistens Forpligtelse angaar, og bliver derfor herved udslettet.

Seidelin

B 61FSP2 fol. 368b

Skøde fra de Lichtenberg til Anders Rasmussens enke, Kirsten Nielsdatter. Marts 1773.

Forkortet og redigeret af WT.

Et Skiøde skrevet den 12. Marty 1773 af **Justitsraad de Lichtenberg til Anders Rasmussens Enke, Kirsten Nielsdatter** i Stær paa hendes paaboende Gaard ----- lydende som følger:

Underskrevne Hans Henrich de Lichtenberg til Stamhuset Bidstrup (*ved Laurbjerg*) og Sæbygaard (*et gods ved Hammel*), den kongelige Mayestæts Justitsraad kiender og hermed vitterliggiør, at jeg med min frie Villie og Velberaad Hu haver solgt og afhændet ----- til Anders Rasmussens Enke, Kirsten Nielsdatter og hendes Arvinger den af hende beboede og mig forhen tilhørende Bondegård beliggende i Skanderborg Amt, Framlev Herred, Stær Sogn og Bye, der efter nye Landmaalings Matr. og den over Byens Mark skete Ligning nu staar for Hartkorn, Agger og Eng 3 Tdr. 6 Skp. 5/16-Deele Alb. og Skov 2 + 1/9-Deel Alb. med tilliggende Bygninger, Huuse osv. ----- saaledes som det mig med allernaadigste Kongl. Skiøde af 22. Febr. sidstleden (1773) er overdraget, og det selv eget og haft haver, for den **Summa 426 Rdl. 3 Mark 9 +125/144 Sk.**, *hvoraf halvdelen 213 Rdl. 1 Mark 12+89/96 Sk. bliver stående til 4% p.a., og renten hvert års 11. dec. indbetales til den kongelige kasse.*

Dog forbeholder jeg mig og efterkommende Bidstrup Ejere (efter Accord med Kiøberen og Arvinger, Stær Beboere i Steden for hvad ved Kiøbe Contract, dateret 23. July 1771 er indgaaet) ald Jagt og Fiskerie paa Gaards saavel som øvrige Stær Byes Grund, ligesom Enken Kirsten Nielsdatter og Gaardens efterkommende Ejere, om det af mig eller Efterkommere forlanges 2 Gange i 2 Dage skal overlade 4 Personer til Klappjagt paa Stær Mark, nemlig 2 daglig uden Betaling. Item for mig og min Kone begges vore Livs Tid forrette 3 Kørsels Rejser, nemlig hver paa 3 á 4 Mile, som dog ej i Sæde og Høste Tid eller for hazarderligt Vejerlig skal blive forlangt. skal blive forlangt, ej mere til Læs vorde anvist end sædvanlig kan kiøres.

Og som ellers af Stær Bye aarlig til Aarhus Hospital svares Ploug Haugren 4 Tdr. 4 Skp., der betales med Penge pr. Tønde 4 Mark. Saa skal bemeldte Kirsten Nielsdatter og Efterkommende Ejere være forbunden til Aarhus Hospital bestandig aarlig med Penge pr. Tønde at betale den Andeel af foranførte saakaldet Ploug Haugren, som af det herved bortskiødede Hartkorn skal udredes.

I Århus stift var plovhavre en afgift fra flere bondegårde til Århus og flere hospitaler efter en forordning af 1767. Ophævedes i 1882.

Thi kiendes jeg mig og Arvinger ----- Gaard skal tilhøre bemeldte Kirsten Nielsdatter og hendes Arvinger.

Bidstrup, den 12. Marty 1773.

H. H. de Lichtenberg

Læst for Retten på det Skanderborgske Districts Birketing Torsdag den 6. Maj 1773

F. C. Muncheberg

B 61FSP3 fol. 34a

Den 9. May 1776 blev læst et **Skjøde** indgivet den 13. Marty sidst af **Kirsten Nielsdatter** i Stier til **Jens Sørensen** ibid. paa hendes iboende Gaard sammesteds lydende som følger:

Underskrevne Kirsten Nielsdatter kiendes og hermed vitterliggiør, at jeg med egen og ældste Søns Velberaad og Hue og Villier sælger og skjøder og aldeles afhænder til min **nuværende Mand, Jens Sørensen** og hans Arvinger den mig tilhørende og iboende Gaard beliggende her i Stier Bye, staaende for Hartkorn, Agre og Eng 3 Tdr. 6 Skp. og 5 sekstendedele Alb, og Skovskyld een niendedel Alb. med tilliggende Bygninger og Huuse, Agre og Eng, Skov og Krat, vådt og tørt??, intet undtaget ---- med ald den Ret og Rettighed, jeg samme haver med lovlig Skjøde af 12. Marty 1773 udgivet af Høy og Velbaarne Hr. Etatsraad de Lichtenberg til Bidstrup (*et gods ved Laurbjerg*), overdrager jeg samme til min Mand, Jens Sørensen i alle Maader, og i Hænde leverer ham bemeldte Skjøde, vedhæftet denne min Skjødes Transport til frie Rettigheder medføre? i alle Maader, til Bekræftelse bliver samme med min egenhændig Underskrift tilstaaet for og med min ældste Søn **Rasmus Andersen**, Gaardmand og selvejer i Taastrup.

Stier, den 13. Marty 1776

Kirsten Nielsdatter

Tilstaaet af mig

Rasmus Andersen, Taastrup

Læst for Retten i det Skanderborgske District den 9. May 1776.

B 61FSP3. fol. 34a-b.

Samme dag: **Jens Sørensen en obligation 400 rdl** til Fattiginspektøren i Skanderborg. Protocolleret den 9. May 1776 for 400 rdl. Gaard og (ej) specificeret Indbo, fol. 34. Udslættet 21. Juni 1798 fol 563.

Kirsten Nielsdatter i Stier. En Obligation til **Rasmus Rasmussen** i Harlev. Læst og protocolleret den 6. Mai 1773. Side 370. Udslættet 9. Mai 1776. Side 34.

B 61F SP2 folio 584a.

Underskrevne Selvejer Gaardmand Jens Sørensen i Stier bekiender og herved for alle vedstaaer -- at være skyldig til mine Kiære Døttre, navnlig

Kirsten Jensdatter	Capital	100 Rd.
	og i Vahre	46 Rd.

Bodild Marie Jensdatter	ligesaa	146 Rd.
--------------------------------	---------	---------

som er deres tillagte Arv og Gave - efter deres Salig Moder, min forrige Hustru, Maren Rasmusdatter ifølge sluttet Skiftebrev af 2. May 1797 - der for mig Renteløs indestaaer indtil deres 18 Aars fyldte, om ieg saa længe kand leve. I anden Fald bliver disse Børnepenge efter min Død at udbetale for andetsteds paa Rente at udsættes.

I det følgende forpligter Jens Sørensen sig og sine arvinger til at sørge for, at de to døtre fra deres fyldte 18 år får 4 pro cent p.a. af deres penge.

Dokumentet fortsætter: Og paa det, at mine Kiære Børn, savel som Stædets Høye Øvrighed og Oberformynderen kan være forsikret om skadesløs Betaling til sin tid, pantsætter ieg derfor herved min nu iboende og tilhørende Selveier Gaard beliggende i Skanderborg Amt, Framlev Herred, Stier Sogn og Bye, som staaer for Hartkorn Agger og Eng 3 Tdr. 4 Skp. 1 Fj. 2 og fem sekstendedeale Album og Skovskyld 2 Album, hvis Bygninger i Brandcassen er forsikret for 850 Rd., saa og Gaardens Anpart een sekstendedeel i Stier Sogns Konge- og Kirke-, Korn samt Qvægtiender ---- hvilken Gaard bemeldte mine 2 Døttre og Stædets Oberformynder med 1. og bedste Prioritets Ret skal have og beholde til Underpant og Forsikring for Capital og Renter indtil samme er vorden afbetalt.

Herefter gennemgås konsekvensen af manglende opfyldelse af forpligtelserne fra Jens Sørensens og arvingers side. I så fald vil hele kapitalen med renter være forfalden til betaling, og kreditor vil være berettiget til at sætte pantet på offentlig auktion.

Dokumentet er underskrevet den 19. juni 1798 af Jens Sørensen

Til vitterlighed underskriver R. Damgaard og K. Wegner.

Læst den 26. juli 1798

Munkeberg

Tolstrup

Fra Karen Jørgensdatter, Christen Thøgersens enke til gehejmeråd Woyda, Sophiendal

7. December 1775 blev læst en Panteforskrivning udgivet den 1. July sidst af Christen Tøgersens Enke, Karen Jørgensdatter i Søballe til Hr. Gehejmeraad Woyda paa hendes Børns Fædrene Arv, lydende som følger:

Underskrevne Karen Jørgens Datter, salig Christen Tøgersens Enke i Søballe, bekiender og hermed tilstaaer at være skyldig til mine 5 umyndige Børn, nemlig Jørgen, Thøger og Jens Christensen samt Anne og Maren Christensdøtre den Summa 84 Rigsdaler og 1 Mark Dansk, som er bemeldte mine Børns Fædrene Arv efter sluttede Skiftebrev af 27. Juny d. A.

Thi bepligter jeg mig og Arvinger med efterkommende Eiere af Stedet at udbetale bemeldte 84 Rigsdaler og 1 Mark, og paa det fornævnte min Boe tilligemed Ober Formynderen Hans Excellence Gehejme Raad og Amtmand von Woyda forbemeldte Capital 84 Rigsdaler og 1 Mark, som hos mig renteløst er indestaaende til Sønnerne bliver myndige og Pigerne naar en Alder af 22 Aar.

(De følgende 3 linier nederst på protokolsiden er næsten ulæselige, men kan tydes i retning af, at Karen Jørgensdatter forpligter sig til at sørge godt for børnenes underhold så længe de bor hjemme).

Saa pantsætter jeg hermed for samme Capital med 2. Prioritet og Pante Rettighed min iboende og **tilhørende Selveier Gaard i Søballe** beliggende, af Matriculen ansat for Hartkorn Agger og Eng 3 Tdr. 5 Skp. 1 Fj. samt Skou en tre Ottendedele Alb. med ald til Gaarden liggende og tilhørende Herligheder og Rettigheder af Bygning, Jord og Skou item Besætning og Inventarium ved Gaarden samt min Indboe, saaledes som samme i ovenbemeldte Skifte Brev findes specificeret, intet undtagen i nogen Maade, af hvad Navn nævnes kand inde eller ude, levende eller dødt, hvilken min pantsatte Gaard, Besætning og Indboe skal være og forblive Merhøjvelbaarne Hans Excellence Hr. Gehejme Raad von Woyda og fornævnte mine kiære Børn et trygt og fast Underpant for bemeldte Capital 84 Rigsdaler og 1 Mark indtil Summen skadesløs i alle Maader af mig eller efterkommende Eiere af paaboende Sted bliver betalt.

Dets til Bekræftelse haver jeg med **Laugværge Peder Nielsen af Søballe** ej alene denne min Pante Obligation egenhændig underskrevet - - som paa min Bekostning maa nu til Tinge læses og protocolleres uden videre Indvarsel -- men endog formaaet underskrevne **tvende Mænd her af Byen** til Vitterlighed med mig at underskrive.

Datum Søballe den 1. July 1775

Karen Jørgensdatter

Til Vitterlighed efter Begjæring underskriver

Christen Sørensen Laurs Rasmusen

Læst for Retten paa det Skanderborgske Districts Birk Torsdagen den 7. December 1775.

Justitsprotocollen antegnet og Ord til andet i Pante Protocollen indført, og er Pantet ej fra før til nogen behæftet

F. C. Muncheberg (L.S.)

N. Wissing (L.S.)

Panteobligationer til Niels Andersen (ane nr. 2) fra Jens Eriksen og Anders Nielsen ved de to handler, læst 15. juni 1855.

Hjelmlev herreds skøde- og panteprotokol B 61G SP22 fol 157a ff.

Panteobligation fra Jens Eriksen

undertegnede Jens Eriksen af Søballe tilstår herved at være skyldig til min svigerfader, Niels Andersen, sammesteds 350 rdl., og til hans datterdatter Maren Pedersen, en datter af Peder Laursen i Taastrup 50 rdl. Tilsammen 400 rdl. skriver rigsdaler rigsmünt.

Denne kapital forpligter jeg mig til at tilbagebetale til hvilken juni eller december termin samme med et halvt års foregående varsel fra en af siderne lovligt vorder opsagt, samt til imidlertid at forrente med 4 pct. årlig, der erlægges til bemeldte Niels Andersen på hans bopæl i de nævnte terminer, hver gang med halvdelen.

Det bemærkes, at ligesom kapitalen ikke af Maren Pedersen uden Niels Andersens samtykke kan opsiges, så længe han lever, således vil renten af samme tilfalde hende efter Niels Andersens død.

Til sikkerhed for skadesløs betaling af kapital, renter og mulige ved opsigelse eller søgsmål foranledigende omkostninger, pantsætter jeg herved næstefter aftægt til kreditor de mig ved skøde af dags dato overdragne bygninger af hans gård i Søballe, såvelsom den mig ved samme skøde overdragne andel af gårdens jorder, der endnu ikke er skyldsats særskilt, så pantsætter jeg og med samme prioritet jordernes anpart konge-, kirke-, korn- og kvægtiende, sæd, avl og afgrøde.

Skulle renten ikke blive betalt i rette tid, pantet væsentligt forringet eller pådraget restancer af skatter og afgifter, da skal kapitalen straks kunne fordres udbetalt uden opsigelse, ligesom jeg i søgsmåls tilfælde underkaster mig den hurtige retsforfølgning efter forordningen af 25. jan. 1828.

Til bekræftelse med min underskrift i vidners overværelse. Skrevet i Skanderborg, den 10. dec. 1854.

Jens Eriksen

Panteobligation fra Anders Nielsen (ane nr. 1).

Underskrevne Anders Nielsen af Søballe tilstår herved at være skyldig til min fader, aftægtsmand Niels Andersen, sammesteds 350 rdl, og til min søsterdatter, Maren Pedersen, en datter af Peder Laursen i Taastrup 50 rdl., tilsammen 400 rdl. Samme kapital forpligter jeg mig til at tilbagebetale til hvilken juni eller december termin*resten er lig med foregående panteobligation fra Jens Eriksen til Niels Andersen.*

Føl. 158b: *skrevet 10. dec. 1854.*

Underskrevne Jens Eriksen af Søballe tilstår herved at være skyldig til aftægtsmand Niels Andersens døtre, nemlig

Jensine Nielsen 600 rdl.

Maren Nielsen 600 rdl.

I alt 1.200 rdl

Denne kapital forpligter jeg mig til skadesløs at udbetale til bemeldte piger eller deres værge inden 9 måneder fra dato. Til sikkerhed herfor meddeles prioritet næstefter aftægt til bemeldte Niels Andersen samt 400 rdl., i de mig ved skøde af dags dato overdragne bygninger til hans gård i Søballe, såvelsom den mig ved samme skøde overdragne andel af gårdens jorder, der endnu ikke er særskilt skyldsats, samt gårdens anpart konge-, kirke-, korn- og kvægtiende, sæd, avl og afgrøde. I søgsmålstilfælde ... *resten lig med ordvalget i obl. fra Jens Eriksen til Niels Andersen.*

Skøde til Frederik Christensen fra Jens Eriksen på gård nr. 6.

.....
Til Bekræftelse med min Underskrift i Vitterlighedsvidners Overværelse:

p.t. Skanderborg, den 11. Januar 1877 Jens Eriksen

Til Vitterlighed E. Weng Hygom

I Henhold til Indenrigsministeriets Skrivelse af 22. Novbr. 1876 haves fra Amtets Side Intet mod dette Skjødes Tinglæsning at erindre.

Aarhus Stiftamthus, den 12. Januar 1877 Haagerup

Læst inden Hjlemslev-Gjern Herreders Ret den 15. Februar 1877.

Ved den ovennævnte Sammenlægningstilladelse for Matr. Nr. 5a og 6a er gjort til **Pligt at udlægge et Hus** med et Tilliggende af i det Mindste 1,5 Td. Land til Taxt 24 og stedse vedligeholde det saaledes med Beboere.

Kjøberens har pantsat Eindommen for Aftægt og 24.000 Kr. paa 2. Prioriteter med Undtagelse af **Matr. Nr. 6e, som han har solgt.**

Winge

Påtegning:

på Panteobligation af 19. Dec. 1873, læst 8. Jan. 1874 fra **Frederik Christensen**, Søballe til Aftægtsmand **Søren Sørensen Lykke** sammesteds, stor 5000 Rbd. saalydende:

Jeg tillader herved, at den til **Anders Knudsen** solgte Parcel, Matr. Nr. 5b af Hartkorn 1 Td. 7 Skp. 2 Fj. 1,75 Alb., Gammelskat 19 Kr. 87 Øre med Anpart Tiender, **maa udgaa af** det mig med nærværende Obligation givne **Pant**.

Søballe, den 13. Febr. 1877

Søren Sørensen Lykke

I Stedet for Parcellen Nr. 5b, som er tilladt at maatte udgaa af Pantet, **pantsætter jeg** herved med Prioritet næst Bankhæftelsen, Plovhavrepenge, Aftægt og 14.000 Kr. den mig efter Skjøde af 11. Januar d. A. tilhørende **Parcel Matr. Nr. 6a** under Søballe, af Hartkorn 1 Td. 6 Skp. 3 Fj. 2 Alb. med Anpart Konge-, Kirke-, Korn- og Kvægtiende.

Søballe, den 13. Febr. 1877

Frederik Christensen

Ovenstaaende Paategninger af 13. Februar 1877 læst inden Hjelmlev-Gjern Herreders Ret
15. Februar 1877.

På **6a i Forening med 5a**, der ere **sammenlagte til 1 Gaard**, hviler Pligt til at udlægge Hus med Jord, forsyne det med Beboere og saaledes vedligholde det.

Prioriteten 14.000 Kr. forrentes med 4,5 % p. A.

Winge

Artikel nr. 25

Skifter

Skifte efter Anne Sørensdatte (ane 17) i Træden gift med Rasmus Jensen (ane 16).

Hun var datter af mølleren i Bredvad Mølle, Søren Jørgensen (ane 34).

Død efter en tvillingefødsel i 1704.

Skiftet

Treden.

Anno 1704 dend 7de May Vare Vii vndershrefne Kongelig Mae-ts Regimentskriver Christian Knudsen Gyberg Hans Kongl Mae-ts herridsfoged Mathias Melchiorsen (*herredsfoged i Tyrsting herred*) med tvende vurderings mænd Jens Nielsen og Matz Pedersen af Treden forsamlede udi **Rasmus Jensens** Huus og Gaard ibidem, der Skiffte og Deeling at foretage og holde effter hans afgangne hustru **Anne Sørens Datter** Jmellem hannem og deres tilsammen auflede børn, Knud Rasmussen 8 aar, Sørren 6 aar og Jørgen Rasmussen 3 aar sambt Maren Rasmus Datter og Magdalene Rasmus Datter hver 5 uger gl. saa velsom og den Sahl. hustrus med hendes forrige mand **Knud Madsen** auflede børn, Mette Knuds Datter 12 aar og Karen Knuds Datter 9 aar.

Paa dend Ene hans Kongel. Mae-ts Rytter Forordning sambl. Creditorer og Debitorer paa dend anden side. Og paa Rasmus Jensens egne børns veigne, var som formønder deres farbroder Peder Jensen i Gammelstrup og paa bemeldte stifbørns veigne ligeledes som formønder Jens Sørensen boende i Treden saa som ingen var nærværende af paarørende enten paa Fædrenes eller mødrenes side.

Og nu da boens midler efter foregaaende Registering forretaged, angifvene og der med forretted som følger.

	Indboen			
	Sl.dlr.	Mrk.	Skill.	
1 ege bord	1	1	0	
1 gl. dito med ender	0	2	0	
1 gl. dito med skabender	1	4	0	
1 kand skab	2	0	0	
1 ege seng	1	2	0	
1 bag stol	1	0	0	
1 kring? stol	0	0	6	
1 ege half kiste uden laas	0	3	0	
1 ege kiste med laas og beslag	3	2	0	
1 ege sla benk	0	2	0	
1 skrin med laas	0	2	0	
2 smaa gl. dito	0	2	0	
2 ..? reker?				
1 gl. salt troug	0	0	12	
2 øl half tønder	2	0	0	
2 ege bingeb?	3	0	0	
1 stand tønde	0	2	0	
1 hand qvern med sold, sald og troug sald (<i>sigte til melet</i>)	1	0	0	
1 brøgballie	0	0	12	
Sølv				
1 lidet begere med efftershrefne bogstaver R J S A S D af værdj	3	0	0	(formodentlig Rasmus Jensen og Anne Sørensdatte)
Kaaber, Messing og Tin				
1 gl. half tønde kaaber kedel	3	0	0	
1 gl. farvings? dito	2	0	0	
1 liden dito	0	3	0	
1 messing kedel	0	1	8	
1 dito Stryg Jern	0	2	0	
2 stager	0	1	0	
2 tin fade og 4 tallerkener	1	2	0	
1 tin schaal	0	1	0	

	Sl.dlr.	Mrk.	Skill.
1 krus med tin laag	0	0	4?
1 tin beger	0	0	?
Jern Ting			
2 schorstens lænker og 1 Ild Klemb	0	2	0
1 Jern Gryde	0	2	0
2 gl. høleer	1	1	0
1 Schæer Knif og Kiste	0	3	0
2 gl. øxser	0	2	0
1 save	0	0	8
1 Bugt? naver (<i>bor</i>)	0	0	8
1 stoer naver (<i>bor</i>)	0	0	10

Senge Kleder

Mandens seng

1 Linned? dyne, 1 ulden dito, 2 puder og 2 lagner til sammen	5	0	0
--	---	---	---

Børnenes seng

2 uldne dyner, pude og 2 blorgarns Lagner	1	0	0
---	---	---	---

Pigernes seng

2 uldne dyner, 2 puder og 2 blor garns lagner	1	2	0
4 puder	1	2	0

Gang Kleder

som dend sahl. kone haver efterladt

1 sort klede kjol	6	0	0
1 rød sarts (<i>serges</i>) schørt	3	0	0
1 brun berettes? schørt	1	2	0
1 ..? brun berettes schørt	1	0	0
1 rød Nat trøje	2	0	0
1 gl. dito	1	0	0
1 sort t...les hue	0	3	0
1 klede dito	0	2	0

Udboen

Af Qveg og Bæster

1 brun hest 8 aar	10	0	0
1 dito af lige farve og alder	10	0	0
1 brun dito 9 aar	8	0	0
1 bær? brun 13 aar	5	0	0
1 sort brun hoppe 8 aar	7	0	0
1 rød mær plag 3 aar	4	0	0
2 blaket stud kalve	3	0	0
1 sort stud kalf	1	0	0
1 blaket qvie kalf	1	0	0
1 brun sort stud 4 aar	9	0	0
1 broget dito 3 aar	5	0	0
1 sort dito 3 aar	4	0	0
1 sort helmed dito 3 aar	4	0	0
1 blak st...munt? 2 aar	3	0	0
1 sort hund koe 9 aar	4	2	0
1 sort dito 11 aar	3	0	0
1 sort hielmed 8 aar	6	0	0
1 dito 9 aar	5	0	0
1 sort hielmed 13 aar	3	0	0

	Sl.dlr.	Mrk.	Skill.
1 sort dito 6 aar	6	0	0
1 musblaket 4 aar	5	0	0
1 sort qvie 3 aar	4	0	0
8 faar á 2½ mark er	5	0	0
4 lamb á 8 skill. er	0	2	0
1 soe med 4re spæde grise	1	3	0
4 ung svin	3	0	0

Vogene og Ploug Redskab

1 vogen med behør	4	0	0
1 vogen dito	3	0	0
Noch en gl. dito	1	2	0
1 ploug med jern	1	2	0
1 harve	0	2	0

Korn Paa Lofted

Rug 2 tdr. á 9 mark	4	2	0
Beug ½ td.	1	3	8
Boghvede 2 tdr. á 6 mark er	3	0	0

Seden i Marken

Rug 4 tdr. á 9 mark er	9	0	0
Aure 6 td. á 3½ mark er	5	1	0

Min egen sammentælling giver et for lille beløb, sikkert på grund af fejllæsning.

Summa beløber sig for andførte

boens midler til **224 Sl.dlr. 1 Mark 10 Skilling**

Enke Manden og de andre vedkommende blev tilspurt om Videre Var boens Tilhørende som til Schiffte og Deeling burde anteignes hvor til de svarede Ney.

Ordinarie Udgifter

Som forlods efter Forordningen udtages til gaardens Inventarium og Besetning. Gaardens Biugning som bestaar af 50 fag Huus til Reparation ansat 40 Dlr.
 4re bester á 16 Dlr., 1 stud 10 Dlr., 2 Kiør á 8 Rdl, 4 faar á 1 Dlr. 94 Dlr.
 Vogen, ploug og harve 10 Dlr.

Sede Korn

Rug 4 tdr. á 9 mk., Biug 2 tdr. á 5 mrk., aure 6 tdr. á 3½ mrk.,
 boghvede 1 td. 6 mrk 18 Dlr. 1 mark.
 Udgift til Cassen af 3½ td. hartkorn til 1ste October, som er 6 maaneder 10 Dlr. 2 mark
 Schiffte Forvalterens Salarium 4 Dlr.
 Stemplet Papir og Schriver penge til Schiffte brevets bekostning 2 Dlr. 1 mark

Summa Ordinarie udgiftt

179 Dlr.

Bort Skyldig Gield

Blev fremlagt et skiffte brev falden efter Sahl. Knud Madsen dend 21. November 1694, hvor efter blev fordret gafer som dend Sahl. mands 2de for andførte børn af Rasmus Jensen, som da stedet antog er gifven 50 Dlr.

Enkemanden Rasmus Jensen fordrede hans begravelses bekostning Lige imod hans Sahl. hustrues 16 Dlr.
 Niels Pedersen i Treden fordrede Laante penge som Rasmus Jensen vedgik 4 Dlr.
 Til Sogne Præsten Hr. Jørgen Hiort Tønning angaf Rasmus Jensen at være skyldig 6 Dlr.

Summarum ofver Forshrefne ordinarie udgifter, gave og bort Shyldig gield 255 Dlr.

Lignet og Lagt boens middel imod de Ordinaire udgifter sambt gave og bort skyldig giæld, sees at (*over*)? -skud icke kand være tilsteede hvorfor børnene intet arvelig kand tilfalde.

Dog lover manden Jhvorvel icke fult udlæg til dend gafve som de for anførte 2de Stifbørn efter forrige schiffte breff er tillagt kand Sehes at betahle de 50 Dlr.

Og som de ey Sehes herfra bekommet er af deres Moder Fader og Formønder Søren Jørgensen i Bredevad Mølle tillagde 10 Jcdr (*Joachimdaler*?) som haver deres nuansatte formønder Jens Sørensen i Treden der om at giøre anfordring udi stervboen udj bemelte Bredevads Mølle at børnene for samme gafve? Førnøielse og dennem? enten self imod? Lovens? erlæggelse? at imod? beges eller og imod Schades løs pant og Forsikring at udsette ind til de dem self Hiem annammer, og sig til nøtte Anvende. Her foruden lover bemelte Rasmus Jensen om hand i fremtiden blifver af dend tilstand at hand uden hans paa bemelte Rytter gaards Svekelse elle Schade det kand afstedkomme at vil gifve atter bemeldte tvende stifbørn hver 10 Jcdr. som gave med fornefnte 50 Jcdr. in alles 70 Dlr., paa hver lod 35 Dlr. Vil og gifve hans sine egne børn, hvor af er paa en broderlod 20 Dlr. og en søster Lod 10 Jcdr. enten udi reede penge eller god fornøielig vare naar de blifver af dend alder og Tilstand de samme kand Jmod tage, hvilket Formønderen Peder Jensen i Gammelstrup og Jens Sørensen i Treden Jligemaade har at have i agt. Jmidlerthid blifver bemelte penge her i boen hos Rasmus Jensen Rente Løs bestaaende, hvor imod hand dennem med Geistlig optugtelse og Schole gang lover at Forsiune og Forsørge, som hand for Gud og øfrigheden vil ansvarre og værre bekient.

Den øfrige bortskyldige giæld lovede hand efterhaanden vedkommende at betahle, hvor til gaardens Inventarium og besetning antragnet finds, er hannem over Be...? hvor med hand saaledes schal omgaaes udgifterne svare, biugningens brøstfældighed reparere og ved Ligeholde, som hand stedet fremdeles agter at niude og bebo, hvor med dette Schiffte saaledes i ald venlighed er sluttet og til ænde bragt, som med vorris henders underskrifter bekræftes .

Datum Stervboen ut supra

C. K. Gyberg Mathias Melchiorson

Rasmus Jensen
Formønder paa
stifbørnenes veigne
R I S

Vurderings Mend
J N S M P S
Paa Rasmus Jensens veigne

GRyt8-28, fol. 228b-230a

Sønder Vissing

Skifte 4. apr. 1729 efter gaardmand Søren Nielsen (*ane 22*).

Anno 1729 den 4. aprill var Regimentskriver nemblig paa Kongl. Mayst. Krigs Raad og Regimentskriver velædle og velagte Christian Gyberg som Skifte Forvalter hans egen Christen Gundorph fra Scanderborg Ladegaard item paa Rettens vegne kongl. Mayst' birkedommer Johannes Snell af Høver tilligemed 2de vurderingsmænd nemblig Rasmus Rasmussen og Olle Bertelsen, begge af Søndervissing forsamlet alle udi stervboet efter Rytterbonden afgangne **Søren Nielsen** rigtig Skifte og Deeling efter hannem at foretage og tilende føre imellem hans efterladte Enke **Anna Pedersdatter** (*ane 23*) og den salig Mands ...? ...? i forrige ægteskab som? med denne kone auflede tre børn som ere af det første kuld: **Anne Sørensdatter 23 Aar**, **Niels Sørensen 19 Aar** og **Karen Sørensdatter 21 Aar**.

Det andet kuld: **Niels Sørensen 8 Aar**, **Anne Sørensdatter 6 Aar** og **Kirsten Sørensdatter 1½ Aar**. Hans kongl. allernaadigste Forordning om Ryttergodset paa den ene hans creditorer, debitorer og arvinger paa den anden siide.

Ved skiftet var overværende enken med trolovede fæstemand som laugværge **Jens Nielsen**, og som formynder for det første kuld børn paa deres vegne Rasmus Andersen i b...? i Søndervissing. Siden ingen paa fædrene eller mødrene? og paa det sidste kuld børns vegne deres moder broder Anders Pedersen ibidem som formynder hvorpå der efter foregaaende registrering og vurdering boets midler til skifte og deeling blev foretaget og forrettet som følger:

Indboen

Trævahre	Sl.dl.	Mk.	Skill.
1 egebord	1	2	0
1 ditto	1	0	0
1 bagstol	1	1	0

	Sl.dlr.	Mrk.	Skill.
1 stol	0	2	0
3 ditto ringere	0	3	0
1 skab	3	2	0
1 liden ditto	1	0	0
1 egekiste med laas og ..?	5	0	0
1 vognskrin	0	2	0
1 liden kiste	2	0	0
Sengeklæder			
1 seng med 2 dyner og lagen	6	2	0
1 ditto af lige beskaffenhed	4	0	0
1 ditto	3	0	0
1 ølkar på 2½ tønde	2	0	0
1 liden ditto 1 tønde	1	0	0
2 ...??	1	0	0
1 liden ballie	0	1	0
3 stripper og 1 spand	0	1	0
2 ...?flasker	0	1	14
2 tønder	1	1	0
1 kjerne	0	0	12
1 flødebøtte	0	0	8
Kobber, messing og tin			
2 gl kobberkedler	9	0	0
2 messing kedler	2	0	0
2 messing lysestager	1	2	0
2 tinfade og 6 tallekener	2	2	0
Endnu?			
1 qærn med behør	2	2	0
1 gl. sold og 3 gl. solde	0	2	0
1 dejtrug	0	2	0
Jernfang			
2 jerngryder	1	3	0
3 gl. høleer	2	0	0
2 bol øxer	1	0	0
1 liden ditto	0	1	0
1 bred øxe	0	2	0
1 gl. tømmer sauge	0	2	0
3 smaa langsave	0	1	8
8 smaa høvle	0	2	0
1 gl. limpot	0	0	6
skorstens lænker	0	2	0
1 ildtang og skuffel	0	1	8
1 gryde	0	0	8
1 pande	0	1	0
3 naur (navere)	0	3	0
3 smaa? og 2 gl.?	0	1	0
1 lidet becken	0	1	8
2 gl. hiulborre			mangler

Sl.dlr. Mrk. Skill.

Vogn og Ploug Redskab

1 vogn med behør	7	0	0
1 ditto	4	2	0
1 gl. ditto	4	0	0
ploven med sin behør og 2 harver i alt	2	2	0

Udboen**Bæster og Qvæg**

1 brun hest 6 Aar	13	2	0
1 graa ditto 7 Aar	13	0	0
1 rød Mærplag	10	0	0
1 gl. sort ditto	6	0	0
1 sort mærplag	7	2	0
1 føl	3	0	0
1 graa ko	8	0	0
2 sorte ditto	13	0	0
1 hvid ko	6	0	0
2 ditto	11	0	0
1 sort qvie	6	0	0
1 stud ungnød og en stud kalv	4	0	0
7 faar og 3 lam	7	2	0
1 so	1	2	0
2 grise	1	2	0
3 gæs	1	1	0

Kornet i Laden

24 traver rug er 9 tdr. à 11 mk.	24	3	0
18 traver byg er 6 tdr. 6 skp. à 7 mk.	11	3	4
40 traver havre er 20 tdr. à 1 sletdaler	20	0	0
4 læs boghvede er 4 tdr. à 6 mk.	6	0	0

Rug sæden i marken

3 tdr. à 11 mark er	8	1	0
---------------------	---	---	---

I alt

266 2 12

Resten mangler.**C653-57 Horsens Hospital. Skifteprotokol. Kirsten Sørensdatter (ane 11) 12/12-1766 side 112b, 8 sider.**

Underskrevne Jacob Bering, kongl. Maist, forstander for Horsens Hospital gør herved vitterligt, at efter **Niels Andersens** afgangne hustru **Kirsten Sørensdatter**, som boede og døde i en Horsens Hospital tilhørende gård i Vinding sogn og By og var gift med fæsteren bemeldte Niels Andersen ibidem er foretaget og forrettet lovlige skifte mellem den efterlevende enkemand, Niels Andersen på den ene side, og hans efterladte trede pige børn, nemlig Maren Nielsdatter 14 år gl., Anne Nielsdatter 10 år gl. og Anne Marie Nielsdatter 5 år gl. på den anden side således som følger:

Anno 1766, den 12. dec. indfandt sig på velædle hr. forstander Jacob Bering hans vegne Henrich Bræmer af Winding med tiltagne tvende mænd Chresten Nielsen og Chresten Jensen for at registrere og vurdere for Niels Andersen, Horsens Hospitals bonde i Winding efter hans afgangne sal. kone Kirsten Sørensdatter som haver efterladt sig tre umyndige pige børn: **Maren Nielsdatter 14 år**, **Anne Nielsdatter 10 år** og **Anne Marie Nielsdatter 5 år**, og forefandt vi da og blev forrettet som følger:

Registrering	Vurdering		
	rdl.	mk.	sk.
I stuen			
1 fyr bord	0	4	8
1 dragkiste	4	1	8
1 egekiste	2	4	0
1 fyr kiste	1	4	0
1 pyramide	0	1	8
2 flasker	0	0	8
2 glas	0	0	6
1 spejl	0	1	0
1 spinderok	0	2	8
1 fyr sovested	0	4	8
omhæng	0	4	0
1 par blågarns lagner	0	5	8
1 blå og hvid overdyne	2	4	0
1 rød og hvid underdyne	3	2	0
1 smaastribet do	4	0	0
2 blå og hvide hovedpuder	1	2	0
6 tin tallerkener	1	0	0
2 stole	0	2	0
I dagligstuen			
1 kande skab	3	2	0
deri 6 sten fade	0	1	8
4 tin tallerkener	0	4	0
1 tin smørkande	0	1	0
2 tin lystager	0	1	4
2 hollandske fade	0	1	0
6 sten tallerkener	0	0	12
6 potter	0	0	6
1 liden pyramide	0	0	8
1 glas og 1 par tekopper	0	0	8
2 tragte	0	1	0
1 blik pæl mål	0	0	4
1 peberkværn og 1 rivejern	0	0	8
1 salt kar	0	0	4
1 par karer	0	1	8
1 hakke kniv	0	0	8
1 ildklemme og 1 ildskuf samt			
2 skorstenslænker	0	3	0
1 jern pande og 1 rist	0	2	8
2 jern gryder	0	5	8
1 kobber håndkedel	1	4	0
2 små messing kedler	1	0	0
2 stole	0	1	0
1 trækrus	0	0	4
1 garn buk og 1 tøjkurv	0	0	8
3 trug	0	1	2
1 madkurv	0	0	8
4 træ tallerkener	0	0	4
3 sorte gryder	0	0	12
1 egekiste	1	0	0
1 strikke og en spand	0	1	0

	rdl.	mk.	sk.
1 spinderok	0	4	0
1 liden fyr bord med skuffer	1	1	0
2 salmebøger	0	2	0
1 kjerne	0	1	0
1 træ smørbodeke	0	0	2
8 træskeer	0	0	4
1 hammer og tang	0	1	0
6 mælksætter	0	0	12
2 hele sengesteder derudi			
1 par blågarns lagner	0	3	0
1 blå og hvid dyne	1	2	0
1 grå ulden dyne	2	0	0
1 hovedpude	0	4	0
2 små gl. puder	0	2	0
2 blågarns lagner	0	5	0
1 gl. blå og hvid overdyne	1	2	8
1 grå stribet underdyne	1	2	0
4 hovedpuder	2	0	0

I brøgerhuset

3 ege kar	1	2	0
1 øltønde og 1 fjerding	1	0	0
1 dejtrug	0	4	0
2 bræt baljer	1	2	0
1 sold og 2 solde	0	2	0
1 træ bøtte	0	1	0
1 brygge kedel	6	4	0
Noget gl. kobber	2	4	0
1 stort kar	1	3	0
3 økser	1	0	0
4 navere	0	4	0
2 bondknive	0	1	8
1 sav	0	2	8
1 hug stok	0	0	8
2 spiger borer	0	0	8
2 spader	0	1	8
2 huggejern	0	0	8
1 øl laale/balie	0	0	8
1 flødebøtte	0	0	8

På loftet

2 gl. standtønder	0	1	0
1 gl. løb	0	0	4
1 stige	0	0	4
3 river	0	0	6
3 sække	0	5	0
1 bistade til halft	0	4	0

I gården

Bæster og kreaturer

1 blå hoppe 4 år	16	0	0
1 grå hest 5 år	12	0	0
1 brun hoppe 10 år	10	0	0
1 sort hest 12 år	8	0	0

	rdl.	mk.	sk.
1 plag i andet år	6	4	0
1 sort hjelmet ko 8 år	6	4	0
1 sort do 6 år	6	4	0
1 sort hjelmet 7 år	7	0	0
1 grå hjelmet 3 år	8	0	0
1 sort hjelmet 2 år	5	0	0
1 hvid do 2 år	5	2	0
1 hvid ungnød 2 år	4	0	0
1 sort hjelmet 1 år	2	4	0
7 får 3 lam	6	1	0
1 gris	0	4	0
2 gæs og 1 gase	1	0	0
4 høns og en kok	0	2	0
1 beslagen vogn m. behør	16	0	0
1 træ vogn m. behør	5	2	0
1 gl. trævogn m. behør og uden beslag	2	4	0
1 slæde	0	3	0
1 plov med jern	0	5	0
2 træ harver	0	3	0
1 hjulbør	0	1	0
2 høleer m. behør	0	5	8
SAMMENTÆLLING	204	3	2

Den salig kones gangklæder:

1 sort fronelles (*flonels*) kjole
1 serxes (*serges*) skørt
1 skørt og tonsæl/torsæl?
1 rød ryes? klokke
1 brun stribet skørt
1 ulden damaskes trøje
1 kartuns do
1 tonsæl/torsæl do
1 gl. bunden do.
1 kartuns kåbe
1 sort fløjels hue
1 barates? do.
1 blå silke do
1 silke kyse
1 kramlærreds forklæde
1 hjemmegjort lærreds do.
4 hals klæder
2 par halv ærmer
6 liv
4 særke

Den salig kones gangklæder blev ikke vurderet efter som faderen tilbød at børnene skulle beholde alt sammen. Så tilspurgte jeg Niels Andersen, om han vidste noget mere boet til indtægt, hvortil han svarede, nej.

Det således er alt forefindende registreret og vurderet hos Niels Andersen tilstås af os

Winding den 12. dec. 1766.

Henrich Bremmelt

Den salig kones broder underskriver som overværende

Søren Jensen

Som Vurderingsmænd og Testificanter

Chresten Nielsen og Chresten Jensen

Efter at dette skifte under behandling var bleven nogen tid og så længe opsat på Niels Andersens ansvar formedelst at han Niels Andersen vilde med de **umyndiges moder broder Søren Jensen i Vissing** træffe en billig og rimelig accordt om den sikre arv, som hans umyndige børn kunde efter forestående og boens omstændigheder vente, for dermed at spare videre bekostning og besværing, indfandt sig i dag i stervboen i Vinding, kgl. Majts Hospitals-forstander Jacob Bering fra Bryskeborg (*en hovedgård i Daugård sogn, senere omdøbt til Williamsborg*) for nærmere at behandle og om muligt at slutte dette skifte, og da morbroderen, som ved expreche bud var tilkende givet den dags forretning, ikke efter advarsel endnu mod middags tid havde indfundet, sig så i formodning at morbroderen, som fød værge endnu under forretningen kunde indfinde sig beskikkede Bering som skifteforvalter, Sr. Henrich Bræmer som tilsyns værge ad interim (*foreløbig*) og tillige antog som overværende og testifierere 2 ærlige dannemænd, nemlig Chresten Nielsen og Chresten Jensen, begge af Vinding, og blev da faderen Niels Andersen af skifteforvalteren tilspurgt om han havde eller ejede af midler eller bohavne videre end hvad tilforn anført i boen til indtægt, hvortil han svarede, Nej.

Han havde intet videre og vilde ikke heller anføre til afgang nogen gæld, som han kunne være bortskyldig for i alt af faderlig kærlighed at sikre til sine børns bedste.

Og da den forventede fød værge Søren Jensen af Sønder Vissing imidlertid indfandt sig og af skifteforvalteren blev antagen som værge for disse 3 umyndige, foretog skifteforvalteren straks at gøre følgende beregning og skifte, når fra boens indtægt som bedrager sig til

204 rd 3 mark 6 skilling

Fragår som skifteforvalteren herved udlægger til hospitals gård og dens besætning reserverende forlods hospitalets sin ret at kræve og fordre hvad samme formedelst bekostning på videre? restance? hvad denne kunde have til gode.

1) Til 2 gode køer og reyse heste á stk. 20 rdl	40 rdl.
2) Til 2 plovbæster á 15 rdl.	30 rdl.
3) Til plov tøj og harve til samme	10 rdl.
4) Til gårdens istandsættelse på lægter, tag og sider, som Bering ved 2 gode mænd nemlig Chresten Nielsen og Chresten Jensen havde i dag ladet besigtige og blev af dem anset at kunne med gode lægter, tække og arbejde ikke bekostes med ringere end	16 rdl.
5) Til begravelses bekostning med den salig kones ligtog i mindst	5 rdl.
6) Skiftets bekostning i alt for stemplet papir skifte og skriver salarium (salær) samt befordring	5 rdl.
Der udgør i alt	106 rdl.

Som fradrages boets indtægt og bliver da i behold til deling	98 rdl.	3 mark	6 skill.
Hvoraftil Niels Andersen udlægges det halve, som er	49 rdl.	1 mark	11 skill.
Og til Maren Nielsdatter sin lod	16 rdl.	2 mark	9 skill.
Anne Nielsdatter sin lod	16 rdl.	2 mark	9 skill.
Anne Marie sin lod	16 rdl.	2 mark	9 skill.

Og som den salig kones gangklæder ikke var vurderet eller kom under denne deling, så indgik og lovede faderen at dele dem i lige dele til de umyndiges bedste til brug og nytte ligesom de samme måtte behøve. Ydermere indgik faderen at forunde dem hver en halv kiste hvoraft de tvende forefandtes i stervboen, og den 3. til den yngste datter vil han med tiden bekoste.

Videre blev med morbroderen som født værge og efter hans forslag aftalt, at om nogen af disse umyndige i sin tid, når de måtte blive forsynet i skikkelig ægtestand, ville ønske sig og få sengeklæder til en seng, skulle faderen være forbunden at overlade den af dem, som sligt måtte forlange. Sengeklæderne efter vurderingen imod at decordere lige summer i deres arveparter.

Om arveparterne, som indtil videre blev Niels Andersen med født værges vilje og samtykke betroet, blev aftalt, at så længe børnene forblev hos deres fader, der lovede at holde dem skikkelig til ære og lære, da skulle han ingen renter svare deraf, men når nogen af dem udkom blandt fremmede, og ikke længere var faderen til besværing, og arveparterne var kommen ud på rente, da skulle samme som (*det*) måtte være fra faderen have sin årlige rente af sin arvelods penge.

Herhos skifteforvalteren pålagde Niels Andersen som han og antog, lovede og indgik, at være ansvarlig for al den gæld, som i nogen måde måtte hæfte på denne stervbo, samt for gårdens besætning og istandsættelse, og i alt dette skiftes betreffende, holde skifteforvalteren fri for al Krav og skade, item at udbetale disse sine børns arv til forstanderen, når han dette måtte forlange, og såfremt han ikke efter advarsel gør dette og udreder arven, da betingede og forbeholdt skifteforvalteren uden foregående stævning eller rettergang offentlig auktion over Niels Andersens effekter at udgøre og udrede denne arv, hvilken kondition Niels Andersen og indgik.

At således er passeret, og dette skifte dermed sluttet og tilendebragt tilstår hermed stervboen i Winding den 10. aug. 1767.

Som fader for de umyndige
Niels Andersen

Som skifteforvalter
Jacob Bering

Som fød. værge
Søren Jensen

Som synsmænd og overværende vidner

H. Bremmer

Chresten Nielsen

Chresten Jensen

C653-59 Horsens Hospital. Dokumenter til skifteprotokollen.

Skifte efter Niels Andersen 5. juni 1787, 22 sider.

Vurderingsmændene Jens Pedersen og Rasmus Porup.

Skifte Forretning efter afgangne gårdmand Niels Andersen (ane nr. 10) udi Winding.

Anno 1787 den 5. juni, som var rette 30.-dagen efter afgangne Horsens Hospitals Bonde Gårdmand Niels Andersen i Winding, der ved døden afgik den 6. maj sidste, indfandt sig hospitalsforstander Hans Benzen af Horsens udi stervbogården i bemeldte Winding for at foretage og om muligt slutte et lovligt skifte efter oftmeldte Niels Andersen imellem hans efterladte enke Ellen Rasmusdatter på den ene side og på den anden side og afgangne Niels Andersen i tvende ægteskaber sammenavlede og endnu levende 7 børn, nemlig i første ægteskab 3 døtre, navnlig

Maren Nielsdatter gift med gårdmand Jens Pedersen i Sejet.

Anne Nielsdatter gift med gårdmand Laurids Christensen i Vinding.

Anne Marie Nielsdatter, ugift, tjenende i Pinds Mølle.

Udi sidste ægteskab med hans endnu efterlevende enke Ellen Rasmusdatter 4 børn, nemlig 2 sønner og 2 døtre, navnlig **Kirsten Nielsdatter 18 år, Rasmus Nielsen 13 år, Anders Nielsen 11 år og Apelone Nielsdatter 9 år gammel**, alle hjemme i stervboen.

Ved forretningen var til stede enken Ellen Rasmusdatter med tiltagne lavværge gårdmand Laurs Rasmusen af Vinding.

Så var og af arvingerne til stede Jens Pedersen af Sejet på sin hustrus Maren Nielsdatters vegne, Laurids Christensen af Vinding på sin hustrus Anne Nielsdatters vegne, og da arvingen Anne Marie Nielsdatters morbroder og formynder, Søren Jensen af Sønder Wissing havde sendt bud til skifte-retten, at han formedelst anden forfald ikke i dag kunde møde ved denne skifte samling, men havde anmodet sin myndlings 2 svogre Jens Pedersen af Sejet og Laurids Christensen af Vinding at beopagte den umyndige arving Anne Marie Nielsdatters lovlige ret ved dette skifte.

Så blev til den ende af skifteretten pålagt ovenmeldte Jens Pedersen af Sejet og Laurids Christensen af Vinding i alle dele at påse den umyndige Anne Marie Nielsdatters bedste ved dette skifte, og end ydermere blev Jens Scanderup af Winding beskikket af skifte-retten som tilsynsværge for oftmeldte Anne Marie Nielsdatter, hendes bedste ved dette skifte at observere. - Desuden var nærværende afgangne Niels Andersens nærmeste pårørende og søskendebørn, nemlig Mogens Jensen, gårdmand i Rolighed på Matstrup gods og Chresten Jensen fra Matstrup Ladegård alt for at iagttage de udi sidste ægteskab avlede 4 umyndige børns arve-ret dette skifte, hvor da Mogens Jensen af Rolighed blev beskikket til formynder for sønnen Rasmus Nielsen og datteren Kirsten Nielsdatter. Chresten Jensen af Matstrup Ladegård derimod til formynder for sønnen Anders Nielsen og datteren Apelone Nielsdatter.

Så havde og skifteretten til sig taget som testis og vurderings mænd ved denne forretning tvende gode dannemænd navnlig Jens Pedersen (og i stedet for Rasmus Porup, der ved registerings forretningen var brugt men i dag syg og derfor ej kunne møde) Frands Pedersen begge gårdmænd i Winding. - Forinden forretningen begyndte fandt skifteforvalteren Hans Benzen fornøden at erindre at omendskønt det var bevidst at Hans Kongelig Majestæt ved allenådigste rescript har overdraget såvel afgangne Niels Andersen som øvrige Horsens Hospitals bønder i Winding deres påboende og i fæste havende gårde til købs for en bestemt summa á ...? hartkorn, men skødet endnu ikke er udstedt, så kan dette kongelige rescript dog alligevel kunde give ret til tingen men ej ret i tingen og ejendommene før lovlig skøde, der viser at betaling er sket, bliver udstedt i næste snapstings termin.

Altså dette anledning at hospitalet anser sig endnu som ejere, indtil lovlig skøde er udstedt, og på grund heraf har Benzen som skifteforvalter set sig berettiget til på hospitalets vegne at foretage og behandle dette skifte, der til den ende blev i alle forbenævntes hos og overværelse foretaget således som følger:

	rdl.	mark	skill.
I den inderste stue			
1 ege dragkiste	4	0	0
derudi enkens klæder og linned:			
1 ege halv kiste	1	0	0
1 do af fyr	1	0	0
1 ringere ege kiste	0	3	0
1 ege skrin	0	3	0
1 tin række	0	0	8
8 tin tallerkener	0	3	0
6 stentallerkener	0	1	8
2 stenfade	0	0	8
1 sten krus med tin låg	0	0	6
1 messing fyr bækken	0	4	0
1 halv sengested med blåtavlet lærreds omhæng hjemmegjort	1	0	0
derudi			
1 rød sribet olmerdugs overdyne	1	4	0
1 bolster underdyne	0	4	0
2 hovedpuder og en liden do.	0	5	0
1 gammel fyr halv sengested med 2 stk. omhæng	1	0	0
derudi:			
2 vadmels dyner	1	2	0
2 gamle puder	0	2	0
1 gammel pude	0	0	10
1 lang bord på fod	0	4	0
4 træ stole	0	1	4
1 halv tønde	0	1	0
1 gammel balje og et trug	0	0	6
1 gammelt side stykke til en seng	0	0	12
Den yderste stue			
I en alkove seng			
1 olmerdugs dyne	2	0	0
1 vadmels underdyne	0	5	8
1 olmer dugs pude	1	0	0
2 gamle puder	1	0	0
1 par blågarns lagner	0	2	0
1 par do i den inderste stue	0	3	0
I den anden alkove seng			
1 overdyne med blåtavlet overtræk	1	4	0
1 gammel underdyne	0	2	0
1 gammel hoved dyne	0	1	4

	rdl.	mark	skill.
1 pude	0	1	12
1 par gamle blårgarns lagner	0	2	8
1 gammelt ege kandeskab	1	2	0
1 gammel ege kiste med lås	0	5	0
1 kærne	0	1	0
1 strip	0	0	6
1 spand	0	0	8
1 stor og en liden jern gryde	0	4	0
1 stor messing kedel	1	2	0
1 mindre do.	0	1	8
1 do.	0	1	8
2 skorstens lænker og 1 ildklemme	0	1	12
1 fyr bord med skuffe under	0	3	0
1 lidet tobaks fyrfad	0	0	12
1 væv med tilbehør	1	1	0
2 spinderokker	0	1	8
1 garn vindel og 1 haspetræ	0	0	4
1 træ lægel/lægne?	0	0	10
1 gammel hegel	0	0	4
1 smør kande af tin	0	0	10
1 jern pande	0	1	0
1 liden blik tragt og 1 pælmål 0	0	4	
1 tin lysestage og 1 saltkar	0	0	6
1 pyramide (<i>amagerhylde</i>)	0	0	4

Den salig mands klæder

1 blå vadmels kjole og vest	2	0	0
1 hjemmegjort prikket? nattrøje	0	3	0
1 hvid vadmels trøje	0	1	8
1 do.	0	1	8
1 gammel bryst dug	0	0	8
1 par skind bukser og 1 par vadmels do.	0	1	8
1 par blå og 1 par grå strømper0	1	0	
3 gamle blårgarns skjorter	0	3	0
1 par gamle støvler	0	0	4

I bryggerset

1 stort kar	1	0	0
1 lidet bryg kar og 1 ørebalje	0	1	8
1 hånd kværn	0	4	0
1 degne trug	0	1	0
3 navere (<i>bor</i>)	0	1	8
1 hånd økse	0	1	8
1 ...? økse	0	0	12
2 bånd knive	0	1	0
1 gammel sav	0	0	8
1 træ strikke	0	0	10
1 træ sold	0	0	4
2 gamle bøtter	0	1	8

I gården

1 gammel beslagen vogn med Hø fjæle og trækketøj	8	0	0
1 gammel træ vogn med mæg fjæle	2	0	0

- c) laden består af 9 fag, er meget brøstfældig og kan ej istandsættes ringere end 8 mark faget 12 rdl.
 d) nok et våningshus på 7 fag, vil behøve til nogenlunde istandsættelse à fag 1 rdl. 7 rdl.

Summa 58 rdl. 2 mark.

- 3) Fordrede enken godtgjort af stervboet hendes begravelse lige imod sin salig mands, der i mindste kostede 5 rdl.
- 4) Skifteforvalteren fordrede forlods udbetalt af boet den umyndige Anne Marie Nielsdatters indestående mødrene arv, der efter skifteboet af 10. aug. 1767 beløber sig til 16 rdl. 2 mark 9 sk.
- 5) Desuden angav enken at være bortskyldig:
- a) til Anders Olesen i Breelund 2 rdl.
 - b) til Laurs Christensen i Vinding 2 rdl.
 - c) til Karen Clausdatter i Vinding 2 rdl.
 - d) til Rasmus Porup i Vinding 1 rdl.
- 7 rdl.

Summa lateris 139 rdl. 2 mark 9 sk.

- e) til Erich Møller i Kæmpes Mølle 1 rdl.
- f) til Laurs Jensen i Wissing 1 rdl.
- g) til Jens Scanderup for 1 lispund hør 2 rdl.
- h) til Jens Overby i Horsens 0 rdl. 3 mark 8 sk.
- i) for udstående skatter aug. 1787 til Skanderborg amtstue 5 rdl.
- k) til Horsens Hospital ½ års landgilde fra marts 1786 til Snapsting 1786 2 rdl. 0 mark 15 sk.
- l) nok til hospitalsforstanderen efter regning 1 rdl. 1 mark 10 sk.
- m) endnu til hr. Justice Raad Thygesen
 - for 1 læster rug 4 rdl 4 mark
 - for 3 læster havre 5 rdl 3 mark

I alt 30 rdl. 1 mark 1 sk.

- 6) Skiftets bekostning
- 3 ark stemplet papir til original skiftetbrevet à 24 sk. 0 rdl. 4 mark 8 sk.
 - skifte- og skriversalarium samt befordring 2½ mil efter accord 4 rdl.
 - vurderingsmændene hver 1 mark 8 sk. 0 rdl. 3 mark
- I alt 5 rdl. 1 mark 8 sk.**

Udgør stervboens gæld og besvær i alt 174 rdl. 5 mark 2 sk.

Når forestående udgift lignes med boets indtægt erfares at gælden overstiger højere end indtægten, altså ses tydelig, at intet bliver at arve for de umyndige.

Ikke desto mindre erklærede enken Ellen Rasmusdatter med lavvæрге at ville vedblive gården for at opdrage sine umyndige børn, da hun tillige forbandt sig til at betale al den på boen hæftende gæld af hvad navn nævnes kan.

I henseende de 2 arveparter som ved skiftets slutning den 10. aug. 1767 er tillagt de 2 døtre i ægteskab med Jens Pedersen i Sejet og Laurs Christensen i Winding og som for hver er 16 rdl. 2 mark 9 sk. gør for begge 32 rdl. 5 mark 2 sk. Da endskønt ingen aftale for samme endnu er meddelt af vedkommende så erklærede ei alene Jens Pedersen af Sejet og Laurs Christensen af Winding at den afdøde Niels Andersen haver forlængst udbetalt dem den mødrene arv, som deres hustruer var tilfalden og som foruden anmeldte 32 rdl. 5 mark 2 sk. bestod i en kiste til hver, hvorfor de tilbød at give overformynderen lovlig afkald for deres hustruers udbetalte mødrene arv så snart samme forlanger (*det*).

Anlangende den endnu i stervboen indestående mødrene arv 16 rdl. 2 mark 9 sk. til myndlingen **Anne Marie Nielsdatter**, da bepligtede enken med lavvæрге sig til så snart (*det*) måtte forlanges at indbetale arven til overformynderen på det samme lov måde udsat på rente til myndlingens casse. Desuden tilbød enken og forbandt sig til, at omendskønt hendes steddatter Anne Marie ingen ret haver til at fordre enten seng eller fri bryllup af boen, så dog for at vise at hun efter yderste evne vilde lade denne sin steddatter stå samme ret som hendes tvende gifte søstre lovede enken at ville give bemeldte sin steddatter Anne Marie foruden sin mødrene arv 16 rdl. 2 mk. 9 sk. og en halv kiste endnu en sengs klæder og gøre hendes frie bryllup, ifald hun kommer i ægteskab medens enken bebor gården, med hvilket tilbud den beskikkede tilsyns væрге Jens Scanderup og de tvende myndige arvinger var på deres myndlings vegne vel fornøjet. Enken Ellen Rasmusdatter blev af skifteretten pålagt, som hun og i lavværges overværelse forbandt sig til, at opdrage sine umyndige børn, holde dem til ære og lære indtil de brødet andet steds kan fortjene og det således som hun for Guds og vedkommende øvrighed vil være bekendt. Desuden blev enken forbunden til at betale al den på boen hæftende gæld af hvad navn nævnes kan, samt at holde skifteforvalteren for dette skiftets holdelse med hvad deraf dependerer i alle måder anger- og kravesløs, hvilket enken Ellen Rasmusdatter herved forbandt sig at opfylde.

Endnu blev aftalt imellem alle vedkommende at da de tvende døtre, som allerede er i ægteskab med Jens Pedersen af Sejet og Laurs Christensen af Vinding ej har bekommet af deres hustruers mødrene arv uden alene 13 rdl. 2 mark i penge for hver, men i stedet for de manglende 3 rdl. og 9 sk. bekommet hver en sengs klæder og frie bryllup. Så bør Anne Marie Nielsdatter nyde lige ret med sine søskende, og derfor når hun engang i sin tid bekommer den tilskrevne sengs klæder, bør hun godtgøre enken 3 rdl. 9 sk. Så indgik og enken, at bemeldte Anne Marie Nielsdatter skal nyde frie bryllup såfremt hun kommer i ægteskab, hvilket ikke alene skal opfyldes af enken, men endog ifald enken ej på den tid bebor gården, da skal efterkommende beboer af gården være forbunden til at påtage sig denne byrde og bekostning uden derfor at må fordre nogen erstatning.

Og da ingen havde noget videre at erindre ved dette skifte blev samme herved i al kærlighed og enighed sluttet og tilendebragt

Lochum stervboen i Winding ut supra

Enken Ellen Rasmusdatter
På vore hustruers vegne og som tilsynsvæрге for den umyndige Anne Marie Nielsdatter

Som skifteforvalter Hans Benzen
som lavvæрге Laurids Rasmussen

Jens Pedersen
Laurids Christensen

Som beskikket tilsyns væрге på den fraværende arvings vegne

Jens Schanderup

Som formynder for de 4 umyndige børn

Mogens Jensen
Christen Jensen

Som testes og vurderings mænd

Frands Pedersen
Jens Pedersen

At forestående originale skifte brev efter afgangne Niels Andersen udi Winding er conform med den holdte forretning, det bliver herved under min hånd og segl tilstået

H. Benzen

GRyt8-33. 14. okt. 1757. Skifte efter Jens Nielsen, fol. 390, 4 sider.

Sønder Wissing Sogn og Bye.

Efter Gaardmanden, afgangne **Jens Nielsen**.

Anno 1757, den 14. okt. var Kongelig Mayestets Cammer Raad og Regimentskriver Niels Moldrup som Skifte forvalter, Paa Rettens Vegne var Allererst bemelte Kongelig Mayestets Birche Dommer, Doctor Juris Friderich Carl Muncheberg med 2de u-villige Mænd, **Anders Jensen** og **Niels Ollesen** begge af Søndervissing forsamled udi Stervboen efter Rytter Bonden og Gaardmanden afgangne **Jens Nielsen** udi bemelte Søndervissing, hvis hustru (**Anne Pedersdatter (ane nr. 23), død 1757**) forhen ved Døden er afgangen, sammesteds Skifte og Deeling at foretage og til Indføring imellem Hans efterladte Børn og

Arvinger, som er 1 Søn og 3 Døtre, **Søren Jensen, 25 Aar, Anne Marie?, Jensdatter, 26 Aar, Maren Jensdatter, 19 Aar og Johanne Jensdatter, 15 Aar**; hans Kongelig Majestets allernaadigste Forordning om Rytter Godset paa den ene bmt. Credi et Debitorer og Arvingernes Ret paa den anden Side; ved Skifted var tilstæde den ældste Søn, Søren Jensen paa egne vegne, item som formynder for den yngste datter, Moder Broderen **Anders Pedersen af Tønning** og **Michel Pedersen**, ligeledes Moderbroderen til børnene som formynder for den anden datter Maren, samt Laurs Nielsen i bemeldte Tønning, der har Børnenes Faster til Ægte som formynder for den ældste datter.

Udi?? anførtes her/har og overværelse? Stervboen forhen registerede og vurderede Formue til Skifte og Deling er bleven foretagen og forrettet som følger:

Indboen

	Rdl.	Mark	Skill.
Kobber:			
1 kiedel	4	0	0
1 Messing Ditto med Jern Greb	0	3	0
Thin			
2 gammel Fade og 1 Tallerken	0	4	0
Jernfang			
1 Jern Gryde med Greb	0	2	0
1 do	0	2	0
1 Pande	0	0	12
1 ildklemme	0	0	4
2 skorstenslænker	0	1	0
1 bull øxe	0	1	0
1 hammer	0	0	4
1 gammel bundknif	0	0	4
1 gammel hugge Jern	0	0	2
1 gammel nawer	0	0	6
1 skierknif med Kieste	0	2	8
2 hølær	1	0	0
1 bue sauge	0	0	8
2 forke	0	0	12
2 spader	0	1	8
1 gammel lyng jern	0	0	4

Trævahre

1 Eege Kieste er anstrøgen, med Laas, Hængsler og Haandhanke 2 0 0

1 bruun ditto Kieste, ligesaa med Laas, Nagel, Haandhanke, og ellers med Navn

P. R. S. A. A. D. samt Aarstallet 1716 1 4 0

(*Peder Rasmussen (ane. nr. 46) og Anne Andersdatter (ane nr. 47)*).

Her ligger så beviset for familiesammenhængen. **Anne Pedersdatter** kan have fået denne kiste, da hun blev gift med enkemanden **Søren Nielsen i 1716**. En anden mulighed er, at moderen har ladet kisten fremstille til sig selv som minde om brylluppet, hvorefter Anne så har arvet den ved hendes død. (Peder Rasmussen døde 1713).

	Rdl.	Mark	Skill.
1 Mad Skab med 2 Laager for, bruun anstrøgen	1	2	0
1 Klæde Skab af eg	0	5	0
1 Hænge Skab, bruun Mahled	0	3	0
1 lang Eege Bord med food	0	5	0
1 ditto ...?	0	3	0
1 lang gammel Bogskab/Bagskab	0	1	0

	Rdl.	Mark	Skill.	
2 Bøge Stole	0	1	0	
1 Brøg Kar af Eg	1	0	0	
1 mindre ditto	0	2	0	
1 Saae (si)	0	1	0	
1 hel øll tønne	0	3	0	
1 Fierring	0	1	0	
1 Kierne	0	0	6	
1 Flød Bøtte	0	0	4	
2 Stripper	0	0	6	
1 Træe Kruus	0	0	4	
1 Bag Trug	0	1	0	
1 Haand qern	0	4	0	
1 Sold	0	0	12	
1 Drifte Trug	0	0	4	
1 Sold	0	0	6	
Senge og Sengekleder				
1 Ege Sengested med Himmel og Cannis derudi	1	0	0	
1 Blaastribet bolster dyne	1	4	0	
1 gammel sribet Olmerdugs underdyne	1	0	0	
1 Olmerdugs pude med ..?	0	2	0	
1 gammel ditto	0	0	8	
1 Par Hørgarns lagner	0	4	0	
I en Heell Seng				
1 Olmerdugs overdyne	2	0	0	
1 ditto	2	0	0	
1 Bolster Hoved Pude	0	2	0	
1 Olmerdugs ditto	0	1	8	
1 gammel ditto	0	1	0	
1 hørgarns lagen	0	2	0	
1 Olmergarns ditto	0	1	8	
Udi een anden Heel Seng				
1 graastribet Olmerdugs Overdyne	1	4	0	
1 under ditto af vadmæl	1	0	0	
1 graastribet Hoved Pude	0	1	8	
1 Blaargarns Lagen	0	1	8	
Den Salig Mands Gang Kleder				
1 Blaae Vadmels Kiøle	1	0	0	
1 bruun West med Metalknapper	0	2	0	
1 hvid Wadmels Trøje	0	1	0	
1 sribet Nattrøje med Metalknapper	0	0	12	
1 Par Skind Boxer	0	1	8	
1 Hat og 1 Hue gl.	0	2	0	
1 Par Strømper	0	0	12	
2 Blaargarns Skiorter	0	2	0	
1 par gl. Skou	0	1	0	
				i alt 2 5 0

Hvilket sønnen angav, som og blev tilstaaed, at være af hans Fader given, naar han ved Døden afgik, siden hand ingen Løn for sin tjeneste har bekommet hos hannem.

	Rdl. Mark Skill.		
Udboen			
Bester			
1 sort hoppe 6Aar	8	0	0
1 ditto hest 8 Aar	6	0	0
1 brun ditto 4 Aar	5	0	0
1 sort hest 13 Aar	4	0	0
1 rød blisset hest 3 Aar	4	0	0
Fæmon			
1 sort grimed koe 4 Aar	4	0	0
1 graa ditto 8 Aar	3	0	0
1 hvid ditto 5 Aar	3	0	0
1 graa qvie 3 Aar	2	4	0
1 ditto 3 Aar	2	0	0
1 blakked Stud Nød 3 Aar	2	4	0
1 blak broget Stud Nød 3 Aar	2	2	0
1 hvid graa Kalf 1 Aar	1	2	0
Faar			
6 Stk. à 3 Mark	3	0	0
1 Soe Svin	0	4	0
Bier			
2 Stader á 1 Mark 4 Skill.	0	2	8
Vogn og Ploug Redskab			
1 Wogen med behør	2	2	0
1 ditto ligesaa	2	0	0
1 Ploug med behør	0	3	0
2 harver	0	2	0
Korn Secke			
3 stk.	0	4	0

Her anførte samptlige tilstedeværende, blev af Skifte Retten lydelig tilspurgt om dennem videre var bevidst, som til Skifte og Deeling? ankomme end det allerede beskrefne hvortil de samtlig svarde Nej.

Summa Boets heele Formue	90	5	14
--------------------------	----	---	----

Der imod

Kongelig Majestæts Fordringer og? udgifter som til Gaardens Conservation efter allernaadigst Forordning saaledes forlods? bør udtages:

Bygningen bestaar i alt af 46 fag Huus

Brøstfældighed efterset og paaskiønnet i allerringest til reparation og forsvarlig istandsættelse at vil(le) medtage

26	0	0
----	---	---

Til Besætning og Plougens Drift udkræves

	Rdl. Mark Skill.		
4 Bæster à 10 rdl.	40	0	0
2 Køer à 5 rdl. 2 mk.	10	4	0
2 Ungnød à 3 rdl. 2 mk.	6	4	0
6 Faar à 4 mk.	4	0	0
Vogn, Ploug og Harve med tilbehør	10	0	0

Indauflingen efterseet og paaskiønnet at deraf kand udreedes behøved
 Sæde Korn og ----? af Huus? udkræves, følgelig bliver indtet i den Maade
 til Besværing, ligesom ej noget derfra Boen til indtægt er beregnet
 Summa Kongelig Majestæts Fordringer 97 2 0
Ved Liquidation befindes? at besværingen overstiger indtægten med 6 2 2
 og altsaa ikke noget at arve for Børnene.

Sønnen Søren Jensen som ej? ved? Stedet samme at antage, for...? om det hannem betroes til fæste tagelse skulle ham ved? ald mulighed saa vidt hans ene kunde tilstrække være hans sødskende til hielp, som imellem dem selv afhandles inden han gaarden faar i Fæste og i ægteskab indlader, hvor efter det Registerede hannem fri Disposition er ham anbetroed imod Erindring at han samme tilligemed Bygning og Besætning i forsvarlig Stand holder.

Saaledes passeret bevidnes med os een? hver for sig med egne Hænders Underskrifter.

Datum ut supra.

Som Skifte Forvalter
 N. Moldrup

Paa Rettens Vegne
 F. C. Muncheberg

Sønnen paa egne Vegne
 Som Formyndere for de øvrige 3de Børn:

Søren S.J.S Jensen

Anders Pedersen Michel Pedersen Laurits Nielsen

Vurderings Mændene Anders

A. J. S. Jensen

Niels Olufsen

Skifte efter Anders Sørensen (ane 4). Død 28. okt. 1841.

Tyrsting-Vrads Herreders skifteprotokol 1837-46. B64-289.

Aar 1841 den 28. dec. blev af cancelliråd, herredsfoged Wittusen på hans kontor i overværelse af Marzetta og Marcussen som vidner foretaget en skiftesamling i stervboet efter afgangne opholdsmand **Anders Sørensen** af Troelstrup Mark

Af arvingerne i boet mødte:

Søren Andersen, Niels Jørgen Andersen og Jens Andersen, alle af Troelstrup mark, der foregav, at det var deres, såvel som deres medarvingers ønske, at enken fremdeles, indtil hendes død, betroes boets løsøre uden at realisation derved skal finde sted.

Da de øvrige arvinger ikke var mødte, og da derfor mening om og hvorvidt de tillod, at enken betroes boet, først bør høres, så kunne nærværende skifteforhandling ikke i dag tilendebringes. De tilstedeværende erklærede på opfordring, at **deres broder, (Anders Andersen)**, der er klejnsmed i Århus, boende på Medelgade, og at deres søster **Karen** er gift med tårnvægteren i sidstnævnte by, og er hans navn **Rasmus Møller**, deres anden søster **Kirsten**, gift med gårdmand **Jens Jensen** i Tendrup på Rosenholms gods (*ved Hornslet*).

Da således intet videre i dag kunde foretages blev skiftet udsat til torsdagen den 27. januar 1842 klokken 10 formiddag, hvilket blev de tilstedeværende tilkendegivet.

Wittusen

Søren Andersen

Marzette

Niels Jørgen Andersen

P. Marcussen

Jens Andersen

År 1842 den 5. sep. blev på Herredskontoret i Brædstrup af cancelliråd og herredsfoged Wittusen i overværelse af Marzetta og Brandt som vidner afholdt en skiftesamling i stervboet efter afgangne af-tægtsmand **Anders Sørensen** af Troelstrup Mark. Skifteforvalteren attesterede, at nærværende skiftesamling har været bekendtgjort i overensstemmelse med forordn. af 21. apr. 1824 ved en plakats læsning ved Tønning kirkestævne.

Af boets vedkommende var mødte enken **Johanne Nielsdatter**, sønnerne **Søren Andersen, Niels Jørgen Andersen og Jens Andersen**, alle af Troelstrup Mark, og mødte den første tillige i egenskab af lavværge for enken. De øvrige arvinger var derimod ikke mødt.

Enken begærede at måtte beholde boet, indtil hun ved døden afgår, overensstemmende med bestemmelsen i forordn. af 21. juni 1799, imod hvilket ingen af de tilstedeværende myndige arvinger havde noget at erindre, hvilket også er deres medarvingers ønske.

Skifteforvalteren _____?___ forinden nogen endelig bestemmelse tages angående de tilstedeværendes erklæring til protokollen, specielt at tilsige de fraværende arvinger for at høre deres udtrykkelige mening om den omhandlede anledning.

Skiftet blev indtil videre udsat.

Wittusen	Johanne Nielsdatter	m.f.p
Marzetta	Søren Andersen	m.f.p
Brandt	Jens Andersen	m.f.p
	Niels Jørgen Andersen	m.f.p

År 1842 den 5. okt. blev af cancelliråd og herredsfoged Wittusen på hans kontor i overværelse af Warthoe og Marzetta som vidner afholdt en skiftesamling i stervboet efter afgangne aftægtsmand **Anders Sørensen** af Troelstrup Mark.

Skifteforvalteren fremlagde 2 skrivelser fra ham til justitsrådene Blichfeldt og Fleischer, forsynet med påtegninger om, at de i deres respektive jurisdiktioner sig opholdende arvinger er lovligen tilsagte til at give møde her i dag under nærværende skiftesamling. Bevis for at arvingen Jens Jensen i Tendrup lovligen gennem vedkommende herredsfoged er tilsagt var endnu ikke _____?___ . Af arvingerne var mødt **Niels Andersen** af Søballe, **Niels Jørgen Andersen** af Troelstrup Mark samt **Jens Andersen** af Troelstrup Mark.

Arvingen **Niels Andersen** erklærede, at han for sit vedkommende ønsker, at hans stedmoder Johanne Nielsdatter beholder det ibrugtagelige bo udelt indtil hendes død, overensstemmende med bestemmelsen i forordn. af 21. juni 1799.

Da **Jens Jensen** af Tendrup ikke var mødt, og tilsigelsen til ham som ommeldt endnu ikke tilbagekommet, kan intet videre i dag foretages, hvorimod skiftet indtil videre blev udsat.

Niels Jørgen Andersen m.f.p
Jens Andersen
Niels Andersen

Aar 1842 den 30. dec blev en skifteret nedsat på herredskontoret i Bræstrup af cancelliråd og herredsfoged Wittusen i overværelse af Ferslev og Wartho som vidner, og da continueret skiftet efter aftægtsmand **Anders Sørensen** af Troelstrup.

Skifteforvalteren bemærkede, at den fraværende arving **Jens Jensen** i Tendrup atter til i dag er tilsagt gennem vedkommende herredsfoged, uden at dog noget bevis for tilsigelsen endnu er indløbet fra denne embedsmand.

Enken **Johanne Nielsdatter** var mødt tilligemed hendes lavværge **Niels Tolstrup** af Tønning. Så var og mødt arvingen **Jens Andersen** af Troelstrup Mark, der erklærede, at det er ham bekendt, at **Jens Jensen** i Tendrup virkelig er lovligen tilsagt, da denne derom har tilskrevet hans broder, **Niels Andersen** og derhos tilkendegivet sidstnævnte, at han var enig i hvad de øvrige arvinger vedtager på skiftet.

Jens Andersen erklærede derfor at ville indestå skifteretten for enhver mulig følge af, at Jens Jensens erklæring ikke under skiftet er modtaget, eller at bevis for hans tilsigelse er indløbet.

På grund heraf fandt skifteforvalteren ingen anledning til at nægte enken og de øvrige arvingers under skiftet fremsatte begæring om, at boet overdrages enken overensstemmende med forordn. af 21. juni 1799, hvilket således herved blev hende indrømmet.

Skifteforvalteren beregnede sig bragt gebyr efter sportel-regl. §92: 2 rbd. 64 sk.

Justitsfondsafgift 51 sk.

Efter § 152 i sp.-regl. samt for portoudlæg og tilsigelse 3 rbd. 64 sk.

6 rbd. 83 sk.

Skriver sex rigsbankdaler tre og firsindstyve skilling sølv som enken erlagde.

Skifteretten hævet

Wittusen

Ferslev

Wartho

Johanne Nielsdatter m.f.p.

Niels Tolstrup

Jens Andersen

Vedr. Johanne Nielsdatter fra Troelstrup.

Enken Johanne Nielsdatter forblev på Anelyst som aftægtskone til sin død.

Den **5. maj 1849**: Ordret efter kirkebogen: **Johanne Nielsdatter**, afdøde aftægtsmand Anders Sørensens enke - aftægtskone hos Jens Andersen, Anelyst, gift 2 gange **død 83 år gl.** Død af alderdom og brystsvag-
hed. Født i Nordskov, Klovborg sogn.

(født ca. 1766).

Tyrsting-Vrads Herreders skifteprotokol 1846- 54. B64-290 side 264b.

Fra optegnelser af Ane Kirstine Pedersen, Horsens.

Så samledes familien igen, men da var flokken blevet større, for nu mødte også hendes 3 afdøde brøders børn. Skifteprotokol Tyrsting-Vrads Herred.

2. marts 1850 skiftesamling på herredskontoret i Brædstrup for at **dele 77,02 rigsdaler.**

Alle arvinger var mødt. Fra Søballe ved Veng kom ældste søn, Niels. Antagelig har han kunnet følges med søsteren Kirsten og dennes mand Jens Jensen fra Tendrup ved Hornslet. For **Karen, som nu var enke og Anders, som begge var bosat i Århus**, har det også været en længere tur, men måske har alle østjyder slået følge. De tre brødre Søren, Niels Jørgen og Jens, som alle boede i Troelstrup, havde ikke langt til Brædstrup. For øvrigt døde Søren Andersen tre måneder senere, så han har vel allerede været mærket af sygdom.

De syv søskende måtte dele halvdelen 38,51 rigsdaler - hvoraf sønnerne hver fik 6 rigsdaler - 2 mark - 8 skilling - og døtrene Karen og Kirsten - 3 rigsdaler 4 mark 5/12 skilling.

Den anden halvdel af Johanne Nielsdatters formue - ligeledes 38,51 rigsdaler skulle tilfalde hendes tre afdøde brøders børn, som alle var bosat i egnen omkring Klovborg, hvoraf de to var enebørn og således hver kunne tilkomme 12 rigsdaler 4 mk. 2/3 sk.

Een af de afdøde brødre havde efterladt seks børn, som hver især måtte nøjes med 2 rd. 4 mk. 2/3 sk.

Små summer set med nutidsøjne - Hvordan købekraften var i forhold til den tid vi lever i, kan jeg ikke sætte mig ind i.

Af arvingerne underskrev "Børnene" fra Anelyst egenhændigt - "de andre" med ført pen.

Død 7. nov. 1838 i Hornslet.

Sadelmager i Hornslet, **Frederik Anton Sophus Kold**, født i Nytig? 39 år. (født 1799).

Anmeldt til Rosenholms skifteret dagen efter af gmd. Jens Lading af Tendrup.

Rosenholms skifteprotokol G308-55 side 534-535b.

Skifteforretning 13. sep. 1839. Der var overskud i boet. Til deling mellem enken og de 4 umyndige børn var der **139 rigsdaler 2 mark og 4/5-del skilling.**

Herfra Bodil Marie Jensdatters aner

Skifte efter Søren Frandsen i Aarslev 1742

Frijsenborg-Faurskov Birks skifteprotokol.

G341-379 4/17 nr. 128. Ristrup gods.

Skifte efter Søren Frandsen i Aarslev.

Anno 1742 dend 24 oct. war tilstede i Aarslev udi Stervboen eftter afg. Søren frandsen ibm, forw. Hans C. Saabye fra Friesenborg med tiltagne Wurd. Mænd Peder Borum og Niels skovfoged af bemeldte Aarslev for eftter Suen (syn) at foretage Registrering og Wurdering samt Skifte og Deeling imellem hans efterladte hustru Bodil Jensdatter og deres udi ægteskab sammen auflede Sex børn, Maren Sørensdatter 19 aar, Jens Sørensen 12 aar, Søren Sørensen 9 aar, Rasmus Sørensen 6 aar, Kirsten Sørensdatter 5 aar og Anne Sørensdatter gift med Peder Nielsen i Tilst.

Ved skifted war owerwærende Enchen med tiltagen Laugsværge Jens Albertsen af Aarslev , og paa egne sampt de trende yngste børns weigne som formynder forwalter? Peder Nielsen af Tilst. Item paa de tvende Elste børns Weigne som formynder Rasmus Knudsen Aarslev i hvis owerwærelse Boens befundne Registerede og Wurderede Effecter til Skiftte og Deeling er foretagen og strax forrettet som følger:

Indboen

		Rdl.	mrk.	skil.
1	fuur (fyrre) bord med aaben fod	2	0	0
2	fur benche	0	1	0
1	Rød anstrøgen Dragkiste	2	0	0
1	lidet Ege skrin	0	2	0
1	do	0	2	0
1	fuur Sengested med Eske(aske)stolper	2	0	0
1	lænstoel med 1 Hynde	0	0	14
1	Rød Ege Kiste	2	4	0
1	lidet fuur bord	0	1	8
1	halfbord	0	4	0
2	træe stoele	0	2	0
1	heel R--?	0	3	8
1	do	0	3	0
1	træe bõt og 1 stenkar	0	1	12
1	gl. Eske bord	0	2	0
2	smaae træe stoele	0	1	0
1	Eege sengested	4	0	0
1	Eege kiste	2	0	0
1	mindre do	1	5	0
1	brun anstrøgen egeskab	4	0	0
1	stoer øl kar og 2 do	1	5	0
1	Kierne og 1 Spand	1	1	14
2	stripper og 1 bag (bage) trug	0	3	12
1	haand qwærn	1	4	0
1	skrin, 1 ?, 2 gl. standtønder	0	5	0
1	gl. bøtte, 2 gl. benche	0	4	0
1	øltønder og 2 standtønder	1	0	0
1	puste?	0	0	8
12	træe tallerchner og 2 skaale, 1 do	0	1	6
1	skab, 1 legen? og 1 ørk?	0	1	12
1	saltrug og 2 træe bøtter	0	2	8
2	ballier, 2 løbe, 1 sold og 2 do	0	3	2
1	sold	0	2	0

		Rdl.	mrk.	skil.
Sølf				
1	lidet beger og 2 skeer wog (<i>vægt</i>)			
	8 lod à 3 mark	4	0	0
Kaaber (<i>kobber</i>)				
1	tønde kiedel i gruen med videre behør	20	0	0
1	do uden grue	4	4	0
1	mindre do	2	4	0
Messing				
1	Kedel	1	0	0
1	do	0	4	0
1	Bechen og 1 fyr becken (<i>bækken</i>)	1	5	0
2	par mæssing stager	1	5	0
Tin				
1	par stager	0	3	0
4	fade og 6 tallerkner	4	0	0
1	saltcirken og 1 brik	0	0	8
1	kruus med tin laag	0	1	0
Jernfang				
1	kachelovn	7	0	0
1	Jern gryde	0	5	0
1	ild tang og 1 ildskee	0	0	14
2	kedelkroge og 1 rist	0	1	0
1	Pande og 2 øxer	0	4	0
1	do øxe	0	0	12
1	grave Spade og 1 tørve Spade	0	1	0
2	Naver, 3 Speger boore, 1 baand Kniv	0	2	2
1	bue Sauge (<i>sav</i>) og 2 Hug Jern	0	1	0
2	nye høeleer	1	0	0
1	skære Kniv, 3 gl. høeleer, 1 Jernstang	1	0	0
Senge og lendklæder (<i>linnedklæder</i>)				
1	stribet ulden owerdyne	2	0	0
1	stribet bolster underdyne	2	4	0
1	do	2	4	0
2	bolster hovedpuder	1	2	0
2	over træchet? do	1	0	0
1	par blorgarns lagner	0	3	0
1	Cartuns Sengeklæde	0	4	0
1	grøn høgarns omhang	1	2	0
1	stribet owerdyne	0	5	0
2	underdyner	1	4	0
3	Hovedpuder	1	0	0
1	par blorgarns lagener	0	3	0
1	gl. stribet omfang	0	3	0
2	ulden stribet dyner	1	2	0
1	dyne wohr (<i>vår</i>)	0	2	0
1	pude	0	3	0
1	par lagener	0	3	0
1	ulden stribet owerdyne	0	5	0
2	stribet do	4	0	0

		Rdl.	Mrk.	Skil.
2	puder	1	2	0
1	par lagener	0	3	0
1	Senge Klæde	0	3	0
1	grøn omhang	1	0	0
1	stribet ulden dyne	0	4	0
1	dyne, 2 Puder, 1 par lagener	1	2	0
3	par høgarns lagener	3	0	0
1	par pude wohr	0	3	0
16	alen lærred á 8 sk.	1	2	0
8	alen stribet bolster á 1 mark	1	2	0
5	duge	3	3	0
2	haandklæder	0	4	0

Den afgangne Mands gang klæder

1	graae Kiortel	2	0	0
1	rød Klæde Wæst	1	2	0
1	Skind Wæst	1	2	0
1	sort Klæde Kiole	2	4	0
1	par Skind buxer	1	0	0
1	hat, 1 hue med foer	0	1	12

Det øvrige har enchen bortgivet.

Bæster

1	sort hæst 12 aar	10	0	0
1	do 8 aar	12	0	0
1	sort hoppe	8	0	0
1	gl. brun øeg	2	0	0
1	sort hæst	10	0	0
1	brun blisset	4	0	0
1	sort mærplag (<i>hundy</i>)	7	0	0
1	føl	2	0	0

Fæ

1	sort hielmet koe	2	4	0
1	sort hielmet do	6	0	0
1	do	6	0	0
1	sort koe	7	0	0
1	sort stud	6	0	0
1	sorthielmet do	5	0	0
1	do	5	0	0
1	liden sort ungnød	1	4	0
1	do	1	0	0
3	sorte qwier	14	0	0
2	kalve	2	0	0

Faar

24	faar á 4 mark	16	0	0
8	lam á 2 mark	2	4	0

Swien

6	? foede Swien á 1 rd.	6	0	0
6	griese	2	0	0

		Rdl.	Mrk.	Skil.
Gies				
6	gl. gies á 2 mark	2	0	0
Bier				
3	bistader á 8 mark	4	0	0
Endnu (øvrige ting)				
2	blaae Pude H..?	1	0	0
4	Secher (sække)	0	2	0
2	do	0	0	2
Wogen og Ploug Redskab				
1	gl. beslagen wogn med behør	7	0	0
1	træe wogn	5	0	0
1	do	3	0	0
1	par ? , 1 ploug, 1 harve	2	4	0
1	slæde, 2 hiulboore	1	2	0
Korn i laden				
	Rug 16 traver á 4 skæpp. er 8 tdr. á 2 rdl.	16	0	0
	Buig 50 traver á 4 skæpp. er 25 tdr. á 7 mark	29	1	0
	Haure 15 tr. á 4 skp. er 7 tdr. 4 skp. á 4 mark	5	0	0

Enchen med laugwærge og samtlige tilstedeværende blev tilspurdt om de vidste mere denne Stervbo til bedste at angive, med formaning det nu at angive for ald uleilighed i sin tiid at undgaa, hvortil samtlige svarede Nei.

Hele boets formue er 345 rdl 3 mark 9 skill.

Hertil skal bemærkes, at jeg ved en kontrolsammentælling får et resultat, der afviger ca. 5 rdl. fra det angivne. Dette må sikkert skyldes en fejllæsning af skiftedokumentet

Enchen fordrede Her Niels skovfoged her i Byen 10 sletdaler, men som han er tilstæde og nægter det og konen hawer ingen Bewiis, vil det paa nærmere oplysning beroe.

Derimod

Bliver boens beswæring at anføre:

		Rd.	Mk.	Sk.
1.	Biugningen bestaar af 54 Fag huus, hwilket til Reparation i det allernøyeste er ansadt og Taxered for	22	5	0
2.	Besætningen til gaardens hartkorn 5 tdr. 3 skp. og nogle fjerding udfordrer 6 Bæster á 10 rdl. 1 Wogn, 1 Ploug og 1 Harve	60 10	0 0	0 0
3.	Sæde Korn: Rug 3 tønder á 2 rd. Biug 8 tønder á 1 rd. 1 mrk. Haure 9 tønder á 4 mrk.	6 9 6	0 2 0	0 0 0
4.	Det høie Herskabs fordring i landgilde til Marty 1742 forfalden Kongelige Skatter og Skatte Korn	16 16	0 0	3 0

	Rd.	Mk.	Sk.
5. Lade Korn:			
Rug 8 tønder á 2 rd.	16	0	0
Biug 8 tønder á 1 rd. 1 mark	9	2	0
Haure 2 tønder 4 skp. á 4 mark	1	4	0
6. Skiftets bekostning:			
Stempeld papier	0	3	0
Skifte forwalterens Sallarium	2	0	0
Birchedommeren	0	3	0
Skriwerløn efter Loven for 4 arch	2	0	0
Summa	178	1	3

Naar Indtægt og udgift med hinanden Leqwidernes, befindes til deeling Jmellem Enchen og hendes Børn at owerblive	167	2	6
Deraf Enchen eftter Loven nyder dend halve deel	83	4	3
Hworaf enhwer af Drengene børnene nyder	18	2	14 2/3
og hwer af Pigerne	9	1	7 1/3

I det følgende opremses en række punkter, som enken skal efterleve:

Den gifte datter, Anne, skal straks have sin arvepart udbetalt. De øvrige børns arv skal forblive indestående i gården uden renter, indtil hver af dem opnår myndighedsalder. Moderen forpligter sig til at give dem en "skikkelig opdragelse". Desuden er hun forpligtet til at sørge for bygningernes vedligeholdelse, og hun er ansvarlig for besætning og sædekorn.

Endelig skal hun holde skifteforvalteren fri for ansvar, såfremt hun har forsømt at angive noget af værdi ved skifteforretningen. Hun skal betale skifteomkostningerne og forpligte sig med sin underskrift.

Teksten fortsætter således:

Datum Sterfboet dend bemeldte 24. octb. 1742.

Som skifteforwalter Hans E. Saabye

Bodil B J D Jensdatter Som enchens Laugwærge Jens Albertsen

Paa børnenes Weigne Som formyndere Peder Nielsen Rasmus Knudsen

Tilstædwærende Wurderingsmænd Peder Nielsen Niels Pedersen

P. S. Derimod skal hver af Pigerne tillægges en seng god for 10 rdl., hvilket moderen dennem af hendes Part tillægger.

Skifte efter Bodil Jensdatter i Stjær. Rasmus Ernstsens hustru 1785

B 5c 215 side 340b-345a incl.

Aar 1785 den 9. augusti indfandt sig i Stier paa Skifteforvalteren og Amtmanden Høi Welbaarne Hr. Kammer Herre von Bülow's Weigne han Fuldmægtig Hans Lauritsen fra Skanderborg med 2de tiltagne uwillige Witterligheds og Wurderingsmænd Rasmus Søegaard og Søren Nielsen begge fra byen. For sammesteds efter Selvejer Rasmus Ernstsens hustru afgangne Bodil Jensdatter at foretage Boens registrering og Wurdering samt om muligt endelig Skifte og Deeling imellem Enkemanden og hans med den afdøde i Egteskab sammen avlede 4 Børn, nemlig Maren Rasmusdatter i 12. Aar, Ernst Rasmussen 9 Aar, Jens i 7. Aar og Søren Rasmussen i 3. Aar, alle sammen hos faderen. Ved Forretningen var overværende Enkemanden paa egne og hans børns weigne som fød wærge, item som Tilsyns Wærge Børnenes Farbroder Christian Ernsten af Alchen for de 2de yngste og Laurs Erichsen her af byen for de 2de ældste Børn, hwor der her til anførsel er forevist og befunden sig som følger:

	Rdl.	Mrk.	Skil.
I en øverste Stue			
1 speil i brun ramme	0	3	0
1 umalet slag bord paa fod	1	4	0
1 grønmalet ege kiste med nøgel og laas samt haandgreb	4	0	0
Deri			
Den salig kones gangklæder			
1 blaa ulden damaskes kaabe med multum (<i>tæt groft flonelsstof</i>) under og sølvhager	2	3	0
1 cartuns ditto	2	3	0
med messing hager	1	0	0
1 blaa barkans kiøle (<i>tæt vævet uldent stof</i>)	3	0	0
1 sort klædes do	2	3	0
1 rød og gul blomstret taborettes skiørt og trøye	3	0	0
1 blaa og rød dreyels trøye og skiørt	2	4	0
1 mørke blaa og en lyse blaa trøye	3	3	0
1 blaa ulden damaskes do	1	2	0
1 sirts cartuns trøye	1	0	0
1 brun sarses (<i>serge - uldent kipret stof</i>)	1	0	0
1 graa og rødtribet skiørt og trøye	1	4	0
1 sort trøye og skiørt, gl. hiemgiørt tøy	1	3	0
1 rød og 1 hvid bind trøye (<i>strikket</i>)	1	0	0
1 blaa og rødtribet hvergarns skiørt	0	5	0
1 trykket ditto	0	5	0
1 rødtribet skiørt	0	3	0
1 brun hvergarns do	1	0	0
1 blaa vadmels do	0	5	0
1 do bedre	1	0	0
1 gl. trykket do	0	3	0
1 grøn og rødtribet	0	4	0
1 bedre do	1	0	0
1 endnu bedre dreyels do	1	1	0
1 blaa rød og grøn hvergarns do	0	5	0
1 do bedre	1	1	0
1 gammel cartuns kaabe	0	2	0
1 gammel brun forklæde	0	0	8
1 netteldugs forklæde gl. (<i>fint batiststof</i>)	0	4	0
1 kramlærreds do og 1 hørgarns	1	0	0
1 durkys...brokken?	0	2	0
1 cartuns do	0	4	0
1 trykt do	0	1	8
1 do	0	1	8
1 blaa og 2 blaaternet do	0	5	0
12 snipper med kniplinger	1	0	0
6 haghatte(r) (<i>hvid underhue</i>) med kniplinger	0	3	0
6 do uden kniplinger	0	1	0
1 par kammerdugsmanchetter med kniplinger (<i>fin tæt lærredssort</i>)	0	1	8
3 par andre do	0	2	8
2 blommet halsklæder af kammerdug	0	4	0
3 andre do	0	3	0
1 par bomulds vanter	0	0	8
3 dreyels _?ersetter	1	0	0
6 hørlærreds hals klæder	0	3	0
2 røde silke klæder	1	3	0

		Rdl.	Mrk.	Skil.
2	fløyels kyser med kniplinger	2	0	0
1	sort fløyels hue med gul galuner (<i>galoner</i>)	2	0	0
4	silke huer	1	2	0
6	hør og blaar lærreds særker	2	0	0
2	par strømper	0	1	8
1	par sko med messing spænder	0	2	0

		54	5	0
=====				

Foreskrevne gang klæder ville enkemanden unde sin datter Maren forlods, og derfor inden Linien er anført til videre.

		Rdl.	Mrk.	Skil.
1	sengested med 4 stk. tavlet omhang og kappe deri	2	0	0
2	blaastribet bolster underdyner	8	0	0
1	rød og blaa stribet olmerdugs overdyne	5	0	0
2	blaastribet hovedpuder med vaar paa	2	0	0
2	do mindre den ene med vaar	1	0	0
2	smaa vugge puder den ene med lærreds vaar	0	4	0
1	par hørgarns lagner	1	0	0
1	ege dragkiste med laase og beslag derpaa	3	0	0
1	morter med støder	1	2	0
3	pat flasker og 2 pæl flasker	0	1	8
1	lidet fyrskrin unden laas og beslag	0	1	0
2	psalmebøger I dragkisten	0	1	8
1	par hørgarns lagner	0	5	0
3	lærreds dreyls haandklæder	0	3	0
1	dreyels dug 3 alen lang	0	4	0
2	pund farvet uldgarn	0	4	0
1	dreyels dug af gaas øyne? mønster	0	3	0
1	rødmalet himmel sengested med 3 stk. grøn stoffes omhang og kappe deri	2	2	0
2	blaastribet bolster underdyner	2	0	0
1	rød ny grønstribet olmerdugs overdyne	2	4	0
1	blaastribet bolster hoved dyne med lærreds vaar	1	2	0
1	blaa og rød sribet olmerdugs do med do vaar	1	3	0
1	rødstribet do med tavlet overtræk	1	1	0
1	cartuns vugge pude	0	1	0
1	par hørgarns lagner	0	5	0
1	stand ege kiste med beslag nøgel og laas mærket J.J.S. - M.S.D. 1755 (<i>Jens Justsen og Maren Sørensdatte</i>) <i>Måske til minde om den første drengefødsel.</i> deri	4	0	0
8	pd.? uld	1	0	0
1	tin fad og 6 tallerkener, veyer 8½ pd. á 20 skil.	1	4	10
12	malet træ tallerkener	0	1	8
6	h__?	1	2	0
1	lidet ege skrin med same mrk. som paa kisten	1	0	0
½	pd.? spunden uldgarn	1	4	0

		Rdl.	Mrk.	Skil.
1	4-punds vægt	1	2	0
9	stk. papirs skilderier i ramme	0	1	0
1	malet ege halv kiste med beslag nøgel og laas mærket J.J.S - M.S.D. 1747 (Første barns fødsel, datteren Anne). deri	1	0	0
	Enkemandens gangklæder			
1	malet pyramide	0	1	8
5	studs? glas og 1 speds? glas	0	1	8
1	tin thepotte og en tin lysestage	0	1	8
2	par brune the kopper og en mælkekande	0	1	0
4	rødmalede træ stole og en læne stol	0	5	8
1	stor kaaber bryg kiedel paa 5 fjerrilds rum (måske 5 fjerdingkar = ca. 22 liter), vægtig 3½ lispd. å 24 sk. pr. pund	14	0	0
1	gammelt skrin	0	1	0
	I den yderste stue			
1	malm stryg jern med 2 bolter	0	4	0
1	lidet messing fyr bækken	0	5	0
1	kandebænke?	0	3	0
1	kaaber fierrilds kedel (ca. 4½ liter)	1	2	0
1	stor messing kedel	0	3	0
2	mindre do	1	1	0
2	jern gryder gl.	0	1	8
12	runde træ tallerkener	0	0	12
1	krog ske og 2 gl. kopper	0	0	4
	nogle ler kar	0	1	0
1	sengested med 3 stk. omhang og kappe deri	1	2	0
1	gammel blaastribet bolster underdyne	0	5	0
1	rød og blaastribet do	1	0	0
1	brun og blaastribet olmerdugs overdyne	1	2	0
2	hoved puder rød og blaastribet vaar paa	1	1	0
2	gammel ditto puder	0	5	0
1	blaar pude hynde med pude	0	3	0
1	lang bord med kryds fod	0	5	0
1	lygte med glas	0	0	6
2	store økser	0	2	3
3	mindre do	0	2	0
1	liden gammel do	0	0	8
1	jern stang	0	3	0
1	kaaber the kedel	0	4	0
1	lænke	0	0	8
2	lægener	0	1	0
1	the krus med laag	0	2	0
2	jern pander	0	1	8
1	riste? og 1 trefod	0	1	0
2	skorstens lænker	0	1	8

I kors stuen

1	eske bord paa fod	1	0	0
2	lænker	0	1	0
1	w__? bænk	1	3	0
1	lys form og 1 messing rive jern samt 2 lyse ?	0	0	8
1	kokke kniv	0	0	6
1	brunmalet madskab	2	0	0
1	flødebøtte	0	0	8
2	træ fade	0	0	2
1	bøsse med laas og 1 pistol uden laas	1	0	0
1	messing pot laag og 1 kaaber fyr fad	0	1	8
2	stk. blaatavlet omhang med kappe	0	1	8
1	blaastribet bolster vaar	0	1	8
1	hvid bolster underdyne	1	0	0
1	gammel brun og blaastribet do	1	0	0
1	rød stribet olmerdugs do	1	0	0
1	rød og grønstribet do	2	0	0
3	gl. olmer dugs hoved dyner	1	4	0
2	do med et hvid lærreds og et tavlet vaar	2	0	0
1	fyr drag seng uden klæder	1	4	0
2	halm kurve	0	1	0
1	træ læne stol og en liden balje	0	0	12
	Fra en anden alkove			
2	stk. tavlet omhang med kappe	0	1	8
1	hvid underdyne	0	5	0
1	blaastribet bolster do.	1	0	0
1	rødstribet olmerdugs overdyne	2	3	0
2	gammel hoved puder	0	4	0
1	do med blaatavlet overtræk	0	5	0
3	par blaargarns lagner	1	2	0
1	jern vindovn med tude og rør	10	0	0
12	træ sikar	0	3	0
3	fyr hylde	0	1	0
1	gammel madskab, deri ej noget	0	3	0
1	jern madgaffel og 1 mangel fjæl med stok	0	0	10

I ølkammeret

1	øl tønne	0	2	8
1	lidet bimpel og en bøtte	0	1	0
1	puster	0	0	4
1	træ skaal og en liden do	0	1	12

I bryggerset

1	bage trug	0	1	8
1	kærne med stav	0	2	0
2	stripper	0	0	8
1	stor og 1 lidet kar	0	3	0
1	stor ballie med ?	0	0	6
1	stand tønne	0	0	4

Paa loftet

3	solde	0	0	12
2	halv tønner	0	3	0
1	gammel kar	0	1	8

		Rdl.	Mrk.	Skil.
1	salt trug	0	1	0
1	sædeløb 1 sælde og 1 anden løb	0	0	12
1	træ kar med 2 jern gjorde om	0	2	0
2	stk. hakker ?	0	0	4
2	gl. spinde rokke og 1 ?	0	2	0
1	ride sadel med bidsel	1	2	0
2	blik tragter	0	0	4
1	garn spole	0	0	8
1	hakke og 2 jern ?	0	2	0

Gaarden og udhusene

1	beslagen vogn med afsæt og hamler samt læder tøj til 2 heste bestaaende af rygtøj kobler og tømme	12	0	0
1	do med fjæle ?, skrave, læsstang for og bag reebe, samt drættetøj til 2 heste	8	0	0
1	træ vogn med ditto tilbehør og drættetøj	5	0	0
1	plov med tilbehørig jern og dræt	2	0	0
1	do ploug med jern	1	0	0
½	jernharve og 1½ træ harve	1	3	0
1	hakkelse kiste med skær kniv	0	4	0
1	? klokke	0	0	12
2	store naver og 3 mindre do	0	1	8
1	tællestaal og 2 baandknive	0	1	4
2	hugjern og 3 spigerborer med skaft	0	0	8
1	hammer og 1 tang	0	0	12
1	skat? sav	0	4	0
1	boug? bue? sav	0	1	0
3	svine trug	0	0	6
3	forke	0	1	8
1	korn slæbe? og 6 river	0	1	0
1	slæde	0	4	0
1	høborre?	0	0	4
1	herberg seng med 2 dyner, 2 puder og 1 par lagner, ansat for	3	0	0
1	kort stige	0	0	4
7	bistader til halvs med Jens Christensen i Søballe der af stervboen den halve del	4	0	0
1	rød rejse kappe	1	0	0

Kreaturer

1	sort hest, 8 aar	18	0	0
1	ditto, 7 aar	18	0	0
1	ditto hoppe, 16 aar	7	0	0
1	ditto, 15 aar	6	0	0
1	ditto i 4. aar	16	0	0
1	sort grimet ko, 12 aar	7	0	0
1	kul sort do, 9 aar	8	0	0
1	sort hjelmet do, 6 aar	9	0	0
1	sort do, 6 aar	8	0	0
1	sort qvie, 4 aar	6	0	0

		Rdl.	Mrk.	Skil.
1	do, 4 aar	5	0	0
1	sorthjelmet do, 1 aar	3	0	0
3	spæde kalve	6	0	0
14	faar	14	0	0
13	lam	5	3	0
1	stor so	2	3	0
1	aarings svin	1	0	0
4	grise	2	0	0

Skifteretten tilspurgte Enkemanden og øvrige tilstædeværende 3de sinde (*gange*) lydeligen om de vidste videre at angive boen til bæste, hvortil de enstemmig svarede Nei, intet videre at være bevidst boen til bæste, end hvad som allerede foran i pennen er beskrevet, undtagen Eiendommene, nemlig:

Gaarden

Som er en Selv Eier Gaard og Stervboen tilhørende efter forefundne Skiøde af 12. Martii 1773, staar for Hart Korn Agger og Eng 3 Tdr. 6 Skp. 5/16dele Alb. og Skov 2 1/9 Alb.; er med et Huus paa Gaardens Grund af 4 Fag (*sikkert beboet af indersten - lejerer*) samt Rettighed og Herlighed i Mark og Bye, anseet af Wærdie til det samme som den er indskjødt for, der efter Skiødets Formelding er

426 rd. 4 mark.

hvorudi indestaaer til Hans Mayestets Casse den Halve Kiøbe Summa, som hver den 11. Decemb. aarlig forrentes med 4 pro Centi, Capital

213 rd. 1 mk. 13 sk.

Igien Boen at bereigne

213 rd. 2 mk. 3 sk.

Skiødet lyder som følger

Underskrevne Hans Henrich de Lichtenberg til Stamhuset Bidstrup og Søbyegaard, Hans Kongelige Mayestæts Justits Raad kiendes og hermed vitterliggør at jeg med frie Villie og velberaad Hu, have solgt og afhændet, saa som jeg og hermed sælger, skiøder og aldeles afhænder fra mig og mine Arvinger til velagte Rasmus Ernsten og hans Arvinger den af ham beboede og mig forhen tilhørende Bondegaard, beliggende i Scanderborg Amt, Framlev Herret, Stier Sogn og Bye, som efter nye Landmaalings Matricul, og den over Byens Mark skete Ligning, nu staar for Hart Korn, Agger og Eng 3 Tdr., 6 Skp. 5/16 Alb, og Skov 2 1/9 Alb. med tilliggende Bygninger og Huuse, Agger og Eng, alt således som det mig med allernaadigst Kongelig Skiøde af 22de Febr. sidstleden er overdraget og mig det selv eyet og haft haver, for den Summa **426 rd. 3 Mk. 9 125/144 sk.**, hvoraf den halve Deel **213 rd. 1 mark 12 89/96 skill.** i bemelte Gaard og Eiendom fremdeeles som hidindtil bliver staaende og til hvert Aars 11te December af Eieren forrentes til den Kongl. Casse med 4 procento i 100 rd.

Dog forbeholder jeg mig og efterkommende Bidstrup Eiere efter Accord med Kiøberen og øvrige Stier Beboere isteden for hvad ved Kiøbe Contract, dateret 23de Julii 1771 er indgaaet.

"Ald jagt og Fiskerie paa denne Gaards saavelsom øvrige Stier Byes grund, ligesom Rasmus Ernsten og Gaardens efterkommende Eiere, og om det af mig eller Efterkommere forlanges, tvende dage aarlig skal overlade 4 Personer til Klapjagt paa Stier Mark, nemlig tvende daglig uden betaling, item for mig og kone begge vores Livstid forrette 3 Kiørsels Reiser aarlig, hver paa 3-4 mile, som dog ej i Sæde og Høste Tid eller alt for Hazardeerlig Veirligt og Føre skal blive forlangt, ikke heller mere til Læs vorde anvist end uangerlig kand kiøres, og som ellers at Stier Bye aarlig til Aarhus Hospital svarer Ploug Haure 4 Td. 4 3/4 Skp. der betales med Penge, pr. Tønde 4 Mark.

Saa skal ommelte Rasmus Ernsten, samt efterkommende Eiere være forbunden til Aarhus Hospital bestandig aarlig med Penge per Tønde 4 Mark, at betale den andeel af foranførte saakaldede Ploug Harve som af dette herved bortskridende Part Korn skal udredes.

Thi kiender jeg mig og mine Arvinger paa saadanne Vilkaar ingen videre Lod, Deel, Ret eller Rettighed efterdags at have til allerede forbenævnte Hart Korn Agger og Eng 3 Td. 6 Skp. 5/16 Alb og Skov 2 1/9 Alb. med paastaaende Bygninger og Huuse, samt øvrige Eiendomme, Herlighed og Rettighed med videre som forskrevet staar, men alt hiemler og fuldkommeligen tilstaar bemelte Rasmus Ernsten og hans Arvinger uden hver Mands Tiltale, som der paa med Rette kunde have noget at Tale.

....., hvilket under min Haand og fortrykte Signete bekræftes.
Bidstrup den 12. Martii 1773. H. H. de Lichtenberg

Læst for Retten paa det Skanderborgske Districts Birketing Torsdagen den 6. Mai. 1773.
Justitsprotocollen antegnet og Ord til andet i Pante Protocollen indført.
Testerer F. C. Muncheberg N. Wissing

.....
Testerer paa den høie Skifte Forvalters veigne som Fuldmægtig H. Lauritsen

Sammentælling (indskud WT) 343 rd. 0 mk 4 sk.
Endvidere tilhører Stervboen 1/16 Deel i Stier Sogns Konge-, Korn Tiende der staar for Hart Korn 14 Td. 4 Skp. efter derpaa foreviste Skiøde af 27. April 1774, hvor af findes gienpart i afgangne Peder Nielsen Siøballes Skifte, som den 6. November 1777 er afsluttet og hvilken Anpart Konge Tiende vurderes for den Summa **94 rd. 3 mk. 12 sk.**
Derudi afgaar, som til Kongens Casse
indestaar den halve Kiøbesumma **47 rd. 1 mk. 14 sk.**

Igien Boen at bereigne **47 rd. 1 mk. 14 sk.**

Fremdeles tilhører Stervboen 1/16 Part i Stier Sogns Kirke- Korn- og Qvæg Tiende, efter Skiøde til samtlig Byens beboere, som er udgiven af J. Harleu i Tarschou Mølle og dateret 21. Julii 1775, i alt ansat for Hart Korn 13 Td., som med tilliggende Kirke Huus Bygning og Rettighed er for Stervboens Part Vurderet for **81 rd. 1 mk. 8 sk.**
hvor af i Kongens Casse indestaar den halve
Kiøbesumma som aarlig forrentes, Kapital **40 rd. 3 mk. 12 sk.**
Boen bliver altsaa ikkun at bereigne **40 rd. 3 mk. 12 sk.**

Skiødet findes end (*ende*) til andet indført i afgangne Peder Siøballes Skifte Brev, hvortil refereres. Endelig angav Enkemanden at være tilhørende følgende Sølv, som var laant ud til et Gilde, nemlig:
1 Sølv Bæger mærket J.J.S. - M.S.D. 1746, (*Jens Justsen og Maren Sørensdatte, antagelig i anledning af datteren Bodils bryllup med Rasmus Ernstsens*) hvorpaa vægten staar skreven, 9 lod 1½ quintin à 3 mark (*kvintin = en kvart lod = 1/128 pund*) **4 rd. 2 mk. 2 sk.**
1 do sølvbæger mærket R.E.S.A. - B.J.D. (*Rasmus Ernstsens Alken og Bodil Jensdatte*) vægtig 9 lod à 3 mark **4 rd. 3 mk. 0 sk.**
2 Sølv Skeer mærket J.J.S. - M.S.D. 1746 (*Jens Justsen og Maren Sørensdatte's bryllup?*) **3 rd. 2 mk. 0 sk.**
2 do mærket R.E.S.A. - B.J.D. 1767 (*Rasmus Ernstsens Alken og Bodil Jensdatte*) **3 rd. 0 mk. 0 sk.**

Paa tilspørgende erklærede Enkemanden endnu som før ej videre at være bevidst Boen i nogen maade til bedste. Thi bedrager da al **Boens Formue sig til Summa 639 rd. 1 mk. 9 sk.**

Derimod Boens Besværing

Søren Rasmussens Enke i Pannerup Karen Pedersdatte lod fremlægge Enkemandens Pante Forskrivning af Dato 26. April 1773 som hun begærede læst, paaskreven og sig tilbageleveret efter at den Acten var blevet tilført lydende som følger:

Kiender jeg mig underskrevne Rasmus Ernstsens i Stier Bye, Framlev Herret at være ret vitterlig giæld skyldig til Velagte Søren Rasmussen boende norden Aarhus i Pannerup (*ved Trige*), den Summa 250 rd. dansk Courant mynt, hver Rigsdaler til 96 Skilling bereignet, som han mig efter min venlig Anmodning Laant haver, thi bepligter jeg hermed mig og mine Arvinger, een for alle og alle for een bemelte Capital med Loulig Rente 4 pro Cento venlig at betale meerbemelte Creditor eller hans Arvinger, eller hvem denne min Pante Obligation med rette ihændehaver til næst kommende aars Wiborg Omslags Termin (*snapsting*) 26. april 1774, og skulle Capitalen med fælleds Samtykke længere for mig blive bestaaende, forbinder jeg mig og mine Arvinger, til at bemelte Capital aarlig til hvert aars Wiborg Omslags Termin 26. april at betale Renten med 4 pro Cento eller 4 rd. af hver hundrede

og Capitalen med ald efterstaaende Renter og videre dermed foraarsagede Omkostninger Creditor skadesløs i alle maader, til hvilket aars Wiborg 26. april samme et fierding aar forud paa en af Siderne loulig vorder opsagt, redelig at betale og paa det Creditor meerbemelte Søren Rasmussen i Pannerup og hans Arvinger, eller hvem som denne min Pante Obligation med rette ihænde have baade nu og i Tiden kand være betrygget og forsikret om Skadesløs og sikker Betaling, Pantsætter jeg hermed med første Prioritets Ret og Rettighed næst den Kongen reserverede og sig forbeholdne halve Kiøbe Summa som til hvert aars 11. December til Kongens Casse skal forrentes, min iboende og tilhørende Eiendoms Gaard efter Matriculs Nr. 11, staar for Hart Korn, Agger og Eng 3 Td. 6 Skp. 5/16 alb. og Skou 2 1/2 alb., assureret i den almindelig Brand forsikrings Casse for 620 rd. Bygningerne ere bestaaende af Stue eller Vaaningshuuset 13 Fag, Lade og Fæehuus 25 Fag, nok Faare og Tørve Port huus 6 Fag, et aparte Huus til Inderstens beboelse. Dernæst en jern Vindovn ungefæhr 1½ ?, et Sølv Bæger med Navn R.E.S.A. - B.J.D.S. En kaaber kiedel i Grube ungefæhr paa en Tønde Rum, Et Sengested med Himmel, rødmalet, dertil 4 gode med Gaase Fyld vel forsynet nye Bolster Dyner, 2½ do Hoved Dyner, 2 Par fine Hørlærrets Lagner, 2 nye gode Ege malet Kister bege med Jern Beslag og Laast velforsynet, hvilke anførte Gaard, Bygninger og alt videre Specificerede, med ald den Ret og Rettighed, ieg samme ved Loulig Skiøde udgivet af Høiædle og Velbaarne hr. Justits Raad de Lichtenberg, dateret 17. Martii 1773, er bleven eyende. - skal være og blive ovenmelte Creditor et trygt og først Prioriteret under pant, saalænge og indtil Capital, Renter med ald saadan medgaaende Omkostninger, den sidste med den første Skilling i alle maader er vorden til Fornøyelse betalt, Ligesom jeg og i kraftigste maade forbinder mig til Bygningens bestandige vedligeholdelse, som de nu er og i god stand befindes og i saadan manglende Fald eller om Renterne ey i Rette Tid vorder ermelte Creditor i hans iboende Gaard Pannerup Bye betalt giver ham herfor ved Fuldmagt uden videre foregaaende Opsigelse paa Loulig Maade at tiltræde sit Pant og deri giøre sig betalt saavel som i alt andet jeg er Eiende og mig tilhører ihvor de end maatte findes.

Til saadan uryggelig holdelse haver jeg selv egenhændigt underskrevet og forseglet denne min udgivne første Prioritets Pante Obligation, tillige ombedet de 2 undertegnede Mænd med mig til Vitterlighed at underskrive og forsegle, og staar det Creditor først for at lade samme læse, ved Tinge paaskrive og Protocollere alt efter eget behag og villie

Datum Stier den 26. april 1773

Rasmus Ernstsens

Efter begiering til Vitterlighed underskriver og forsegler vi underskrevne

Knud Rasmussen Anders Johansen

Læst for Retten paa det Skanderborgske Districts Birketing Torsdagen den 6. mai 1773.

I Justits Protocollen antegnet og Ord til andet i Pante Protocollen indført samt Prioriteten rigtig

Testerer F. C. Muncheberg N. Wissing

Renten til Snapsting 1774, 1775, 1776, 1777 er rigtig betalt til Søren Rasmussen.

Forevist i Skifte Retten efter afgangne Søren Rasmussen i Pannerup den 24. November 1777.

Andersen.

Renten er betalt til Snapsting 1778, 1779, 1780, 1781, 1782, 1783.

1783 er betalt af Capitalen 100 rd. til Snapsting

tilstaar Karen Pedersdatter.

Renten er betalt med 6 rd. til Snapsting 1784, 1785

Karen Pedersdatter.

Forevist ved Skiftets holdelse efter Debitor Rasmus Ernstsens afgangne Hustrue Bodil Jensdatter af Stier den 9. augustii 1785 og Skiftet tilført

Testerer Paa den høye Skifte Forvalters S. T. hr. Kammerraad og Amtmand von Bülows vegne som Fuldmægtig H. Lauritzen

Og hvor efter hun her i Stervboen havde at fordre som hun begierede sig udlagt end skiønt hun fremdeles til videre i sit Pant vilde Creditere Enkemanden, Capital hvor af Renten er betalt til sidste Snaps Ting 150 rd.

Ligesaa fordrer Niels Pedersen i Framlev efter foreviste Pante Obligation af 10. Junii 1784 Capital hvor af Renten til sidst afvigte Snaps Ting er betalt 60 rd.

Obligationen lyder saaledes:

Jeg Rasmus Ernstsens boende i Stier Bye tilstaar hermed at have laant og bekommet i rede Courant mynt 60 rigsdaler af Velagte Niels Pedersen, Selv eyer i Framlev Bye, thi bepligter jeg mig og mine Arvinger igien redelig at udbetale samme til næste Wiborg Snaps Ting 1785 med et aars Rente 4 pro Cento, og skulde bemelte 60 rd. længere betroes mig eller jeg den kan behøve, da opsiges samme et fierding aar forud af en af Parterne og jeg (*er*) da pligtig og redelig at betale Capital og Renter med al mislig eller paafølgende uleilighed, saa Creditor og Arvinger i alle maader skal være og blive aldeles skadesløs, saadan endvidere pantsætter jeg herved med første Prioritets Ret og Rettighed min paaboede Gaards Konge Tiende som jeg er eyendes, desuden anden Prioritets Rettighed i min paaboede Gaard næst efter den Pante Forskrivning, som jeg har udgivet til Søren Rasmussen i Pannerup Bye, hvilke alt med videre jeg for nærværende Tiid eller eyende vorder skal være et sikker og uryggelig Pant, Indtil bemelte Capital eller paadragende Omkostninger i alle maader vorder betalt, saa har jeg og til Sikkerhed formaaet efter-skrevne 2de Mænd nemlig Jens Rasmussen og Jens Andersen begge af Framlev Bye denne min Pante Obligation med mig til Vitterlighed at underskrive og forsegle.

Datum Stier den 10. Junii 1784 Rasmus Ernstsens Jens Rasmussen Jens Andersen

Renten er betalt til Snaps Ting 1785 til Niels Pedersen.

Forevist i Skifte Retten efter Rasmus Ernstsens Hustrue afgangne Bodil Jensdatter af Stier den 9. Augustii 1785. Testerer paa den høie Skifte Forvalters vegne H. Lauritzen.

I Boen er indestaaende Børne Penge til den Salig Kones Syster **Mariane Jensdatter**, som nu tiener i København efter sluttede Skifte Brev af 22. Sept. 1764, og Enkemanden derfor til den høie Øvrighed udgivne Forskrivning af 12. Junii 1773 Capital **66 rd. 4 mk.** med 2 aars Rente til sidst afvigte Snaps Ting **5 rd. 2 mk.**
Tilsammen Capital med Renter **72 rd.**

Obligationen lyder saaledes

Underskrevne Rasmus Ernstsens Bosiddende Gaardmand i Stier bekiender og hermed for alle vedstaar ret vitterlig giæld skyldig at være til min Kones Syster Mariane Jensdatter gangbar Mynt 66 rd. 4 mk. hvor af de 54 rd. 70 sk. er hendes Mødrene Arv efter Skifte Brevets formelding af 22. Sept. 1764, og Resten som er 11 rd. 5 mk. 10 sk. en gave jeg ved Gaardens Antagelse efter hendes Salig Fader afgangne Jens Justsen har lovet at udbetale hende, naar Gud vil hun kommer til Brød.

Thi bepligter jeg hermed mig og mine Arvinger at betale fornævnte 66 rd. 4 mk. til Mariane Jensdatter den hun i Tiden maatte indlade sig i Egteskab med eller vedkommende Ober Formynder enten naar hun som meldt kan komme til Brød og næring, eller vedkommende ej længere skulle ville betro mig disse Børne Penge, alt efter et kvart aars foregaaende loulig Opsigelse paa en af Siderne.

Imidlertid saalænge Pengene for mig bliver bestaaende, skal jeg, som er pligtig at faa min Kones Syster opdraget og med skikkelig Føde og Klæde forsynet, være pligtig at holde vedkommende Formynder og Oberformynder kræves og skadesløs for ald den loulig Rente og ?? af denne liden Capital kunde falde og Myndlingen i Tiiden med Billighed kunde paastaa.

Og paa det at min Kære Kones Syster saavelsom vedkommende høye Øvrighed nu og i Tiiden destobedre kan være forsikret om disse Børnepenges Betaling 66 rd. 4 mk. med hvad deraf dependerer har jeg formaaet velagte Knud Jensen Sogne Foged i Galten herfor som Cautionist og Selvskyldner at indestaa og paa denne Obligation at undertegne, saa at Myndlingen Mariane Jensdatter tilligemed vedkommende høye Øvrighed og deres Arvinger, af mig, min Hustrue og begge vores Arvinger herudinden skal være og blive uden Skade og Skadesløsholden i alle optænkkelige Maader

Ti bekræftelse haver jeg denne min Forskrivning med egen Haand underskrevet og forseglet, samt ombedet underskrevne Velagte tvende Dannemænd af Høver med mig til Vitterlighed at ville underskrive.

Datum Stier den 12. Junii 1773

Rasmus Ernstsens

Som Cautionist og selv skyldner for indbemelte Børne Penge underskriver og forsegler

Knud Jensen

Til Vitterlighed efter Begiering underskriver Daniel Rasmussen Niels Jensen

Produceret i Skifte Retten efter Rasmus Ernstsens Hustrue afgangne Bodil Jensdatter af Stier den 9.

augustii 1785

Testerer H Lauritzen

Til Bygfæld aftages ej noget som Selv Ejer gods, men til Besætning og Plougens Drift udkræves efter Stedets Hartkorn og Forordningen 4 Bæster á 10 rd.

40 rd.

Vogn Ploug og harve

12 rd.

Til Amtstuen resterer ingen kongelige Skatter efter givne svar paa den giorte Forespørsel.

Dette Skiftes betaling declarerede Enkemanden at betale uden anførsel til afgang her for sine Børn, som og at betale Vurderings Mændene for deres umage. Ligesom han ej heller forlanger nogen aftagen til sin? begravelse med? hans Salig Kone.

Videre giæld blev ey fordret eller angivet

Altsaa bedrager **Boens Besværing**

334 rd.

Naar nu med Boens Formue som i alt bedrager

639 rd. 1 mk. 9 sk.

Liquideres dens besværing

334 rd.

Bliver i Behold til Deeling

305 rd. 1 mk. 9 sk.

Hvor af Enkemanden til kommer den halve Boe og Børnene

den anden halve Deel, som er

157 rd. 3 mk. 12½ sk.

som deles i 7 Syster Lodder og bliver for enhver af Sønnernes

Mødrene Arv

43 rd. 3 mk. 10 6/14 sk.

og for Datteren

21 rd. 4 mk. 13 3/14 sk.

som Enkemanden af sin egen halve Boe ville Completere for hver af

Sønnerne til 50 rd., der for dem alle 3 er

150 rd.

og for datteren til

24 rd.

foruden hendes Salig Moders gang klæder, som forhen er Specificeret og ikke Boen til Bæste bereignet.

Desuden lover Enkemanden at ville unde hver af sine Sønner en Kiste saa god som 6 rd. 4 mk. og Datteren en Seng med Klæder til 26 rd.

Hvad forskrevne Børnenes Mødrene Arv, i alt reede Penge 174 rd. angaar da bliver samme fremdeles i Boen hos Faderen bestaaende Renteløs til Sønnerne bliver deres fyldte 18de aar og datteren kommer i Egteskab, om Faderen saalænge lever med dennem og Børne Pengene hos Hannem kand betroes, som Tilsynsværgerne paalægges at have Indseende med, og bliver Enkemanden ellers pligtig at give Oberformynderen saadan Pante Forsikring for disse hans egne Børns ey/og? videre indehavende Børnepenge, som han nu og i Tiden kan see sig betrygget med.

Hvad sig angaar Boens Creditorer, da som ingen af dennem nu strax forlanger deres Fordringer udbetalt, men samme fremdeles vil Creditere Enkemanden imod derfor havende Forsikring, og efter saadanne Omstændigheder overdrages Boen igien Enkemanden til egen loulig medhandling, imod at han efterkommer alt hvis (*hvad*) forskrevet er, betales dette Skiftes Bekostning og holder Skifte Forvalteren forudinden i alle Maader anger og kravesløs om videre Giæld imod Formodning skulle opdages. Item efter hans Faderlig Pligt opdrager hans Børn til ære og Lære, saaledes som han for Gud og Øvrigheden aldtid agter bekient at være.

Saaledes er da dette Skifte i ald eenighed afhandlet, sluttet og tilendebragt som med samtlige Vore Hænders Underskrift bekræftes

Datum Skifte Stedet i Stier ut Supra

Paa den Høye Skifte Forvalters vegne

Paa egne og mine Børns Vegne

Som Tilsyns Værge for Børnene

Som overværende Vitterligheds og Vurderings Mænd

Rasmus Jensen Siøgaard

H. Lauritzen

Rasmus Ernstsen

Christian Ernstsen og Laurs Erichsen

Søren Nielsen

Stier By og Sogn.

Skifte efter **Jens Justsens afgangne Hustrue**

Maren Sørensdatte

Anno 1764 den 22. sept.

efter **Rytterbonden** og Gaardmanden **Jens Justsens afd. Hustrue.**

3 døtre: **Anne Jensdatter 17, Bodil 14, Marie 1 1/4.** Til Stede var Enkemanden, deres **morbror Søren Sørens** var ikke mødt. **Thomas Justsen**, deres **farbror** var til stede.

Skifteforretning efter Selveier Gaardmand Jens Sørensens Hustrue 1797

Afgangne Maren Rasmusdatter af Stier (ane 7).

Anno 1797, den 2. May indfandt sig i Stier paa Skifteforvalteren Hr. Kammerherre og Amtmand Bülow's Vegne efter Ordre Rasmus Damgaard fra Amtscontoiret i Skanderborg med tiltagne tvende uvildige Vurderings og Vitterlighedsmænd, sognefoged Mads Rasmusen og Søren Nielsen, begge her af Byen.

For i Stervboen (*dødsboet*) efter Gaardmand **Jens Sørensens Hustrue**, afd. **Maren Rasmusdatter**, at foretage Boens Registering og Vurdering, samt om muligt endelig Skifte og Deeling imellem Enkemanden, **Jens Sørens** (*ane 6*) og hans med den salig afdøde i Ægteskab auvlede og i liveværende Børn, der var 1 Datter **Kiersten Jensdatter 3 Aar**, 1 Datter **Bodild Marie Jensdatter 1 Aar**. - Alle paa den ene Side samt Boets Credi & Debitorer paa den anden Side.

Ved Forretningen var nærværende, Enkemanden paa egne Vegne og som født Værge for sine Børn. Item som Tilsynsværge paa Børnenes Vegne, deres **Bedste Fader Rasmus Ernsts** (*ane 14*), her af Byen. Og er da i forbemeldtes hos og overværelse passeret og tilgaaet som følger:

I den øverste Stue

Her følger en lang liste på 3 sider over boets ejendele

Gaarden

som ifølge forefundne Skiøde af 13. Marty 1776 er en Selveier Gaard og Sterfboen tilhørende, der staar for Hartkorn, Ager og Eng 3 Tdr. 6 Skp. 0 Fj. 5/16 Alb., Skovskyld 2 1/9 Alb., hvorfra er afhændet 1 Skp. 2 Fj. 1 Alb. og Skovskyld 1/9 Alb. Bliver igjen Gaardens Hartkorn 3 Tdr. 4 Skp. 1 Fj. 2 5/16 Alb. og Skovskyld 2 Alb., hvilken Gaard med sin Herlighed og Rettighed i Mark og Bye (efter at det blev frareignet, det som til Hans Majest's Casse er indestaaende) blev af Vurderingsmændene anseet af Værdi til 500 rd. Skiødet lyder saaledes: vide (*se*) Copie Protocoll pag.

Kornet i Laden blev af Vurderingsmændene anseet alene at være tilstrækkelig til fornøden Sæde og Tærkorn samt til et Aars Tieneste Folkeløn og ej videre, og altsaa intet derfra Boen til Indtægt at beregne.

Videre er denne Gaard tilhørende og eiende sin Andeel 1/16 i Stier Byes Konge og Kirke Tiende samt disses Quæg Tiender i forhold til Gaardens Hartkorn, som blev ansat af Værdi til (efter at det til Hans Majest's Casse indestaaende var frareignet) **100 rd.**

Skiøderne lyder saaledes, vide Copie Protocoll pag.....

Videre Boen til bedste blev ikke forefundet eller paaviist.

Thi beløber Boens Formue sig til den Summa

993 rd. 2 mrk. 9 sk.

Derimod bliver følgende Boen til besværing:

Til Bygfæld (*byggningsforringelse*) aftages ej noget som Selv Eier Gods, men til Besætning udkræves i Forhold til Stedets Hartkorn

4 Drættfærdige Bæster (*fuldvoksne arbejdsheste*) á 16 rd. 64 rd.

Vogn, Plou, Harve 16 rd. 80 rd.

Hr. Byfoged Tolstrup i Skanderborg kan fordre efter i hænde havende

Pante Obligation udstædet af Enkemanden og dateret 2. May 1776

den Capital 400 rd.

Et Aars Rente til Snapsting 1797 16 rd.

Obligationen lyder saaledes, vide Copie Protocoll pag.

Enkemanden angav at være skyldig til Peder Madsen i Aaslew

efter derfor udstedte Beviis 50 rd.

Beviset lyder saaledes, vide Copie Protocoll pag.

Endvidere blev angivet at være skyldig til Søren Schmidt i Aarhus 10 rd.

Købmand Kiellerup ibidem 53 rd.

Søren Nielsen i Stier 10 rd.

Enkemanden beregnede hans salig Kones Begravelses Bekostning

at have kostet 20 rd.

hvorimod han tilkommer Vederlag og her udlægges med 20 rd.

Af Kongelige Skatter er til Restancer saa som de er:

Januar og April Kvartal 3 rd. 5 mrk.

5 Maaneders extra Skatter af 4 Personer 1 rd. 4 mrk.

Videre af Kongl. Skatter eller Børnepenge hæfter ikke paa Boet efter

Vedkommendes Afstaaelse.

Dette Skiftes Bekostning vilde Enkemanden betale uden Anførsel

eller Afgang for Børnene.

Intet videre Boen til Besværing blev fordret eller angivet.

Thi bedrager Boens Besværing sig til den Summa 597 rd.

Naar nu samme liquideres med Boens foranførte Formue 993 rd. 2 mrk. 9 sk.

Bliver i Behold til Deeling 396 rd. 2 mrk. 9 sk.

hvoraf Enkemanden tilkommer den halve Boe,

og Børnene den anden halve Deel, som er 198 rd. 1 mrk. 4½ sk.

hvilken Børnenes halve Deel Enkemanden vilde have completeret til 200 rd.

Og bliver da for enhver af Døtrene 100 rd.

Foruden disse Børnene tilfaldne Arvelodder vilde Enkemanden

give hver af sine Døtre 1 Sæng med Klæder

og 1 Dragkiste af Værdie til 46 rd. Er for dem begge 92 rd.

Hvad nu disse Børnene saaledes tilfaldne Arvelodder og Gave angaar,

der i alt er den Summa 292 rd., da bliver samme indestaaende til Børnene opnaar deres 18. Aar, men fra den Tid af er det aftalt, at Børnene nyder deres Rente af denne deres tilfaldne Mødrene Arv.

Imidlertid tilpligtes Enkemanden for dette Børnegods at give Vedkommende Høie Øvrighed og

Oberformynder saadan Pante Forsikring som samme og i Tiden kan see sig betrygget ved. I øvrigt bliver det Enkemandens Pligt at sørge for sine Børns Opdragelse til Ære og Lære efter Stand og Vilkaar indtil

de selv Brødet kan fortiene.

Siden ingen meldte sig at have videre til Erindring, og Børnenes Creditorer ej forlangte indbetaling strax,

men vil creditere Enkemanden indtil videre, saa blev Boen og Eiendommene igjen Enkemanden

overleveret til egen lovlig Medhandling, imod at han opfylder alt hvad foreskrevet er samt holder

Capitalforvalteren herudinden i alle Maader Anger og Kravesløs.

Hvormed dette Skifte saaledes blev sluttet og tilendebragt.

Ut supra

På den Høie Skifteforvalters Vegne efter Ordre. Pa egne og mine Børns Vegne

R. Damgaard

Jens Sørensen

Som overværende Tilsynsværge paa Børnenes Vegne

Rasmus Ernstsen

Som overværende Vurderings og Vitterligheds mænd

Mads Rasmusen

Søren Nielsen

Redigeret uddrag af **Jens Sørensens obligation** til sine **2 døtre Kirsten og Bodil Marie** ved **Maren Rasmusdatters død 8. marts 1797**. Skrevet i Skanderborg den 19. juni 1798 og læst i det Skanderborgske Distrikts Birketing den **26. juli 1798**.

B 61F SP2 folio 584a

Underskrevne Selvejer Gaardmand Jens Sørensen i Stier bekiender og herved for alle vedstaar -- at være skyldig til mine Kiære Døttre, navnlig

Kirsten Jensdatter	Capital	100 Rd.
	og i Vahre	46 Rd.
Bodild Marie Jensdatter	ligesaa	146 Rd.

som er deres tillagte Arv og Gave - efter deres Salig Moder, min forrige Hustru, Maren Rasmusdatter ifølge sluttet Skiftebrev af 2. May 1797 - der for mig Renteløs indestaar indtil deres 18 Aars fyldte, om ieg saa længe kand leve. I anden Fald bliver disse Børnepenge efter min Død at udbetale for andetsteds paa Rente at udsættes.

I det følgende forpligter Jens Sørensen sig og sine arvinger til at sørge for, at de to døtre fra deres fyldte 18 år får 4 pro cent p.a. af deres penge.

Dokumentet fortsætter: Og paa det, at mine Kiære Børn, såvelsom Stædets Høye Øvrighed og Oberformynderen kan være forsikret om skadesløs Betaling til sin tid, pantsætter ieg derfor herved min nu iboende og tilhørende Selveier Gaard beliggende i Skanderborg Amt, Framlev Herred, Stier Sogn og Bye, som staar for Hartkorn Agger og Eng 3 Tdr. 4 Skp. 1 Fj. 2 og fem sekstendedeete Album og Skovskyld 2 Album, hvis Bygninger i Brandcassen er forsikret for 850 Rd., saa og Gaardens Anpart een sekstende-deel i Stier Sogns Konge- og Kirke-, Korn samt Qvægtiender ---- hvilken Gaard bemeldte mine 2 Døttre og Stædets Oberformynder med 1. og bedste Prioritets Ret skal have og beholde til Underpant og Forsikring for Capital og Renter indtil samme er vorden afbetalt.

Herefter gennemgås konsekvensen af manglende opfyldelse af forpligtelserne fra Jens Sørensens og arvingers side. I så fald vil hele kapitalen med renter være forfalden til betaling, og kreditor vil være berettiget til at sætte pantet på offentlig auktion.

Dokumentet er underskrevet den 19. juni 1798 af Jens Sørensen

Til vitterlighed underskriver R. Damgaard og K. Wegner

Læst den 26. juli 1798

Munkeberg

Tolstrup

B 58 SP 96 protokol 7 fol. 431.

Extract af **Skiftet efter Johanne Rasmusdatter**, Gaardmand **Jens Sørensens Hustru** i Stier, sluttet den **24. Junii 1808**.

Aar **1808, den 30. Martii** blev Boet registreret og vurderet saaledes som følger:

Her følger en lang liste over de enkelte dele i boet. Værdi i alt 1482 rdl. 2 mark 8 skilling.

Aar **1808, den 4. Junii** blev Skiftet foretaget til Slutning.

Der bliver at dele imellem Enkemanden og hans med den Afdøde sammen avlede Børn.

Saaledes:

Enkemanden, det Halve med		470 Rdl.	1 Mark	6 Sk.
Sønnen, Søren Jensen	6 Aar	235 Rdl.	0 Mark	11 Sk.
Datteren Birthe Jensdatter	7 Aar	117 Rdl.	3 Mark	5,5 Sk.
Datteren Maren Jensdatter	3 Aar	117 Rdl.	3 Mark	5,5 Sk.

		940 Rdl.	2 Mark	12 Sk.

Enkemanden renoncerede paa den ham ifølge Loven tilkommende Broderlod, ligesom han og forbandt sig til at betale de paa dette Skifte medgaaende Omkostninger.

Den ? ? ? Børnene med dette Skifte tilfalden Arv, 470 Rd. 1 Mark 6 Sk., hvoraf Enkemanden hæver Renten til Børnenes Opdragelse indtil Sønnen bliver myndig og Døtrene gifte, forbandt Enkemanden sig til at indbetale til Overformynderiet i **Snapstingstermin** 1809 eller og forinden derfor at stifte lovbefalet Sikkerhed. Imidlertid pantsættes hermed med 2. Prioritets Panterettighed hans iboende Gaard i Stier,

Artikel nr. 26

Ildebrand i Søballe

Ildebrand i Søballe 1723

Regimentskriver Gybergs indstilling til amtmanden over Skanderborg amt Jürgen Grabov i anledning af 2 brande i henholdsvis Låsby og Søballe.

Proposition (*forslag*).

Angaaende 2de af ildebrand for u-lykkede Rytterbønder i det Schanderborgske District Nembl. Søren Jensen i Laasbye og Rasmus Christensen i Siøballe har ieg de høie Herrer følgende at foredrage:

1.

Søren Jensen i Laasbye har efter Tingswidnet nr. 1 af det Schanderborgske Districts Birketing om natten imellem d. 7de og 8de dito ved u-luckelig jildebrand mist hans iboende jstrad Huus (*stuehus*) bestaaende af 13 fag
fortsættelsen er udeladt af WT.

2

Rasmus Christensen i Siøballe

Har ligeledes efter Tingswidnet nr. 2 **søndag d. 12. December**, medens folck war i Kirke ved ildebrand mist hans iboende Stuehuus, som war i alt 17 fag sampt ald hans derudi Eiende midler, Boehave og andet widere, alt af ilden fortæred, undtagen at han har faaet reddet en liden Deel af hans Boeskab, og dend øvrige gaardens Bygning Conserveret (*bevaret*) har ieg til hans widere opkomst, for de høie Herrer at fremdrage.

1.

om hand efter Hans Maits allemaadigste Resolution af 26de Janr. 1711 maae tilligges paa hands fag 1 rdr. er 17 rdr.

2.

at nyde nogen tiids frihed paa Hart Kornet, som er efter Matriculen nr. 1: 7 td. 6 skp.

3.

Ligesom næst forrige Søren Jensen af Laasbye at maatte bevilges udvisning af top faldene træer eller af bemelte gaml tømmer ved Schanderborg og Silkeborg tilligges til

Jord Leder	12 Allen
Muur Rimmer	12 Allen
Stolper ä 4½ al lang	40 stk.
Løsholdter á 3 al lang	40 stk.
Stiwer	68 stk.
Bøg til Lægter á 6 al lang	229 stk.

Og endelig at de begge (*Søren Jensen i Laasbye og Rasmus Christensen i Søballe*) af deres Naboer ved Bygningernes fortsættelse og anden derwed forefaldende arbeid maae nyde nogen Hielp med Materialie tilførsel og wider hworom de høie Herrers Resolution (*beslutning*) forwenter da ieg forbliver

De Høiædle og Welbaarne Welædle og Welbyrdige Herrers Ydmyge tiener

C. Gyberg

Schanderborg Ladegaard d. 30. Decembr. 1723

Tienstydmygst Memorial til

De Høiædle og Welbaarne, Welædle og Welbyrdige Herrer Deputerede udi Rytter Sessionen for Schanderborg Ampt.

Rentekammerets godkendelse

Appobation (godkendelse)

Indbemelte twende Bønder Søfren Jensen af Laasbye og **Rasmus Christensen af Søeballe** som begge er overgaaed een u-lychelig jldebrand har hans Kongl. Maist. ved meddelte Resolution af 31. Pashato? accorderet icke allene

Her følger den samlede hjælp for begge bønder.

1. Med Bygningshielp af 1 Rdr. paa hver af brendte fag, som for dem begge gjør 30 Rdr.
2. Dend anførte frihed for afgifter af Stædernes Hart Korn, som for dem begge drager sig til 64 Rdr. 64 Mark.
Tilsammen 94 Rdr. 64 Mk.

Mens endog

at den til Hielp til saadanne deris gaardes Biugningers desto snarere i-standsættelse maae gives Nembl.

(nemlig)

Jordleder	216 allen
Muur Rimmer	216 allen
Stolper á 4½ allen lang	72 stkr.
Løsholter á 3 al.	72 stkr.
Stiver	110 stkr.
Bøg til Lægter á 6 al.	519 stkr.

Og saadant tages endten af det som wed Silcheborg eller af det som wed Schanderborg fra Baraque Bygningen findes til Owers. (*Disse barakker var i årene forinden blevet opført i Skanderborg til kvartierer for rytterne, idet man valgte at gå bort fra indkvarteringerne i bøndergårdene.*)

Thi retter dend Kongelige Regiment Skriwer hr. Krigs Raad Gyberg sig der efter i alle Maader iagttagende

1. Ived (*angående*) dend Post om de 30 rdr. som paa hver af brendte Fag med 1 rdr. er bevilged. At der ower indsendte Reigning belagt med Tingswidner af Amptmanden attesterit til efterretning baade at Bygningerne ere i forswarlig Stand, saa og om Bønderne haver tilstaaed om denne 1 rdr. tillæg at wære bekiendt, desligeste at de samme haver nydt.
2. Iwed dend Post om friheden paa 64 rdr. 64 sk. at samme udi hans allerunderdanigst Reigenskab ikke føres fra jndtægtens Summa til afgang uden at iwed desen (*denne*) anførsel tillige findes fremlagt Amptmandens attest om Bøndernes tilstaaelse (*svar på at*) det de slig friheds beløb foruden forbemelte Bygningshielp rigtigen haftt og nydt haver.

3. Iwed dend Post om tømmeret.

Det os tilmeldes om hand finder at de anførte Sorter alle staa til at erholde enten fra Silcheborg eller fra Skanderborg allene eller og wil tagis fra Begge Stæder tillige, og om det skulle udfalde til det sidste da hwormegit fra et hwert Stæd især og af hwad Slags fornødiges, paa det Wi kunde stille dend anstaldt, som erfordris til des udlevering.

I øvrigt forholder sig og Regiment Skrивereren efter Seshionens ydermeere formeldend i dette fald og tilseer nøye at Gaarderne og Beboerne ved denne frihed og Hielp kommer i dend Stand saa deraf efter Frihedens Ende swaris hvis (*hvad*) bør uden nogen Restance.

Rendte Cammerit d. 5te Febr. Anno 1724.

C. Guldencrone Schrader
 Monichen Borneman Justsen /Clausen

Originalen her wed er fremlagt under 1724 aars Regnskab

Lit. F.

Ordforklaringer

ORDFORKLARINGER

Nedenstående ordliste er fremkommet ved uddrag fra en række forskellige forfatters ordforklaringer i diverse bøger. Her skal særligt nævnes: Kirstin Nørgaard Pedersen, Beder (lensregnskaber og 1600-tallets tingbøger). Kristian Vestergaard (Vandmøller i gl. Skanderborg amt). Edvard Egeberg (Silkeborg Slot). Kancelliets brevbøger, forskellige forfattere. Historisk Leksikon, udgivet af Dansk Historisk Fællesforening 1970.

Der kan i enkelte tilfælde forekomme to forskellige forklaringer af betydningen af et ord.

A

alsædejord	jord, som besåedes hvert år.
afhjelme	har syn og skøn været afholdt i en retssag, skal syn- og skønsmændene til retten afgive en skriftlig erklæring om undersøgelsens resultat. Erklæringen skal vedstås i et retsmøde, og hermed siges synet og skønnet at være afhjælet.
aftinge en sag	afgøre el. sone en forseelse med bøder.
anneks-gård,	ejendomme, i præsters annekssogne, hvoraf landgilden var.
-præstegård	præstens indtægt, mens herligheden lå til kronen.
arbejdspenge	ydelse til afløsning af hoveri.
arkelimester	bestyrer af artillerimagasin.
arre	havre.

B

bagflod	oversvømmelse af vand, der samler sig bag en sluse el. dæmning.
besov	havde samleje med.
betrædes	overraskes på fersk gerning, pågribes.
binding, fag	(af et hus), tre bindinger hus.
binding -(s)fag	afstanden mellem bjælkerne.
bing	korn eller melkiste, to bing til told (af malet korn).
birkefrihed	frihed for at høre under den ordinære jurisdiktion og ret til selv at udnævne (birke)dommer, -foged.
bismer	foruden et vejeinstrument også en vægtenhed.
bitræ	bistade.
blodvide	bøde som manddræberen betalte til kongen, legemskrænkelse med udgydt blod.
blok	jordstykke, en del af en mark.
boel - bol	1) En ældre enhed for jorddeling og jordvurdering. Bol omfattede som regel flere gårde og hver gårdgruppe fik tildelt lige brede lodder i hvert agerskifte 2) I de danske landskabslove er bol betegnelsen for en, inden for den enkelte landsby konstant brøkdelt af den jord, som hørte til byen, og som var undergivet jordfællesskabet. Langt de fleste bol var halvbol. Et bols græsningsret og andel i den fælles landsbyjord rettede sig efter dets størrelse - som regel angivet ved et såkaldt ottingstal. Kun bolsmændene var medlemmer af granden med ret til at deltage i byens grandestævne. 3) en fjerdedel af en gård.
boelgalt,	1)(eller bolsvin), et hjemme (på bole) opfødt, og derfor bedre fedet svin, der gives i
bolgalt	landgilde, i modsætning til et skov-(olden)svin, der fedes på olden i skoven. 2) gildet svin, der svares i afgift.
bolskifte	jorden er opdelt i visse grupper omfattende flere gårde, og kaldet bol. hver gruppe/bol deltes imellem gårdene i flere dele, en for hver gård. Delene havde forskellig bredde i forhold til gårdenes størrelser. (Sv. Aakj).
boeslod	formue, alt hvad en person ejer bortset fra jord, en ægtefælles andel i det fælles bo.
bondegods	selvejergods.

bonderet	bonderet dvs. dom idømt lokalt for forseelse over for andre end kronen, som dog skulle have sagefaldsbøde, henholdsvis lejermålsbøde (forseelse mod det 6. bud).
bordag	skænderi / slagsmål.
borgen	bruges i ældre lovsprog dels i al almindelighed som betegnelse for enhver sikkerhedsstillelse, dels specielt om sikkerhedsstillelse for, at fremsatte trusler ikke skal blive virkeligjorte, eller for at en sigtet person vil blive til stede til sagens tilendebringelse.
boskæppe	muligvis det samme som byskæppe, svarende til 3/4 tønde.
broderlod	dobbelt arvelod til sønner i forhold til døtre.
brystfaldshjul	underfaldshjul, hvor vandet falder fra et højereliggende punkt end normalt underfaldsvand.
brændsvin	svin, der skal på olden, og derfor brændes med ejerens bomærke.
brøstfældig	bygfældighed forfalden (om bygningers tilstand).
budfoged	han tilsagde folk til hove. Stod under sognefogden.
bygfæld	forfaldne bygninger.
børnepenget	arvepenget, tilhørende børn, forvaltet af deres værge.
bådsmændsskat	en udskrivning til søs. Egentlig en byskat. Hørte til 1660 til byernes faste årlige skatter og ydedes til underholdning af bådsmænd, bartskærere og trompetere, som de af en eller anden grund ikke kunne stille. Men var altså også pålagt landet.
bårer	græsmark.

C

comparere	fremstille sig for, møde for (retten).
copulationsattest	vielsesattest.

D

dannemænd	pålidelige, hæderlige mænd.
degen	kårde.
dele	retsforfølgelse.
delefoged	procesfoged, en kongl. embedsmand i 1500-1600 årene, navnlig i Jylland og Fyn. Delefogden varetog kongens interesser på herredstinget og udøvede desuden en vis politimyndighed. I hvert herred fandtes kun én delefoged.
delingsdom,	dømt til udpantning. Indtil gælden var betalt havde den dømte ikke
- fordelt	(el. i fordeling) ret til at aflægge ed, og vedkommende var på det nærmeste retsløs.
dionysii dag	9. oktober.
dyrvogter	skovrider, et betroet arbejde, som ofte gik i arv. Der var ikke tale om det man i dag forstår ved denne titel. Skovriderne fik bestalling, og arbejdet lønnedes på forskellig vis, for det meste ved at de var fri for afgift af deres gård. (Bestallingerne kan ses i nogle tilfælde i Kancelliets brevbøger).

E

eftermålsmand	i drabssager den dræbtes nærmeste mandlige arvinger, som det påhvilede at forfølge drabet. Den som på slægtens vegne anlagde sag ved drab.
engbjæring	høhøst.
enbygdegaard	enbygge, enligt liggende gård.
Engelst	klædestof.
enspænder	bereden tjener, især sådan som benyttedes til ordonnans- el. kurértjeneste.
enstedsgaard	enstedsgaard, enstedsgaardt enligt liggende gård.
entledige	befri for.
eragtes	ansættes til.
erridspenget	arbejdsperige.

F

fadebur	der er her almindeligvis tale om kongens foråd af forskellig slags.
fald	forningelse, forringelse på gården.
faldsbøder	bøder for ulovlig udeblivelse fra retten efter lovlig stævning.
faldsmål	dom, som gjorde den dømte ufri, så han bl.a. ikke kunne aflægge ed eller vidne i retsager. Ved betaling af den idømte bøde, sagesfaldsbøde blev sagen frafaldet, og han var igen for en fri mand at regne.
fastelavnsborgmestre	iflg. frd. 7/4 1619, § 9 skulle borgmestrene i lensmandens overværelse omveksles (bytte med en anden af byrådet) hvert år på fastelavnssøndag.
feldbereder	garver.
fetallie	levnedsmidler.
fjd., fjr.	fjering, fjeringkar.
fjerdingsgård	en kvart gård.
fjæl	brædt, planke.
flen	gren, spids.
flindt	bøsse.
flint og kul	anbragt under skelsten i et bestemt antal.
forarges	her: forringes.
forborge,	vorbergen, skjule.
fordele	lade sig, lade sig indstævne 3 gange til tinge for vitterlig gæld.
fordeling	et i ældre dansk ret forekommende retsinstitut, der bestod i, at det gennem gentagne indstævninger til tinge konstateredes, at en sagsøgt ikke ville efterkomme en ham en påhvilende forpligtelse.
fordølge	skjule.
forfang	afbræk, hindring.
forfare	erfare.
forfærdige	udfærdige, reparere, istandsætte.
forfølgning	retsforfølgning.
forhverve	erhverve. forhverve hannom kald, skaffe ham kald.
forkomme	miste.
forkort	forningelse, skade.
forkrenke	gøre skade.
forleningsbrev	lensmandens kontrakt med kongen.
forløbe	løbe bort.
forordning	supplerende regel med retslig gyldighed, selvom den ikke var indeholdt i selve loven (Jyske lov).
forprang	1) bønderne måtte ikke sælge deres produkter, førend det var blevet tilbudt deres husbond at købe dem.
forprang	2) handel før ankomsten til byens torv, ulovligt køb af bøndernes landbrugsprodukter, før de nåede til byens torv.
forte	frit fællesareal mellem en landsbys gårde og huse.
fortrængsel	ulempe.
forvendes	fratages, løsrives, berøves.
forvende	1. forvanske, 2. anvende.
frænde	en slægtning.
fyrreskive	fyrretræsbord.
fædrift	kvægavl, fælles græsningsret.
fødenød	fodernød , kvæg, som af fæsteren skulle holdes på foder for godsejeren eller kronen.
førlov	føringspenge, arveafgift, som skulle erlægges, når der var tale om arv ud over herredsgrænsen. I originalerne også skrevet: førøløn.

førlov	i tingbøgerne ofte anført som forlov. Egl. tilladelse til at føre bort. Førlovspenge: navnet på en afgift, der svaredes dels af fæstere, når de efter opsigelse af fæstet skiltes fra deres gårde, dels af arvinger, der førte en dem tilfalden arv bort. En arving, der førte sin arv bort fra arveladerens herlighedsejers område betalte denne 3 rigsmark i førlov.
forvustet	ødelagt.

G

gadehus	hus uden jord.
genant	f. ex. lensmandens genant - indtægt.
geruste heste	heste tjenlige til krigsbrug.
gewehr	håndvåben af alle slags, jf. sidegewehr).
gierning, stande	være under arbejde.
grander	naboer, landsbyfæller.
grander	ordet betyder en, der bor lige ved siden af eller nær ved, - en nabo. Granderne havde til leder en grandefoged i andre egne kaldt oldermændene. Et grandestævne var det samme som et bystævne eller et oldermændsstævne.
grangivelig	nøjagtig.
gribsjord	jord, som ikke er rebet (<i>opmålt</i>), og som man frit kan tage af til dyrkning.
grime	sætte mærke (til skel i en skov), grimet bøg.
grot	møntbetegn., der angiver større værdi end den normale, fx kun 5 skilling grot på 1 mark i stedet for 6 sk.
græsbed	græsning, ligge til fællesg.
gærdsel	staver og ris til bygning af gærder.
gæsteri	afløsning for opstaldning af kvæg.
gæsterihavre	afgift i havre i st. f. gæsteri.
gård(s)fred	Den fred, der efter ældre ret skulle herske i en gård. Den fandt udtryk i, at forbrydelser, der var forbundet med krænkelse af denne fred, straffedes særlig strengt. Tinget kunne lyse gårdsfred.
gårdfred	dømt for gårdfred, dvs. for brud på samme.
gårdssted	grunden, hvorpå gårdens bygninger lå.
gåsearre	=gåsehavre, havre, afgift i havre som følger med ydelse af gæs.

H

harbopund	landgildepund på 1/9, 1/10, 1/11 el. 1/12 tønde.
hastighed	lastmodighed, hidsighed.
henføre	bortføre.
herregæsteri	afgift til afløsning af godsejerens ret for sig og sine heste til overnatning og forplejning.
herrehavre	havre som afgift til godsejeren.
hofheste	begrebet hofheste og jægerheste stammer den tid, da kongen rejste rundt i landet med et stort følge. I de store skove i Midtjylland drev han ofte jagt. Disse afgifter blev i Skanderborg len afløst med 1/4 ørtug byg for en hovhests gæsteri. Dette beregnedes med 3 skpr. malt for hver hofhest, der skulde modtages, og med 2 skpr. malt for hver jæger hest.
hujus	latin: I dag, samme dag.
husbondhold	selvejere skulle, når de ved arv eller køb overtog deres gårde, yde til kronen som anerkendelse af dens herlighed. Husbondhold blev oprindeligt betalt i varer og var ofte, især i Jylland, en fast størrelse på en okse, men afløstes i 1600-årene med penge.
husleje	nattelogi.
hvid	lille mønt (1/3 skilling).
høringsdele	betegn. for den i Jyll. anvendte form for fordeling, hvor dommen, der konstaterede, at sagsøgte var lovlig fordelt, afsagdes af 6 af dommeren udvalgte mænd.
håndskrift	dokument med underskrift, gældsbrief.

I

ibm.	sammesteds, forkortelse af ibidem, i originalerne også skrevet ibid.
ildsvåde, vådeild	brand opstået ved ulykkelig hændelse.
inderste, -mand	person, som bor til leje i jordløst hus, eller som aftægtsmand.
indførsel	adkomst til med rettens følge at foretage eksekution el. udlæg i ejendommen.
indrømme	1. rykke, flytte ind. 2. overlade, indrømme hannom hans gaard.
indtegt	et stykke indgærdet jord.
isterad	= rålingshus , stuehus.
item	også, endvidere.

J

Jacobidag	Phillippi Jacobidag 1. maj regnskabsårets begyndelse.
jernfang	ting, redskaber af jern.
jomfrukrænkelse	brud på det 6. bud, hvor der er tale om 1. gang for kvindens vedkommende.
jordegen	selvejer.
jus Patronatus	kaldsret.

K

kag, kagstol	pæl hvortil den, som var idømt pryglestraf blev bundet, der var ofte tale om utugtige kvinder.
kaldsmænd	7 mænd, som i tiden før Danske Lov valgtes af sognemændene til at vælge en præst.
kapitlet	domskirkens administration (den øverste ledelse).
kirkefred	skal forstås som brud på kirkefred (jvrf. gårdfred).
kirkenævn	et udvalg af mænd til at dømme i visse kirkelige sager, især trolddom.
klyne	tørv.
K.M.	kongelig majestæt, i originalerne forkortet på forskellig måde.
knaghjul	det hjul, som sidder i akselens anden ende, modsat vandhjulet.
kongetiende	kronens del af tiendeafgiften.
kongstød el.	stød. kongestød, afgift til kongen, en art landgilde, betalt af især jordegne gårde i penge el. byg, men især havre. 1 stød = 3 skp. el. ½ td. havre.
kontentere	tilfredsstille.
kontribution	skat.
kopenge	dels betaling for køer i fællesgræsning, dels afløsning af ydelse af ko el. part deraf i skat el. landgilde.
kærv	neg (tiende i kærven i modsætning til tiende i skæppen, dvs. i aftærsket korn).

L

Lambertii dag	17. september.
landekøb	faktiske handelspriser, i modsætn. til kunstigt fastsatte priser, fx kapitelstakster.
lange rør	bøsser.
langjærn	bruge en ager med le og langjærn.
lejermål	dom for brud på det 6. bud. I ældre dansk lovsprog den strafferetlige bestemmelse for samleje uden for ægteskab. Efter Danske Lov skulle begge parter betale bøder og "stande aabenbare skrifte." Efter at være ophævet af Struensee blev bestemmelsen efter dennes fald i 1772 geninført, men blev dog endeligt ophævet i 1812.
lejermålsbøde	bøde for samme, det meste af perioden 12 dlr. til manden og 6 dlr. til kvinden, dog slap de med en lavere bøde på 9 mark, hvis de indgik ægteskab.
legle	lille anker til at drikke af. på Fyn: lejle.
leding el.	ledingspenge , gives ligesom landgildepengene næsten alene af jordegne bønder; er i

	1600-tallet	en pengeafgift, hvormed den opr. ledingspligt in natura er afløst; havnen er det læg af gde., som skulle stille én mand til ledingen.
leigerskab		samleje.
leierstedt		gravsted.
lod		kugle.
lovbyde= lavbyde		loven påbød, at en bonde ikke måtte sælge sin jord til fremmede, før han på 3. ting havde tilbudt sine frænder at købe jorden, og hvis nogen skødede, inden han lovbød, kunne frænderne - i det mindste efter nogle af lovene - tilbagekalde salget, og bonden ifaldt straf. Lovbydelsespligten omfattede dog kun arve jorden, således at fædrene jord skulle tilbydes fædrene frænder, mødrene jord mødrene frænder.
lovskifte		lovligt skifte.
lovværge = lavværge		oprindeligt udtryk for værger i almindelighed, men senere brugtes udtrykket især om den værge, som en enke efter sit eget ønske kunne antage sig, eller som efter omstændighederne blev hende beskikket af øvrigheden.
løsholter		vandrette tømmerstykker midt i bindingsværk.

M

mageskifte		byttehandel med fast ejendom.
magevej		genvej.
markskel		markere det rette skel v. hj. af stokke el. sten.
memorial		en erindringskrivelse, en forestilling eller en ansøgning.
Michaelis= skt. Mikkelsdag		Mikkelsdag 29. september. skiftedag den 1. november.
mindremand		mand, der er dømt fra sin ære, også mindreværdig person.
missive		sendebrev (latin). Specielt sådanne kongebreve, som var rettet til en eller flere personer og begyndte med ordene: "Vor Gunst tilforn", i modsætning til de "åbne" breve, der begyndte med "gøre alle vitterligt" og var rettet til alle undersåtter.
missive		bekræftet afskrift.
mistægt		selvtægt begået ved en fejltagelse.
mælkedéje		malkepige, mejerske.
mærføl		hoppeføl.
møllestyfning=		møllestefning , opdæmning af mølledam.

N

nam		domhavers ret til at bemægtige sig noget af den dømtes løsøre til sikkerhed.
naver		boreredskab.
nedstævne		om nedhuggede grene (stævning af træer).

O

oldefader		farfar.
oldengæld		afgift for at have svin på olden i kronens skove.
opdrage		overdrage.
opladt		overladt (frivillig afgivet).
optinge		indgå forlig.
ort /rigsort		mønt, vist af samme værdi som 1 mark.
ort		sted.
otting		ottendedel.

P

parlement	skænderi.
pantsvend	pandsvend, jagtbejent, som opstiller og passer panderne (jægernetene).
partgård	fmtl. del af en gård, gårdspart.
pebersvende	ugifte, ofte unge, mænd, som rejser rundt og sælger varer på landet.
pestilence	pestangreb i 1602.
Phillippi	Jacobidag . 1. maj, regnskabsårets begyndelse.
pibe	vinmål, ml. 432 og 588 potter.
pike	pirk = pike var et spyd med en 4-6 meter lang stage - et fodfolksvåben.
plasker	plaskemøller, skvatmøller, vandmøller med vandretliggende hjul.
pligtsfoged	opsynsmand med arbejdsfolk.
plitzkarl	pligtskarl, arbejdsmand.
plovfred	her brud på plovfred (jvfr. gårdfred).
plovhavre	en særlig afgift til de siden slutningen af 1100-tallet oprettede spedalskhedshospitaler; efter spedalskhedens forsvinden fortsat lige til vore dage svaret af nogle af Århus-egnens herreder til den stedlige Skt. Karensgårds arvtager, det alm. hospital i Århus.
plovsard	plovens ard = plovsåret på hjulploven.
præbendet	domkirkeembede i katolsk tid.

R

ran	rov, tyveri.
ransnævninger	særligt udnævnte lægdommere aflagde ransed i ranssager.
ransvoren	ved ed beskyldt for ran.
rdl.	rigsdaler.
rebet jord	med reb udmålt jord.
reb og rafte	målereb og målerafte brugtes til jordmåling i de ældste tider.
reces	forordninger, udstedt af myndigheder.
recessen	lovregler, som ikke stod i selve loven, men var kommet til efterhånden, for det meste gennem kongernes håndfæstninger, samt sammes forordninger. Når intet andet er anført, er talen om Chr. 4.s reces af 1643.
reconciliere	forsone, forlige, forene på ny.
redselgårde	gårde som betalte redsel, en fællesbetegnelse for en masse småafgifter.
remsnider	nærmest = sadelmager.
rentekammer	finansministeriet.
rentemester	finansministeren.
renteritakst	en af rentekammeret fastsat omregningstabel til penge for korn og andre naturalier.
ridemand	den mand, som på åstedet var beskikket (af kongen eller retten) til at indride (fastsætte) det rette skel, fx mellem byernes tilliggende jord. Dette kunne også ske ved et sandemandstov, nemlig når sandemænd fra flere områder aflagde ed (tov, toug) på, at de havde været til stede og set, at det rette skel blev redet, eller i bogstaveligste forstand gået (vandret) igennem.
ronveder	en ugildet væder.
rok	håndtén.
rovvide	den erstatning som skadevolder og skadelidte blev enige om skulle falde i sager om rov, f.eks. når der var tale om frapløjet eller med urette fra dømt jord eller anden ejendom.
rustvogn	trosvogn, bagagevogn.
rymplingskalv	halvvoksen kalv.
ryttergods	krongods, hvor afgiften blev fastsat til en hest eller en rytter.
rømningsgods	gods, løsøre, ejendele forladt ved rømning.

S

sagefald	fracfald af sag, efter at de idømte bøder var betalt, først når det var sket var den dømte igen for en fri mand at regne.
sagefald	oprindelig bøder og forbrudt gods efter en retskendelse. Disse værdier tilfaldt kongen eller de private stænder. I Danske Lov fra 1683 opretholdtes sagefaldsretten. Den tilkom nu adelige og andre privilegerede ejere af komplette sædegårde, men faldt tilbage til kongen, når jorden kom i uadelige hænder.
sagsvolder	den der rejser sag.
samfrænder	skifte ved samfrænder fandt sted efter særlig bevilling, når en efterlevende ægtefælle sad i uskiftet bo med umyndige børn og ønskede at holde skifte med dem, inden de var myndige. Samfrænderne - i reglen to - skulle oprindelig være slægtninge af arvingerne, men behøvede fra 1816 ikke at være det.
samfrændeskifte	boskifte i familien.
sandemand	fast udnævnte lægdommere, som skulle dømme i stridigheder om skel, men også ved drab, overfald og lignende sager. Sandemænd var oprindeligt selvejere. Der var almindeligvis 4 i hver retskreds.
sandemænd	8 lovfaste og bosatte dannemænd, udnævnt af herredsfogden.
sandemand	livsvarigt udpegede lokale mænd, der skal afgøre markeskeltvister og andre trætter, el. afgive erklæringer herom til brug ved domstolene.
sandemænds	gang , sandemænds virksomhed ved at sætte skel.
saugdeller	fjæl, planker.
schæferi	kronen havde et såkaldt schæferi ved Ry, d.v.s. en fårefarm.
seiermagere	urmagere.
sejerværk	ur.
sidestinget	såret i siden.
siuning	erklæring om et foretaget syn.
sjettepenge	afgift til kongen på 1/6 af arv, der føres ud af riget.
skaftekorn	korn siddende i strået, utærsket korn.
skandskrift	smædeskrift.
sk.	skilling.
skorstenslænke	til ophæng ved ildstedet.
skovsvin	jfr. boelgalt.
skovvogn	forpligtelse til at møde med vogn til transport af tømmer el. brænde.
skriverskæppe	en skæppe skriverkorn, afgift af gårdene i korn til retsskriveren.
skursnævning	to udvalgte mænd, som årligt skulle møde i kirken nytårsaften for at udlægge otte ransnævninge, efter loven at gå til tinge næste tingdag efter jul og for retten gøre deres ed. (<i>Citat fra Hads herreds tingbog 1666</i>).
skursnævninger	nævninger (i Jyll.), som opr. skulle afgøre sager om ledingsskatten, der svaredes af selvejerbønder, siden om disses skatterestancer i det hele taget.
skp.	skæppe.
slegfredsbarn	uægte barn.
slegfredskvinde	uægteskabelig samleverske.
smalle tønder	almindelige kornlønder, i modsætning til de større ribetønder.
sletdlr.	sletdaleren var kun på 4 mark, mens en rigsdaler var 6 mark værd. Der har også været en mark af mindre værd en såkaldte sletmark
solskifte	byens gårde tildeles i hvert agerskifte deres jord i samme rækkefølge, som oftest i den rækkefølge gårdene fulgte solret efter hinanden i byens gade. (<i>Svend Aakjær i Fortid og Nutid bind 10</i>).
spindepenge	afgift (på 4 sk. pr. helgård) som afløsning for pligten til at yde hovspind.
stafferet (kiste)	forsynet med det nødvendige.
stakkershus	fattighus.
stavre	tynde stolper i husvægge, hvorom flettes halm el. ris til lerklining.

stedsmål	ved at stede eller fæste en gård fik fæsteren brugsret hertil mod at yde landgilde og hoveri. Ved fæstemålets indgåelse betalte bonden stedsmål, dvs. indfæstning, og fra 1523 stede han på livstid. Fra 1565 kunne enker uden at betale nyt stedsmål fortsætte deres mands fæste. Fæsteren kunne opsigte fæstet til fardag, men fra 1683 krævedes der en begrundelse. I Jylland var fardagen oprindeligt mikkeldag, men fra 1654 blev den fastsat til 1. maj.
stigtens indkomst	stiftets indkomst. Ydelse til bispestolen, som var gået over til kongen.
stokkehus	fængsel.
stor mil	den gl. danske mil på ml. 9 og 10 km fortrængtes i løbet af 15- og 1600-tallet af den kortere tyske mil på ml. 7 og 8 km.
stykke	vinmål (ml. 960 og 1920 potter).
støbning	kornet sættes i støb, dvs. til spiring i vand, og bliver til malt.
stød	se kongstød.
stødhavre	opr. studhavre, afgift i havre til foder for rytteriets heste.

T

tage fred	meningen er fml., at han har hindret manddraberen i ved at svare mandebod at blive svoret fred af den dræbtes frænder.
tegnebog	optegnelsesbog, notitsbog.
temperdage	tamperdage, dvs. de 4 dage årl., hvor tamperretten holdes.
tiende i kærven	tiende i negene, udtaget på marken.
tiende i skæppen	tiende af det aftærskede korn.
tindelørte	ørte på 10 skæpper.
tingfred	her brud på tingfreden (jvfr. gårdfred).
toft	toften var gårdens oprindelige agerjord. Ordet toft betyder egentlig husgrund. Det er det samme ord, som ordet tomt. Det hører til de urgamle ord i vort sprog. (<i>Svend Aakjær i Fortid og Nutid bind 10: Landsby og enkeltgård</i>).
tolvmandsskæppe	skæppe på 1/12 tønde.
tolvmandsørte	ørte på 12 skæpper.
tov / tou	ed.
tovsmand	mand som har aflagt ed.
tretingstiende	kongens , den tredjedel af tienden, som opr. tilfaldt bispen (bispetiende), overgik ved reformationen til kronen (kongetiende).
tremarksbøder	til idømmelsen af t. er knyttet æreløshed.
tummult	slagsmål.

U

uddrift	adgang til græsning.
udejer	person, bonde, som bor uden for en landsby, et sogn, men har jord deri.
udskud	udbygning.
undfanger	overdrages.
ugedagsmænd,	-tjenere , fæstere, som opr. gjorde én ugl. hoveddag, og som bor i det sogn, hvor hovedgården ligger.
ulemmet	bønderhunde skulle, for ikke at kunne jage kongens vildt, have skåret senerne over i et af benene, og det var strafbart, hvis hunde, der var ulemmede, ikke blev holdt forsvarligt bundne.
underschedlige	forskellige.
ungnød	ungkvæg.

V

Viborgpund	landgildepund på 1/18 tønde.
vildtbane	samlet jagtdistrikt, ofte kongens.
vinde; at vidne	fortid: vandt.
vog	vejede, vægt.
Vor Frue dag	8. sept.

Y

ydeved	landgildeydelse i ved.
ydekul	kul (trækul), der skal ydes som landgilde.

Æ

ægt	pligtkørsel. Arbejdsydelse, for det meste i form af kørsel.
æskning	det dokument, som beviser, at æskning har fundet sted, lig: æskningsbevisning.

Ø

ørte, ørtug	mål for korn, mel og malt, bestod alt efter egn og varesort af et vekslende antal skpr.
--------------------	---

Å

åråd	at blive idømt åråd, betød at man ikke kunne regnes for fri, før man, eller nogen på ens vegne i en drabssag havde forhandlet sig frem til erstatning til den dræbtes slægt.
årsknægte	soldater hvervede på åremål, ét el. flere.

Tillæg

Ordforklaringer til visse udtryk i tingbøgerne

Kilder: Leksikon: Den Lille Salmonsens. J.H.Schultz Forlag
Historisk Leksikon. Udgivet af Dansk Historisk Fællesforening 1970

afhjelme Har syn og skøn været afholdt i en retssag, skal syn- og skønsmændene til retten afgive en skriftlig erklæring om undersøgelsens resultat. Erklæringen skal vedstås i et retsmøde, og hermed siges synet og skønnet at være afhjemlet.

bol 1) En ældre enhed for jorddeling og jordvurdering. Bol omfattede som regel flere gårde og hver gårdgruppe fik tildelt lige brede lodder i hvert agerskifte
2) I de danske landskabslove er bol betegnelsen for en, inden for den enkelte landsby konstant brøkdæl af den jord, som hørte til byen, og som var undergivet jordfælles skabet. Langt de fleste bol var halvbol. Et bols græsningsret og andel i den fælles landsbyjord rettede sig efter dets størrelse - som regel angivet ved et såkaldt ottings tal. Kun bolsmændene var medlemmer af granden med ret til at deltage i byens grandestævne.

- borgen** Bruges i ældre lovsprog dels i al almindelighed som betegnelse for enhver sikkerhedsstillelse, dels specielt om sikkerhedsstillelse for, at fremsatte trusler ikke skal blive virkeliggjorte, eller for at en sigtet person vil blive til stede til sagens tilendebri- gelse.
- delefoged** procesfoged, en kongl. embedsmand i 1500-1600 årene, navnlig i Jylland og Fyn. Delefogden varetog kongens interesser på herredstinget og udøvede desuden en vis politimyndighed. I hvert herred fandtes kun én defefoged.
- Fordeling** Et i ældre dansk ret forekommende retsinstitut, der bestod i, at det gennem gentagne indstævninger til tinge konstateredes, at en sagsøgt ikke ville efterkomme en ham en påhvilende forpligtelse.
- førlov** I tingbøgerne ofte anført som forlov. Egl. tilladelse til at føre bort. Førlovspenge: navnet på en afgift, der svaredes dels af fæstere, når de efter opsigelse af fæstet skiltes fra deres gårde, dels af arvinger, der førte en dem tilfalden arv bort. En arving, der førte sin arv bort fra arveladerens herlighedsejers område betalte denne 3 rigs mark i førlov.
- frænde** En slægting.
- grander** Ordet betyder en, der bor lige ved siden af eller nær ved, - en nabo. Granderne havde til leder en grandefoged i andre egne kaldt oldemanden. Et grandestævne var det samme som et bystævne eller et oldermandsstævne.
- gård(s)fred** Den fred, der efter ældre ret skulle herske i en gård. Den fandt udtryk i, at forbrydelser, der var forbundet med krænkelse af denne fred, straffedes særlig strengt. Tinget kunne lyse gårdsfred.
- høringsdele** Betegn. for den i Jyll. anvendte form for fordeling, hvor dommen, der konsta- terede, at sagsøgte var lovlig fordelt, afsagdes af 6 af dommeren udvalgte mænd.
- husbondhold** Selvejere skulle, når de ved arv eller køb overtog deres gårde, yde husbondhold til kronen som anerkendelse af dens herlighed. Husbondhold blev oprindelig betalt i varer og var ofte, især i Jylland, en fast størrelse på en okse, men afløstes i 1600-årene med penge.
- høringsdele** Betegnelse for den i Jyll. anvendte form for fordeling, hvor dommen, der konsta- terede, at sagsøgte var lovligt fordelt, afsagdes af 6 af dommeren udnævnte mænd
- lejermål** I ældre dansk lovsprog den strafferetlige bestemmelse for samleje uden for ægteskab. Efter Danske Lov skulle begge parter betale bøder og "stande aabenbare Skrifte". Efter at være ophævet af Struense blev bestemmelsen efter dennes fald i 1772 geninført, men blev dog endeligt ophævet i 1812.
- lovbyde** = lavbyde. Loven påbød, at en bonde ikke måtte sælge sin jord til fremmede, før han på 3 ting havde tilbudt sine frænder at købe jorden, og hvis nogen skødede, inden han lovbød, kunne frænderne - i det mindste efter nogle af lovene - tilbage kalde salget, og bonden ifaldt straf. Lovbydelsespligten omfattede dog kun arve jorden, således at fædrene jord skulle tilbydes fædrene frænder, mødrene jord mød- rene frænder.

- lovværge** = **lavværge**. Oprindeligt udtryk for værger i almindelighed, men senere brugtes udtrykket især om den værge, som en enke efter sit eget ønske kunne antage sig, eller som efter omstændighederne blev hende beskikket af øvrigheden.
- memorial** En erindringskrivelse, en forestilling eller en ansøgning.
- missive** Sendebrev (latin). Specielt sådanne kongebreve, som var rettet til en eller flere personer og begyndte med ordene: "Vor Gunst tilforn", i modsætning til de "åbne" breve, der begyndte med "gøre alle vitterligt" og var rettet til alle undersåtter.
- sagefald** Oprindelig Bøder og forbrudt gods efter en retskendelse. Disse værdier tilfaldt kongen eller de private stænder. I Danske Lov fra 1683 opretholdtes sagefaldsretten. Den tilkom nu adelige og andre privilegerede ejere af komplette sædegårde, men faldt tilbage til kongen, når jorden kom i uadelige hænder.
- samfrænder** Skifte ved samfrænder fandt sted efter særlig bevilling, når en efterlevende ægtefælle sad i uskiftet bo med umyndige børn og ønskede at holde skifte med dem, inden de var myndige. Samfrænderne - i reglen to - skulle oprindeligt være slægtninge af arvingerne, men behøvede fra 1816 ikke at være det.
- stedsmål** Ved at stede eller fæste en gård fik fæsteren brugsret hertil mod at yde landgilde og hoveri. Ved fæstemålets indgåelse betalte bonden stedsmål, dvs. indfæstning, og fra 1523 stede han på livstid. Fra 1565 kunne enker uden at betale nyt stedsmål fortsætte deres mands fæste. Fæsteren kunne opsiges fæstet til fardag, men fra 1683 krævedes der en begrundelse. I Jylland var fardagen oprindeligt mikkelsdag, men fra 1654 blev den fastsat til 1. maj.